

23.763

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKEZTETI

CSATÓ PÁL,

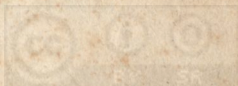
A' M. TUD. TÁRSASÁG' LEVELEZŐ TAGJA.

KILENCZEDIK KÖTET.

EGY RÉZMETSZETTEL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

T A R T A L O M.

ÉRTEKEZÉSEK.

Nyelvtudomány.

	<i>Lap.</i>
I. — Mutatványok egy a' m. nyelv' elemeit fejtő 's egyéb nyelvekkel öszve hasonlító nagy szótárból. MAHOVSZKY József.	5.
II. — A' czigán nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest	SZMODICS János. 47.
III. — Észrevételek a' gömöri Barkók' szójárásáról.	
	HOLLÓK Imre. 60.

Természettudomány.

- Bevezetés a' növények' organographiájába. Agardh után. Első közlés
- BRASSAI Sámuel. 65.

Szónoklat.

- Egyházi szónoklat
- SZABÓ Dávid. 97.

Helytörténet.

- Porcshalma és az ecsedi tó
- WALTHER László. 135.

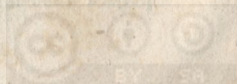
LITERATURA.

- A. Magyar literatura. — I. Pillanat literaturánk' öszves állapotjára 1830-tól 1836-ig. I. 184. — II. Pesti és budai

- sajtók' jelesebb nyomtatványi 1836 első negyedében l. 189.
 — III. Kéziratok, mellyek a' m. academia' költségein
 fognak kiadatni. I. 195. — IV. Mutatvány Shakspeare'
 dramáinak magyar fordításból NÁRAY Antaltól 194.
 B. Német literatura. — I. Az ifju Németország. T. L. l. 199.
 — II. A' német literaturának némelly újabb termé-
 kei 212.

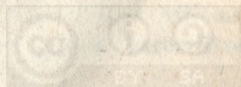
VEGYES KÖZLÉSEK.

- I. — Magyar historiát érdeklő oklevelek a' cs. k. házi és udvari
 levéltárban Bécsben. CZECH János. I. 217. — II. Barabás
 és műterme. l. 235. — III. Karacs' Atlasa. I. 238. — IV.
 Garamvidéki magyar olvasóegyesület. l. 239. — Sajtó-
 hibák. 240.

T U D O M Á N Y T Á R.

KILENCZEDIK KÖTET.

T U D O M Á N Y T Á R.

K I L E N C Z E D I K K Ö T E T.

NYELVTUDOMÁNY.

I. — MUTATVÁNYOK MAHOVSZKY JÓZSEF SZ. MM. PHILOS. ÉS SZ. THEOLOGIA' DOCTORA ÁLTAL KÉSZÜLT, MAGYAR NYELV' ELEMEIT FEJTŐ 'S EGYÉB NYELVEKKEL ÖSZVEHASONLÍTÓ NAGY SZÓTÁRBÓL.

I.

Némi észrevételek a' magyar szók' alkotásáról. — A' gyök két mássalhangzó. — A' betűknek és a' ragoknak értelme sejdíthető.

Az állatok' hosszú sorában, méltóságát tekintve, fönt áll az ember, azokhoz némiképen hasonló, de ki nek gondolati 's reményei a' földön túl haladnak. Mindkettő hangokkal jelenti érzéseit; de az ember állati nyelvén kívül, melly minden éghajlattal közös természeti hangokban rebegi indulatit, tovább haladva, egy különböző nyelvet alkotott, mellyet szabadsága szerént, de mégis némi törvények' aránya után mivelte 's a' külső avagy belső világ' tárgyaihoz képest terjesztett. — Ha a' felhúzott ideg is, nem lévén ki hallja és feleljen, minden rezzenésre hangot ejt, miért ne hangozzanak a' lélek' mozdulati, mellyeket hasonmása oktaton kívül is megért és viszont üdvözöl. Lám az ölyv villámsebességgel lesújtván magát a' fegyvertelen baromfihoz,

a' gondos anya vést jelentve riadoz, míg magzatjai alábúvznak kiterjesztett szárnyai' oltalmába. Ismét, ha szemekre akadt, mellyekkel övéit táplálja, különböző az örömhír, mi után sietnek az egyszerű vendégségre. Ezen hang ezredek ólta nem változott, valamint a' repesőnek fészke sem, 's a' méhnek, vagy termiteshangyának, vagy hódnak 's ezer másnak bámúlást geszjesztő lakhelye. — Itt a' természet az ösztönök' titkos vonalát húzta elejökbe; ennyire jutnak gond nélkül, de túl azon nem haladnak. Egyedül az ember, égre szegült szeme után feljebb törekve, valamint kénye szerint változtatja a' pyramisok' ormaitól a' *Τρωλοδύτης* földbe vájott üregéig ezer különbféleségben mutatkozó keze' műveit, úgy más 's más szózatokba ölti lelke' mélyébe aligha süllyeszthető gondolatjait. Azon művek a' szirtek' nyílásit és fák' odvait kényelmesen varázslották dicsőbb lakhelyekül, 's az agyagból torlott galibák' helyébe föl-emelkedtek a' tündér Palmyre', az erős Róma' és a' kellemteli Hellás' dőledékeikben is fölséges alkotmányik. — A' nyelv szinte az éghajlat', levegő', eledel' befolyása, avagy a' fogak 's torok' különböző mineműsége által, 's hány más okból változék, terjede 's meghasonlék, úgy hogy végre ember az embert nem értené. — Mellyek 's hol vannak azon eredeti szózatok, mellyek akár a' természetet utánozták, akár bizonyos szabályok szerint könnyen érthetők valának, és az elődöktől az utóbb gyarmatra áltszármaztak? — Miként keverte azokat a' későbbi századok' változása, a' minapi tűzhelyektől elváltokban keresett és idegen népeknél kivívott vagy fogadott megszállás? midőn egy része a' leáldozó nap' útját követte, mintha azon ragyogó valóság intett volna feléje, hogy az ő járta után keresse az esthajnalban mosolygó jövendőnek boldogságát, más rész pedig más felé oszlott, hol hézagra talált, hogy ellentállás nélkül megtelepedhessék. — Ismét új keverés. — Egy harmadik, egy tizedik népcsorda csörteté hódító fegyvereit, 's akár győzve, akár győzve, fönhagyta nyomát a' minapi kalandorok' kölcsön szóza-

tiban. Ha pedig, a' harcz lecsendesedvén, jobb üdö-
 derült fel, 's a' természeti okosság avagy kifejlő tudomá-
 ny által a' nyert birtokot állandóbbá tevék a' nemzete-
 tek' bölcsői, újlag mennyi változással nevedett nyelv-
 vők' élő szótára, akár a' kigondolt és tulajdon szavak-
 kal jegyzett műszerek miatt, akár a' fellelkesült szó-
 nokok' ígésző beszédjekre, akár a' merészebb költők'
 hősi énekjeik által, mellyek a' jelesek' dicső tetteit bá-
 jolóképen dalották? Az Erősek' erőteljes származottjaik
 könnybe lábadva értették elhunyt ükőik' nagy tetteit,
 és a' vitezfitől kezdve, a' nyájörzőnek pásztori énekéig,
 zenge mindenfele a' kedves rege, 's így terjede a' törté-
 nének' szívet emelő foglalatja mellett a' nyelv' tudomá-
 nyája is. — Igenis, a' beszédtehetség, mellyre az el-
 némúltnál is, a' munkás lélek, rejtélyes önmagában,
 mint csak tehetsi, ömledez, bélyegzé emberré az embert,
 és kimutatta az őt uraló egyebek fölött a' nagyon ki-
 tűnő elsőséget. Mivel, bármi bámúlándó legyen az ő
 ügyességök, de mi kisiny a' kör, mellynek szoros
 határin túl nem haladnak! — Az ember pedig a' Ne to-
 vább! korlátbólis kitörekszik, és ha a' mérhetetlenben
 szédeleg, azt is megnevezi, a' mit sejdít de nem ismer! —
 Szárnyaló lelke az ég' kék boltjára felhat, 's a' tündök-
 lőbb csillámokat számbavévén, azoknak neveket osztogat.
 Mi a' földön, akár lelkes, akár növény, akár mi élő
 vagy élethagyott valóság, mellyet értelme 's nyelve ál-
 tal meg nem hódítana? Lehet-e szebbeu azt leírni,
 mint a' napkeletnek tulajdon lélekelevenséggel kifejez-
 te a' legrégebb tanú: hogy a' nagy alkotó elejébe hozta
 az embernek teremtményeit, szemlélvén, mint hívná
 azokat, és mint hívta, azon nevek főnmarada. ¹ —

Az érdeklött vizsályok közt sok század folyt le,
 míg a' magyar nemzet is, Ázsiában hagyott testvérítől
 váltában, végre Europa' közepére, Etele nagy hódító-
 nak nevével eltöltött ősi birtokba letelepednék. Ide tö-
 rekedett vágyása a' szőke Dunának áldással tetézett két

oldalpartjához, eljött 's győzött. — Mint Róma a' legyőzött Hellásnak, úgy hódolt a' Magyar hódított népeinek, számos szavait nyelvtárába felfogván, 's azokat magyar alakban hajtogatván. De a' legyőzött 's nemes diadalmában osztozó nemzetek is napkeleti szavakat kölcsönöztek a' Magyartól; azoknak tehát vélekedése igazítást kíván, kik a' görög, szláv, német 's több nyelvek' szózatit úgy hasonlítják a' magyarral, mintha csak a' Magyar lett volna képes tanulni, amazok pedig nem alkalmatosak valamit a' Magyartól elfogadni. Ki hozhatja kétségbe, hogy a' szövetséges avagy ellen felek szinte tanultak a' magyar nemzettől, valamint ez sem késett, kivált az új tárgyakban, nyelvének hijányit, vagy avúlt szavait azoktól pótolni, kiknek biztos kebeléhez keletkezett. Úgy, mint a' hajdan kor az Argonautákat és a' ledöntött Ilion' hőseit, úgy, mint a' Celták Fiongált 's Ossziánt, úgy dalotta a' Magyar az előkornak borostyánfedte bajnokit, mellyek' viszhangja a' többi népre hatván, ilyen 's több más úton terjedett a' felvett szavak' száma, ha mindjárt a' Magyarnek erőteljes nyelvét sajátjává nem tette is. — Sőt inkább a' Magyar, mivel minden hangot utánozhat, és betűji által híven kitehet, szeretett kölcsönözni, kivált a' művészetnek tulajdon szavaiból, mellyben ha mindjárt másott 's más üdőben előhaladt, a' messze út 's azután a' fegyver' villongása között nem űzhetvén, mi különös, ha régi, felejtett szavait felváltanák, vagy öregbítenék idegen, de magyar szabású fogadottak, mellyekkel, úgy mint más, nyelvünk nem különben, bővelkedik. Lehet-e tehát a' messze kelt járt nemzetnek, a' közép Ázsia' hegyhátától Europa' belsejébe ezer vizsályokon általment atyafi népeknek nyomai után, talán még az eredetit is felkeresni, avagy gyanítani? — Lehet-e a' történetek' kerengő, és néha darabos, néha homályos utain a' titkos hajdanhoz vergődni? Lehet-e az élő 's kihalt nyelvek által az elődi *Magyart* kifejteni? Lehet-e meghatározni, mi ragada az indus, chaldaeus, medus, egyiptomi régiségekhez, a' görög, perzsa, örmény, tatár 's

's hány különféle bajtársok, űzők, avagy szomszédok által, mi hajdan vagy utóbb a' latin, mi újabban a' szláv, német, és sok egyéb, tetteinek nagy körében divatozó nyelvekből? Lehet-e az ősz gyökérszótagokat kijelelni, 's az idegent a' honnitól különözni, hogy a' mostani kor' buvárkodásával együtt haladván, annyi jelesek' ügyekezését támogassuk, annyi nyelvbölcsek' várakozásinak megfelelőjünk, 's majdnem a' határköveket kimutassuk, melylyek a' hajdant az újabb europai pályától különözik? — Ezek valóban annyira elmeingerlő, 's szívemelő kérdések, mellyektől még az sem idegenkedik, kinek reménye fogyott, hogy annyi századok' homályából tisztára vergődjék, nem is hajlandó arra, hogy némelly szerencsés felfödözés közben mérészebb abrándokra netalán felhevült vizsgálónak minden elmés vélekedésit, mint annyi valóságokat elfogadja. De a' mi nehéz, nem épen lehetetlen. Egyes törekedések' fogyatozásán egyesült erő javíthat, 's annak ki végezni akar, kezdeni mégis kell. Valóban nagyobb tévedése a' nagy hatású léleknek a' közjótól ismeretjének szerzeményét elvonni, mint a' kevesbé gyakorlottnak jó szívvel közössé tenni. — Amaz vonakodik, mert feljebb emelve távolabb lát, 's a' mi hátra van, inkább észreveszi; 's azért megfehet, hogy némelly lángész tűzbe akará semmisíteni hírt nevet érdemlett remekjeit. Ez pedig kész oktatni, és tanulni, tehát sem igazitástól nem tart, sem némelly rejtélyeiben gyönyörködő felekezet gyanánt, egyedül avatottjainak nyílt lelkébe nem fojtja féltett tudományát. Talán nincs a' vizsgáló elme' gondban fogant leleményinek olly neme, melly feszültebb figyelmet, türelemesebb fáradságot és költségesebb készüléket kívánna, mint eme' tér, mellybe ha nem is a' philologia' koszorúsainak egyike, de mégis használni akaró ügyekezettel beereszkedtem. Engem is kicsiny tehetségemben bájolt azon gondolat, hogy talán fonalszálat keresek a' történetek', nyelvek', nemzetek' ide oda ezer fordúlaton tekerező labirinthján, hogy a' szívem kedvelte Magyarhoz, és pedig ősi tűzhelyein jutnék; melly tárgyban miként foglalkoztam, a' jövőendő

meglátja. A' szerencse' játéki ellen nincs biztosabb kárpótlás, mint az ég' reményszínére és a' szív' tiszta tükrére szemünket függeszteni, valamint a' mértéketlen akarát' vívási ellen hathatósabb óvás, mint a' dologtalanság' súlyától szabadkozónak annál munkásabb életre ébredni, minél inkább csoportoztak az akadályok, hogy a' köz jóra törekedőnek hatáskörét szorítanak. Az is igaz, hogy az élet' körülményei elősegítik avagy talán épen eszközlik a' tárgy' választását. Talán Fülöp' hatalmaskodó fogási nélkül nem ingereltetett, sem olly szépen lobogó lánggra nem gyuladt volna Demosthenes' lelket ígéző hazafiúsága; 's így ezer történetekben bizonyos az akadályok' következése, mert ha a' folyót egyenes útjára leeső szirtek gátolják, árja más fele hullámozik 's ismeretlen táj fele nevedett erővel utat tör magának.

Egybehasonlítván gyakran, könyvtári magányaimban a' hajdani és mai nyelvck fölött elmélkedve, ezek' különböző, és sokszor megegyező szavait, de a' hon' nyelvét forróbb részvétellel elveiben fejtegetvén és szabályos szerkesztetését sejtvén: néha könnyebb, néha nagyobb munkával, sőt a' leleményes történet által is segítve, észrevettem, valljon a' magyarba csúsztak-e a' vidéki szavak? avagy némellykor másokba inkább a' magyarból. Láttam, hogy, ha a' szó' gyökere a' magyarból nem fejthető, de ezen szónak értelme, sőt gyökere is feltaláltatik a' szláv vagy egyéb nyugoti nyelvekben, azonban más ázsiai rokon nyelvekben nem igen lenne hasonlatossága, sem értelme az érdeklött szónak, úgy ezt bizonyval a' Magyar europai letelepedésében találta népek közt kölcsönözte. De midőn némelly szó, habár német, szláv 's a' többi, sőt a' görög, latin, avagy más, régólta nyugotra szált nemzeteknél föltalátatnék is, magyar gyökere ki tetszván, hasonló értelemben 's egészen, vagy némiképen egyenlő hangon ejtve, más ázsiai nyelvekben is mutatkozik: akkor ezen szó Ázsiának magyar lakjában is divatozott. Így p. o. oroszán, teve, ló, Ázsiában igen is ösmeretes állatok, a' napkeleti nyelvekben pedig ezen szavak hasonlón ej-

tetnek, tehát kétségkívül ázsiai eredetűek. Ismét tem-
 plom, vacsora 'sat. gyökér nélkül lévén a' magyarban,
 másott e' szavak' gyökere kétséget nem szenvedvén, bi-
 zonyal Európában kölcsönözött szavak. Végre borona,
 eke, bárány, ha mindjárt némelly nyugoti nyelvekben
 honosítottak is, de magyar gyökerek mutatkozván,
 nyilván keleten is divatoztak, és talán különféle ere-
 ken, de közönséges forrásból sok másfelé általszármaz-
 tak. Azonban a' nem kedves nemzeti vetélkedést a' szó-
 nyomozásban gondosan kikerültem, megelégedvén, ha
 kimutatnám, miként a' felvett szavak egymáshoz akár
 megegyezőleg, akár azon gyökbetűkkel, de a' táj' kü-
 lönségében gyakorta változó magánhangon, akár némi-
 kép elforgatva egymáshoz hasonlítanak. Itt is az törté-
 nik: az arczvonások különködnek ugyan, de annyira
 még sem változnak, hogy a' testvért ne ismerjük: — —
*Facies non omnibus una est, nec diversa tamen, qua-
 lem decet esse sororum.* — A' figyelmetes szófejtő, ha
 a' felvett íge', fő-,vagy társnév' gyökeleleit a' magyar-
 ban feltalálja, kivált ha a' gyök a' magyarban kevesebb
 szótagból áll, avagy a' gyök kivétel nélkül bizonyos
 betűszámot tart, ha annak szerkezete mind a' mással-
 hangzók' választására nézve, mind azoknak rövid, vagy
 hosszú magánhangon kiejtésére nézve némi törvényt mutat;
 végre, ha itt a' szavak' nagy száma a' természetet utánoz-
 ván, ez által is eredetiségét bizonyítja, magától észre
 fogja venni, melly nyelvet tekintse az ősiek' egyikének,
 mellyet előbbi gyarmatnak, mellyet később ivadéknak.

Itt tehát már helye, hogy nyelvünk' azon nevezet-
 tes tulajdonságát érintsem, melly nem csalfény gyanánt
 csillámlott előttem, midőn a' szótagoknak, sőt magoknak
 a' betűknek értelmét vizsgálat alá vettem.

Észre lehet venni: hogy a' magyar szónak hihetőleg
 minden gyökere két mássalhangzóból áll¹: az 1-ső és 2-dik

¹ Néha a' másod betű rejlik, p. o. *tő, kő, tó* 'sat., és a'
 nyugvó mássalhangzó az ejtegetésben mutatkozik. — Máskor
 az első, p. o. *ír, ór, úr*, 'sat. de ekker is a' zsidó *ק, פ, מ, נ*
 mássalhangzókhoz hasonlóképp lappanganak.

gyökbetüből; a' magánhangzó nem lévén betű, hanem a' mássalhangzóknak a' hét fő hangokon ejtegetése. Ezen fő hangok' (a, e, i, o, u, ő, ü) mellyek hosszan, röviden, vagy talán néha mintegy közép hangon ejtetnek, a' szavak első elemei. Ezek zengenek Hermes' hét hurú lantján, ¹ mert az efféle regék értelem nélkül nem szü- kölködtek. Miért rövid, avagy hosszú a' magánhang' ejtése: függ a' tárgynak, mellyet jelent, értelmétől. ² A' nap- keletiek a' magánhangot nem írták, később a' betűhöz magánhangjegyet tötézték. — Ezen jegyekre alkalma- sint szükség volt, mert a' magyarnál ugyanazon mással- hangzó betűkre nézve nem csupán a' különböző magán- hang érdekes, de néha a' rövid, vagy hosszú hangejtés is értelmet változtat. ³ Az érintett gyökbetűknek kivált elsője, a' *betű' eléggé kitetsző természete szerint* vál- toztatja a' szónak jelentését; melly midőn máskép ala- kítottatik, a' szónak értelme is változik. Nem a' jövevény de az ős magyar szavakban keressen az ügyes fejtegető

¹ ἑπτα με φωνηεντα Θεον μεγαν αφθιτον αινει
γραμματα, των παντων ακαματων πατερα
εimi δ' εγω παντων χελυς αφθιτος, η τα λυρωδη
ημοουσαμην δινος ουρανοιο μελη — —

Lásd Eusebiusnál, *Praeparation. Bvang.* L. XI. c. 6. p. 519 — 20. edit. *Vigeri.*

² Kiki látja: a' sebességet rövid magánhangon jelentjük: *fut, szalad, hulad; mozog, szökik* 'sat. ennek példái. A' ter- jedés, *hosszú, széles, mély*, hosszú magánhangzót kíván magának; — valamint a' lassú mozgás: *lép, késik* 'sat. hosz- szan ejtetnek.

³ Így különböznek *ár* (pretium), *ár* (exundatio), *ár* (subula); *ér* (vena), *ér* (valet); *ír* (scribit), *ír* (unguentum); *ór* (nasus), *or* (fur); *úr* (herus), *őr* (vigil), *ür* (vacuum), mellyeket magánhang- jeggyel, sőt talán a' zsidóhoz némiképp hasonlatos *א, ע, ו, ה* pihenő mássalhangzókkal kell vala megkülönböztetni. Más a' *fal* (paries), *fal* (vorat), *fel, fele* (dimidium), *föl* (sursum), *fél* (timet), *fül* v. *fil* (auris), *fűl* (calefit), *fúl* (suffocatur). Temérdek a' szavak' száma, melly azt mutatja, hogy bár az Arab, Zsidó 'sat. magányhangtűzés nélkül is (punctatio) gyorsan olvasson, a' Magyar nehezen lehetett, hogy magányhangjeleket betűi közt ne mellékeljen.

példányokat, mellyekben itt magát gyakorolja. Nevezetes még az is, hogy egyes gyökbetűkben néha öszvehúzott szó rejlik. Bámulandó a' magyar szók' szerkezete!

Vizsgáljuk tehát néhány betűk' értelmét, midőn kevésbe sokat foglalni, sőt az előleges isméretekre sem terjedhető mutatóványban tovább avatkozni alig lehet. Azonban mi csak kezdünk, kezdve pedig a' nagy téren véget koránt sem érhetünk. Majd nyomainkon tovább halad az ivadék, melly nevededett ingerrel több ismeretek' örökségét hágy utóinak. Nincs ok hívalkodni, hogy szemünk mindent észrevett; de azt sem állíthatni, hogy a' szót alakító gyökbetűk' rejtélyéből épen semmit ki nem kémlt.

A' *B* nek, mint előgyöknek, gyakorta belsőséget jelentő értelme eléggé kitetszik, midőn a' következőkre figyelmezzünk: *Ba*, *be*, ¹ *ban*, *ben*, *belé*, *beli*, *ból*, *ből*, *belől*, *belső*, *belesleg*, *bél* (ilia), *begy* (bel..gy, belnek helye, *ingluvies avium*); *bendő* ², *bélés*, *béllel*.

¹ *Be* mint előrag hasonló a' latin *in*, *intro*, *ad* 'sat. ragokhoz. Mint utórag *be*, *ba*, megegyez a' בְּ zsidó előraggal. Nemcsak a' fő és társnevek mellett azon értelemben: *in*, *ad* 'sat., p. o. בְּרֵאשִׁית kezdetben; hanem lágyított *ve*, *va* hangon az igék mellett is, p. o. *látva*, *nézve*, épen úgy mint a' zsidó בְּ megegyez a' *quum*, *dum* latin szavakkal. A'

Töröknél szinte utórag, hanem a' *B* Dre változik, valamint a' mantsu nyelvben is *de* = *ba*, *be*; úgy a' nogaji Tatároknál *de* = *ba*, *be*; kuznetzi Tatároknál *da* = *ba*, *be*. Ezen török utórag a' zend georgiai, 's egyéb napkeleti nyelvekben is mutatkozik. Mi egyéb az aethiopiai *bajen* és pehlwi *bân*, mint a' magyar *ben*? nem különben a' zsidó בֵּין (*inter*, *intra*), *Baej* wothjáki, *baei* cseremisi, *batzten* ossäti nyelven. Sőt az orosz *Bo*, úgy szláv, kis-orosz, szerb, permi *vo*, mint annyi hasonlatosságok ide tartoznak. Ellenébe tétetik *k*, és azért *ki*, *kül*, *külső* ellenkezik *be*, *bel*, *belső* 'sat. szavakkal.

² Hasonlít a' בֶּטֶן (*venter*, *alvus*, *uterus*), nem különben *petén* arab, *beiten* rabbizsidó, *pán-tece* oláh, (pyntetse) *bédőne* románai, *panza* neápol, *pansza* wallisi, *pancia* olasz és több más nyelven egyenlő szavakhoz.

*Becs*¹, *becsü*, *becsület*.² *Bélyeg* (beliggetás, belső jegy). *Betű* (betűzött jegy).³ *Bimbó* (belső, még ki nem fejlődő virág avagy levél) = *bingyó* (Székely); *bombék* (Baranyában). *Búr*, *borít*, *borúl*, *borongat*, *borona*. *Bôr*,⁴

¹ *Becs* a' *b* miatt belső értéket, a' *kecs* a' *k* miatt külsőt (Reiz) jelent, sőt kisebbedést is. Innen *kecsély* (másképp csekély) innen *kicsi* 'sat. Ellenébe tétetvén tehát a' *b*, *becs* bővített értéket is jelent; — innen *becsü*, *becsület* 'sat.

² Belera szerb, *biligh* dalm., *bilég*, *biljegh* illyr. 'sat.

³ Lásd Horváth Istv. *Rajzol.* § 45, ki Plinius szavait előadja: *Nuper et in Euphrate nascens circa Babylonem papyrus intellectum est eundem usum habere chartae. Et tamen adhuc malunt Parthi, vestibus litteras intexere.* Plinius szerint L. 7. *Gentium consensus tacitus primus omnium conspiciavit, ut Jonum litteris uterentur.* Másott L. 7. 56. állítja: *In Latium eas attulerunt Pelasgi.* Figyelmet érdemel Herodotusnak is érdekes helye §. 58. 59., ki előadván, miként Kadmus által a' Phoenicebéliek' betűi jöttek volna Görögországba, és miként az Ἰωνες² ősi szokása szerint, a' nem görögök (barbárok) az ő emlékezetére is bőrökre írtak volna, említést tesz a' háromlábásokon Ismenius Apollo' templomában vésett avagy tűzött kadmusi betűkről, mellyeket ő τὰ πολλὰ ὁμοῖα ἔδρα τοῖσι Ἰωνικοῖσι, az Ijászok' (Ἰων)ok' betűikkel *jobbadon* hasonlóknak talált. — A' *betű* szónak másik fele miatt hasonltsad tovább ἦ (signum), mellynek gyökszava: ἦ = signavit, notas duxit 'sat.

⁴ *Bôr*, βυρ-σα, nálunk is némelly tájon *búr*. — A' zsidóban ἦγ (cutis, pellis, corium), kazi kumüki nyelven *burtsú*. Sok egyéb nyelveken *d*, *t* mássalhangzók' cseréjével mutatkozik; — ilyen a' δορά, δέγμα, δέρας, δέξις, δεξις, valamint a' *deri* török, kaukazusmelléki tatár; *diri*, *diró* chivini, *diro* truchman, *tire* csuvási, *tiri* kazáni tatár, jakuti, *tiri* mestseretsi tatár, *tiry* tobolski tatár, csolimjei tatár, eniszeji tatár; *tery* nogaji tatár, *tere* csaczki tatár, kuzneczi tatár 's a' t. nyelveken. — *Bôr* tehát belső fedezet. — A' külső pedig *sz* vagy *k* előgyökkel *sz* — *r* (szór), *k* — *r* — (kéreg); melly szavak ismét sok nyelvekbe áltszármaztak.

börhe (Erd.) vagy *berhe*; ¹ *burok* (belső lepel); *burkol*²; *borék* öszvetett szavakban, p. o. buborék. *Bor* (belől erő); valamint a' *bors* is, a' honnan *Borsu* (Bors név), innen *Bars* (vmegy.), *Borsod* (Borshoz tartozó; vmegy). *Bojt*, *bújt* (conciat); *bojtor*, *bojtorodik*, *bojtorvány* (ἐπιαιόριον). *Bom-ol* (belől omol), *bont* (hom't), *bonyolódik* (implectitur), *bannyalódik* (Székely). *Bök* (be-ök pungit). ³ *Bököcze*, *bokor*. *Bal* (be fele, avagy *hozzád*, valamint a' jobb *tölednek*, *tüllednek* neveztetik). *Békó*, *béklyó* (bé kötő, bé kulcsoló nyűg. (Lásd *Kassai* 1-ső *csomó* 279.) *Búvik*, *buttog* (belől avagy titkon lappang), *bolyong*, *bujdos*, *búdog*, *búdosik*, *búvár*, *bújt* (vites per *mergos* propagat, azaz homlít). *Báj* (belső nyilatkozás). Hasonlítsd az *áj* szóval, a' honnan *ájt* aperit, innen *ajtó*, *sz* előgyökkel *száj*, *T-vel*, (melly terjedést jelent) *táj*. *Bű*, *bűvöl* (titkon üvölt incantat). ⁴ *Bú*, (belső kedvetlenség). Az *u* hang unatkozásra mutat, valamint az *utál*, *ún*, *undok* 'sat. — *Búsul*, *bán*, *bánat*, ⁵ 'sat.

¹ *Börhe* (bőr kezele vagy kötény). Az 1590iki 12 nyelvű Calepinus nagy szótárban is *börhe* avagy *berhe* annyi mint succinctorium, perizoma (Schurzfleck). A' Scytháknál divatozott Ovidius szerént: *Pellidus, et laxis arcant mala frigora braccis*. Megegyez a' *bracca* latin, *brahe* oláh, *braghe*, v. *braca* olasz, *braye*, *braies* francia, *las bragas* spanyol 'sat. nyelvekb.

² *Burk-ol* (obvelat). — A' *burok*, *borék* tehát annyi mint velamen; és azért mint héj, haj (fahéj) sok nyelvekben mutatkozik. Illyen a' *bark* angol nyelven, (the rind or covering of a tree) nem különben dán, és svéd nyelven is = Rinde. Hasonlók *bork* hollandus, *borkusz* islandi, *borka* cigány, *Burk* fríz, *Borke* német, kérget, héjkat jelentő szavak.

³ *Ök* gyöktől jönnek *ök-lel*, *ököl*, *ökör* 'sat. származékok.

⁴ *Bű*, vagy *báj* (incantatio, = *bajigylík* török); *báj ill.*, *bája* illyr és vend nyelveken. *Báj* azon értelemben is: *Zauber*, *Anmuth*, *Reiz* = *baja* illyr.

⁵ *Bú*, *bán-at* *pian* irland, *poan* bretan, *pean* erzo schotti, *poan* cornwalisi, *bobo* románi, *πονος* gör., *ponosz* új görög, *pin* ángolszász, *pain* angol, *Pein* német, *pyna* island, *búba* carn. vend, *pino* lappon nyelveken mind annyi hasonlatosságok. Alkalmasint *Болъ* orosz, *bol* szlovák, illyr., szerb, *szuzdál*, lengyel; *bol* v. *bolest* illyr, *boljesztz* lengy., *boleszt* cseh, *boljezn* ó szláv 'sat. ide tartoznak.

Borzad, *berzed* (belől rezzen), *borzogat*; innen a' *borz* is (állat neme), *borzas* külseje miatt helyesen elnevezve. ¹ *Bosz*, *bosszú*, *bosszant*. *Bösz*, *böszül* (belső indulatoskodás). ² *Báva*, *bódul*, *böndész*, *bárgyú*, *balyóka*, *bohó* (belső, elmegyengeségek). *Bádgyad*, *bágyaskodik* (belső szenvedélyek). *Bölcs* (belső dolgokat nyilatkoztató). ³ — Ide tartoznak azon edénynemek is, mellyek' *belső* foglalatjába egyet mást rejtünk: *Bodony*, *bödöny*, *bodon*, a' honnan *Bodnár*, *bödöncze*, *bedencze*. *Bocska*. ⁴

Vannak szók, mellyek a' *b*-vel a' természeti hangot utánozzák; ilyen a' *böm* (sonus mugientis), a' honnan *bömmög*, *bömböl*, *bödül*, *bög*, továbbá *böf*, csonus ructantis), a' honnan *böffen*, *böfög*. Ismét *bugy* (sonus scaturientis), a' honnan *bugyog*, *buggyan*, *bugyoga* (Vas várm.), *butykos* származnak. Nem különben *bak*, *bek* (vox balbutientis), innen *bekeg* (a' kecske, mellynek hímje *bak*nak neveztetik). Így a' hangot utánozva *béget* (a' juh), *bong* (a' méh), *bereg* (a' bárány), *barczog* a' szarvas, úgy az elefánt is, mellynek a' *barczogástól* (sonus barrientis) latin neve a' *barrus*, mellyet Horácz érint: *Quid tibi vis mulier nigris dignissima barris?* — Aligha nem a' *bá* szelíd hangtól neveztük a' *bárányt*, ⁵ úgy

¹ *Bursuk* török, *borszuk* orosz, *lengyel*, *brock*, *badger* angol, *blaireau*, v. *bléreau* francz 'sat. nyelveken. A' borzast (hirtus) az oláh is *borzos* neven említi.

² *Bosszant* szó hasonlít a' βασανίζω ígéhez = a' többi között torqueo, adfligo quocunque modo; βασανιζής annyi mint tortor (bosszántó). A' *böszülés* épen hasonlóan ejtetvén a' szláv nyelvekben, látjuk, hogy *bjesz* csehül = rabies canum, Бѣсз szerb nyelven daemon; *bés* illyr = insania et malus genius; Бѣшенство szerb = furor, *bésnoca* ill., v. *bést* ill. = furor.

³ *Biligyzi* Meninszki' persa-török szótárában szinte bölcsét jelent.

⁴ *Бочка* szerb (Tonne), *botska* illyr., orosz, szláv, *betska* cigán és cseh, *botskakan* mangazei Tungúzok' nyelvén 'sat. mint annyi hasonlatosságok említést érdemlenek.

⁵ *Bárány* = *baráh* perzsa, *bjera* malabár, *báran* permi, mordvini, *ἀγρη* görög, *bóran* finn, *boràn* moksa, *bákera*, *bakra*, *bakró* cigán, *bakkara* bengáli indostán, *beràn* szláv, *ba-*

a' *bekegésöl* a' *békát*. ¹ Hangja után lön a' *babuk* is, ² mellyet máskép *badáknak*, *bankának* neveznek.

Máskor a' *B* búbot, kicsúcsorodást jelent, nemcsak úgy mint a' fő nevekhez mellékelt ragbetű, úgy mint *g — m*-hez *gomb*, *gömb*, *cs — m*-hez *csomb*, a' honnan *csombék*, *zs — m*-hez *zsomb*, a' honnan *zsombék*, *d — m*-hez *domb*; — hanem mint előgyök is. Ilyenek *bób*, *bóbíta*, *búb*, *búbos*, *bog* (nodus), *boglár*, *bög*, *börcz* (Vas vmgye), = fonalon lévő göcs vagy csombék; — *buga* (kender fő), *bok*, *bokor*, *bokréta*; — *bogy*, *bogyó*, *bingyó*; — *babug* vagy *babud* a' 12 nyelvű Calpinusban (csecsbimbó), *boly*, (hangyaboly). És azért a' *g*-vel, melly gömbölyűséget jelent néha felcserélődik. Ilyen *bömbétz* (Vas vmgye), mellyet másott *gömbötznek* vagy *dömbitznek* neveznek. Ilyen *bodor*, *bondor*, máskép *göndör*. *Buga* és *gubó*, avagy *gubats*. *Bog* és *gob*, *göb*, *gomb*, *gömb*. ³

Mivel a' napkeletnél a' *B* lágyított hangon *V* gyanánt ejtetik, mind annyiszor, valahányszor a' *B* belseje tűzve nincsen (ezen tűzést a' zsidóban dageschnek hívjuk), innen a' *V*-vel ollykor fel is cserélhetni. Ilyen *Nicobár*, *Malabár* = *Nikóvára*, *Malay vára* 'sat.

ran orosz, *szlovák*, *vend*, *szorab*, *kis - orosz*, *barán* lengyel, *burherk* akushini 'sat. nyelveken. A' kis bárányt *ägves*, vagy *ἄγρος* névvel nevezték a' Görögök, melly utolsó a' *jértze* (pul-lastra) szóval, avagy a' *jerke* bárány' ma is divatozó névvel megegyez.

¹ A' *βρεκεκε* természetet utánozó hangot említi Aristophanes is in *Ranis*. Melly hangja után *bag* v. *puk* v. *pek* perzsául, *bach* kurd nyelven, *kurbagha* törökül, *wéga* vend, *pogge*, *padde*, *quadpogge*, *pedde* alszász nyelven *békát* jelent. Hasonlít az angol *poddock* is (= a great frog or toad) 'sat.

² *Pupu*, *pube* perzsául, *ibik* törökül, *εποψ* Plátónál, *upupa* latin, *bubukats*, *bubkats* vend nyelven. Hasonlók *abubilla* spanyolul, *bulba* olaszul, *huppe* frantz., Hopf (Wiede-hopf) német, *hoopoop* angol 'sat.

³ Ide tartoznak *κόμβος*, *κοσμβος* görög (= nodus), *pok* lengyel, *puk*, cseh és szláv (= tuber, nodus, bulbus) 'sat. Van a' *bog* szónak Erdélyben más értelme is, kedvest jelent, épen úgy mint a' *phag*, vagy *baga* perzsául.

Illyen Veszprím és Beszprím, Válint (Valentinus) és Bálint, Basilius és Vazúl. Hát *Buda* uem a' *Voda* (víztől) hivattatik-e, és mi egyéb mint fordítása *Aquincum*-nak? —

Néha a' *B* könnyen ragad a' szók' elejéhez, mellyek magánhangon kezdődnek. Látni, hogy egy *Bárka* és *Arca*, ¹ *Bundi* és *Endre* (András) *bér*; is *értől* ² (valet) származott, a' honnan jó *ér-ték*, — *ér-dem*, 'sat. Ide tartoznak *bámul* és *ámul*, *belegy* és *elegy*, *bálvány* és *álvány*, hacsak a' ב be nem rejlik ל be avagy לִבֵּי neve egy phoeniciai istenségnek. —

Végre a' *B* a' hasonlításokban bővíti, nemcsak a' társ-, de magoknak a' főneveknek is jelentését. Ismertetesebb ez, mintsem példákkal kellessen fölvilágosítani. Megesik tehát, hogy mint előgyök is erre mutat. Ide tartoznak *beszéd*, melly aligha egyéb, mint *bővebb* szó ³, *bír* (*megbír*, vincit), nagyobb *erőt* más fölött nyilatkoztat 'sat.

¹ *Bárka* ill., szláv, vend. Bapka szerb, *barka* román, βάρκι Herodotusnál 2. 96.; *berì* multáni indus, *bárki* szurinámi Creolok' nyelvén; *arca* latin, olasz, spanyol, *arche* francz, *barca* olasz, spanyol; *Barke* német, 's több más nyelven hajót jelent.

² *ÉR* (valet), *Ár* pretium), *érték* (valor), — *érdem* (Dankovszky szerint ἐγδομέρον Pindar. Ol. 8. 104. — 's εἰροδημα factum laude dignum, meritum) 'sat. együvé tartoznak. ἦρ Odys-16. 375. annyi mint census. *Bér* nálunk merces, *bér* szerb. collecta; *bír* carn. census (nuptialis), *bír* illyr. census, tributum nuptiale. Az *Ár*-ból lett *tár*, több áru együtt; a' Japón nyelvben, közbe vetve *v*, lön *taver* (thesaurus), mellyből a' hajdani *Tavarnok* (Tavarnicus, kincstartó), későbbi *Tárnok*, *Tavernik* orosz nyelvben is eredtek. Különböző ettől a' *tár* íge (= aperit), a' honnan *tárad* aperitur; *k* kevesedést, csökkenést jelentvén, *kár* (damnum) az *ár*' vagy *árúnak* fogyatkozását jelenti, és megegyez ἀξέροδία, ἀρα, ἀρη görög szavakkal. Sőt az erős *h* a' *k*-val majdnem öszvehangozván, mi egyéb a' *kár* mint az angol *harm*, v. *hurt*?

³ *Bő* társnévhez ragasztván *szedo* perzsa, *szeta* kurd, *szedá* török nyelven ma is divatozó főneveket, minthogy ezek

A' *D*, mint elő gyökbetű, mutatja a' föl felé emelkedést. Illyen *dag*, *dagad*, *dagaszt*, *dagály*; *dölyf*, *düllyed*, *dül*, *dulakodik*; *dacz*; *duzzad*, *duzma*, *dúcz*, *duzzog*; *dobasz*, *dobzik*, (tumescit), *dob*, *domó*, *domb*.¹ *Dali*, *deli* (nagyon elő, igen jeles);

annyit tesznek mint a' magyar szó, be-széd nem más mint bővebb, huzamosabb szóváltás, különben is szó (vox) főnévnek sok nyelvekben vannak nyomai: *Szazy*, *szasz* Csuvasiaknál vox; *szumách* ugyanott = verbum. *Szoín* csúszovajai Vogúloknál, *Szuja* berezowi Vogúloknál, *szuj*, *szuj* berezowai Osztjákoknál = vox, Stimme; ugyanott *jaszta*, *jaszyn* = Wort. *Szúj* jugani Osztjákoknál, *szui* lumpokoli Osztjákoknál, *szjoj* vasjugáni Osztjákoknál, *avasz* perzsa, *avasz* kazani tatár, *avaz* baskír tatár, *avazi* tobolyski tatár, *avasz* buchári 's mescsereki tatár, *avaz* dekáni indostán, *szjo* pusztazeri Sze-mojedek', *széz* truchmen nyelven annyi mint szó. Sőt a' latin *vox* is mi egyéb mint szó megfordítva, mert az olvasó előtt érinteni sem kell, hogy az ó betűben γ rejlik, melly az ejtegetésekben legottan mutatkozik; valamint azt sem, hogy a' latin *vox* egy a' spanyol *vox*, francia *voix*, olasz *voce*, angol *voice* 'sat. szavakkal. Hát az orosz *Глагол*, úgy a' szlovák, illyr, cseh, szerb, szorab, kis-orosz *szlovo*, mi egyéb mint a' magyar szó; nem különben a' lengyel *szlovo*, a' vend *cslovo*, a' török *szoz*, a' perzsa *szuchchen*, *szuchan*, *szokan* 's ó-perzsában *szengem* ide tartoznak. Nagy hasonlatosságot látni, tovább, *szöna*, *szána* finn, *szanna* esthni, *szjosz*, *szülaemaek* kazani tatár, *szülaemek* mescserecki tatár, *szoz* török 's nogaji tatár, *szjuz* Kaukaszus melléki kazagi tatár, eniszeji tatár, kuzneti tatár, teleuti, *szjoz* chivini, *szuilesch* csolimjei, és csaczkai tatár, *szuilaeschow* barabbi tatár, és sok más nyelveken, mellyek mindnyájan a' magyar szó' értelmében megegyeznek. — Már ezekből látni, hogy nem csupán a' szerb *Бечџа* (die Gesellschaft, Unterredung), *beszida* dalm, *beszjeda* vend, *beseda* illyr, carniol, *bessjedda* v. *bessjedenje* szinte illyr, úgy a' görög $\beta\acute{\alpha}\xi\varsigma$ (sermo v. fama) vagy $\psi\epsilon\delta\omicron\nu\alpha\iota$ (Hesychius szerint = $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\iota$,) hanem sok egyéb napkeleti nyelvekben feltalálni az említett szónak hasonlatosságát. Az ige *beszél* (bőven szól) ismét mutatkozik a' *besziditi* dalmata (= narrare), *beszedenie* illyr, 'sat. nyelvben. A' kurd nyelvben is *bezium*, annyi: *beszélek* (én).

¹ A' gyökér *d* — *m* = *dom*; innen *ó* raggal *domó* p. o. kenyérdomó; *ó* utóraggal *domb*. Hasonlít a' görög $\tau\upsilon\mu\beta\omicron\varsigma$

díj, diadalom, díjas, divályos, divát (nagyobb kelet); *dísz, dics* (nagyobbodott becs), *dicső*; *dús* (nagy érték); *dősölő, dorlik* (erdélyi szó = öszvetorlik) *domó, dombor, domború, düh* (nagy indulat), *dőre* (nagyon örült), *dög* (elhatalmazott halál), *dömbözt* (megtöltött vastag bél) 'sat.

Ismét a' természeti hangot utánozza. Ide tartoznak: *dereg, dörög, dörömböz, durrog, dördül, dörren, dörög, durran, doromb, dob, dobog, dög, dong, donog, dondul, dömmög, dunnyog, duda* ¹, *dudorász* 'sat.

A' T, melly a' D hanghoz közeledik, ezen értelemhez hajlik, és *tovább terjedést* jelent. Ezen terjedés lehet a' számban, lehet a' térben, lehet az üdőben. Illyenek *tág* (tér-terjedés), *tele, teljes, tölt, told*, (tovább öregbít), *tak* (appendix), *tart* (terjeszti főnmaradását), *táp, táplál* (tovább ápol), *tapló* (tűz-tápláló, valamint a' latin *fomes* is a' *foveo*, 's *ἐμπύρευμα, πυρίαιον* ígétől). *Tereh* v. *teher* (túl az erő fölött, nagyobbodott

Iliad. II. 604. 793. (cumulus terrens). Úgy a' latin *tumulus*, melly kicsinyített főnév (diminutivum) kisebb partokat, avagy *domb*-okat jelent, p. o. Ovid. Metamorph. Lib. I., Obruerat *tumulos* immensa licentia ponti'. Ide tartoznak *taebbje* arab, *tepe*, *depé* török, *tübae* kazani tatár, truchmen, *oba* v. *tegej* eniszejl tatár, *kitsig tag* kangati nyelven (= domb). *Tepe* v. *oba* nogaji tatár. *Daban* felső angári tunguzi, *dombo* czigán, *tagat* berezowai Ostjások', *tubé* multáni indus, *to-man* scott nyelven, — mellyeken, az előadott hason szavak *dömböt* jelentenek. Továbbá *dág* török, *tau* kazani, baskir, csaczkai, mescserecki Tatároknál, *tav* v. *tau* nogaji Tatároknál, *daag* Kaukaszus melléki kazagi Tatároknál, *uba* v. *tav* tobolszki tatár, *tag*, csolimjei, kuzneczi, eniszeji Tatároknál, buchári, teleuti, chivini nyelven, *tau* Kirgizeknél, *daban* bu-raetti, *dubura* akusini nyelven hegyet jelent. Ide tartozik *Tokaj* is, melly nem egyéb hegy-aljánál.

¹ A' Töröknél *duduk*. *Duda* illyr, szerb, orosz, *Dudel-sack* német nyelven. *Teute*, *Tuyte*, *Tote* a' régi alnémet nyelven. Innen *dudás* törökül *dudükgi* (düdükdzsi), illyr és szláv nyelven *dudás* — 'sat.

nehézség). *Tár* v. *tárja* (aperit, terjeszti a' kört) ¹. *Túr* tovább 's tovább ort, avagy váj. ² *Táj* (minthogy *áj*

¹ *Tárva* van, annyi mint nyitva van, 's valamint ájt (aperit) igéből lett ajtó, úgy *tár* szónak is ugyanezen értelemben nyoma fönt van több nyelvekben. *Tára* assyr, *der* perzsa 's kurd, — *Thor*, *Thüre* német, — *Türe* Kimberek' nyelvén, *dora* angolszász, *door* angol, *dorasz* irland, schott, *dar* buchári, 's perzsa, *der* svéd, fríz, *dore* román. — *Dera* albáni, *dervadzsa* multáni indus, *dere* alnémet, *Дерь* orosz, *dver* sláv, ill., *dvere* cseh, *dveri* kis-orosz, *dvar* osszeti, *durrez* criv. livoni, *dor* bretan, és kimri nyelven, *duriö* vend, *duri* szorab, *dúrisz* litovi, *dyr* island, *dórro* szurinámi Creoloknál, *dorro* szaramak nyelven Surinámban.

² Hasonlítván a' fúr, gyúr, szúr, túr ígéket, látni: mi-ként *fúr*, az *f* miatt, fordúlva, forogva tett liggatást, *szúr* az *sz* miatt átható döfést, *túr*, a' *t* miatt tovább 's mindig tovább terjedő áskálást, *gyúr* a' *gy* miatt gomolyban való gyakorabb illesztést jelentsen. — Arra is kell figyelmeznünk, hogy az — *r* másik gyökbetűben liggasztás, vájás' értelme rejlik, a' honnan *t* raggal lesz *ort*, *irt*, innen *ortó* p. o. *ortó*, *irtó* kapa 'sat. Innen *ur* nogaji, *uru*, *oro*, tobolyszki, *oro*, *orjate* eniszeji Tatároknál, *oro* teleuti, *ormo* kartál, *orotta* tomszki Szemojedek' nyelvén, — üreget, vermet jelent. — *B* elő-gyökkel mutatkozik **בְּרִי** (fovea, cisterna, puteus) hebr., *biru* chald., és lágyított *b*-vel *verem* magyar, *vertev* ó - szláv szavakban. Ide tartoznak tovább *ur* mescseréczi és baskir tatár, 's kirgizi, *or* cseremizi, ismét *oro*, eniszeji, és kuzneczi Tatárok', *ur* berezovai Vogúlok', *or* nogaji, és tobolszki Tatárok', *oijer* csaczkai Tatárok', *arrú* örmény nyelven annyi, mint gödör. *B* — *r* gyökbetűből lett *bör* — töny = βέρον - εθρον, βάρον - αθρον, Athenében (Pelagusus nemzet, Herodot I. 57.) feje vesztett nagy bűnösök' földalatti tömlöcze. — Nem különben *Baradla* (földalatti nevezetes üreg Gömör 's Torna közt), *barlang*, melly megegyez *barlugh* dalm., *barlog* illyr, lengy., *brloha* cseh, *padol' loch* lengy., *berlog* vend, *brloh* szláv, és *barathrum* fogadott latin, 's egyéb szavakkal. Ugyanazon *b* — *r* gyökbetűkből, lágyított *b*-vel fordítva lett *Робб* orosz, *rov* szláv, szerb, vend, szlovák, lengy., kis - orosz, szuzdal, permi, *rávi* finn, *rovu* karjeli, *rúvi* kartál nyelveken. Sőt *g*-betűvel bővítve *grav* svéd, dán, *gróf* island, *grab* albáni, *graben* német, *grabe* Kimberek' nyelvén, *greft* fríz, *grapt* holland, *gravisz* letti, *Gruft* német, *gruopta* lappon 'sat. szavak ide tartoznak.

nyílás, a' honnan *ajt* (aperit), *ajtó* (janua), terjedett nyílást, szemünk előtt nyilatkozott vidéket jelent. *Tát*, *tált* (extendit hiatum, aperit). ¹ *Terjed*, tovább árjad, ár gyanánt tovább elhatalmaz; *tér*, *térség*, *terül*. *Tó* (terjedett av vagy ó, azaz víz; ² *tenger*; *temérdek*, *teméntelen*; *tenyész*, *tenyészség*; ⁵ *terem*, *teremt* 'sat. Ide tartozik: *több* (számterjedés), *tege*, *tegnap*, *tavaly* (üdőterjedés), *túl*, *távol*; *tova*, *távoz* (tértterjedés,) Valamint *tébolyog*, (tétova bolyong), *tétováz*, *ténfereg* (tétova forog). *Tár* (több árú, több értékű együtt). *Tő* (a' terjedés' alja, valamint *fő* annak felső része). ⁴ *Tol*, *tolong*, taszít, (a' térben tovább mozdítja). *Támad*, (= *émed*, *imed* a' Székeleknél) az üdőnek lefolytát jelent.

¹ *Tált* ígéből lett az előkori *Táltos*, — mert kitáltotta, (nyitotta) akár jóslás, akár tanítás által az ég' titkait. Figyelmet érdemlenek *tjel* kazáni tatár, *til*, *tyl* mescsereczí, *tel* baskir, *til* nogaji és Kaukaz' melléki kazág Tatároknál, *tel*, *til*, *telu* tobolszki, *til* csaczkí, csolimjei, kuzneczi Tatároknál, úgy teleti, és buchári nyelven, *tyl* eniszeji Tatároknál, 's jakuti nyelven, *tjel* barábbi Tatároknál, — *tel* kangat, kirgiz, *del* chivín 'sat. *nyelvet* jelentő szavak. A' honnan származni látszik *Tolmács* (nyelv - fejtő), melly egybe hangzik *terggiman* tör., *tumacs* dalm., *tomacitegl* illyr, *tl'omacz* lengy., *Dolmetsch* német, 's sok egyéb nemzetek' hason szavaival. —

² *Av* hajdan vizet jelentett, valamint ma is *av*, *ab*, *aab*, *aap*, perzsául; innen ered *avat*, *avatás* (initiatio, lustrum per aquae immersionem institutum). *T* - vel *Tav* (a' hajtogatásokban a' *v* legott mutatkozik) terjedett vizet jelent, *tó* perzsául, *τέλμα* görögül 'sat. ide tartoznak. Ezen gyökérből miként származtak *hab* és egyéb szavak, annak helyén bővebben.

⁵ — Báthori Lászlónak tulajdonított 's Jankovich Miklóstól kiseded mutatványban kiadott Biblia - fordításban előjön: fakat, kik magokban magot tart'nak hw teneesseghekre (a' mai írás szerint *ű tenésségekre*). *Tenyész*, *tenyészség*, *tanya*, *tanyáz* 'sat. térben való terjedéshez tartoznak.

⁴ Innen *Martzaltő*, *Martzalnak* a' Rába folyóba való szakadása. — *Foktő*, — *Aroktő*; itt szűnik meg a' Csösz, Csörsz' árka, melly által szándékban lehetett a' Dunát a' Tiszával öszvekötni. Ellenébe tétetik a' *fő*, melly kezdetet jelent, ilyen *Tapoltsafő* 'sat.

vén, észrevehetni, miként a' *t* mint utórag is, múlt üdőt képez, avagy azon helyben, mint más utórag, állandó léteit. A' múlt többé nem változhatván, a' *t* mint előgyök mutatkozik *tesz*, *tett*, *tekéllet*, *tekell*, *teljese-dik* szavakban, mellyekben elhatározást jelent, mellyet többé nem másolhatni. *Tölgy* tele fát, makkal rakott növényt bizonyít (*Töl fa* Győr vm.) *Tölgy* is alkalmazsint vagy *tej-gy* (tejnek helye), vagy *tel-gy* a' *тели*-ből épen a' szerént, mint *ἔθραγ* a' görögben, és uber latinúl mind *telit* mind *emlőt* jelent. Ide tartozik *tömöm*, *temem* (stipo), a' honnan *temetés* (stipatio aromatibus instituta) nemde a' mumiákra emlékeztet vissza? ¹ mellyhez tartozott a' *tor* (temetési lakozás.) ² Itt is, mint egyéb betűkben, néha öszvehúzott szó rejlik; így *talp* = tő alap. ³ — *Tehen* (aligha nem tejelő ünő). *Tél* alig-

¹ Alezredes Bagnold a' Iondoni Ázsiai Társaságnak jelenté, miként azon növényi kenőccsel, mellyet az Arabok a' Veres-tenger' környékén (de a' Magyarok is máiglan) *kátrán* névvel neveznek, a' rodhadást több évekig gátlá. Hát ha efféle kenettel készítették az előkori múmiák, mellyek a' nyelv és történetek' bűvárira elannyira érdekesek? —

² A' *Tornak* szittya szokását lássad Herodot. 4. 73. — Egyszersmind a' *tornak* (Inferiae, Justa, Parentalia) nevét hasonlítsad *τα τάρχαι*, ἡ τάρχαι, *ταρχανιον*, *ταρχανον* hason értelmű szavakkal.

³ Hasonlítsd *talp* török, *τέλμα*, *ταρσός* gör.), *talon* francz 'sat. szavakat; ugy a' latin *talus*-t is Horat. l. serm. satyr. 1. *Ad talos stola demissa, et circumdata palla.* *Tápo* több nyelven lábat jelent, narümi, tomszki Szemojedeknél, *top* tajgin nyelven, és tazi Osztjákoknál, *toðol* tomszki Szemojedeknél, valamint az említett tazi Osztjákoknál, *tuj* chinai nyelven, 'sat. Innen magyarázhatni *tap*-od, *top*-og, *tip*-or 's egyéb származékokat. *Tap*, *top* hangok elejébe *S* simúlván, magyarázhatni a' német *Stapfen*, ángolszász *steppán*, ángol *step*, holland *stapp*, wend *stupin*, ismét német *tupp*, *tupfen* 'sat. szavakat. Notker ós írónál *stephen* = steigen, gehen, *überstephen* = übertreten; úgy a' görög *σειβω* sem egyéb mint *calco*, *stipo*. — Azt is látni, hogy *t* elő gyökbetűből, és *alap* fő névből lett szinte *telep*, *telepedés* 'sat.

ha nem eltávozott ḡλ-ιος, ḡελ-ιος, napnak távola, ¹ valamint annak legmagasb fölemelkedése a' *d* miatt *Dél*. Melly fellengezés a' nyelvalkatónak lelkéhez szárnyalni, ki alkalmasint bizonyos szabályokhoz ragaszkodott, mellyek után övéihez kiömlő szózatjait alakította!

Mennyire kellene terjeszkedni, ha egyéb szavaknak, úgymint *tűz*, *tűnik*, *tündér*, *tűkör*, *tüstént*, *tekint*, *teke* 'sat. magyarázatjába bocsátkoznánk. Ez a' mutatványnak szoros határit messze haladván, csak röviden említjük azt, hogy itt is mint másott több szavak a' ter-

¹ A' görög ḡλ-ιος, ḡελιος szóval egybe hangzanak *heaul* bretan, *hajl* kimri (váli), *houl* cornwali, *chvel* csuvásch, *chó-dal* berezovai Vogúlok', *chotal* verchotúri Vogúlok', *kótal*, *kotal* cserdümi Vogúlok', *chat* narümi, és berezovai Osztyákok', *chald* lumpokoli Osztyákok', *ko* avar 'sat. szavak, mellyek napot (*sol*) jelentenek. Illyenek *aló*, vagy *halui* koräcki, *choljael* tigili kamesadál, úgy a' most említett *chodal* berezovai Vogúlok', *ko* avar, úgy anczugi és dzsári Lezgek', 's igen sok más ázsiai népeknél napot (*dies*) jelentenek. Alkalmasint ide tartozik az elavult *holval*, mellyet a' régi iratokban olvashatni. Melly helyett olvasnak *hollalt* is. Jankovich Miklóstól kiadott mutatványban Báthori Lászlónak tulajdonított Bibliafordításból 1. Mós. 1. Rész. utolsó versében előjön: És azon kezben esthwe, és *hollal* be telvén hatod nap' 'sat.; nem különben holda kelve = napkeltével, *cras mane*. Talán ide tartozik a' *hold föld* is (jugerum), melly nem egyéb mint napi föld, mellyet egy nap felszánthatni. Ha arra nézünk, hogy *el*, *al*, *il* igen sok nyelven esztendő't jelent, p. o. *il*, *öl* kazani, *el* mescsereci, csaczkai, *il* nogaji, kazagi, barabbi Tatároknál, *el* chivini, truchmen nyelven, *al* jugáni, lumpokoli, *ol* berezovai Osztyákoknál, 's igen sok egyéb ázsiai nyelvekben; úgy *tél* nem egyéb mint *tó él* (imus annus, adultus annus) az esztendő' vége, melly a' kinyíló tavasszal kezdődött. És vallyon a' magyar *tél* szónak van-e nyoma egyéb nyelvekben? — Igenis, mert *talvi* finu, *talve* esthni, Jappon, *talavi* karjeli, *teli* berezovai Vogúlok', *telli* berezovai Osztyákok', *dolu* török, *dei* perzsa, *tola* crivi livoni, *tjlin* anczugi, és dzsári Lezgek' 'sat. nyelvén telet jelent.

mészetet utánozzák. Illyenek *tüszköl*, *tücsök*, *tuba*,¹ melly nevét vette a' turbékolástól.

Az S-ben ki ne lássa a' gyorsaságot, ki a' *siet*, *suhan*, *surran*, *sújt*, *suhog*, *sürög*, *serény*, *serkent*, *sebes*, *suppan*, *süllyeszt*, *sudamlik*, *sas*, *sólyom*, *sugár*, nem különben a' gyorsaságot elősegítő *sík*, *sima* 'sat. szavakra figyel. Észrevenni, hogy az S — s tartó hangja a' sebességet utánozza. Máskor a' mennyiséget nagyítja. Illyen a' *sok*, *súly*, *sűrű*, *siker*, *segít*, *sőt* 'sat.

Mintfogya egyes betűkben néha öszvehúzott szavak rejlenek, a' G-is, akár kemény, akár lágyított Gy hangon több ízben gömbölyűségre mutat. Ide tartoznak: *golyó*, *gurít*, *győr*, — (egy gyökhöz: g — l, vagy keményebben g — r tartozó szavak),² valamint *gyűrű*,

¹ *Tuba* (galamb) = *tubbuter* malabár, *tovadej* czigán, *tuikenne* esthni, *dufa* island, *dev* fríz, *duva* ángolszász és svéd, *dove* ángol, *duve* al-német, *due* dán és letti, *tutu* nercsini, 's jéniszei Tungúzok', *tutu* csapogir, *dydyk* 's *dydym* votják, *Taube* német és grönlandi, *dóifi* szurinámi Creoloknál. 'sat.

² Hasonlítsd *gol* bengal indosztán, *gulej* dekán indosztán, *kulylae* vagy *kolalak* örmény, *igilu* chald., *glúla* assyr, *kurje*, *girda* persa, *kurjő* kurd, *kera*, *kjerika* finn (a' magyar *kör*, *kerék*, *karika* szavakkal egybe hangzik), *kurrae* arab, *kurrae* chivini, *kurkuma* andi nyelven (innen *Curcuma* a' Botanicában), *gurginau* dzsári Lezgek', *gurgende* csecsengi, *guorgi* ingusevi, *γογγύλος*, *γογγύλιος*, *κυκλος* görög, *kaule* cseh, *kaul* német köznépi, *kule* krivi livoni, *Kugel* német 's fríz, *kloot* alnémet, *kugle*, *klót*, svéd, *kogel*, *kloot* holland, *kulka* litván, *kula* vend, *kol* szerb, *kolo* szorab, *kilch* kimri (váli), *kulja* lengy., *globin* kymri, *globus* latin, 's ez után *globo* olasz, spany., *lust.*, *globe* francz, ángol, *klub* ó-szláv, *клуб* orosz, szerb, *szuzdal*, *kis-orosz*, *szorab*, *szlovák* szavakat. *Győr* is kerekséget téshen, és ugyancsak hegyekkel kerített kies vidéket (a' hajdani *Nagy-győrt*, lásd 4. Béla királynak az egri egyházat illető 1261. évi oklevelét (mai *Dios-Győrt*), akár vízzel kertelt tájat (hajdani *Javarinum*, *Geurum* mái *Nagy-Győr*) jelent. Megegyez *Győr* szóval *γυρος* (Odyss. τ. rotundus v. circulus, ambitus), *γυρωμα*, *γυρωσις* gör., *gyrus* latin, valamint *circus* is, innen *Kreis* alnémet, *kredsz* dán, *kru*, *krautsek* cseh,

gyüret, gyűszű. ¹ *Gom, gomb, gomboly* ², *gomolya, gomba. Göm, gömő, gömb, gömbölyű, gömböztz, göny* (könny), *göcs; golyva, göndör, gör, göröngy,*

hringur, görd islánd. Ismét *keule* lappon, *gogyl* zyráni, *kar* csúszovaji vogúl, *krugga* karjeli, *gurd, gird* perzsa (a' német *Gurt, Gürtel* szónak törzsöke), *daire, deir* török, *táajre*, arab, *dairé* ó-perzsa, *taur* kurd 'sat. Innen lett *golyit*, vagy *r* erősebb betűvel *gurit*. A' zsidóban is גולית volvit, circumegit, innen גולי 's גולית rotundus, nem különben גולית volvit, avagy גולית convolvit, complicuit. Innen származik *gyűr, γυρωω*, in

gyrum colligo. — Gyűrű, melly annyi, mint kiéded győr, kis kőr, valamint a' latin *annus*, kerület, 's különösen napkerület, főnévből lett a' kicsinyítő *annulus*. A' mythusra is nevezetes, hogy *győr, gör, kőr* (*circulus*), mellynek vége nem lévén, az örökkévalóságot jelenti; ismét *kor, καιρός, χρόνος* (*tempus*), ismét *Koros, κρονος*, (*Saturnus*). *Korona* (kőr alaku fejdísz), a' honnan a' latin *corona*, német *Krone* 'sat. egy gyökérhez tartoznak. Illyen kőrrel díszlenek *Chaldea', Assyria'* és *Ó-Persia'* istene-sített háromságának (*Zeruané* akerené, *vég nélküli üdő*), ismét *Ormuzd* és *Mithrának* sok jeles művekben fönmaradt ábrázolási. Az első mutat örök valóra, véget nem ismerő kőr által képzett istenségre. — A' másik aligha nem az égövnék (*Zodiacusnak*) megfordulását, a' mostani világnak korát, jelenti, kit emberi alakban írnak le, valamint az utolsót *Persepolis'* omlásain és más ősi maradványokon galamb' képében szemlélni. Ezen kőrnek dísze, mint fő hatalomnak 's éggel való kapcsolatnak jele, általhatott a' napkeleti, 's onnan egyéb fejedelmekre is, 's így leve a' kőr, korona tulajdon díszjele a' fejedelmi nagyságnak. — Mennyit kellene itt a' hajdan' mythusáról érinteni! Légyen itt elég a' figyelmes olvasót *Felix Lajard'* szép észrevételire igazítani, mellyek' foglalatja a' Fölül-iratok és Széptudományok' párizsi *Academiájában* (l' *Académie Royale des Inscriptions et belles Lettres*) *Martius'* 13-án 1835ben fölolvastatott. Lásd *Nouveau Journal Asiatique*, Paris. Nro. 92. Aout. 1835.

² Törökül is *jusuk, jüszük, jukszük, jukszek* (l. *Meninszki'* szótárát).

² Ide tartoznak *καμβος, καουμβος* gör., *Knopf* német, *knoop* alszász, *knapp* svéd, *knob* angol (a *protuberance*, any

gyöngy, gyűr, gyúr, görnyed 'sat. Másott a' nevekedés, szapora terjedés (mivel a' golyó legsebesebben gurúl) mutatkozik benne. Illyen a' *gyarapodik*, *gyapordik*, *gyap*, *gyapjú*, *gyapott*, *gyep*, *gyom*, *gyors*, ¹ *gyűjt*, *gyül* (terjedés a' számban, avagy nevekedés a' térben p. o. meggyül), *gyújt*, *gyül* (a' szikra lánggá nevekedik). *Gar*, *ger*, vagy lágyítva *gyar*, *gyer*, a' honnan *gyer*-ek, *gyer*-köcz. — 'S ezt lássuk közelebbről.

Gar, *ger*, vagy lágyított *gyar*, *gyer* gyökből ered *gerjed*: animatur in vitam vel flammam; *gyerek*; *gyarmat*; *gyárt* 'sat. *Gyerek* tehát kicsinyített *gyar*, *gyer*, mintha *gyerke* lenne, hasonlón a' *jerké*-hez, a' hogy' az ifiú bárányt nevezik, tulajdonkép' származottat jelent. Némi világítást ad a' latin *ger*-men; úgy gör (lásd Leibnitii *Collectan. Etymolog.*) *Chaucorum dialecto* azaz a' bremai 's verdi népek' nyelvén, úgy a' Scandínavoknál *ifiat* jelentett. *Gaur* baski nyelven = kisdud gyermek, valamint *gar-çon* francz, *gör*, *garsz* románai nyelven. Épen ez *κόρος*, *κῆρος*, melly puer, juvenulus filius értelmén kívül, annyit is tesz: novellum germen. Figyelmünket magára vonja a' *gar*, *ger*, *gyar*, *gyer*, mint utórag is. — *Agyar* (a' mi az állból ki fele származik), in-*ger*, mellyből származik az *in* (mozdulat), gyökere az *in*-dít, *in*-dúl, *in*-og, *in*-t szónak. *Ten*-*ger* a' mythus szerént az Égnek származottja. *Ten* japon, *tjen*, *tjan* chinai, *tyngeri* mongol, *tingeri* burátti,

part bluntly rising above the rest), *knap* dán, *cnaep* ág.-szász, *gomb* szláv, *gumb* illyr, *kombi* románai 'sat. szavak. — *Gomb*-tól lett *gomboly*, *gombolyag*, *glomus* lat., *gomito* olasz, *Knauel* német, (néhol *Knäuel*), *Kleuel*, *Klügel*, *Klungel* föl-német, *klouwen*, al-szász, *cleonnal*, *clowe*, ángolszász, *clew* angol, *clwlm*, v. *clwm* wallisi, *gloa* közép-latin nyelven. — Innen *gomolya* (*glomus casei*), *ghemu* oláh, *gomolyka* lengy., *homolka* cseh 's szláv; és *czérnagomolya* a' Székeleknél = *czérnagombolyag*. — *Gomb* gyökből lett *gomba* is azaz gombalakú növény = *gomba* lengy., *губа* szerb, *huba* sláv, *koma* perzsa 'sat.

¹ *Gyors* (gyaporodott sebesség) = *γοργος*, innen *γοργότης* (gyorsaság), *γοργόματ*, *γοργεω* gyorsalkodik, *γοργῶς* gyorsan.

taengri kalmuk, *tengri* csolimjei tatár, *tengeri* eniszeji, kuzneczi tatár, ismét teleuti nyelven, *tengeri* nercsinyi Tunguzoknál 'sat. máiglan eget jelent. *Sugar*, melly sebesen kilövelve, a' fénytesttől származik. A' *gar*, *ger*, *gyar*, *gyer* szónak értelme eléggé immár mutatkozván, érteni fogjuk azt is, mi légyen a' Ma-gyar, *Muger*, *Moger*, *Magiar*, 'sat., 'sat., melly nemzetünk nagy nevének magyarázatjában több nyelvfejtők fáradtak.

Arra főképen ügyelni kell, hogy *ma* földet jelent. Fönt van ennek nyoma alkalmasint *Szyr-ma* (Szür' földje), *Dorogma*, *Dorosma*, (Dorog, Doros' földje)'s több efféle nevekben. Sőt *ma* csuszovaji Vogúlok', Verchotur környéki Vogúlok', cserdümi Vogúlok', oloneczi, *maa*, *mja* finn, *ma*, *mua*, *mya*, karjeli, *mu* zyráni, *ma*, *mu* permi, *my*, *myg* berezovai Osztjások', *myg* narümi Osztjások', *mych* jugáni Osztjások', Lumpokol táji Osztjások', *mag* berezovai Vogúlok', *muza* kubacsini, *na* mancsu 'sat. nyelven, annyi mint föld. Mi tehát a' Ma-gyar? A' *gyárt* szóra figyelmeztvén, *talán földműves*, avagy inkább Ma = föld' származattja, földfi, azaz ősi nép, mellytől a' többiek nemzödtek. — Tehát a' Magyar nem ok nélkül viselte a' Titán nevet (Horváth Istv. *Rajzol.* § 30.), avagy az Oriás hős nevezetet, mivel ezekről már a' hajdan regélte, hogy ős népek, 's a' földből eredtek. Most nyilatkozik előttünk a' nemzeti névnek más nyelvekbe tett általfordítása. Most értjük, ők Titánok lévén, *Kun* (nap) nevet viselhettek, mivel *kun* teleuti, kangati nyelven, ismét baskir, tobolyszki, csaczkai, eniszeji, csolimjei Tatároknál, *kjun* buchári, *kün* kirgizi, jakuti nyelven, *kon* barabbi tatár, *gun* kazagi tatár, *gjon* no-gaji tatár, *kajae* kojbáli motori, *kuö* kamaszini, *chaja*, *chaae* turukáni Szemojedek', *kön* tavgini, *chaae* mangazei Szemojedek', *kam* malabar, indus, cigán 'sat. sok nyelven napot avagy Titánt jelent. A' naptól neveztettek a' fejedelmek *Chánok*-nak, ma sem szokatlan a' napkeleten a' fejedelmeknek az ég' ragyogó testeivel kötött atyafiságok. Királyi hatalom alatt egy nevezetes része a' Szittyáknak Hercules' ivadékából (Herodot. 4, 10.) jeles

nemzetté kifejlődvén, ezekben a' *Συδάς τοὺς βασιληῆς* (Herod. 4, 57.) elismérjük. Most tudjuk, hogy ők Scythae *Chorasmii*; de *χώρα* föld, és *χορασμιος* nem épen szántóvető, hanem föld' népe, lakosa. Most tudjuk, hogy ők *Aretores*; de *areto* syrus, *aru*, *arga* chald., *אַר* zsidó, *art* perzsa, kurd, *ἀρουρα* görög 'sat. nyelven = föld. Most tudjuk, hogy ők valóban Szákák, és miért a' Perzsák minden Szittyá ivadékot *σάκας ἐκαλέον* (Herodot. 7, 64.) Szákáknak hívtak, tehát nem csupán királyi Szittyákat (Horváth Istv. *Rajzolat.* § 19), mert *Chaki* mai perzsa, *chaak* kurd, *zach* oszszet, *za*, *zao*, ó-perzsa, *sza* tangut, *schau* kazikumüki, 'sat. nyelven földet jelent. — Neveztetnek továbbá *Chazarusoknak* is, de *gadzar* mongol, *gazar* burätti, *gazár* kalmuk nyelven annyi mint föld. — Nem különben *Szabaroknak*; de *bar* assyr., chald., syr, *בַּר* zsidó nyelven fi-t, és mint előbb láttuk *za*, *zao*, *zemo* ó-perzsául, *sza* tangut nyelven földet jelentvén, a' Szabarok nem egyebek, mint földfiak. — *Turki*, és az ős *Teucris* sem egyéb mint föld' származattja, mivel *túor* lamutúl, *tor* ochóczi Tunguzoknál, *туру* nercsini Tunguzoknál, *terra* latin 'sat. nyelven földet, *k* utórag pedig, mint látni fogjuk, a' többi közt kinövést, származást (innen *fark*, *tüsk*, *tök-e*, *ajk*, *ajak* 'sat.) jelent. — És mi más a' *Gepida*, *Γηπαιδες*, mint földfi nevezet? — Tehát midőn Codinus György (*Georg. Codini Curopalatae de Officiis M. Eccles. et Aulae Constantinop.* Paris. 1648. in not. graecor. Episcop. a' 405. lapon) azt írja: „Syrmium, nunc Hungaria, et Stridon: quondam vero Gepides (*Γηπαιδες*) vocabantur! — Nem különben Stritter János (*Memoriae Popul.* Tom. I. Petrop. 1771 a' 365. lap.) állítja: „Byzantini hanc gentem, vel *Γηπαιδας* vocant, v. *Γηπεδας*, v. etiam *Γηπεδας* mi helyesen nevezik el a' Magyarokban a' föld' származattjait; mert hogy *γη* föld, és *παις*, *παιδος* fi légyen, érinteni sem szükséges. Ez okra hivattak *Gergitáknak* is a' régi Teucusok' maradványi (hasolítsd egybe Herodot. 5, 122 és 7, 43.). Ez okra divatozott a' *Juria*, *Juhra*, *Jura*

nevezet (Horváth Istv. *Rajzol.* § 17.), mert *jer* teleuti, chivini, truchmen nyelven, úgy a' mescsereczi, baskír, csolimi, kuzneczi Tatároknál, *jir*, *gir* tobolyi Tatároknál, *er* kazáni, nogaji, kazag táji Tatároknál földet tészcn. Sőt *aa* gör., *ja* pusztazeri, juráci, 's turakáni Szemojedeknél, *jae* obdori Szemojedeknél ugyancsak földet jelentvén, most tudjuk, melly érdekes Agra, Egra, Argos, Argivus, Agrianus előkori szavaknak jelentése. — Talán megfejtetni immár a' *Mazar*, *Masor* nevet is, mivel $\gamma\eta$ (= semen, soboles, stirps, poster, genus hominum) a' magyar *gar*, *ger*, *gyar*, *gyer*, *gyer'k*, *gyarmattal*, hason értelmű lévén, *Mazer* ismét nem egyéb mint földfi. Hát ha ebben rejlik *Mitzraim* (a' zsidó kútfőben állandó neve Egyiptomnak)? — 's ha mindjárt mérész gondolat a' Nilus' mentét ősz magyar földdé alkotni, különös figyelmet érdemlenek hazánk' Mabillonjának észrevételei. (Lásd Horvát Istv. *Jászok* című munkáját. Pesten, 1830. § 51. 52. 's egyebütt.) — Legott szembe tűnik, hogy *Mitzraim* kettős szám, talán két, alsó, felső avagy nagy és kis *Masort* jelent. Abulfeda Ismael is; Subacta fuit Aegyptus *utraque*' említi (*Annales Moslemici* Lipsiae 1754. 73 lap). Messzebb ugyan terjeszkednünk a' mutatvány' szűk határa miatt nem lehet, azt mégis érintem, hogy *Gyepetek*, *Gyapjasok* (Aegyptusiak) aligha nem fordítása a' *Crinitus*, Üstökös (üstökviselő), *kuretes*, $\kappa\upsilon\tau\eta\tau\eta\varsigma$'s egyéb szavaknak; mivel valamint $\kappa\epsilon\gamma\alpha\varsigma$, $\kappa\epsilon\lambda\epsilon\varsigma$, úgy nem különben *Gept* pusztazeri, *Gypty* 's *Igeépta* obdori, *Igöpt* juráci, *Igapta* tavgini, *opt* tomszki, *opte* narümi, *opté* timszki szemojed népeknél, *opot* kurili, kamaschini nyelven, *upat* berezowai és narümi Osztjákoknál, 's több más ázsiai nyelveken haját, üstököt jelent. — Már pedig az is való, hogy a' Curetesek, üstökösök, a' Gígásokhoz, a' földszülte ősi néphez tartoztak. (Lásd Diodori sicil. *Bibliotheca historica*, Argentorati 1798. volum. III. 394 lap. Lib. 5. 65.) Tehát, ha csakugyan nem olly kétséges a' Szittyá név, ha csakugyan a' Magerek, Mazerek, Szákák, Aretorok, Gepidák 's több említett nevek mind egy értelműek, ha csakugyan mint Titánok, Kúnok, ősi

népek egyéb nemzeteket régiségekre fölül múltak, érteni fogjuk rzt is, a' mit Herodot 4, 5. bizonyít: *ὡς δε Σκύθα λέγεται νεώτατον πάντων ἐθνέων εἶν το σφέτερουσ* hogy a' Szittyák minden ősi nemzetek fölött a' magokét legrégebbeknek állítják. ¹

A' *H* nem csupán lehellésbetű, mint a' görögben, vagy a' latin nyelvnek ma virágzó sarjadékjaiban. — Kölcsön szavakat a' Görögök néha szájnyitó avagy lehellő jellel, ismét *z* vagy *z'*, úgy egyéb napkeletiek is *ס, פ, פ, פ* zsidó betűkhöz hasonlókkal jelentették. Az előkorban tehát a' lágyabb vagy erősebb *H* között némi különbség lehetett. ² Néha *fölemelkedést* jelent. Ilyenek

¹ Lásd Cato' Töredékeit Annii Viterbensis Antiquae Historiae Lib. VI. Lugduni 1591. 'sat.

² Figyelmezzünk a' következőkre: *Ha* *הא*, *יא*, *יא* 'sat.

miként az áhitást utánozza. — *Hab* = *ab* pers., *obab* arab, *ubo* jensiszei 's barguini Tunguzoknál, *chámpa* obdori szemojed 'sat. Habahurgya, habaró = *hawari*, *hawazi*, *hawatsi* perzsa. *Had* = *ידא* gör., *Hader* német, *hadk*, *hadrunk* cseh 'sat. *Hadak' útja az égen* = *via lactea* a' Székeleknél. *Hák* = *ἀκέων*; innen *hakkal!* = *ἴγα!* a' Cyprusbélieknél. *Hajt* = *χαϊδελεmek* török, *hitati* dalm., *ὠθίεω* Odys. λ. — *Halász* = *ἄλιευς*, *hal*, a' gyökszó, = *kála* finn, *kala* esthni, *kala* karjeli, *olonecz*; *kuele* Jappon, *kal* mordwin, *mokscha*, *khal*, *khal* tatár, *kol* csúszovaji vogúl, *cseremizi*; *kale* karaszin, *kola* kamaschin, *kolle* tomszki Szemojedek-, *hoi* Pattagonoknál 'sat. *Hál* (pernoctat) = *χαλᾶν*. *Halál*: *uchálka* szuzdál, *kuóléma* finn, *kualit* karjeli, *kul* mogul, *ukül* kolmuk, *ulüm* török, *nogaji* tatár, *olü* jakuti, *adzsar* avar, *ulem*, *ulym*, *ülüm*, *ölum* a' tatár különbéle népeknél, 'sat. *Hamar* = *ἄμαρτη*, *ἄμαρτη* Homer. *Harag* = *aragde* pers., *ὄργη*, *ira* 'sat. *Hártya* = *χαρτιον*, *χάρτης*, *charta*, nem különben *harti* török, *horund* island, *schwed*, *hartya*, *hartia* illyr, *Haut* német 'sat. *Hason* (hasonló) = *ascha* perzs. — *Haszon* = *assi* török, *ὄνησις* gör., *haszen* illyr, *choszen* szláv. — *Hazug* = *kjezab*, v. *kjazab* török, *כַּזַּב* zsidó; innen *hazudik* = *kazibet* tör., *כַּזַּב* hebr.; *chaschu* ethiop. *Hely* = *ἔλλη*. — *Hegy* = *ἔδος*, Homer. *Iliad.* 24, 144 (culmen), *hoga* közép-latin, *hedjo* czigán, *chogh* osszet, *chadda* mogul 's burätti nyelven annyi mint *mons*, *huged* fríz, *Höhe* német, *hoogte* holland, *haod* island, *hojde* dán, *högd* svéd, *alnémet*, *height* angol,

hab: *ab*, *av*, vizet jelentvén, annyi mint fölemelkedett víz; *habzik*, *habar*, *habahurgya*, *háborog*, *háború*, *had*, *hág*, *hegy*, *halom*¹, *héjj*; *héja*, *héjáz*, *hetyke*, *hetvenkedő*,

hidhe, ángolszász, *hauteur*, francz nyelven = magasság. Héla (spica inanis) = *εἶλα*, *εἶλη* gör., (*hilum* latin szó is erre mutat). Hülye = *ἡλῆος* Odyss. β, ξ 'sat., *hulhi* mancsu; ismét a' *hilum* latin 'sat. Héjja = *הַיָּבֵשׁ* zsidó; *ejje* pers., *hejdelet* török

'sat. Hét (septem) = *επτα*, *heft*, *haft* perzsa, *haft* kurd, *haefte* török, *haeft* buchári 'sat. Sőt *Hitu* az aitui, tahiti, 's Szandvics szigeti lakosoknál is. Híd = *chid* osszeti, *chidi* georgiai nyelven. Hideg = *itik* berezovai 's lumpokoli Osztyákoknál, *hima* samskrd, *χειμη* gör. nyelven. Híg = *ύγρος*, Híjány = *ἵαν* *χρεια*, *χια* gör., *hiatus* latin. Hit, hüt = *ἴτ*, *ιτασ*

Híúz = *juz*, *iuz*, perzsa. Hó (nix) = *χιων* gör., *chod* pusztaszeri szemoj, *ka* tibeti, kangut nyelven 'sat. Hogy = *οἴτι* gör., *hatti* arab 'sat. Hón = *ὤμος*, *humerus* 'sat. Homály = *ὀμιχλη*. Homok = *ἀμμος*, *kum* török, *kum*, *kom* a' tatár különféle népeknél, valamint *chiwi* kirgizi, *truchmen* 'sat. nyelvbén, *kumak* kuzneczi Tatárok', *kumach* jakuti, *chumi* kartály 'sat. nyelven. Hord = *aworden*, *awürden* pers., *αιρω* gör., *hord* angol 'sat. Horony = *κορονη*, *crena*. Hosszan = *ὄσσον* Hom. Hossza valaminek = *usunlyk* török, *uzín* teleuti nyelven, ismét *csaczkí*, *csolimi*, *jeniszei*, *kuzneczi Tatároknál*, *uzum*, *uzjonlik*, *uzunklyk* a' tatár egyéb népeknél. — Husang = *guschank* perzsa. Hús = *kusch*, *guscht* perzsa, *kkusch* tatár, *koscht* malabár, *guscht* kurd, *guz*, *goscht* indosztán 'sat. Húr = *χόριον*, *chorda*. Huszár = *lhazar* perzsául bajnokot jelent. Hó = *χίη*, *חַי* zsid., *heöt* alnémet, *Hitze* német 's több igen sok nyelveken.

¹ Hasonlítsad *κολωνός* gör., *collis*, *culmen* latin, *Холмъ* orosz, *cholm* szláv, *szuzdál*, *cholma* karjeli, *cholm* permi, *holmus*, *hulmus* közép-latin, *holm*, *hügel* német szavakat, a' hová *Stockholm*, *Bornholm* 'sat. tartoznak. Nem különben *holm* angol, dán, ángolszász, svéd nyelvekben, *hill* angol, ángolszász, *hialle* islánd, *hull* alszász, *hol*, *hals* sved, *kalnász* litvánai, *kalisz* lett 's *crivi* livoni, *chlum* cseh, *halmi* dalmata, *hal* cernváli, *aála* tigili kamsadal, *eel* középtáji kamsadal, *alin* mancsu, *uula*, *oola* kalmuk, *oola*, *ule* mogul, *ula* buratti 'sat. Nem egyéb a' *halde* ősnémet szó is, kivált a' Fel-németeknél, kiknél *haldine*, *halle* halmot jelentett, ugyanaz *haldo* Box-

hány; *hangya* (hangyabolyt hány föl), *hamar*, *halad*, *hullám*, 'sat. Ismét hangot jelent, avagy utánoz, p. o. *harsány*, *husang*, *hang*, *harang*, *hörög*, *huhog*, *hörpög*, *hebeg*, *herreg*, *hákog*, *hortyog*, *horzsol*, *hinnyog*, *hahota* (haha! = \hat{a} \hat{a} hangot utánozza), *hujogat* (tripudiat), *hárfa*, *hír*, *hír*, *hív*, *hegedű*, *harcz* 'sat. — Más. kor *hijányra* mutat; ilyen *hiú*, *hívság*, *híja*, *hézag*, *henye*, *here*, *hever*, *homály*, *hák* (silens), *hal* (mutus), *hal* (piscis, eo quod sit mutus), innen Horácz is dallá: *'O mutis quoque piscibus donatura Cygni, si libeat, sonum'*. *Hál* (éjjeli nyugodalomért megáll, megszáll), *halál* (élet híja, enyészte), *halavány* (hijánya az eleven színnek), *hervad*, *húny*, *hela* (spica inanis). Ismét: *héj* avagy valami *fedezet* mutatkozik benne. Ilyen *haj* (mellyel a' természet a' főt fedezi) ¹; *haj* (fahéj), gyümölcs-haj (bőre), *eszterhaj*, *fejel haj*, *hajazat*, *ház*, *hajlék*, *hártya*, *hám*, *hámlik*, *haut*, *hájog*, *hárs*, *hint* (himt), *hintezés* (a' régi iratokban *hymtezees* annyi mint öntözés). — *H* lehelő betű lévén, minthogy a' lehelő szájnak ollykor meleg, ollykor hideg a' fúvalma, innen magyarázni, miként akár meleget jelenteni, *hév*, *hő*, *heves*, *hevenyében* szavakkal, mint fagyot előadni, a' *hű*, *híves*, *hűl*, *hideg*, *hó* által, lenne hatalmában.

Az *R* erőt mutat. Ilyen: *rohan*, *ráz*, *ránt*, *rüg*, *rugony*, *rak*, *ruggat*, *ragad*, 'sat. A' *remény* sincs erő nélkül. Lányítást nem szenvedvén, megrezen az *R* ha kedvetlenségre fakadunk. Ilyen: *rosz*, *ravasz*, *rút*,

horn' glossáiban, *hald* dán, *halda* cseh, *heivel* holland 'sat. A' latin *collis* sarjadékjai: *colle* olasz, *collina* nápolyi, *coline* francz, 'sat.

¹ *Haj*, *hej* tegumen; ilyen *haj* (capillus), mellyel a' fő ékeskedik = $\chi\alpha\iota\tau\eta$, $\chi\alpha\iota\tau\alpha$, *halael* avar, *hüchy* finn, *kujba* tigili kamcsadál, 's a' másik gyökbetűt erős hangon ejtvén = *karv* estni, *haar* német, alszász, alnémet, dán, *har* island, *här* svéd, *hoër*, ángolszász, *höjr* fríz, *hajr* holland 'sat. Villeram-nál *Har*, Tatiánál *Harú* ős német szavakat olvasunk. Szembetűnőleg egybe hangzanak *huru* új-zelándi, *Era - uru*, 's *Huru - huru* Társaság szigeti népeknek szavaikkal.

rém, *rémül*, *rom*, *romlás*, *rongál*, *rongy*, *rohad*, *roskad*, 'sat. Természetet utánozva származtak: *riad*, *rév*, *rikolt*, *rebeg*, *rebesget*, *reng*, *reped*, *recseg*, *ropog*, *rottyog*, *röfög*, *rekécsel*, *rezzen*, *rekken*, *reszked*, *robaj*, 'sat. Néha egyes betűben egész szó fekszik, 's így az *R* néha annyi, mint *Röt* (*veres*). Ide tartoznak: *róka*, *ragya*, *réz*, (vagy *ércz*) *rozs*, *rózsa*, valamint *Rosz*, *Rusz*, *Orosz* nemzeti név, vereslő színétől már hajdan elnevezve. — 'S itt ismét kitérünk.

Ruffus, *rufus*, *ruber* latin, 's ebből eredett *rosso* olasz, *roux*, *rouge*, francz, *rio*, *roxo* spanyol, *ro* v. *rob* románi; ismét *roth* német, *rod* alnémet, *róod* holland, *red* angol, *reád* angolszász, *ruad* irland, örzi schott, *rut* celta, *roat* cimbrus, *rud* fríz, *ruz* bretanni, *rédi* szurinami creol, *raudur* irland, *raudoni* litovi, *rujno* illyr, szerb, *roschu* oláh, *ruschkie* karjeli, *ruszkej* oloneki, *ruopszesz* lappon, 'sat. szavakban szembetűnőleg mutatkozik az *r*. Innen *Russi*, *Rutuli*, *Rutheni*, *Het-rusci* (Hét Russi = hét Roszok); melly nemzeti név egyéb nyelvekre lefordítva, sokféleképen jó elő a' történetíróknál. *Rötök* (vereslők) a' *Pheniczebéliek* φοινικες, mivel φοινικεος, φοινικος, φοινικέεις vereset jelent. Nem különben a' *Penusok*, *Punusok*, és lágyított *f* hangon *Fennusok*, *Finnusok*, mivel *punane* esthni, *punanen*, *punan* finn nyelven, *pónati* Karaibeknél annyit tesz mint veres. — Talán a' *Chunok* is, fönt érdeklött Titán nevezeten kívül más okból is, mivel *chun* kínai nyelven vereset jelent. Sőt *chun* perzsa, kurd, bnchari nyelven, *kan*, *kagan* a' tatár nyelveken, úgy *chan* teleuti, *kan* teleuti, kangáti, kirgizi, chivini, truchmen, *chim*, pusztazeri szemojed, *chem* obdori szemojed nyelven vért jelentvén, valamint a' magyarban *veres* nem egyéb mint *vér* színű, úgy az említett nyelvek után is a' *Chunok* alkalmasint a' rőt nemzethez tartoznak. Az Arabok is *chumre*, a' Kamasiniok *kumí* szóval nevezik a' vereset. Ha továbbá arra figyelmezzünk, hogy ἔρυθραιος, ἔρυθρόχος, ἔρυθριος, ἔρυθριος, ἔρυθρός, ἔρυθρῆος, a' rőtnek mindannyi kifejezései, a' honnan ἔρυθρά θά-

λασσα, ἔρυθραῖος, ἢ ἔρυθρός πόντος, ἔρυθραῖον οὐδμα θαλάσσης az Erythreus nemzet' tengerét, a' *veres* tengert jelenti, észreveszük, hogy azon keskeny tenger' partjait Rőt nemzet lakta, mert említeni alig szükség, hogy a' tenger' alján semmi veres fővény, homok, kövecs nem találtatik, mi oknál fogva pirosuló színt tűkrözne vissza. — A' veresekhez tartoznak az Idumeusok is, mivel אֲדָמַי (vereslett,) gyökből ered אֲדָם, אֲדָם, אֲדָמָה *veres*,

innen אֲדָמִי Idumeus, szabad nép Ézsauanak, avvagy

Édomnak (1 Mos. 36 v. 8. és 43.) ivadéka, kitől a' tartomány שַׁעִיר -nek is, akár a' szőr fedte ükétől, akár azon kívül üstökös haját (רַעַר) ősi szokás szerént viselő nemzettől neveztetett (hasonlítsd egybe 1 Mos. 32, v. 3.; ismét 1 Mos. 36. 20 'sat.) Tulajdon fejedelmeiknek hódoltak, még Israel' arany századjában Dávid le nem győzte a' rokon vetélkedőt (2. Sam. 8 14) Azonban Joram alatt öszvetiprotta az igát (2. kir. 8. 20). Amasiás újra fékeit rá fűzé (2. kronik. 25. 11.) — de a' szabadság' lelke újra fel éled, és a' Pelistim ágazatnak rőt népe ismét győzött (2. kron. 28. 17.) Mennyi küzdés a' testvérek közt! — Késő ivadékaik öröklötték a' gyűlölséget, Edom' utódjaira nézve a' halálra vált Jákob' joslása (1. Mos. 27 40). beteljesedett. Hát a' Chananeusokban ki ne lássa a' vörös népet? Nem csupán azért, mivel *kana* arab nyelven vereset jelent, hanem leginkább azon okra nézve, mivel a' nyelvtudománynyal kezet fogván a' Történetek' Muzsája új erősítő okokkal támogatja a' nyelvfejtőnek sejdítésit. Tehát hol laktak a' Chananeusok, Phoenicziak, az Erythreusok? 's Edom' maradéki? — nemde a' *veres* tenger környékén? — A' Phenicziak' ősi székeit említi már Herodot I. 1. Justinus L. 18. Diodor. L. 16., Strabo L. 1.: de itt laktak Chanaan' ivadéki is, melly Dédósre a' Phoenicziak híven emlékeztek (lásd Eupulemus' és Sanchuniathon' bizonyságit Eusebiusnál Praeparat. L. 9. és L. 1-o) nem is vólt a' *Chananeus* és *Phaenicze*' nevek egyenlő értelméről semmi két-

ség, 's azért 2. Mos. 16. 35. ama szavak אֲרָץ כְּנָעַן a' 70. Tolmátsok' görög fordításában εις μέρος η̄σ φουινικης, és Josue' 5. 12. אֲרָץ כְּנָעַן την χωραν των φουινικων értelemmel híven magyaráztattak. Ez okra nézve a' kit Máté 15. 22. kananéi asszonynek nevez, ugyan azt Márk 7. 26. Συγο Φοινισσα, néembernek mondhatta. — Ha továbbá Stephanus Byzantinus bizonytságot tesz, miként φουινικη és Ιος nem különböznek, úgy a' Pheniciék Jónok voltak. Már pedig Herodot szerént 1, 142. az ερουθραῑ népek is Jónok voltak, 's Χιος (kijós) szigetekkel egyenlő nyelvet beszéltek. — Másutt is (8. 46). említi Herodot az ερετριέες népeket, előadván hogy a' Perzsák ellen intézett tengeri erőhöz hét ajánlott hajókkal szegődtek, 's hozzá teszi miként οὗτοι δε Ἰωνες εἰσι, az Erythriek' a' Jónokhoz tartoznának. — A' Kijós (kigyós) szó örök emlékül fön tartja a' magyar nevezetet, mellyet görög fordításban οφιῶσα (kigyós) szóval helyesen hívtak (lásd Theon in Aratum). — A' veres nemzet' más nyelveken tett fordítását, Mutatványunk kistéren ez uttal elmellőzván, másutt inkább deríthetünk fényt a' szent hajdan' homályára, hogy kinyilatkozzanak az ős Magyar Russzok (Oroszok), kik az előhozott 's egyéb nevekben rejlenek. — Illeszthetni tárgyunkhoz egy nevezetes nyelvűvárnak (Leibnitz-nek) szavait: Haec fuscus sum persecutus, ut qui historicos legunt, intelligant: saepe unam eandemque gentem pluribus nominibus, cum communibus tum propriis, et nonnunquam impropriis et plures gentes una appellatione designari; (Lásd Lud. A. Muratorii Rerum Italicarum Scriptorum. Tom. 2-i Part. 1-a).

Mire nézve a' Röthöle, Roszok, Orosz, Urusz, Uruz népek, Phenikiak, Idomiak egy értelműek lévén, a' Penusok, Punusok, Kárhágó' hírt érdemlett népei, Chananeusok, Philisteusok azon egy ős nemzet ágazataihoz tartozván, 's mind ezek az Jónok, Pelagusok' néposztályai lévén, mellyekre Horváth István' széles tudománynyal tett vizsgálodási fényt hintettek, kire inkább,

mint az elődi magyarra lehet érdekesebb *Sanchuniathon*' Biblosi Philó által, hajdan görögre fordított Phoenicziai Történetek' 9 könyveinek Merinhao Sz. Mária' kolostorjában lett szerencsés fölfedezése? melly most sajtó alól immár felmentve, rövid nap új fényt derít fel az előkorra nézve, és már elfogja a' régiségben gyönyörködő tudósokat új nézetek' bájképeivel, hogy igazítsa, avvagy erősödött okokkal támogassa azoknak vélekedésit. Csak egy fénysugár is alkalmazott tükrökkel felfogva, mi nyereség azon távolra nézve, melly fölött 30 és több századok lebegnek! —

El hagyván ez úttal a' többi gyökképző betűket, mellyekről sokat mondani, többet sejdíteni, legtöbbet a' reményteljes jövődönnek nyilatkozásaitól várni lehetne: lássuk mostan, miként a' *ragok is*, légyenek azok *egész szótágok'* légyenek *egyes betűk*, magokat eléggé kifejezván némi értelmet mutatnak, és a' bámulandó különbféleségben gyönyörű egyszerűséget bizonyítanak.

A' nagy Révain kívül Kresznerics, és Fogarasy a' ragok fölött igen érdekesen elmélkedtek. Ez utóbbi nyílt elmét bizonyít a' Magyar nyelv' Metaphysicájában. (Pesten 1834.) Több ragok ugyan itt is elmaradtak, mindazáltal szép ügyekezetének emléke fönmarad ama' rag-gyűjteményben, mellyet a' 99 laptól 112ig egybe fűzött.

ÁS, ÉS mint főnévképző mivelést jelent. A' magyarral messzebb vagy közelebb atyafi, több nyelvekben hason szó ma is létez, és művet, munkát jelent — *Es* csaczi: csolimi, barabbi Tatar népeknél, *ös* kirgiziek-nél, *is*, v. *ös* kazántáji tatár, *as* berezovai Vogulóknál, *is* mescserecei, baskir, nogaji, tobolyi, eniszeji kuznéti, barábbi, mind tatár nemzetségeknél, kangati, telenti, chivini, turkoman nyelveken, *udzs* zyräni, és permi, *uzs*, *uzsan* votják, *isz* csuvási 'sat. nyelven annyi mint *mű*, *munka*. Tehát ír-*ás* azon munka, mellyel írunk. A' zsidóban ezen szó *רשף* (= *fecit*) gyökigében föltaláltatik. Jól különböztetjük az *s* ragtól, a' *t* ragot

kicsinyt jelentenek. Néha *cz* bővülve *n*-betűvel lön, *ifloncz* = kis ifiú, *ujoncz* = ujacska, novellus, *különcz* kis különkődő, 'sat. tehát épen ugy kicsinyítő mint a' *Sonder-ling*, *Neuerling*, *Jüngling* németben. — Mivel pedig *cz* utóragnak kicsinyítő az értelme, majdnem olyan értelmet ad az abhoz alkalmas szavaknak, mint a' német kicsinyítő *Knapp* vagy *Knecht*, vagy a' latin *puer*, vagy a' görög *παις*, melly szavak által nemcsak kisdedek, apródok, de üdösebb, és szoros parancsolattól függő háznépek is értetnek. Valamint tehát a' latin *puer* gyakorta szolgát jelent, p. o. Terentiusnál in Andr. „Et jam *puerum* inde abiens conveni Chremis”, vagy Ciceronál ad Quintum fratrem Lib. 1mo: „Tu ne id veritus es, ne ego iracundia aliqua adductus *pueros* (levélhördő apródokat) ad te sine literis miserim” úgy a' görög *παις* Math 14. 2. vben, 'sat. nem különben *knappe* is, az alszászoknál, *knape* (= eine jede der andern gewissen Diensten verbundene Person) légyen az *Schildträger*, légyen *Edelknecht*, díszesebb, vagy alacsonyabb szolgálatban. Ezt jelenti az ángolszász *cnapa*, a' svéd, és alszász *knape*, az iszlánd *knapa*, az ángol *knave* (= a' boy, a male child, ismét a' *servant*; csupán második, és nem eredeti értelme a' petty rascal, azon elevenség és csinok miatt, mellyeket ifiak és apródok közt könnyen feltalálni. Ezt jelenti a' *Knecht* szó is (tulajdonképen *ein Jungesell*) innen van, hogy Ottfried ós irónál az üdvezítő' tanítványi *knehta* névvel neveztetnek. Sőt Tatian, Herodésről mondván: *er arsluog alle thi knehta*, látjuk, hogy a' Bethlehemi ártatlan kisdedek azon név alatt értetnek. Másutt, p. o. Notker régi Irónál *Chnecht* katonát jelent. Innen *Fuszknacht* gyalog katonát, *Hutknacht* várőrizetén lévő katonát 'sat. jelentett. Tapasztalni a' régi iratokban, hogy *knechtgeld* annyit tett, mint *Soldaten-Steuer*. És a' Bibliá-fordításokban látni, miként a' gyalogság (*von der Reise*) másként *Reisknecht* szóval (2. Machab. 12. v. 20 és 33. — 2. Machab. 13 v. 2.) hivatott. A' *cz* utórag *Knapp*, *Knecht*, apród, *katana*, *közvitéz* értelmet fölvéven, könnyen magyarázhatni im-

már, mit tesz *Labancz* (fantassin, homme de pié), avagy *Lovancz*? az gyalog, ez lovag *legényt* jelentett.

Cs avagy *cz* betűknek ereje kihat az ígérekre is, tehát *bom* gyökből eredvén *bont* (bom't) *t cz*-re változva: *boncsol* annyi mint kis részekre *bont*. *Rom* gyökből származván *ront* (rom't) = romlást tesz), *t cs*-re átalváltozván: *roncsol* annyi mint kis részekre tördel. 'sat.

Vége vannak kicsinyített szavak, mellyeknek gyökere a' magyarban elavúlt, de egyéb ázsiai nyelvekben mutatkozik. Illyen *kacs*, *kacsó*, *kocsó*, melly annyi mint kiseded *kat*, azaz kéz. *Kat* gyökernek, melly a' magyar *kéz* szóval különben is egybe hangzik, nyoma fönt van *kata* csuszóvajai *Vogúlok'*, *kat* werchotúri, cserdümi, berezovai *Vogúlok'*, *ked*, *kede* Mordvinek', *chat* multáni indus, *haat* bengáli indostan, *hkats* tigili Kamtsadálók', *kít* cseremizi, *ket* narümi Osztyákok', *köt* vasjugáni Osztyákok', *käd* mokscha *ked* vagy *giet* lappon 's sok egyéb nyelvekben. Valamint a' magyar *kéz* is, *küssi* estni, *küzi* oloneczi, *küsi* *kasi* karjeli, *kchési* finn, *gez* perzsa 's egyéb, rövidség okaért nem érínthető szavakkal szembetűnőleg megegyez.

D-rag betűnek jelentése mutatja magát a' következő szavakban: *Ab-od*, *Em-öd*, *Bors-od*: a' mi *Abához*, *Eméhez* ¹ *Bors Vezérhez* tartozik. *Vár-ad* tehát

¹ *Emöd*-ről Béla' névtelen jegyzője cap. 31. tesz említést. Anyát illető birtokot jelent. — *Eme* ősz magyar szó, melly kitűnik az *em-lő*, *csecs-emő*, 's egyéb származékokban. Ma is országszerte *eme* disznó anyasertést jelent. *Eme* szó tehát az anyjai tiszteletre méltó névnek jelentése. *Álom*, *Almus* vezérnek, kit miért hívtak *Álomnak* Béla király' névtelen Jegyzője cap. 3-o érinti, anyja *Emésu*, azaz *Emés* névvel neveztetett. *A' csecsemő* sem egyéb mint csecsszopó, melly a' török *emek* = lac sugere, ígében ma is divatoz. De nem épen idegen szó a' ma gyarban is, kivált a' régibb iratokban. Mellyek' nyoma után figyelmet érdemel a' többek közt Thelegdynek ama' helye: 'Boldogok a' magtalanok, 's méhek, mellyek nem szültek, 's az emlék, mellyek nem *emlettének* (azaz: szoptattak). Innen van *Amme* német szó is, melly szoptatót jelent. Ezen *eme* előkori szó

várhoz tartozó épületek' öszvessége. Sza-da = száj' melléke (orificium), innen Szadelő gömöri barlang, eleje a' Szadának (földalatti tátott üregnek). Fogarasi D. János ide számolja a' kardot is ¹ mert karhoz tartozó fegyver, 'sat.

Gy utórag nyilván előadja természetét a' következő hasonlításokban: töl-gy, vagy tej-gy a' miben a' tej foglaltatik, vagy telitől ered; valamint a' latin *uber*, 's a' görög ἔσθαγ telit is, emlőt is, jelent. Szű-gy (pectus animalis) a' miben a' szű vagy szív rejtezik, Be-gy bel-gy = bélhelye (ingluvies avium). Tár-gy a' mi előt-

már a' Zsidó, Syrus legregibb hagyományabban is 𐤀𐤍 fő névben mutatkozik. *Eme* mancsú nyelven is (lásd Langle' szótárát) anyai nevezet. *Emè* mongol, és kalmük nyelven, *öma* baski nyelven, *imi* berezovai, és jugáni osztjákoknál, *eme* burätti, *em* Afrikába lévő Madíngieknél *asszonyt* jelent. — Ismét *ama* baski, *eme*, *enne* finn, *ömma* esthni, *nene* kist orosz, *edne* Jappon, *am* narümi Osztjákok', *evem* vasjugáni Osztjákok', *emad* oszszeti, *enje* teleuti, *imz* chaldeabéli, *hamma* afrikai Fúlok' nyelvén, *emma* tajgin, és sok egyéb ázsiai nyelvekben mindenütt *anyát* jelent. Ezen gyökből származik *emlenni* = lactare, melly az *ameni* szóban fönt van a' carniol és vend nyelvekben.

² Hason szavak: *kardha*, *kard* perzsa, *kiuerde* török, *ker* kurdistan, és valamennyire ἄοσ avagy μάχαρα görög nyelven. A' zsidó קרד annyí a' többi között, mint gladius, culter, valamint

קרדס annyí mint securis. Ide tartoznak tovább *kord* cseh, *kórda* illyr', és az első betű lehellés által gyengítve lévén, *hior* island, *hior*, vagy *hor* svéd; ugyanott még régebben *grad*, Ulphilas ős írónál *hairus*, melly szavakat ugyan akár *karen* = schneiden avúlt igétől, akár *haearn* (hajarn) Celta, *iron* angol, *eiren* szász, *vasat* jelentő főnevekből is magyarázhatni. — Annál inkább hogy az írók az *ensis*, gladius - *t ferrum* - mal kardot, vas értelemmel fölcserélték. Így Cicero pro Roscio Amerino, vulneratus *ferró* phrygio, és másutt Imo Tusculan: „In servorum *ferrum*, et manus in cidisset". Ki nem vette észre, hogy a' gör. σίδηρος is nem csupán vasat, de abból készült tört, kardot, vértet 's akármelly vannemű fegyvert jelentett. —

tünk ki van tárolva (ki tárol-*ni* = expandere, patulum facere), Takáts József költemény. 23ik lapj. melly ismét a' térből = spatium eredett. Ron-*gy*, a' miben *rom* van. Gyöngy: gyöny-*gy* (a' miben gyöny, gyönyör, gyönyörűség van = objectum oblectans, innen *gemma*). Völgy, vált, vájt hely. Ide tartozik a' latin *vallis*, melly után *valle* olasz, spanyol, lusztán, *valló*, *vallone* neapolit., *vallée*; *vallon* francz, *vau* valízi, *vale valley* ángol szavak eredtek. Hasonlít a' kartáli *veli*, *vari* 's több más nyelvek' szavaihoz. Mi végre egyéb az *ágy* mint ál-*gy* állapotás' pihenés', hálás' helye; és hihető, hogy az állás (sistentis locus) *sz* előgyökkel *szállás*, *h* előgyökkel *hálás*, *alvás*, *álom* egy gyökérhez tartoznak.

K. néha = kis, kicsin; p. o. Suly-*ok* = kis súly. Czövek = kis czöv (קצוץ lignum). Gyer-*ek* = kis gar, ger,

melly gyökszó származottat jelent; *kupa*k = kis kúp. *Fiók* kised fiatal. Innen *ka*, *ke* kicsinyítő ragok, a' fő-, sőt társnevekhez kapcsolva, a' jelentett tárgyat kicsinyítik, vagy a' szó' értelmét gyengítik. Innen magyarázni azt is, miként *Szöke* gyengített kifejezése a' *szög* színűnek. Sós-*ka* (kevésbé savanyas). Bar-*ka* fiatal ág, (mert *ber* vagy *berk* celtáknál galyat jelentett). Jer-*ke* fiatal bárány 'sat. A' *ka*, *ke* magyar ragok' értelmével megegyez *ke* ó-perzsa nyelven annyi mint kicsin, csekély. Úgy *ke*, *kong* mongol, *ko* cserkesz-kabardíni nyelven annyi, mint fiók. *Ka*, *ke*, kicsinyítő ragok' természete szerint az ige-képző *kál*, *kél* utórag sem egyéb mint gyengített értelme a' gyökérszónak. Innen ír-*kál*, ás-*kál*, tur-*kál*, 'sat. ígék' jelentése kitetszik. Gyakran a' kicsinyítő *ka*, *ke* ragok' elejébe más kicsinyítő *cs*-járul, így lesz jó-ból jó-*cska*, szív-ből szívecske 'sat.

Nevezetes a' *K* mint utórag, a' midőn aligha nem *ak*, akaszték, függelék-kötés értelem rejlik benne. Jelenti továbbá kiterjedését azon tárgynak, melly a' gyökérben foglaltatik. Illyenek fark = far-*k*, farnak *ak*-ja, függelékje. Hur-*k*, hur-*ok* = húron, vagy egyéb hur gyanánti

fonadékon való kötés. *Csom* gyökből származik *csomó* és *csomb*, innen *csom-bék* (= csomókötés.) *Fé-k* fő-*k.* annyi mint főnek kötelekje. *Győr* (gyrus) szóból lesz *györ-k*, *gyür-k*, p. o. kenyér-gyürk, *györ* avagy *kör* alakú kidomborulása, domója a' kenyérnek. *Aj* gyökből, a' honnan *ajt* = aperit, *ajtó* 'sat. ismét *sz* előgyökkel *száj*, *t* előgyökkel *táj* 'sat. származnak, lesz *aj-k* avagy *aj-ak*; mert mintegy függelék kidüled az *áj* (száj) alatt. *Tű* (acus) gyökből ered *tűs* (acutus), innen *tüs-k*, avagy *tüs-ke*, *tűs* kinövés (spina). *Tő* (radix) szóból lesz *tő-k*, *tő-ke* (caudex, truncus), melly a' tőből származik. *Győ*-ből lesz *győ-k*, és annak *ér* gyanánt tekeredő szálai, avagy ágazati *győ-k* ér nevezeten hívatnak. *Bur*, *bor* gyökből, a' honnan *borít*, *borúl*, *borongat* 's egyebek származnak, lesz *burk*, *burok* (appendix) quaedam involvens foetum). *Csir*, *csira* (germen) gyöktől jó *csir-k*, *csir-ke*, (quod de germine procedit, pullus), ezen szó hajdan mindenféle baromfit jelentett, Ma fiók repesőket, különösen a' házi tyuk' nevendékit értjük általa, épen úgy mint az *Ángolok* a' *chicken* szó által (the young of a bird, particularly of a hen), úgy a' *Perzsák* *cschog*-ur neven csirkét értenek. A' természeti hang, mellyet csiripelésnek (*Ángolban* is *to chirp* = to make a cheerful noise, as birds) avagy csipogásnak nevez, a' Magyar, tette alkalmasint, hogy egyéb nyelvekben is mutatkozik a' csirke szó. Így *tschirge* hindosztán, *tschiri* malabár, *csirikli*, *csirikló* cigán, *csipkar* eniszeji *Tungúzok*', *csiphán* mangazei *Tungúzok*' nyelvén madarat, különösen pedig *csirk* av'gan nyelven kakast jelent, 'sat. Ismét *tür* (= convolvit, complicat) gyökből honnan *türet* annyi mint *spira* származik, *türk*, *tür-ök* (cornu) innen *türkölődik*, *türkölködik*, *türköl* (= cornu petit). *Türk* tehát *türet* alakú szarvkinövés, melly a' *csur*, *Votjákok*nál *szarvat* jelentő szóval, 'sat. megegyez. — *Hüvely* (quatuor digiti in vaginam compositi) szóból lett *hüvely-k*, mert kiáll a' többi fölött, valamint a' latin = hallux is *αλλομαι* ígétől (quod proximum digitum scandat). *Kony* szokatlan gyöktől, mellytől *konyúl*, *flectitur*,

konyít flectit, *konya* incurvus, ismét *kanyar*, *kanyarít*, *kanyarodik*, *kanyarúl* 's egyéb szavak sarjadoznak, *k* utóraggal lesz *könyök*, mert azon csúcson, vagy éken hajlik (*konyúl*) az ember' karja. Ezen konyúlást, kanyar hajlást, szemek előtt viselték kik a' könyököt *Ellenbogen* szóval németül, *Ellbogen* alnémetül, *elboga* angolzászúl nevezték. Ezen ív gyanánti konyúlást mutatja az angol *elbow* (= the next joint or curvature of the arm below the shoulder), a' dán *albue*, islánd *olbogiö*, svéd *armboge*, holland *armboog*, fríz *ailboge* 'sat. Könyök szóval, több hason értelmű főnevek egybe-hangzanak sok egyéb nyelveken. Illyenek *kunj* bengáli, 's dekáni indostán, *kuny'* cigán *küjünez*; *künga* karjeli, *künarnuk*, *künar* estni, *künerpe* finn 'sat. Ettől bővítve lön a' görög *ἄγκυον*, mellyhez hasonlítva, figyelmet érdemel *κωνάω* melly a' magyar *konyít*, *kanyarít* igével ismét megegyez; valamint *ἄγκωνίζουας* sem egyéb mint *kanyarulók*. A' francia *coudé* is mi egyéb mint: qui est ployé, qui fait un *coude*, 's innen *coudée* = cubitus, mellyel ismét a' románi avagy ó-francz *kuidu*, *kuté*, *kjoötte*, wallízi *kaudu*, lusitán *kotovello*, spanyol *kodo*, oláh *kot* 'sat. egybehangzik. Menüi különbség és mégis melly képzeleti egység a' szavak' alakításában. — Tovább *sar* gyöktől, mellytől ered *sar-u* (quo planta pedis, obtegitur), *k* utóraggal lesz *sar-k*, ment *kinő*, és *kidüled* a' láb' al részéből. És valamint a' latin *calx* véget is jelent p. o. *ad calcem pervenire* annyi mint véget érni, úgy szinte a' magyarban is *sark*, vagy *sarok* végsőt, *szélsőt* jelent. A' honnan *saroképület*, annyi mint *végső*, avagy *szöglet épület*. Aligha nem *mar* gyöktől (*μάρη* a' görögben szinte elavúlt, és kezdet jelentett) lön *mar-k*. Ugy *ώρα*, *ωρη* görögben üdőt jelentő hason gyökből lett *ör-ök*, melly mi egyéb mint az üdőnek vég nélküli terjedése. És talán a' *θώραξ* főnévvel hason *tor* szó volt a' magyarban? a' honnan származa, *tork* vagy *torok*, melly csuszovajai Vogúl *tor*, ismét verchotúri vogúl, cserdümi vogúl, berezovai vogúl, berezovai osztják, narümi osztják, jugáni

osztják *tur* szóval; sőt az angol *throat* és ángolszász *throta* főnevekkel öszvehangzik; mellyekhez hasonlókat a' *tur* tatár, *curcku* finn, *kuerkur* island 's egyéb szavakban sejdíthetni. — *Erek* szónak *er* a' gyöke a' honnan ereszt 'sat. származtak; *erek* alkalmasosan van elnevezve az *eresztéstől*, mutaz *erek* mi egyéb mint a' tetőnek további kieresztése. De ez is mutatkozik a' görögben hol *ερε ψις* födést és födezetet jelent. (Dankovszky *ερίκος* szót is protectum, Vordach, bodeckter Gáng értelemben magyarázván, Hesychiusra hivatkozott.) *El al* gyök anyi mint prinapium; innen származnak *el-ő*, *el-v*, *el-ső*, *előlső*, sőt *ל* zsidó, *eláa* chald., *alláa* arab, *alá* asyr, *il* syrus, *alláa* maláji, *ala* javani a' több más nyelvekben az imádandó Isteni nevezet, ki *elve* mindennek. *K* utóraggal *al-k*, *al-ak* protensio principii, a' honnan alakít, alkat, alkatás, melly magas értelmű szózat, a' kiterjedés által jelentett műve a' Véghetetlenek!

Kony, *köny*, = *k. ny.* mellék nevet képző rag = könnyű, *facilis ad . . .*, p. o. hajlékony = könnyen hajló, feledékeny = könnyen feledő, félekény = könnyen félő; féltékeny = könnyen féltő; kártékeny = kár . . t . . ékony = könnyen kártévő. Itt is mint a' *könyök* szóban láttuk a' gyökszó = *k. ny*, *kony*, *köny*, honnan *konyúl*, *konyít* (= *hajlít*, *hajt*), *könyű* és sok egyéb szavak származnak. Éppen úgymint a' *לך* zsidó,

nem csak annyi mint hajlékony, *agilis*, *velox*, hanem *levis* is, avagy *facilis*, mivel a' hajlékonyság, gyorsaság, könnyűség noha különböző tulajdonok, némi tekintetben megegyezvén, egymással fölcseréltetnek, ugy szinte a' magyar *k. . ny* (*kony*, *köny*) utóragban rejlik a' könnyű *facilis* szónak értelme. Ezen ősz magyar szónak sok egyéb nyelvekben szembetűnő a' hasonlatossága, mivel *kin* chinai nyelven, *ken*, 's *kenogi* berezovai Osztyákoknál, *kunna* csuszovaji Vogúloknál, *koinit*, *kijna*, *ken* berezovai Vogúloknál, *kannauk* cserdümi Vogúloknál, *kungun*, *kungukon* mongol, *kungun* burätti nyelven, *kokni* permi, *koknit* zyräni nyelven, *koneg*

lumpokoli Osztyjokoknál, *ginyl* czobolyi tatár, *ginjel* kazani tatár népeknél, *kebie* karjeli, *kébia*, *kepie* finn, *keppesz* lappon, *kal* zsidó, *kalujla* assyriai nyelven mindenütt *könnyűt* jelent. ¹

*Né'*annyi mint *nő*, p. o. Nádorné = Nádor' nője. *Nő* asszonyt jelent épen úgy, mint *né*, *ném* csuszovaji Vogúloknál, *né* verchoturi Vogúloknál, *ne* avagy *imi* berezowai Osztyjokoknál, *neng* narümi Osztyjokoknál, *neng*

¹ Az olvasót a' Magyar nyelv' bámúlandó szerkezetére figyelmeztetvén, állapodjunk meg kevéssé a' *k-n*, vagy lágyítva *k-ny* gyökszó mellett. Ezen gyök, melly hajlást jelent, nemzi a' kony-*úl*, (flectitur) kony-*ít* (flectit), szavakat. Innen mint erede a' köny — *ők* feljebb érintettük, látván, hogy azon éken hajlik avagy kanyúl a' kar. Innen *könyököl*, 's több itten nem érínthető más szavak miként sarjadoztak légyen, magából érthető. Tovább *kanyul* ígéből lett *kanyarúl* (flectitur in orbem), *kanyarodik*, *kanyar* 'sat., valamint *kankarodik* ige is = vertitur, volutatur. Ezen gyöknek másod betűje lágyítva lévén, származik *kajla*, curvus, inflexus, avagy *kajács* tantisper inflexus, melly a' *kajos* perzsa szóval hangra, és értelemre megegyez. Nem különben *k* és *g* hasonbetük gyakorta fölcseréltetvén, erede (*g. ny* után) *gányol*, p. o. kertet *gányol*, ismét *gönyölget* = circumflectit, complicat. Alkalmassint a' *k . . ny* . gyöknek gyarmatja a' *kunyó*, *kunyhó*, főnév is, annyi mint hajlék, hová *konyúlva*, hajolva tértek be. Melly szóra nézve ismét micsoda tér nyilatkozik, ha a' más nyelvekbe általhatott *ős* szónak fordulatira figyelmezzünk, mert igen egybe hangzik a' német köznépi *kane*, *kau*, *kauhe* (= ein hohles, és *jobbára* enges Behältnisz). A' hajókon *kau* = ein kleines Kämmerchen im Hintertheile des Schiffes; mellyektől nem messze távozik a' franczia *gavon* avagy olasz *capanna gabbia* 'sat. Középlatin, *Cohua* anyi mint a' német *Bude*, ugy *chio*, *chyó*, *caya*, házat jelentett; ángolban *Coe* = eine Grube unter der Erde; és hogy messzebb hasonlításokba ki ne térjünk, ki ne figyelmezzon a' *chana*, avagy *chaneh* perzsa, *kané* kurd, *chunich* afgan és sok egyéb hasonszavak' egybe hangzásira. Ismét valamint a' zsidó קל nem egyedül *könnyűt*, de főképen mozgékonyt, hajlékonyt jelent, úgy a' magyar *k . . ny* gyök szó néha erre mutat. Innen eredhete a' *kényeső* elevensége miatt, melly azt ide 's tova mozdítja; avagyá *kény* főnév is, melly ál-

vagy *imi* jugani Osztyákoknál, *náine* finn, 's karjeli, *naina* olonéki, *öma* baski, *emé* mongol, 's kalmuk, *eme* burátti, *ima*' karaszini nyelven, *néu* obdori Szemojedeknél, *ima* narümi, timszki Szemojedeknél, *nymma* tavgini Szemojedeknél, 'sat. nőt jelent. *In* permi nyelven szinte asszony, valamint a' német *in* mint utórag, p. o. Fürst - *in* fejedelem' nője, König-*in*, király' nője 'sat. — Látni azt is hogy *némber*, melly a' régibb iratokban gyakorta előfordúl, öszvetett szó 's annyi mint nőember.

Tyú, *tyű* anyi mint involucrum. Tehát kez-*tyű* involucrum manus, karmant-*tyú*, involucrum brachii, sarkant-*tyú*, melly a' sarkot körül ölti — valamint a' latin calcar, calx sark szó után származott —, köszön-*tyű* — kőnyakló, kő ékesség, mellyel a' nyak-at övedzi. — Hogy pedig ezen utól említett szavat megértsük, arra kell figyelmeznünk, hogy *ső* szóban *nyak*' értelme rejlik, valamint *schü*, avagy *schuj* cseremizi, Шеш orosz, kis-orosz, szuzdály, *schej* szlovák, Шеш, Шия szerb, *schie* vend, szorab, kaschub, lengyel nyelven, *schiglu* werchotúri Vogúloknál, *schubló* csuszovaji Vogúloknál, *scheblun*, *schoplo* cserdümi Vogúloknál, *schibulu* berezovai Vogúlok-

tal a' kéjedelmes akarathoz mozgékonyasága helyesen jelentetik. Szembetűnő hogy a' görög κίνησις, κίνημα, mozdulatot, és κίνω, κίνυμι mozgok szó után κινητικός, κινητός mozgékonyt jelent. — *Kény*-ből lön kényes = χαυρός. Hát ha a' *k*-ny gyök után erede a' *könyv* is, valamint a' latin *volumen*, *volvo* szóután a' tekeréstől, ugy ez az író hártjának (charta) egybe gönyölgésétől, mellyel némiképen a' török *kitab*, a' zsidó כִּתָּב, noha különböző gyök után, de sokkal inkább a *knyige* dal-

mat., *knighe* illyr, *kniha* szláv 'sat. egybe hangzik. *K*-ny gyök után származhatott a' *konty*, fejleple, melly a' hajba gönyölődik; és hátha magyar gyök után alakítatott a' latin *Calantica*, mellyet Cicero is esmért így szólván Clodius ellen: 'Tu ne, quum vincirentur pedes fasciis, quum calanticam capiti accomodares.' — — Ismét az alkony-*al* — *ko*-ny mi egyéb mint a' Nap' alákonyulása? (*occasus*.) Messzebb lehetne itt is terjeszkedni, de ez csak mutatvány. Elég az utat kijelelni, mellyen a' szorgalmatos nyelvfejtő tovább haladhat.

nál, *zsug-ő-guil* bretann, és sziszegő *sz* betűvel *szábyl*, *szapyl* berezovai Osztyákoknál, *szavel* lumpokoli, és jugáni Osztyákoknál, *szely* permi, *szjyli* zyráni és a' többi sok más nyelven nyakat jelent. *Kő-sön-tyü* tehát öszve tett szó és a' nyaknak kő-ékességét, mellyel a' nyak körül van öltve, jelenti.

Kopoltyú — hal' kopotója, melly a' hal-lélekzőt (branchiae) foglalja magában. Peucerként a' mai föl-németek' némelly vidékein *kampf*, másutt kiemen, *fisch kiemen*, *kiefer*, az alszászoktól *keve*, *kiepe* szóval neveztetik. — — Mind ezekből látni, hogy *tyú*, *tyü* utó-rag, valamint a' franczia *etuü*, *estuy*, olasz *stuccio*, a' görög *θηαη*, a' latin *theca*, a' német *Trücken* 'sat. *tok* avagy tartó értelemmel megegyez. —

Ezen egyikét szó rövid útmutatásúl a' ragokra nézve, mellyeknél jóval nagyobb a' száma mint az eddigi értekezések fejtegették; sokat lehetne említeni a' személy-, esetképző, üdő-és egyéb ragokról, sokat előadni a' főnév-, mellék-név-, ige- 's határozó ragokról. Ezeket figyelembe vévén, és magát mind inkább gyakorolván, az ügyes fejtegető látni fogja, melly jeles, melly bámúlandó légyen a' magyarnyelv' szerkezete.

MAHOVSZKY József.

II. A' CZIGÁN NYELVNEK NÉMELLY TULAJDONSÁGAI TÖBB MÁS NYELVEKÉHEZ KÉPEST.

Meg akarván tudni a' többiek közül nevezetesen a' czigán nyelvnek tulajdonságait, úgy egyszersmind állallatni, hogy az, őszve hasonlítva más nyelvekkel, mi-ben különbözzék azoktól, addigis, míg felőle részes feleleteket lehet nyújtani, mindenek előtt, általában vévén a' dolgot, csak következőket kell tekinteni, ugmint

I-ör is: nevezetes tulajdonság az a' czigán nyelvben, hogy ámbár nincsen abban a' férfi és asszonyi nemnek megkülönböztetésére szolgáló bizonyos jel, vagyis articulus, valamint a' *magyarban sincs*; de mégis a' szükségesebb körülállásokban, a' hol tudni illik szüntelenül előfordulnak, e' mutató névmások: *az*, *a'*, *ez*, *e'*, vagyon igenis a' férfi és asszonyi nemnek kipótoló és megkülönböztető jele, úgmint az *o*, és *y* betűk; a' mintis ezt az előadott nyelvről készített Grammatikámnak ¹ útmutatási a' VII. §-ban bővebben tanítják. Ehhez alkalmaztatólag, erre a' kérdésre: ki jön hozzám? *Kó ável kiá mánde?* így kell felelni a' férjfi és asszonyi nemnek kipótolására:

az atya jön:	<i>o dád ável.</i>
az anya jön:	<i>y dáj ável.</i>
a' koma jön:	<i>o' kirvo ável.</i>
a' koma asszony —	<i>y kirvi —.</i>

¹ Még kéziratban, a' tisztelendő és tudós szerző szíves volt a' Tud. Academia' philologiai osztályának egy ideig használatra áltengedni.

II. Az is igen jeles a' czigán nyelvben, a' többiekhez képest, hogy a' magában- és mássalérthető neveknek az ő esetbéli változtatásokra, és ragasztékokkal való használásokra épen csak két *ejtegetés' formája* legyen, és semmi több; abból az első szolgál a' *férfi nemre*, a' másik pedig az *asszonyi nemre*.

Itt is szembetűnő, és nevezetes az, hogy *hetedik eset* is legyen, mind az egyes mind pedig többes számban, (a' *magyar, tót, rác, és horvát* nyelvek szerint); minthogy ez sokakban, p. o. a' *deákban* vagy *németben, franczia* vagy *olasz* nyelvekben föl nem található. Ezen hetedik eset általam *csatló* esetnek neveztetik, mivel valami bizonyos dolgot látszatik magával öszvecsatolni; p. o. a' házzal: *o kéréhá*; az emberrel: *o manushéhá*. Ez a' hetedik eset mind a' többi hat esetek' végzéseitől megkülönböztetik; midőn p. o. a' deákban *cum domo, cum homine* épen nem, hanem megmarad a' hatodik eset' törvényes formáján.

III. Igen-igen nevezetes a' czigán nyelvben az, hogy nagyobb részint a' *magában- és mássalérthetők*, a' *részesülők*, és *megkicsinyített* nevek; de még a' külön 's különféle *névmásai* is, mellyek férjfinemre tartoznak, többnyire *o* betűvel végződnek; az asszonyi nemre valók pedig többnyire *i* betűvel; p. o. *ráklo*, szolgálga; *rákli*, szolgálóleány; *kálo bálo*, fekete disznó; *káli guruvni* fekete tehén. Épen ez lehetett is valaha oka, és fundamentoma a' régiebb időkben annak, hogy a' fogyatkozásban levő articulásoknak kipotolására az *o* és *i* vagyis *y* betűk választattak avval a' megjegyzéssel, hogy ezen betűk sohasem a' *férfi* és *asszonyi nem*' esetiben, sem pedig az *egyes* vagy *többes szám*' tekintetiben meg nem változtatnak; hanem mindenkor, minden magábanérthetők előtt csak azon formán megmaradnak.

IV. Különnös az is a' czigán nyelvben, hogy a' melly *magábanérthető* szavak az *igéknek* első személyeiből származtatnak, azoknak *ben* végzésök legyen. A' mellyek pedig a' *mássalérthetők*ből: azoknak

pen kimenetelek találhatók, p. o. *szóvav*, aluszom; *leszen szóviben* aluvás; *csorró*, szegény; *lészen csorripen*, szegénység.

V. Igen szép és igen jeles tulajdonság a' czigán nyelvben még az is, hogy ez a' *d*, *l*, *n* és *t* betűket, mind a' *magában-és mássalérthetők'* esetbeli változtatásokban (leginkább az asszonyi nemre nézve), mind pedig az *igék'* és azok' mult *részesülők'* származtatásiban megszokta lágyítani; és ez meg is marad minden esetekben (*kivéve az egyes szólítót*); úgy nem különben megmarad ezen lágyítás még az *igék'* csinálásában is; p. o. *práli*, kamara; *lészen* lágyítva *prályákeró*, kamarái; *gódi*, ész; *lészen* *godgyákeró* észé; *zumin*, leves; *lészen* *zuminyákeró*, levesé; *ráti*, éjszaka; *lészen* lágyítva *rátyákeró*, éjszakái. *Rátválo*-bol, véres, *lészen* lágyított ige: *rátvályovav*, véresedem. *Rovlaró*-bol, sirattatott; *lészen* *rovlyárdgyovav*, sirattatom.

VI. Szép tulajdonság a' czigán nyelvben a' többi közül még az is, hogy a' *névmásai*, a' *mássalérthetők'*, és a' mult *részesülők'* a' *magábanérthetők'* ejtegetési mellett a' férjfinemre nézve *e* kimenetelt, az asszonyi nemre nézve pedig *a* végezetet kapván: változhatatlanok maradnak minden esetekben, valamint ezt a' *német* és *magyar* nyelvekben is lehet látni; és csak maga a' substantivum ejtegettetik, csak maga változtattatik a' ragasztékokkal; — p. o. az első, vagyis a' férjfinemben mondom: *mre csávészkeró*, az én gyermekemé; *mre csávészke*, az én gyermekemnek; a' 2-ik nemben pedig: *mrá csurákeró*, az én késemé; *mrá csuráke*, az én késemnek. Ugyanezen regula áll az egybehasonlítás' eseteiben is, p. o. *mre bänge*, *báingedere*, *náy báingedere grászteszkeró*, az én görbe, görbébb, leggörbébb lovamé, mint férjfinemben. Az asszonyi nemre nézvést pedig: *mrá bárá*, *bárederá*, *náy bárederá guruvnyákeró*, az én nagy, nagyobb, legnagyobb tehenemé, etc.

VII. Szembetűnő tulajdonság továbbá a' czigán nyelvben az is, hogy a' *birást jelentő névmásai*: *evyim*,

tied, *övé*, az ejtegetendő magábanérthetők mellett egyenesen szinte úgy kitétetnek, valamint a' *diák* és *német* nyelvekben; sohasem látván, sohasem kapván *személyes névmási* ragasztékokat, vagy toldalékbeli változásokat, *mint a' Magyar szokta*. Azért illyest valamit mondani, *mint szekerem*, vagy *fejszém*, a' czigánban épen nem lehet; hanem csak birást jelentőképen, egyenesen kiszólván: *mro verdá*, meus currus; *mro to-
vér*, mea securis.

VIII. Bámulást érdemel a' czigán nyelvben az különösen, hogy ámbár sokféle *igék* vannak is benne, mint p. o. *cselekvő*, *kezdő*, *közép*, *szenvadó* és *ismetelő igék*, mégis csak *három* hajtogatásbeli formájuk vagyon, ugmint az: *áv*, *ász*, *ál*; az *ováv*, *osz*, *ol*: és az: *áv*, *esz*, *el*. E' mellett mindazonáltal meglévén a' csonka, és segéd igéknek a' magok' tulajdon formái is, a' mint is ezt a' czigán nyelv' megtanulásáért készített' Grammatikám' utmutatási a' XXXIII-ik §-tul fogva a' XXXVIII-ig huzamosan vitatják.

Nevezetes ugyanitten még az is különösen, hogy a' *kezdő igékből* ismét ujabb igék számoznak; mint p. o. *tyknyováv*, fiatalodom; léssen *tyknyáráv*, fiatalít. Ugy nem különben a' *közép* és *cselekvő igékből* ismételő igék; p. o. *péráv*, esem, léssen *péráváv*, esdegelek; vagy *londgyáráv*, sózom, léssen *londgyáráváv*, sózogatok.

Legnevezetesebb mégis az igék' sorában ez:

Először is, hogy nincsen az igéknek valóságos különös kimenetelü *infinitivusok*, mint akármelly más, akár hazai, akár pedig külföldi nyelvekben; hanem csak alkalmaztatásbeli; a' midőn tudniillik a' *jelentő mód'* jelenvaló idejének 3-ik egyes személye elvétetik, és elejbe rendelt *te* particulával öszvekapcsoltatván, a' szükséges haszonra fordítatik; p. o. tud beszélni: *gysánel te vákérel*.

Másodszor az, hogy midőn a' szavak' öszveszerkesztésében, vagyis *constructioban*, kétféle ige jön elő, akkor *hatféle*képen ejtetik a' határozatlan mód' jelenvaló ideje, vagyis az infinitivus; a' mit valóban *semmi*

hazai nyelvekben se' lehet látni, mint csak az *egy magyarban*, de itt is csak a' ragasztékokkal való szólás' módjában; p. o. kell mennem, kell menned, kell mennie, kell mennünk, kell mennetek, kell menniek. Itten ez az ige menni hatszor változtatott.

Ez pedig a' czigán nyelvben így megy végbe, tudniillik: az a' második ige, melly a' határozatlan módnak jelenvaló idejében vagyon, egyeztetik az első személyes igével, mind számban mind pedig személy' birásában. Erre nézve a' melly személyben van az első verbum, abban lészen a' 2-ik is, elejbe ragasztván a' *te* szótagocskát.

Igy tehát a' följebb kitett példának hasonlatossághoz képest: nekem kell sietnem, lészen czigányul *me muszináv te szidgyováv*; neked kell sietned, *tu muszinesz te szidgyóvesz*; néki kell sietnie, *oda muszinel te szidgyóvel*. Nékünk kell sietnünk, *ámen muszindsz te szidgyóvasz*; néktek kell sietnetek, *tumen muszinen te szidgyoveu*; nékiek kell sietniek, *odolen muszinen te szidgyoven*.

De ha az első vagyis a' személyes ige a' jelentő módon kívül volna (akármellyik másik módban), akkor a' második verbum egyenesen megmaradna a' határozatlan módnak jelenvaló idejében; így p. o. én akarnék enni, ez az ige *enni*, lészen az infinitivusban, melly t. illik a' jelentő mód' jelenvaló idejének 3-ik személyétől származik, eleibe vévén a' már többszer mondott *te* particulát; lészen tehát a' kitett példa czigánul: *me kámáhi te chál* (olv. hál), nem pedig *te cháhi*. Mert ez annyit tenne, mint akarnék enném; ez pedig törvénytelen beszéd volna mind magyarul mind pedig czigánul.

Harmadszor végre, ha három ige volna is együtt a' constructioban, de *az első* azok közül a' jelentő módban állana, akkor a' 2-ik infinitivusban lévő verbum egyeztetnék a' személyes első igével, mint főlebb mondottuk: *me muszináv te szidgyováv*; de a' harmadik ige megmaradna a' valóságos határozatlan mód' jelenvaló idejében, p. o. én kívánlak engedni megvéreztetni,

lenne: *me kámáv te dáv te rátvályárel*. Ha pedig az első ige a' három közül volna p. o. az ohajtó módban, akkor a' 2ik verbum is egyenesen az infinitivusba kerülne a' *te* particulával, a' 3-ik is; p. o. *én kívánnék enni adni*, leszen: *me kámáhi te chál te dél*.

IX. Egy elfelejthetetlen, örökös emlékezetet érdemel ebben a' czigán nyelvben még az *előlutoljáróknak* ama' természetes regulája is (a' mi semmi más esmérletes nyelvekben elő nem jön), hogy a' mellettek levő *névmásai*, *magában-és mássalérthető* szavak, sőt *hegyek'*, *vizek'*, *városok'*, *tartományok'* neveik is, az ékesebb szólás miatt többnyire *először* az adakozó esetbe kerülnek, de *másodszor* ott is a' végső ragasztékokcsának 3-ik esetbeli különbségét jelentő betűjét elváltoztatják; és akkor nevezetesen a' *g* mondatik *d* betűnek; a' *k* pedig mondatik *t* betűnek; p. o. *nálam*, lenne czigánul: *kiá mánge*; de a' *g* betű elváltoztatva, leszen: *kiá mánde*. Vásárra, lenne: *pre forroszke*, de a' *k* betűt elváltoztatván, leszen *pre forroszte*. Ime ezt nem lehet más nyelvekben találni.

Az is különösen örök emlékezetet érdemel, hogy a' *nagy városok'*, *tartományok'* és *vizek'* nevei, midőn ez a' kérdés jön elő *hová?* még előlutoljárók nélkül is tétetnek ugyan a' 3-ik esetbe, vagyis dativusba, a' vég-szótagocska' megváltoztatásával, p. o. *hová mégysz? kiá gysász?* Budára, leszen *Budáte*. Trebonába, leszen *Trebonáte*. Kanizsára, leszen *Kanizsáte*.

Arra az egyre visszaemlékezvén, hogy ha a' föl-jebb kitett kérdésre *hová?* vagy *azon kívül is*, a' substantivumok mind *nevező* esetbe tétetnének is az elő-lutoljárók mellett, és *nem a' dativusba*, a' mellyet törvényesen kívánnak, azért a' beszéd hibás nem lenne, hanem akkor is szinte jól esnék, csakhogy nem olly ékesen; p. o. jó lenne így is *pre páni*, a' vízre, a' nominativusban; valamint *pre pányeszte* a' dativusban; *pro cson*, a' holdra, valamint *pro csoneszte*, a' 3-ik esetben.

X. Végre szembetűnő és megjegyzést érdemel még ezen határozó szótagocska is: *ná*, nem. Mert ha ez a'

parancsoló módban lévő igék mellé kerül, akkor az *n* betű elváltoztatik *m* betűre; és így a' *ná* helyett mondatik *má*; p. o. *má vákér*, ne beszélj! *má divin*, ne csudálkozzál! *má szidgyóv*, ne siess! Mikor pedig más módokban vagyon a' beszéd, mintsem a' parancsolóban, akkor csak egyenesen a' *ná* használtatik; p. o. nem adtam, *ná dinyom*; nem mentem volna, *ná géljomász*.

Ezek tehát azok a' tulajdonságok, a' mellyeket a' czigán nyelvről először is, csak *általjában* vévén, lehetett mondani, a' minden más vagy hazai, vagy pedig külföldi nyelvekhez képest.

Másodszor pedig, minekutána minden nyelvnek két tulajdonsága volna, ugymint a' *külső* és *belső*: méltó, hogy a' világ ezeket is szinte úgy meglássa a' czigán nyelvben, mint akármellyik másokban.

Legelső fő tulajdonság a' nyelvekben az *érthetőség*, ez pedig millyen légyen a' czigán nyelvben, nyilván kitetszhetik ön magának ezen czigán nemzetnek e' megszóllításából:

„Örülj, kérlek téged, örülj, czigán nemzetség! hogy te mostanában tulajdon szemeiddel láthatod azt a' régen ohajtott legboldogabb napot, mellyben föltámad néked a' te nyelved' csinosodásának hajnali csillaga, és elközelget az a' szerencsés óra, a' melly téged ezután ki fog venni ama' sok száz esztendő' leforgása alatt tartott sötétségből, és néked egy igazi, egy sohajtással keresett, fényes világosságot fog mutatni a' te megromladozott nyelvednek fontosabb oktatására, és egyszersmind a' világgal leendő társalkodásának tudományosabb gyarapodására! Erre nézve tehát, siess most! mondom ujonnan, siess a' tökéletlen és pallérozatlan nyelvednek tulajdonságát a' világ előtt kitenni!.

Szórúl szóra fordítva lészen czigánúl: „*Loshán! mángáv tut loshán románó národona! káj tu ákánek csácsune átyhenczá scháj dikhesz, odá csirlá uszárdó náy géreder kám! ándro száveszte ushtyal tuke, trá csibákero schukáripnászkeri rátuni cserhen! the pásche ável, ádgyá báchtáli óri! hávi tut pále, ávri lelá ándrál odá, púl*

ádgyá but schel berschengero tchádzgyoviben, terdó csernyipen, the túke jék csácsi, jék ákháríbnáhá rodini pární dúd kerelá; pro ucseder szikláríben trá ruminda dumákero! the dugysene, pró chálíleder zorályipen, tre o bolipnáhá ávindosz pchíríbnaszkeró, odoláthár áddá! Szidgyóv tu ákának! pchénáv néve, szidgyóv! trá bipcherdá, the biszikkilá csibákero csácsunyipen, ángál bolipnászte te kérel!'

A' főlebb kitett érthetőség áll *először* is a' nyelv' bőségében. Ámbár igaz is az, hogy a' czigán nyelv már sok száz esztendőök előtt kihalt az élő nyelvek' sorából, és mostanság is noha az ő nyelvének élésével nem annyira a' kivánt tökéletességnek képét, mint az ezer meg' ezer viszontagságokon általment töredékenységgnek színét látjuk, azonban mégis mind e' mellett bámulva lehet szemlélni az ő nyelvének bőségét és különkülönféle tárgyakra való kiterjedését csak ebből a' kis oktató beszédből is:

„Adj hálát, oh ember, a' mindenható Úr Istennek, hogy ő téged napról napra valamint testi, úgy lelki képen is táplál, és több száz veszedelmektől szerencsésen megoltalmazván, siet téged ujjabb meg' ujjabb boldogságra vezetni. Erre nézve tehát bámuld, bámuld, dicsérd, és soha el ne felejtsd az ő nagy jóságát, sőt azt mindenkor jobban és jobban magasztald. Ugy várhatod a' más világon az örök életet“.

Szórul szóra fordítva, lészén czigánúl:, *Párikér, oh manushejá, o szávoro kérindosz Ráj Dévleszke! káj oda tut divesz diveszesztár, hár ándro truposz, uli ávká ándró vódi gysidgyárel, the butereschel zíanendár báchtále árakindosz, szidgyóvel tut pre neveder, the neveder géripén te ligysal. Vásh odová áddá! divin, divin, ázsár thenikává má pobisztér leszkeró báro lácsipen! uvá odá biágoráde feder, thefeder ucsár! avoka scháj tu uzsáresz ándro ávre bolipnászte, o csivásztro gysidgyipen“.*

Másodszor az említett érthetőség áll a' nyelv' rendszerességében. Meglévén a' czigán nyelvnek, mint

más nyelveknek is, a' Grammatika' törvényes szabályai, bátran lehet annak rendszerességét, a' beszéd' 8 részei szerént, nemcsak reményleni, de már most nyilván tapasztalni is. Így p. o.

I. *Vagyon* — törvényes ejtegetése a' férfinemre nézve.

Nevező eset:	<i>Gáxó</i> (olv. gágysó),	paraszt.
Nemző	<i>Gáxeszhero</i> ,	paraszté.
Adakozó	<i>Gáxeszke</i> ,	parasztnak.
Vádoló	<i>Gáxesz</i> ,	parasztot.
Szólító	oh <i>Gáxeja</i> ,	oh paraszt.
Ragadozó	<i>Gáxesztár</i> ,	paraszttól.
Csatló	<i>Gáxehá</i> ,	paraszttal.

T ö b b e s s z á m.

Nevező	<i>Gáxe</i> ,	parasztok.
Nemző	<i>Gáxengero</i> ,	parasztoké.
Adakozó	<i>Gáxenge</i> ,	parasztoknak.
Vádoló	<i>Gáxengen</i> ,	parasztokat.
Szólító	oh <i>Gáxále</i> ,	oh parasztok.
Ragadozó	<i>Gáxendár</i> ,	parasztoktól.
Csatló	<i>Gáxencza</i> ,	parasztokkal.

Hasonlóképen van az *asszonyi nemre* nézve is:

Nevező	<i>Guruvni</i> ,	tehén.
Nemző	<i>Guruvnyákero</i> ,	tehéné.
Adakozó	<i>Guruvnyáke</i> ,	tehénnek.
Vádoló	<i>Guruvnyá</i> ,	tehenet.
Szólító	oh <i>Guruvnije!</i>	oh tehén.
Ragadozó	<i>Guruvnyátár</i> ,	tehéntől.
Csatló	<i>Guruvnyáhá</i> ,	tehénnel.

T ö b b e s S z á m.

Nevező	<i>Guruvnyá</i> ,	tehenek.
Nemző	<i>Guruvnyengero</i> ,	teheneké.
Adakozó	<i>Guruvnyenge</i> ,	teheneknek.
Vádoló	<i>Guruvnyen</i> ,	teheneket.
Szólító	oh <i>Guruvnyále</i> ,	oh tehenek.
Ragadozó	<i>Guruvnyendár</i> ,	tehenektől.
Csatló	<i>Guruvnyencza</i> ,	tehenekkel.

II. A' névmásai is tövényesen ejtegetettnek. —
§. XX. *Gram.*

a) A' személyesek: *me* én, *tu* te, *oda* ő, *amen* mi, *tumen* ti, *odolen* ők.

b) A' mutatók: *odá*, *ádá* az, — } férjfinem;
olen, *odolen* azok,)
jój, *ádgyá* ő, az } asszonyi nem.
jón, *ádgyálen* ők, azok)

c) A' kérdezők: *Ko?* ki? *Kodová?* kicsoda? *Szó?* mi? *Szohávo?* mellyikféle?

d) A' visszahozók: *Hávo*, a' ki. *Szávo*, a' melly. *Szávoro*, mindenik. *Nihávo*, senki.

e) A' birást jelentők: *Mro*, enyim. *Tro*, tied. *Leszkro*, övé. *Ámáro*, mienk. *Tumáro*, tietek. *Olengero*, övék.

III. Van *igék* hajtogatásinak három formája.

Első az — *áv*, — *ász*, — *ál* forma; p. o. *me xáv*, (olvasd gysáv) én megyek; *tu xász*, te mégysz, *odá xál*, ő mén; *amen xász*, mi megyünk; *tumen xán*, ti mentek; *odolen xán*, ők mennek; minden módokkal, és hozzájuk tartozandó időekkel együtt.

Második az — *ováv*, — *osz*, — *ol* forma; p. o. *szápnývováv*, vizesülök; *szápnývász*, vizesülsz; *szápnýól*, vizesül. *Szápnýovász*, vizesülünk; *szápnýon*, vizesültök, *szápnýon* vizesülnek.

Harmadik az — *áv*, — *esz*, — *el* forma; p. o. *rodáv*, keresem, *rodesz*, keresed; *rodel*, keresi; *rodász*, keressük; *roden* keresitek; *róden*, keresik.

Vannak *segéd igék* is, p. o. *szom*, vagyok; *scháj*, hat, het; *náshti*, nem lehet; *humte*, kell; *náhumte*, nem kell; minden megeshető módok és idők' hajtogatási mellett, a' mint is ezt látni lehet a' Grammatikának XXXVII. §. egész' a' XLII. §-ig. Ezenkívül vannak *szenedő*, és *csonka* igék' hajtogatási is. p. o. *Me szom rodinó*, én kerestetem; *mán dukál*, nekem fáj.

IV. Van a' részesülőknek törvényes megalapítása.

Az első formának: *áv*, *ász*, *ál*, jelenvaló részeselője *ándosz* kimenetelű; származik ez a' jelentő mód' jelenvaló idejének 2ik személyétől, mint p. o. *xász*, mégysz,

lészen *xandosz*, menvén, menő. A' *mult'* részesülője pedig *gelo*, ment; származván a' jelentő mód' elmúlt idejétől: *géljom*, mentem, a' *j* lágyító és szolga betű' kihagyatása mellett.

A' *másik* formának: *ováv*, *osz*, *ol*, jelenvaló részesülője *ondosz* kimenetelű; p. o. *szápnjosz*, vizesülsz, léssen *szápnjondosz*, vizesülvén, vizesülő; a' *mult'* részesülője pedig: *szapniló*, vizesült.

A' *harmadik* formának: *áv*, *esz*, *el*, jelenvaló részesülője *indosz* kimenetelű; p. o. *rodesz*, keressz, léssen *rodindosz*, keresvén, kereső. A' *mult'* részesülője pedig *rodino*, keresett.

V. Vannak *előltöljárók*.

Mint p. o. *Ángál*, előtt. *Ándrál*, ból,ből. *Kid.* nál, nél. *Mamuj* általellenben. *Pál*, után, szerént. *Máshkár*, között. *Pásh*, mellett. *Páshál*, körül. *Prál*, on, en, - n. *Pro*, *pre*, rá, re. *Upre*, *pro*, hegyibe, fölibe. *Prekál*, keresztül, által. *Tél*, alatt. *Vásh*, ért. *Uzo*, *uza*, hoz, hez; nál, nél. *Upre*, rá, re. *Uzs*, ig. *Bi*, nélkül.

VI. Vannak *egybefoglalószavak*, azaz *conjunctiok*.

a) *Öszveköttök*; p. o. *the*, és; *uli*, is. etc.

b) *Ellenvetők*; p. o. *Ándrodová*, azonban; *uli inke*, mégis; *ávricsande*, különben.

c) *Föltévők*; p. o. *te*, ha. *Vásh odová*, erre nézve. *Ki odová*, ehhez képest. *Prodová*, erre nézve. *Uva*, hanem, de.

d) *Elválasztók*; p. o. *Ná*, *ná*, nem, nem. *Ni*, *ni*, se, se. *Áni*, *áni*, sem, sem.

e) *Következtetők*; p. o. *Odolehá*, ezzel. *Vásh ádá*, azért. *Áthár*, innét. *Odesztár*, ebből.

f) *Kérdezők*; p. o. *Szó?* mit? *Szoszke?* miért? *Szár?* mint? *Hár?* mimód?

g) *Kihozók*; p. o. *Uliavká*, ugyis. *Pále*, azután. *Árevár*, másszor, régenten. *Uz ádá*, mindaddig.

VII. Vannak *közbevetők*, *interjectiok*.

a) *Örömet jelentők*; p. o. *oh!* *oh!* *ah!* *ah!*

b) *Ohajtók*; p. o. *te, te, ha, ha. Ádgyá, ádgyá, ugy, ugy. Ávká, ávká, amngy, amngy.*

c) *Sürgetők*; p. o. *Ádáj, ádáj! ide, ide! Szik, szik! hamar, hamar! Odoj, odoj! oda, oda!*

d) *Kérdést jelentő jel*; t. i. ez: *li?* p. o. *Szi-li?* vagy *hi-li?* van-e? *Chasz-li?* vala-e? *Szinász-li?* volt-e?

VIII. vannak *határozószavak is, adverbia.*

a) *Helyet jelentők*; p. o. *Káj?* hol? *Kiá?* hová? *Káthár?* honnét? *Uli ádáj, itt is. Uli odoj, ott is.*

b) *Időt jelentők*; p. o. *Kaná?* mikor? *Ákának,* most. *Ráti,* estve. *Kiáráti,* estvefelé. *Rátyáhá,* reggel. *Csirla,* régen. *Ics,* tegnap. *Ádá divesz,* ma.

c) *Környülállást vagy mineműséget jelentők*; p. o. *Szohá?* mi módon? *Pcháre,* nehezen. *Lóke,* könnyen. *Kityi,* mennyit? *Átyi,* annyit.

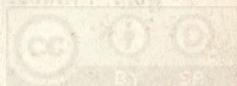
Az *érthetőség* után, következik még egy fő tulajdonság, tudniillik a' *hathatóság.* A' czigán nyelv' hathatóságának példáját kiláthatjuk egy haldokló atyának fiához ugyan czigán nyelven nyújtott oktatásából, a' hol iparkodik őt tökéletesen fölindítani, és lélek szerént a' jóra felbuzdítani, ekképpen szólván:

,Szerelmes, jó fiam! ha te engem most is, valamint előbb igazán kívánsz tisztelni, látván azt, hogy én öregségem és sulyos betegségem miatt köztetek több esztendőig meg nem maradhatok, kérlek téged végtére is, mint jó lelkű atya a' mindenható Istenért és a' magad boldogságáért, járj az én tanácsomon! vedd jó szívvvel a' mit néked mondok! tartsd szemed előtt a' mire téged oktatlak! tudván jól, hogy ezen végső óráimban nincsen, de nem is lehet nagyobb örömem, mint ha én a' te erkölcsi jóságodat láthatom. Erre nézve tehát ajánlom: fogadj szót mindeneknek. Tanulj napról napra mindenkor igazabb lenni. Iparkodj' mindeneket okosan cselekedni. Semmit ne lopj, se te soha senkit meg ne csufolj; hanem előbb is, utóbb is, ha te beszélsz, beszélj igazán; ha dolgozol, dolgozz' mindenkor igazán. Így ezen kérésem mellett te is boldogabb fogsz lenni, én

is könnyebben meg fogok halni. Légy hát egészségben, és őrizd magadat minden gonosztul!

Szörül szóra fodítva lészen cigánúl: *„Piráno lácsó csávejá! Te tu mán uli ákáne, hár ángleder csácse kámeszte pátivályáresz, dikhindosz ádá, káj me vash mró pchuripen, the pcháro nászvályipen, máshkár tumende, uzo buter bersha, ná scháj ácsšováv; mángáv tut uli ágorále, hár lácsá vodgyákero dá! vash szávoró kérindosz Dévleszte, the vash trepezszkre géripnászte! Pchir pál mre álavenge! Lé csácse jileha, szó me tuke pchénáv! Ikér ángál tráják, upre hávo tut sziklyáráv! Gysánindosz lácsé, káj ándro mre ágorále óra náne mánge, uva uli ná scháj te ável báreder rádoshtyá, hár te me, tro dévleszkero lácsipen scháj dykháv. Prodová ad-da csándáv, kánde álav szávorenge! Sziklyóv dívesz díveszesztár csácseder t' ável! Szidgyóv szávore godgyarikáne te kérel! Nikává má tsór nisht! Ni tu nikává má lárúr nikász! uva uli ángleder, uli pálelder, te tu vakéresz, vakér csácsikáne! te tu butikéresz, butikér csivásztre lácsé! Ávká pásh ádá mro kámipen, uli tu géreder ávehá; uli me lokeder mérává! Ács addú szászto! the árák tut szávore zíanesztár.*

SZMODICS János.

III. — ÉSZREVÉTELEK A' GÖMÖRI BARKÓK' SZÓJÁRÁSÁRÓL.

Gömör Kis-Honttal t. e. vármegye' Magyarjai közül kitűnők az úgy nevezett Barkók. — Azok' eredetéről vélemények bizonyos adatok' hiánya miatt még eddig homályosak 's egymással meg nem egyezők; egyikiket Palóczoknak tartják; holott mások azon kérdésre: léteznek-e Gömörben Palóczok? ha nem egyenest tagadólag, legalább kételkedőleg válaszolnak. Mit érzek én erről, más alkalommal kimondom; jelen szöveget csak az ő nyelvök' járására szorítom. Mi felől teendő észrevételeim a' velök való gyakorta érintésből közvetlenül folynak. Ugyanis tapasztalám, hogy Barkóink' szóejtése a' Palóczokéval jobbadán megegyez. Erről meggyőzött engemet mind a' kettőnek egymással szoros egybevetése. Mert

1. Valamint a' Palóczok a' hosszas *e* magánhangzót egészen a' maga' hangjában nyujtják meg, az elébe tett *i* betűt ejtvén ki, p. o. két falu helyett: *kiét* falu; ugyanazt teszik Barkóink is, p. o. édes: *iédes*. — Sőt a' rövid *e* betű előtt is az nálok megtörténhet, így: kend helyett *kiend* 'sat.

2. A' Palóczok az *l* betű helyett rövid *u*-t, *ü*-t tesznek, valahányszor a' következő szótag mássalhangzóval kezdődik, p. o. fölment helyett: *föüment*, alma: *aül*-ma. Az öszvetett szókban pedig az első *l* egyedül elváltozik, így ellopta: *eülopta*. Ezt a' Barkók is megtartják, p. o. elment: *eüment*, hallgatom: *haogatom* (Zabar), *hógatom* (Gesztete). Hova ment? Fel: *feü*; Emeld: *emeüd*. Olvasok: *aovasok*; polgár: *pogár*. Sógor: *suógor*. Sindel: *sindeü*. Balta: *baota* (néhol *bóta*). Kolbász:

kaobász. Nem ritkán pedig ehhez hasonlólag az *l*-t kihagyván, az előtte való magánhangzót vagy megtartják, vagy magánhangzóra, többnyire hosszú *ó*-ra, változtatják, így szilva: *szíva*. Talp: *tóp*. Bolha: *bóha*. Alszik: *ó-szik*. Dolgos: *dógos*. Alma: *óma*. 'sat.

3. Némelly vidéken a' Palóczok a' rövid *a*-t olly öszvehúzott szájjal hangoztatják, hogy a' rövid *o*-tól meg sem lehet különböztetni. Ezt követik a' mi Barkóink is, a' kik számos szavakban *a*-t változtatnak *ó*-ra; így szalma: *szó*-ma, marha: *mor*-ha, tapló: *to*-pló, 'sat.

4. A' hosszas *i*, *ü* előtt a' *t* betű meglágyúl — nemcsak a' Palóczoknál, de Barkóinknál is; így *tyíz*, *tyükör*, *tyűz*: *tíz*, *tükör*, *tűz* helyett. Nem különben a' jelentő módnak egyes számbeli harmadik, és a' többes számbeli második, és harmadik személyében, p. o. szere-*tyi*, szeret-*tyi*-tek, szeret-*tyik*: szereti, szeretitek, szeretik helyett. Ezen *t* betűt Barkóink a' Palóczokkal egyetemben gyakran a' szavak' elején, és végén is meglágyítják, ekképen: *tyi*-nó, Ka-*tyi*, *tyisz*-telendő: tinó, Kati, tisztelendő helyett. Sőt a' *cs*-ét is *ty*-vel mondják ki, p. o. csizma: *tyíz*-ma; hanem ezt gyérebben.

5. Ezek a' lágy hangok: *gy*, *ly*, *ny* igen kedvesek a' Palóczoknál, de mindennapiak a' Barkóknál is; így *gyi*ó: dió, *gyi*-sznó: disznó; *gyé*-zma: dézma; úgy szinte a' *ni* helyett *nyi*-t mondanak, főleg a' határtalan módon: szeret-*nyi*, men-*nyi*, farag-*nyi*, fut-*nyi*: szeretni, menni, faragni, futni helyett.

6. A' Palóczoknál midőn mássalhangzóval kezdődik az ige, alkalmasabbnak látszik a' kiejtés, ha a' *meg* ragszétéknak végső *g* betűjét ollyanra változtatják, mint millyennel az ige kezdődik; u. m. *metten*-nyi, *mevetni*, *mesz*-szeretni, megtenni, megvetni, megszeretni helyett. Úgy van ez Barkóinknál is: *mel*-lehet: meglehet; *mel*-lopnyi, *meglopnyi*; *meb*-bánni: megbánni helyett mondatik általok.

7. A' Nógrádiakkal határos Barkóink a' hosszú *á*, *ó*, *ö* magánhangzókat *uá*, *uó*, *üö*-vel ejtik; p. o. várba: — *vu*-árba, ólom: *uó*-lom, zöldes: *zü*-öldes, 'sat.

8. Közönséges az a' Palóczoknál, hogy az *l*, *n*, *r* betűket leginkább a' szó' végén örömost elhagyják; épen azt teszik a' Barkók is; p. o. *hó vótá?* hol voltál? *má ma*, márma helyett. Sőt ezek az *m*-nek helyét is más magánhangzóval, nevezetesen *ó*-val gyakran kipótolják; így hallhatni közöttök: *angy-aó*; *angyal*; *ap-áo*: *apám*; *any-áo*: *anyám*; *aszt-ó*: *asztal* (Gesztete); *báty-aó*: *bátyám*; *neneő*: *néném*.

9. Hajlandóbbak a' mi Barkóink *bol*, *böl*, *rol*, *röl*, *tol*, *töl* rövid ragasztékok' használására, mint a' hosszabb *ból*, *böl*, *ról*, *röl*, *tól*, *töl*-re, ellenben nem mindennapi jelenet nálok a' hosszú *túl*, *tül*, *búl*, *bül*, *rúl*, *rül*. Így kiki örömostebb mondja: *et-tül* az ember-tül, mint: *et-tül* az ember-tül, vagy *et-töl* az ember-töl.

10. A' kicsinyített neveket (diminutiva) néha *ka*-val, néha *ácska*, - vagy *ócska*-val formálják p. o. *nyúlka*, *malomka*, *toronyka*; de hallhatni egy úttal: *nyúlacs-ka*, *malm-ocs-ka*, *torny-ocs-ka*, *hord-ócs-ka*, néhol: *horgyi-ka* is, valamint: *kövecs-ke*, de sehol Palóczoként: *köke*.

11. Barkóinknál is találatnak, úgy mint a' Palóczoknál, néhány gyakorló igék (frequentativa); p. o. *hagyigálnyi*, *ugrálnyi*, (*ugrosnyi*), *hálálnyi* (pernocticare).

12. A' *val*-, *vel*-nek *v*-je a' utolsó név' betűjévé nem válik, legalább igen ritkán, miért is *kin-val*, *bot-val* székelyesen és palóczosan Barkóink is mondják; mindazáltal a' mint a' Palóczok tenni szoktak, t. i. a' fent nevezett utóljárókat *au*-ra változtatni, p. o. *bot-vau*, *kín-vau*, noha feszülten kerestem, Barkóinknál föl nem találhattam; minthogy ezek csak a' *falud-val*, *papod-val*, *urad-val*, *kenyér-vel* mellett szilárdúl maradnak.

13. Valamint a' Palóczok, úgy a' Barkók is az *r* betű iránt nagy idegenséggel viseltetnek; azért ugyanazt sokszor kihagyják, és a' következő mássalhangzóra változtatják; p. o. *ossó*: *orsó*; *bossó*: *borsó*; *kossó*: *korsó*; *salló*: *sarló*; *talló*: *tarló*; némelly szavakban pedig ezen *r* betű végképen kihagyatik; így *kocs-ma*: *korcs-ma* helyett.

14. A' több mássalhangzók közé többször Palóczokként magánhangzót becsúsztat a' Barkó, kivált az idegen nevekbe; p. o. *torom*-bita, *Kírisz*-tus, *garaj*-czár, *teré*-fa, *fir*-iss.

15. Közönségesen a' névragasztás' alkalmával a' végső rövid magánhangzó meghosszabbodik, p. o. *alma*, *alm-áé*; a' Palóczoknál pedig és Barkóinknál az egyes számbeli első eset (Genitivus) röviden marad, így: *aum-ae*, *óm-ae*, és nem *óm-áé*.

16. Valamint a' Palóczok, úgy a' Barkók is a' néhányszor hallott idegen, jelesen a' latin szavakat kegyetlenül megrongálják; így *fiskárius*: *fiscalis*; *krétán-czia*: *quietantia*; *rospont*: *forspont* (Sajó-püspök); *komiszáros*: *commissarius* helyett, a' mint ez következő, Sz. Simonyon közdivatu népdalban észrevehető:

A' kocsmába' talált a' komiszáros,

Úgy megvérzett, mint barmot a' mézáros;

Kérem szépen, ne bántsa a' vállamat,

Kendnek adom a' legszebbik lovamat. etc.

Ugyanott a' köznép a' cholérát *korelának* kereszteli, a' mellyről is e' rögtöni versecskét költé:

'Bort ittam én a' kocsmába,

Nem estem a' korelába,

A' korela nagy nyavalya,

Sokat vitt a' más világra.

17. A' keresztnevek' kimondásában is egy kis csavarítás mellett Barkóink megegyeznek a' többi Palóczokkal, így: *Bera*, néhol *Eőbert*: *Albert*; *Bangyi*: *András*; *Erzsi*, *Eörzsi*: *Erzsébet*; *Estvány*, *Estók*: *István*; *Ágota*: *Agatha*; *Petyi*: *Péter*; *Verka*: *Veronika*; *Terka*, *Teré*: *Theresia*; *Illykó*, *Ikó*, *Illus*: *Helena*.

18. A' Palóczok által használtatni szokott némely rövidítések Barkóinknál is életet kaptak; p. o. *ett*, *itt*: *evett*, *ivott* helyett; *kék*, *kellene* helyett; így: a' lovakat *kék* patkóltatni, azaz *kellene*.

19. *Ki*-vel melly vagy mi helyett élnek a' nem személyesített tárgyak' kijelelésében is széltiben; így a' többi közt egy népdalban hallottam:

„Abban vagy szalonám 's kenyerem,
Kiből megkinálok jó emberem“.

20. Barkóinknál, úgy mint a' Palóczoknál, egy be-
 tű (néha egész szótag) a' másikkal gyakran fölcserélte-
 tik, így: *Espány*: Ispán; *flóta*: flauta; *evelen*: ele-
 ven; *lején*: jelen; *viaksz*: viasz; *lebegő*: levegő; *oly-
 lyanut*: ollyat; *firdeő*: fürdő; *minyő*: millyen; *torobál-
 nyi*: próbálni; a' mint ezt Egyházas - Báston hallám:

„Az *ortásban* van egy *gát*,

Nosza Berta! ugord át,

De te, Ikó, ne *torobáld*;

Mert felakad a' ruhád“.

Melly népszerű versből az is kiviláglik, hogy Bar-
 kóinknál *gát* anyit jelent mint *sövény*, mit a' Palóc-
 zok *lédzá*-nak is (tótosan) hívnak.

21. A' magánérhető' végéhez *é*-t ragasztani kel-
 lemetes előttök, ezt kivált a' Dereskieknél tapasztalhat-
 ni; p. o. Sónak-*é* változott ez a' kő? —

22. Mind a' Palóczoknál, mind a' Barkóknál használ-
 tatnak mai nap is némely szláv szók, p. o. *bojnyik*: tol-
 vaj; *boróka*: fenyőmag; *demikát*: túróból készült lév;
dorosba: vőfény; *gamba*: ajak; *gúgyela*: guzsaly; *kám-
 zsa*: asszonyi ruha; *vareska*: főzőkanál, *visnye*: megy;
zsinczicza: túros savó, 'sat. Végtére

23. Minekelőtte *e'* jelen, a' Palóczok és a' gömö-
 ri Barkók közt divatozó ugyanazon vagy egymáshoz
 testvérileg közelítő magyarságot tükröző cikkemet be-
 fejezuém, még ezen észrevételt ide csatolom: hogy a'
 fentebbi pontokat nem épen olly szigorú értelemben ve-
 hetni, mintha azokat mindenki Barkóink közül szentül
 megtartaná; mert magam is fültanúja valék, hogy a'
 többi közt alma egy helyen *au*-ma, másott *ó*-mának
 mondatott.

HOLLÓK Imre.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

BEVEZETÉS A' NÖVÉNYEK' ORGANOGRAPHIÁJÁBA. '1

ELSŐ KÖZLÉS.

1.

Gyakran volt mondva, hogy minden tudományi előadásnak definitioval kell kezdődni. A' többi tudományokra talán alkalmazható e' szabály; de azon ismeretekkel bánásban, mellyeknek az élő vagy életműszeres természet foglalatjok, nincs helye. Az élet' bélyegző jele az élőtest' ugyanazonságának szakadatlan kifejlése új vagy változott alakokra. Ennélfogva lehetetlen mind ezen alakokra illő rövid leírást adni, 's ugyanazért mi minden definitiot, mellyet az életműszeres testekről adtak, hijánosnak találunk. Még csak az embert sem birjuk definiálni. Mondjuk ugyan: *az ember okos állat*; de hány ember van, ki nem okos. A' gyermek, a' gyermekségre visszatérő öreg, a' megtébolyodott, kevésbé okosak, mint némelly ugy nevezett oktalan állat. Ha tehát még azon lényről sem adhatunk teljes gondolattani definitiot, mellyet legjobban ismerünk, miként remélhetünk olyat

¹ L. Lehrbuch der Botanik, von C. A. Agardh ... Erste Abtheilung: *Organographie der Pflanzen. Einleitung.*

adhatni a' többi életművezetetről, mellyeket csak his toriailag, nem öntudattal, ismerünk?

Az életműszeres természet' logicája tehát más, mint az, melly vagy az általunk teremtett fogalmakra, vagy változatlan alakokra illeszthető.

Ezen logica' definitioi tehát sohasem vehetik czélül, hogy úgy írják-le az életművezeteket, a' millyenek változatlanul, épen mivel soha nem maradnak ugyanazok. Szorosabb nyomozással azonban ugy találjuk, hogy minden változott állapotaik közül egyik a' lényegi, a' rendes, az, mellyre a' többiek mind addig törekesznek, míg a' test fejledez, 's a' mellytőli megszűnés vagy a' test' elromlásának, vagy legalább lényegétől eltávolzásnak bizonyosága. Így könnyeu kitalálni: hogy a' gyermekség okosságra irányzat; a' vénség az ember' tulajdonképi rendeltetésétől eltévedés; 's hogy, midőn az embert okos állatnak definiáljuk, nem azt értjük, hogy minden ember okos: hanem, hogy mind azon életművezetek, mellyekkel okosság lehetséges, alkotják azon lényeket, mellyeket embereknek nevezünk.

Épen mivel e' viszonyra nem ügyeltek, vizsálkodtak szakadatlanul a' természetnyomozók a' legegyszerűbb fogalmak' meghatározása felett, 's épen azért birunk e' mi napjainkban fűvésztettel, a' nélkül, hogy valaki megtudná mondani, mi tulajdonképen egy növény.

2.

Azon előterjesztésnek, mellyet mi a' következőkben a' növényi életről adni fogunk, azok, kik definitiókban és törvényekben a' szokott logikai határozottságot kívánják, gyakran teendik azon ellenvetést, hogy az sokrendbéli kivételeket szenved. Az egész növényországgal 's annak fejlődésit igazgató törvényekkel épen úgy van a' dolog, mint az egyes életművezetekkel. Minden természet törvény az életműszeres természetre nézve csak a' legfőbb esetekben illik. Az egész életműszeres természet szabályosságra törekszik; de maga még nem szabályosság. Tudjuk, például, hogy a' zöld szín egyik lé

nyegi tulajdona a' növényeknek, 's még is számos növény van, melly nem zöld; tudjuk, hogy a' növények virágok által szaporodnak, 's még is sokan vannak, mellyek sohasem virágznak, 'sat. Az életműszeres természet, mint az ember, vagy minden más életművezet is, a' legegyszerűbb 's hasonlatlanabb alakokról bizonyos határozott alakokra lépdel, mellyek általános törvényeknek vannak alájok vetve, de a' mellyek alól a' legfőbb kifejletnél új kivételek találkoznak. Valamint a' legeszesb embernek legtérbolyodottabb testvére lehet, úgy azon növényalakok között, mellyekben a' növényélet leginkább ki van fejledve, találtnak az állati élethez igen közelítő képzemények. Így, például, a' hüvelyesek (leguminosae) a' leginkább kifejlett növények, olyanok, mellyek a' növényi természetet leginkább, tehát az állatit legkevésbé, fejezik - ki. 'S mind e' mellett épen ezek között akadunk néhány mimosára 's másokra, mellyek állati jeleneteikben az állatokhoz felette közelítnak.

A' növénytan' előhaladását eddig elé leginkább az gátolta, hogy törvényeket nem a' legfelsőbb esetekre kerestek, hanem olyakat akartak találni, mellyek *minden* esetre alkalmazhatók légyenek; mi pedig lehetetlen, mivel ilyen törvények nem léteznek. Mi gyakran más utat leszünk kénytelenek e' munkában követni, 's bár általánosan fejezzük is ki azon törvényeket, mellyeket felállítandunk, azzal még sem akarjuk azt mondani, hogy azok kivételeket nem szenvednek. Midőn mi azt mondjuk, hogy a' növények' színe zöld, nem hisszük szükségesnek oda tenni: *többnyire*; mivel egy törvény sem állítható ezen pótlék nélkül. Mi a' növényélet' rendes (normalis) állapotjára keresünk törvényeket, 's minden más állapotot vagy erre törekvésnek, vagy ettől eltévedésnek nézünk. ¹ Csak ezen nyilatkozás után léphetünk közelebb tulajdonképi tárgyunkhoz.

¹ Ez a' megjegyzés áll a' természeti testeknek fajokra, - nemekre, sergekre való felosztásában is, melly osztályok egészen más logikai szabályokat ismernek, mint mellyek a' szokott logicában felvétetnek.

3.

E' szót: *természet*, három értelemben veszik. Vagy *dolgot*, vagy *tulajdonságot*, vagy *erőt* jegyeznek általa. Az első értelemben szinte egyenlőt jelent a' *világgal*. Mondják, péld., ez nem találta a' *természetben*. Második értelemben valamelly dolog' lényegét teszi; midőn p. o. a' *dolgok' természetéről* beszél az ember. A' harmadikban a' *teremtő. erőt* jegyzi; p. o. mikor azt mondjuk: a' *természet* az embert így vagy amúgy alkotta. Itt csak az első értelemmel van közünk. Az írók nem egyeznek-meg teljesen abban, mit tesz *természet* ezen értelemben. *Kant* minden dolgok' öszveségének definiálja, mennyiben azok tapasztalásunk' tárgyai. Ezen definitio szerént természet és érzéki világ egyet tennének, 's a' fogalom, *Kant*-nak saját, idealistai világnézetével egyezőleg, inkább a' vizsgálóra mint a' kijelelt dologra vitetnek. Mi azt tartjuk, hogy e' fogalomban: természet, valamivel több fekszik. Mi természetnek nevezzük minden dolgok' öszveségét, mennyiben azok szakadatlan hatásban és életben vannak; vagyis a' szünteleni fejlődésben levő *minden'* öszveségét. A' természet kettőt tézzen fel: *anyagot és erőket*. De mindig fenmarad a' kérdés: vallyon az anyag maga nem erők' következménye-e, 's vallyon így, ezen esetben, a' természet egyéb-e ható erők' öszveségénél. A' köz emberész többnyire két különböző dolognak veszi az anyagot és erőt, 's a' philosophusok azzal egyezőleg sokáig új - új hypothesiseket állítanak - fel, hogy az anyag és erő közti kölcsönös hatást, 's ezzel a' természet' eredetét megmagyarázzák. *Leucippus*, *Epicurus* és *Democritus'* ideje óta csaknem mindnyájan feltevék, hogy az anyag véghetetlenül kicsiny, oszthatatlan atomokból áll, mellyek különbféle erőknél fogva egyesülnek, hogy azon számtalan alakokat, mellyeket a' természetben találunk, előállítsák. Az újabb chemia ezt a' theoriát látszik elfogadni, 's *Brown Rob.*¹ utóbbi pro-

¹ *Brown Robert*, Europa' legelső fűvészeinek egyike, t. i. azon észrevételt tévé, hogy, ha az ember akármelly életműszeres vagy

batételei új gyámolt kölcsönözének neki. — *Kant* volt tulajdonképen az, kit elmélkedés oda vitt, hogy a' természet' eredete felől a' másik hypothesis-t vegye-fel, mi szerént az nem egyéb, mint erők' munkálatjai; mi által aztán a' természet' atomjai iránti kérdés egészen elesik. Az első nézetet *atomistainak*, a' másikat *dynamistainak* nevezik. Az atomistai nézetet gyengíti különösen minden terjedék' végetlen oszthatóságának mathematicai fogalma, mellynél fogva nem lehet mathematicailag oszthatlan atomokra jutni, 's minden jelenség, melyet a' természetnyomozók az atomrendszerből hoznak-ki, mathematicai nézetek szerént épen olly könnyen megmagyarázható idomokból (*rationes.*) Általában sehol sem bonyolódik a' természetnyomozó olly könnyen ellentmondásokba, mint a' végetlen' kérdésénél. Esze nem látja-ált annak lehetőségét, de minden oda viszi, hogy azt végre mégis elfogadja, mivel némelly jelenségeknél nem talál semmi határt. A' világ' örökkétartását, az idő és tér' végetlenségét 's az anyag' végetlen oszthatóságát az emberi gondolaterő fel nem foghatja. Csak azt látjuk-ált, hogy ezen jeleneteknek sohasem juthatunk határukhoz, 's a' mi határok közé nem rekesztethetik, az nekünk végetlen.

4.

Ámbár a' természet maga egy egészet tesz, mégis olly részekből áll, mellyek' mindenike ismét magára egy egész, még pedig különböző lépcsőkben. Az első

életműszeretlen testet (p. o. növényrészeket, gummit, port, kormot, üveget, lávát, érczeket 'st.ef.) elég apró porrá tör vagy reszel arra, hogy a' részecskék egy ideig vízben felfüggesztve maradjanak, 's ezen porral felkevert vízből egy cseppet nagyító üveg alá teszen, a' részecskék közül sokan, vagy némelylyeknél (névszerént a' keromnál) mind is, rendetlen mozgást mutatnak. Ezen mozgás hasonlít némileg az ázalékállatkáknál tapasztalthoz, és így valami önkénytes formát mutat, minélfogva *Brown* nekik 'molécules actives' (munkás részecskék) nevet adott, melly névvel azonban nem akart életet tulajdonítani nekik.

Br.

fok' részei a' planetarendszerek; másodikiak a' világtestek, 's ezek közt az, mellyet mi legjobban ismerünk, a' föld. A' föld ismét olly részekből áll, mellyeknek mindenike magára harmadikfoku egészet, úgy nevezett *természeti testeket* alkot, mellyekből már a' közéletben három fajt különböztetünk - meg: *ásványokat, plántákat és állatokat*. De ezek is ismét részekre oszlnak, mellyek megint külön egészeket tesznek. Az ásványok kristályokból állanak, a' növények és állatok életműszerekből, mellyeknek saját munkássági rendszerök volt vagy még van; 's ezek is néha új, magukra is egészet képző részekre oszlnak.

Ezen lépcsős sort jól meg kell jegyezni, nehogy az egymás alá rendelendőket egymás mellé illesszük, mint nem rég *De Candolle*, ki a' természeti testeket *csillagokra, ásványokra, plántákra, és állatokra* osztotta.

E' lépcsők' mindenikéhez van egy alaperő, melly azt egy egészé vagy egy magában álló rendszerre teszi 's részeit öszvetartja. Így, mint látszik, a' természet a' maga egészében bizonyos rug-erő (Schwungkraft) által tartatik - fen, melly az égi testeket szakadatlan keringésben üzi egymás körül. A' planetarendszer egy közös középtest feléi nehézlésen (gravitatio) látszik alapulni; az egyes világi testek az egyenes irányzatu nehézségi erőn, melly mindent középpontjuk felé űz; a' természeti testek végre egy, mindeniknél különböző főerőn. Azon erő, melly az ásványokat öszvetartja, ragásnak (cohaesio) neveztetik. ¹ Az, melly a' növényeket köti öszve, a' cohaesion kívül a' nedvek' mozgása, vagy növényélet; míg végre az állat a' cohaesion 's a' nedvek' forgásán kívül egyszersmind *érző* étellel is bír. —

¹ Félreértések' megelőzésére meg kell jegyezni, hogy ámbár kevés ásvány fordul elő kristályalakban, mindazáltal nagyobbára minden fajkristályosodva is találhatik. Meg kell engedni azt is, hogy az ásványok' állandó léte nemcsak a' ragadáson, hanem a' rokonságon (affinitas) is alapul. Az életművezeteknél is megvannak ugyan ezen erők, de egészen másként módosítva, 's náluk az alább említett új erők is odajárulnak.

Mind ezen külön testek' ismerete külön tudományok' tárgya, névszerént: *a' csillagászaté, ásványtudományé, fűvészeté,* és *állattudományé* (zoologia), mellyek ezen testek' természetét 's a' létüket szabályozó törvényeket írják-le. De még külön, elvont tudományok is vannak, mellyek csupán vagy főként azon erők' ismeretét foglalják magokban, mellyeken e' testek alapulnak. Ilyenek *a' physica,* az *ég' mechanicája, chemia, physiologia, psychologia, biologia.*

5.

A' természeti testeket vagy három seregre (Klasse) osztják, u. m. *ásványokra, plántákra* és *állatokra*; vagy elébb két seregre, u. m. az *életműszeres* 's az *életműszeretlen* testekére, melly utóbbiak alatt az ásványokat értik; 's úgy aztán az életműszereket két rendre: növényekre és állatokra.

Bármelly egyértékűnek lássék is a' felosztásnak e' különbözőése, mélyebben szállva, még sem az. A' természetehistoriabeli felosztások a' genealogiákhoz hasonlítanak, és valamint ezekben nem mindegy, akár anyabáty-nak irassék valaki akár testvérnek, szintúgy nem mindegy, magasabb fokon állanak-e az ásványok, mint a' növények és állatok, ha ugyanazon rendszerbe tartoznak.

Mi azt tartjuk, hogy a' természeti testeket elébb életműszerekes- és életműszeretlenekre, emez utóbbiakat aztán *híg* és *kristályozott* testekre; az elsőbiket pedig növényekre és állatokra kell osztani. Kristályozott testek alatt csak ásványokat értek, 's veleményem az: hogy a' természeti folyadékok magokra egy saját országot alkotnak.

A' természet' országai' számának meghatározása sok dolgot adott a' tudósoknak. Ha a' különböző természeti testek' özveségét szemügyre vesszük, úgy találjuk, hogy azok alólról kezdve tökéletességben nevednek; vannak, például, felettebb egyszerű 's ismét felettebb összetett alakú plánták, 's még is mindkettőjüket plánták-

nak nevezzük, mivel e' két szélső közt olly számos alosztályok vannak, hogy köztök szabott határt kimutatni nem lehet. A' lények' ilyen lánczát természetországoknak nevezzük.

Azon kérdés tehát: hány természetország van, egyezel: hányféle természeti test van általában véve.

*Aristoteles*¹ hármat vett-fel, 's nagyobbára ma is ezen felosztás mellett állanak. *Wallerius* hozzátevé a' vízországot. *Stockenstrand* svéd tudós (Syst. nat. Stockh. 1798.) még más kettőt számlált hozzá, u. m. *regnum pleromaticum*, melly a' természeti erőket 's a' világtestet foglalja-be, és *regnum atmosphaericum*, melly a' lég-nemeket foglalja magában.

*Nees von Esenbeck*² az életművezetlen országon kívül négy országot vagy természeti testsereget állított-fel:

1. A' *gombák* az északi vagy földi rendszert teszik; az északi sarkhoz tartoznak, 's a' földre, nyugalomra, álmra 's halálra törekeshnek vissza; álmok ők, magasb életműszereknek álomszabásu alkatai.

Egyes polaritast: + — jegyeznek.

2. A' *plánták* a' déli vagy naprendszeret alkotják. Ágakra oszolnak, 's magok is ágai a' földnek; a' nap', a' világozás', elejébe iparkodnak, melly lelköket alkotja, 's testi romolhatlanság után küzdenek. Kitérekednek a' föld-egyetembe 's nem térnek önmagokká vissza. Élnek magokhoz viszony nélkül; élők élet nélkül.

Magasb polaritast: + — — fejeznek-ki.

3. Az *állatok* a' kerületi vagy éjféli rendszert alkotják. Testök szerént szabadok és mozognak, de értelmiségök alszik.

Polaritásuk' jegye: + — — +.

4. Az *ember*. A' középponti vagy déli rendszert teszi, 's az észtehetséget ébredve és szabadon állítja elő.

¹ Arist., de partic. mundi. L. IV. c. V. — Plin., hist. mundi. L. XI. XII. XXXVII.

² Handb. der Botanik, p. 12. seq.

Polaritása + — — + — — által fejeztetik - ki.

Közösebb figyelmet gerjesztett d' *Auberton*nak már régi javaslatja, mi szerént a' természetnek egy új, negyedik országát kellene állítani, még pedig a' növény - és állatországbeli alsóbb természeti testekből. *Münchhausen* ezen nézetet *Linnével* 1757ben közlött azon észrevétellel támogatta, hogy a' gombák' magvai ¹ állattermészetűek, mit későbbre tagadtak vagy alaptalannak hittek, noha ezen eset valóban megvan némelly algáknál, p. o. a' *tetraspora lubrica* - nál. ² Az idősb *Treviranus* ugyanazon

¹ Der Hausvater. T. II. §. 758. — *Lidb.*, de limit. nat., p. 42.

² *Agardh*, icones algarum europ., tab. 15. Az algaszemeknek mozgásairól sokat beszéltek az újabb időkben. *Girod Chantrans* a' vízben, mellyben akármelly édesvízi algát tett, monasokat láta mozogni, mellyeket ő az algák' magvainak vagy inkább magképeinek (sporidia) tartá. *Bory de St. Vincent* az illy algákból külön serget alkota, 'zoocarpées' nevezet alatt. *Trentepohl* egy *vaucheria*' gyümölcséből állatkát láta kibujni, melly észrevételt *Unger* ezen nem' közel minden fajaira kiterjesztett. *Dr. Rudolphi* a' magképek' ezen mozgását nemcsak az édesvízi, hanem a' tengeri algáknál is, p. a' *fucoidé*áknál és *ceramieák*-nál feltaláltnak mondja, noha ő azt csak *automaton*nak 's a' *Brown* által felfedezett részecskék' mozgásával egyneműnek hiszi. Mind ezekben sok a' hibás és túlságos állítás. Az igenis igaz, hogy ha egy édesvízi algát vízbe tesz az ember, csakhamar az algaszemekhez hasonló monasokat lát előjöni 's gyakran szabadon mozogni. De hogy az algából bujtak volna ki, az még bizonytalan, 's én meggyőződéssel csak az *ulva lubrica*-nál (*tetraspora lubrica Ag.*) láttam. Hogy egész csoport volna, mellynél mint *Bory* állítja, e' jelenség lényegi, azaz mellynél a' magképek önkényleg mozognak, bizonyosan helytelen, minthogy nagyon rokon fajok közül az egyikből származnak monasok, a' másiktól nem; ellenben olly fajoknál is mutatkoznak, mellyek nem tartozhatnak ugyanazon családdhoz, mint p. a' *zygnemá*knál és a' *tetrasporá*knál. Hogy a' *vancheriák*' gyümölcssei állatmagképeket foglalnának magokba, mind nekem, mind *Lingbye*-nek hihetlennel látszik, 's a' tévedés hihetőleg más apró állatkák' odatelepedéséből támadt. A' *fucoidé*ák és *ceramieák*' magképeinek mozgása a' mi észrevételeinkkel merőben ellenkezik, 's *Rudolphival* abban sem érthetünk egyet, mi szerént ő azon mozgást a' *Brown*' ,molecule'jei' mozgásával egy-

következményre jutott, hogy az alsóbb rendű természeti testek' chemiai öszvetételének egybehasolításánál fogva egy közép országot kell felállítani; 's az újabb időkben *Bory de St. Vincent* règne psychodinaire név alatt egy új természetországot állított, melly a' habarczokat (polypus) 's az algák' nagy részét foglalja magába. ¹ De mind ezen ajánlati egy középországnak csak azt bizonyítják, hogy szerzőik nem ügyeltek az általunk feljebb (1. 2. §.) már érintett törvényre, hogy t. i. minden életműszeres alak csak lassan idomúl - ki, csak fokonként lépik - elő öszves bélyegeiben, 's hogy tehát számos természeti testeknek kell lenni, mellyek ezen rendes (normal) alakot még nem vették - fel, 's a' mellyeket, ámbár még csak arra való törekvéseknek mondhatni, közülök kirekeszteni nem lehet. Épen azért mind ezen írók sohasem is egyeznek - meg egymással az új országnak adandó határok felett.

Mi négy országot veszünk - fel: két életműszeretlent és két életműszerest. Az életműszeretlen testek t. i. vagy ásványok, vagy folyadékok, 's a' kettő közti lényeges különbség nekünk abban látszik lenni, hogy a' folyadékok gömbölyü, az ásványok ellenben szükségkép szegletes vagy hegyes részecskékből (molécules) állanak. Biztosan világos előttünk, hogy a' víz, mint több más testek is, ugyanazon test akar híg, akar szilárd, vagy jég - gé fagyott, de ezen két állapotjában még is csak különböző egyberakodási alakkal bir. Változást szenvedett, hasonlót ahhoz, mellyet, ámbár kisebb mértékben, más

neműnek tartja, mert előttünk az szintolly állatnak látszott, mint az eichelidáké, 's más ázalékférgeké. Ha véleményünkkel bátorzkodnánk előállani, azt mondanók, hogy mi azt a' mozgást szintolly eltévedt jelenségnek tartjuk, mint a' mimosák' levelei' mozgását, hol egy fajnak mozgó levelei vannak, más rokonfajnak nincsenek. Fölötte nevezetes *Nees v. Esenbeck Fridr.*-nek azon észrevétele, hogy a' *sphagnum*' spermatocystidiáiból finom szemeket (Körner) látott kibúni, mellyek a' vízben szintúgy mozogtak, mint az algákéi.

¹ *Bory de St. Vincent* ehhez egy ötödik természetországot is kapcsol, t. i. az 'aetherit' melly a' mérlegelhetlen anyagokat (imponderabilia), p. tüzet, villanyt 'stf. foglalja - be.

anyagok szenvednek, midőn életműszeres testekké alakulnak. Midőn tehát a' víz megfagy, rendes növényi alakokat képez. Ámbár tudjuk, hogy egy növény szén-anyagból, víztőből (Wasserstoff) és savitőből (Sauerstoff) áll, de ezért nem számlálhatjuk ahhoz az országhoz, melyhez a' szénsavanyos vizet. Az egyberakodási alak az, mi itt a' különbséget teszi.

Az életműszeretlen országok e' szerint: *folyadékok' országa* és az *ásványország*.

A' két életműszeres ország ellenben: a' *növényország* és az *állatország*.¹

¹ Egy külön folyadékoszág' felvétele természetszerént kevés helybehagyást fog nyerni. Azt fogják mondani: hiszen a' megolvadott ércz szinte az a' test, melly kemény-korában vala, 's nem különb viszonyban vannak a' jég és víz is. Én felosztásomnak, mellyel *Wallerius* sem talált kedvet, nem tulajdonítok nagy fontosságot. Azonban úgy tetszett nekem, hogy a' részek' elrendelésének különböző kiszabottsága és szüksége helyes alapot ad a' természetnek országokra osztásában. Így az állatok' részeinek vagy életműszereinek kiszabott és szükséges helyzetök van egy külön célra, melly a' testnek csak egy bizonyos helyén elérhető. Ha p. o. a' kar a' láb' helyén volna, céljára teljesen alkalmatlan lenne. — A' növények' külső részeinek ellenben általános és az egész életművezetre, nemcsak azon helyre, hol állanak, szolgáló céluk van. Levelek, virágok, ágak mindenütt lehetnek rajtok. Ágat gyökérbe olthatunk, és élni 's tenyészni fog. — A' szilárd ásványoknál a' részeknek már egyszer elfoglalt helyzete határozott. Ha helyöket megváltoztatjuk, már nem fognak többé azon individuumhoz tartozni. A' folyadékoknál ellenben a' részek minden pillanatban cserélhetnek helyet a' nélkül, hogy egész voltuk legkisebbé is szenvedne miatta. E' szerint az *individualitas* vagy is *saját egész-voltának fentartása* a' nevezett négyféle testek' mindenikénél egészen más. A' folyóknál minimumban van meg ez az individualitas; alakjuk épen nem lényeges, minthogy csak a' nehézség, tehát külső erő, az, mi azt megtartja vagy szétbontja. A' szilárd ásványoknál már az individuumok' alakjának megtartása legnagyobb fontosságú, és belső erőknél fogva áll. Így mindig feljebb hág az individualitas a' plántáknál 's állatoknál, melly utóbbiaknál már egy magára gondoskodó érzés' képében is jelenik-meg. Ennyi annak megmutatására, hogy véleményünket nem alap nélkül fogtuk-fel.

6.

Sprengel azt veszi-fel, hogy a' természet' országai közt nincsenek határok, azaz: találatnak természeti testek, mellyek egyszerre több országaihoz tartoznak a' természetnek.

Erre nézve különbséget kell tenni a' természetnyomozónak az illy testeket meghatározni tudó tehetsége's azoknak valódi természete között. Minél inkább szélesednek ismereteink, annál könnyebben kimutathatjuk helyöket. *Aristoteles* p. o. a' héjasokat (crustacea) és lágy férgeket (Mollusken) a' növények' sorába teszi, hozzá tévén, hogy csak valamivel állat-formáubbak's mozgóbbak, mint a' többi plánták, valamint a' tenger mozgékonyabb a' földnél. *Rumphius*, a' 17-ik század' vége felé élt nagy természetnyomozó, Indiában tett vizsgálódásai után beszéli, hogy a' tenger' fenekén a' chaos még nincs kibonyolódva, a' természeti testek még határozott alakukat meg nem kapva hevernek ott; találatnak ott plánták, mellyek mozgással bírnak mint az állatok; találatnak nevededő csillagok, találatnak állatok, mellyek úgy nőnek, mint plánták. — A' klárizsokat köveknek, az állatplántákat (zoophita) növényeknek tarták, míg *Jussieu* Bernát 1741 megmutatá, hogy állatok. Ma már senki sem hozza kétségbe ezen testek' állattermészetét.

De megzavarták későbbi időkben a' fogalmakat ez iránt részént állati jelenségek a' plántáknál, 's plántanemű jelenségek az állatoknál, részént azon előítélet, mi szerént egy ország' ismertető jeleit a' legalsóbb természeti testekben is meg akarák találni. Találunk növényeket nemcsak az alsóbb családokban, p. az oscillatoriak közt, hanem a' felsőbbekben is, p. o. a' mimosáknál, mellyek mozgással bírnak. Ha már úgy vesszük-fel, hogy a' mozgás csak állatot illet, akkor azoknak valódi állatoknak kell lenni; de ezen *kell*, természetökröli minden fogalmunkat megzavarja. A' mimosák a' többi plántákhoz egészen hasonló természeti testek: törzsökük van, leveleik, virágaik vannak, felbonczolt részeik ugyan-

azok; már micsoda képtelenség, ezen plántákat állatoknak nevezni; 's ezt nem is teszik. Az alsóbb növénysergekben még nagyobb a bizonytalanság. A' frustuliák és oscillatoriaknak valóságos mozgásuk van, és mivel egyszerűek 's ennél fogva a' nagyobb növények' minden hasonlításpontjai bennök nem ötlenek szembe, tétovázás nélkül állatoknak mondatnak. Azonban láthatni a' *mimosák'* példájából, hogy ez nem egészen helyes, és hogy amaz álltételre magasab oknak kell lenni, mint egyetlen characternek egy más országból.

Ezen ok véleményünk szerint a' következő. Mind a' két életműszeres természetország, külön mindenik, alakzatoknak a' legalsótól legfelsőig folyton-folyó lánczát alkotja. Minden külön fajnak sok külön bélyegző minőségei vannak. Ha már történetesen egyik lánczban egy természeti testnél egy, a' másik országtól szakadt, minőség találtatnék, azért az még nem tartozik a' másik országhoz, mert ott nincs olly ige (Glieder), mellybé illjék. Azon hely határozza-meg tehát egy természeti test' természetét, mellyet az a' természet' lánczban elfoglal. Minthogy így az *oscillatoriák* legközelebb esnek a' *confervákhoz*, 's ezek ellenmondatlanul növények, amazoknak is, mozgásuk' ellenére, növényeknek és nem állatoknak kell lenniök.

Hasonlólag következtetjük: mivel a' *frustuliák* leginkább közelednek a' diatomeákhoz, mellyek valóságos növények, tehát a' frustuliák is szinte azok.

Van egy más, nem kevésbé nevezetes jelenség, melly a' természetnyomozókat nem kisebb bizonytalanságba hozta. Találkoznak természeti testek, mellyek éltök' némelly szakaszaiban állatok, másokban plánták. A' *Münchhausen* által tett, utóbb *Ellistől* ¹ *Linné*-hez írt levelében megerősített, észrevételeket, hogy a' gombák' maggömböcskéi állatokká változnak, már említett-

¹ *Ellis* mindazáltal másképp magyarázza e' dolgot. Szerinte a' maggolyócskák keringenek ugyan, de nem maguk' erején, hanem ázalékállatkáktól mozgattatva. Az egész jelenség új vizsgálatot érdemlene.

tük. Mi is hasonló jeleneteket irtunk - le az algáknál, ¹ mellyeket *Bory de St. Vincent* saját könnyelműségével igen is messze kiterjesztett. A' szigoru természetnyomozók alaptalanoknak mondák ezen észrevételeket. Azonban hibáznak. Az algáknál minden bizonynal megvan e' különösség. 'S mind addig, míg mindent definiciókba akarunk foglalni, nincs egyéb hátra, mint ezen kettős lényeket úgy fejteni - meg, hogy azok egyik állapotukban állatok, másban növények.

7.

Már *Aristoteles* egy folyton - folyó lánczát képzelé a' természet' alakzatainak; de míg a' természetleírás tökélytelen vala, ezen idea nem juthatott egész tisztaságra. Azon irók, kik azzal legtöbbet foglalkodtak, t. i. *Boddaer*, *Hermann* és *Bonnet*, azt tevék - fel, hogy ezen láncz olly móddal készül, hogy az ásványok a' legalsó helyet foglalják - el; ezeknek bizonyos alakjaihoz csatlódnak a' legaljasb növények; a' legfeljebbre idomult plántákhoz csatlódnak aztán a' legaljasb állatok, mellyek' lánczának végre az ember teszi - fel a' koronát. Az újabb időkben átlátták, hogy illy láncz nem létez, 's közelebb vélének lépni az igazsághoz, ha azt vennék - fel, hogy a' természeti alakok mintegy hálóba bogozva minden irányzatba elágaznak, úgy hogy a' régibb hypothesisbeli egysoru egymáshoz fűzés helyett most már mind a' három irányban kinyújtották azt. Mások a' természetet jelképesen gondolák jobbnak előterjeszteni, mint egy gömböt (*Sphäre*), mellyben más gömbök 's ezekben megint új gömbök fekszenek, még pedig úgy, hogy a' legtökéletesb alak mindig a' középpontot 's a' kevésbé tökéletesek a' kerületet foglalják - el. ² Ismét mások úgy képzeltek a' természetet, mint egy legteljesb méregyenű (*symmetriáú*) logikai felosztást. Ezek közül némelylek' nézete szerint a' természet négy országra, ezeknek mindenike négy seregre, ezek megint négy rendre, mellyek megint

¹ *Agardh*, de matamorphosi algarum. Lund. 1820.

² *Fries.*, Syst. orb. veg. 10's köv. lap.

négy nemre valának felosztva. Ezt a' nézetet tetractys-nak nevezék. Mások, p. o. némelly Angolok, a' hármas számban vélték feltalálni a' természet' osztályainak alapszámát. Mások végre, p. o. *Oken*, hárommal 's négyvel változtaták a' felosztásokat. ¹ Némellyek a' természetet élőfával hasonlíták öszve, melly ágait szabálytalanúl terjeszti-el. *Aspegren'* növényországi abroszán ezen ideának szép jelképi ábrázolatját láthatni.

Az újabbak többnyire megegyeznek abban, hogy a' természeti testek három folyósort alkotnak, mellyek a' legtökélytelenebb alakokban egymáshoz közelítenek, a' magasabbakban pedig eltávoznak egymástól. *Turpin* ezen ideáról, mennyiben a' növény- 's állatorszagra alkalmazható vala, példázatos képet készített.

Az eltávozó vélemények' illy különbfélesége mellett nehéz, egy sajátot állítani-fel. Mi azt tartjuk, hogy a' természet, alakjai' kiképzésében, adott elemekből 's adott erőkkkel az alakok' lehető legnagyobb különbféleségét czélzotta előállítani. Ha csak *egyetlenegy* erőt (rokonságot) képzelünk, annyi alaknak kell származni, mennyi amaz elemek' öszveilletéséből 's megint ezen alakoknak újakká öszverakásából származhatik. Így van ez talán az ásványok' országában, hol a' rokonság (Affinität) az egyetlen erő. Illy egyszerű erőnél fogva az alakoknak geometriaiakká, tehát kristályokká kellett lenniök. ²

¹ A' természeti testek' csoportjaiban kiszabott számokról derékül beszélt *Baer*. L. Act. Leop. XIII. p. 741. — *Vigors* a' madarakat 5-ös szám szerént szedte seregekbe és rendekbe. *Fitzinger* a' két-éltüket a' 2-ös szám' nyomán osztá-fel. Az új sorozásoknak nem lenne vége, ha a' csoportozásokban, uralkodó számot vennénk-fel. Ez általa' rendszer csak mesterkéltté és önkényivé válik.

² Ellenkezésnek látszik első tekintettel lenni, hogy itt az ásványok' alakulásában egyedül munkás erőnek a' rokonságot nevezők-ki, holott feljebb a' ragadást (cohaesio) említők, mint az ásványi testek' más feltételét. De az ellenkezés megszűnik, ha megfontoljuk, hogy a' rokonság az ásványok' származásakor a' különösen munkáló erő, holott a' ragás annak csak következése, és csak akkor áll-be, midőn már a' test alkotva van.

Ha, mint a' plántáknál, erő kettő van: *rokonság* és *életerő*, az anyagok pedig ugyanazok: épen ez által a' geometriai alak megszűnik, 's ugyanazon elemekből ama' végtelen sokaságú dolgok erednek, mellyeket plántáknak nevezünk. A' legegyszerűbb alakok ugyanazon erők' behatása alatt ismét új alakzatokba állanak össze, 's ezen módon származnak aztán *azon* növények, mellyek össze- rakott idomok által jelesek.

Ismét, ha három az erő (*rokonság*, *életerő* és *értelmiség*) mint az állatoknál, még bonyoltabbakká lesznek az alakok. ¹ — De, mivel a' természet' alkotásának célja főként meghatározott erők 's elemek mellett az alaknak különfélelése: világos, hogy végtelen lépcsőzeteknek kell lenni a' legössze- rakottabb és legegyszerűbb alakok közt. Ez a' lépcsőzet nem folyhat egyetlenegy sorban vagy lánczban, hanem egy egymásba folyó hálót kell alkotnia, mellynek két végére a' legegyszerűbb 's a' legfőbb jön. 'S ha mind ezen alakokat felszámolni 's végig látni akarjuk, a' legegyszerűbből indulva-ki, oldalaslag is ki kell terjeszkednünk, sőt vissza is térnünk, hogy végre a' legmagasbhoz juthassunk; olly formán, mint mikor egy levélnek minden ereit, vagy egy földabroszon minden vidéket, minden hegyet, minden folyót, minden helységet el akarnánk járni. — Legjobban képzelhetni tehát a' természetet mint egyetlen

¹ Ismét vádtól félünk, hogy az értelmiséget (Intelligenz) alaperőül vettük-fel, holott az a' testek' alakulására legkisebb befolyással sem látszik lenni. Magyarázatul meg kell jegyeznünk, hogy az állat' alakulásánál ugyan nem munkás az individuum' értelmi ereje, hanem azon életerő, melly által az állat kifejlik, annak értelmi fejlődése által igazgattatott és elhatározott erő; különböző tehát a' plántáknál munkás életerőtől, mint a' melly nincs olly magas célra irányoztatva. Ezért nincsenek a' növényeknél sem mozgási életműszerek, sem idegek; és sokkal magasb erő kell ezeknek alkotására, mint az egyszerű növényi életműszerekére. Talán tisztábban fejeztük volna ki eszménket, ha az *erők* helyett *célok*at említettünk volna, mint a' természeti testek' különböző fejlődésének elhatározóit.

egy száron álló három vagy négy levelű lombot, annak reczés ereivel, fogaival és hegyével.

8.

Mihelyt az ember valamelyikét azon természeti testeknek, mellyeket életműszereseknek szoktunk nevezni, megvizsgálja, észreveszi, hogy az hártályból van öszverakva, mellyek folyadékokat tartanak magokban. Egy illy öszverakás, melly teljesen hasonlatlan az életműszeretlen testekben találthoz, mint mellyek csak egynemű részekből állanak, életműszerezetnek (Organism) neveztetik, 's ez adott alkalmat a' fentebb álló elosztásra.

E' kétféle testek' különbözésének szorosb megvizsgálásából kitetszik, hogy az még neveltetik egy különös erő, az úgy nevezett életerő, mint az életműszeres testek' sajátja, által, mellynek jelensége, az élet, legszembetűnőbb alakjában a' nedvek' forgásában, vagyis tulajdonképen a' hártaly 's a' belérekesztett folyadék közti szünteleni kölcsönhatásban áll. Ezen egymásból függő két minőség, u. m.

1. *Életműszeresség és*

2. *Élet*, másokat következtet vagy teszen-fel. Ilyenek:

3. A' részek' *különneműsége* (Heterogenität der Theile).

4. *Belső fejlődés* (intussusceptio), nevedés belőlről kivülre, a' külső terjedék' nagyobbodása belső gyarapodás által.

5. *A' kivülrőlí táplálat' szüksége*, mellyet ama' gyarapodás okoz, 's mellyre a' körüllevő természetből kell az anyagot szerezni. Ezen minőség következése ismét:

6. *Szakadatlan viszonyhatás*, szünteleni közösködés a' külső természettel; továbbá, a' kivülrőlí ártalmas befolyásnak ellentállás, vagy ezen befolyásokból haszonhuzás végett kell még

7. *Belső egybetartó erő* (individualitas, conservatio sui), mellynél fogva az egyes életműszerek egy öszveálló egészet 's olly *individuumot* alkotnak, melly meg-

határozott 's egy felbörtől (epidermis) körülvelt részekkel bir.

8. *Gömbölyített külalak.*

9. Tehetség a' *chemiai erőket* saját czélokra módosítani.

10. Mindezekből *kiszabott, meghatározott fejlődési lépcsőknek* kell következni. Ezek: *Gyengéd kor; teljes erő; hanyatlás;* olly folyó sor, melly ismét mindenik végén *születést* vagy *csirázást*, és *halált* vagy *felbomlást* tesz - fel.

11. *A' szaporodás' tehetsége* ezen korlátolt koronkénti életőknek nem szükségképi következése ugyan, de szükségképi eszköz ugyanazon alakok' megtartására.

12. Végre, mindezen minőségekhez képest *chemiai öszvetételőknek* az életműszeretlen testekétől különbözőnek kell lenni.

9.

Életműszeresség.

Az életműszeresség és kristályosodás közti korlát nincs élesen kijegyezve. Az algák, v. virágtalan vízi plánták, egy családdal, a' diatomeákéval, jeleskednek, mellynek tökéletes kristályalakja és öszveállása van. Néha csakugyan találhatni beljekben egy csep színes folyadékot, 's ez a' folyadék az ásványok' kristálynedvéhez hasonlít, melly folyadék *Davy* és *Brewster* által nem régiben megvizsgáltatott és szintolly kevésbé tiszta víz, mint a' diatomeákbeli. Ezen plántáknak tehát, azok' nézete szerint, kik a' testek' természetét definitiok szerint határozzák-meg, az ásványokhoz és nem a' növényekhez kellene tartozniok. Mi ellenben, elvünket követve, azon természeti lánczhoz számláljuk azokat, mellyhez csatlakoznak. Alakzatuk fokonként a' többi algákéhoz közeledik, 's ennél fogva, kristályalakjuk' daczára is, növények.

Semmisem hasonlít egy organismushoz annyira, mint ama' hangműszer, melly orgonának hivatik 's

mellynek azzal neve is egyez. Ha itt is a' definitiok mellett akarnánk maradni, e' műszert életműszerezetnek kellene néznünk. Azon fogalom szerént, melyet rendszerént az életről adnak, mintha az csak a' folyadékoknak (itt a' levegőnek) az életműszerekbeni mozgásában állana, ez a' szerszám is eleven. Valamelly sophista bebizonyíthatná, hogy itt legkisebb különbség sem létezik. Pedig lényeges a' különbség. Az életműszerek 's a' benne keringő folyadékok közti viszonyhatás az orgonábau nincsen - meg.

Az életműszerek többnyire vékony hártyákból állanak, melyek a' folyadékokat foglalják magokban. A' plántáknál csak nagyító üveggel láthatók 's vagy hólyagocskák-formák, vagy hengeresek. Az állati test' tömege ellenben rugalmas, nyálkás, szálás, rendetlen hézagokkal teljes szövetből áll, mellyhez hasonlót a' növényeknél nem találhatni.

10.

Élet.

A' sokaság csak az állatot nevezi élőnek. A' természetnyomozók a' növényeknek is tulajdonítják e' minőséget. De éppen nem egyeznek a' felett, miben áll az élet' lényege. Némellyek, p. *Stahl*, *Humboldt*, *Treviranus*, *Bichat*, *Schelver*, főként a' test' megmaradása' általános okába, vagy romlásnak ellentállásába helyezik az életet; mások, mint *Kant*, az akaratba, ismét mások, mint *Mirbel*, az izgathatóságba; *Cicero* a' belakó melegbe; *Sprengel* 's néhány természetphilosophus a' lét és cselekvés közti küzdelemben keresik. Némellyek, p. o. *Schulz* ¹, még a' kristályoknak is tulajdonítanak életet. A' többség azonban a' folyadékoknak az életművekbeni mozgásába helyezi az élet' valóságát.

A' helyett, hogy mindezen, részént csudálatos, véleményeket történetleg sorba vennők és megvizsgálónók, inkább a' *magunkét* tesszük ide. Az amazok között kevés öszhangzás' okát részszerént az élet' nemeinek kü-

¹ Die Natur der lebend. Pflanz. p. 39.

lönbözésében kell keresni, melly nemeket a' közbeszéd öszveveserél. E' közbeszéd az *élet* alatt: egy testnek mechanikai 's chemiai erőktől nem függő belső munkásságát érti. De az illy munkásság több rendbeli, 's mi három fokát különböztetjük-meg. ¹

Az *életműszeri élet*, az, mellyről szólunk, midőn az életműszeres és életműszeretlen lények' határvonalát keressük, a' közvélemény szerént a' nedvek' forgásában áll. Ez a' magyarázat könnyen tévedésekre adhat alkalmat. Annál fogva azt hihehné az ember, hogy a' plántákban, sőt az állatok' minden elő részeiben egy illy keringés van, millyent p. o. a' vér az erekben, vagy a' lymphá a' *charáknál* mivel. De az életjelenség ritkán illy nemű. Ha csak az illy mozgás bélyegezné az életet, ugy mostani ismeretünk szerént, csak csekély számu plánta volna élő. Mi ellenben *életműszeri élet* alatt az *életműszerek és ezeket megtöltő folyadékok közti viszonyhatást* értjük; ez észrevehető mozgás nélkül is megtörténhetik, mivel végetlen kicsiny arányokban oszlik-fel. Ezzel, az igaz, meg lehet gyakran egyeztetni a' nedvek' világos forgását; de e' jelenség még igen elszigetelve áll, hogysen rajta az életműszeres természetnek egy általános bélyegét lehetne alapítani.

Az *érzési élet* az érzésben v. a' külbenyomatok' tudatjában áll.

A' *cselekvő élet* a' kívánásban v. képzeleteknek cselekvés vagy mozgás általi kifejezésében áll.

Amaz első élet közös tulajdona a' plántáknak és állatoknak; a' két utóbbiak csak az állatok' sajátjai 's együtt teszik az állati életet.

Az *állati életnek* az állatban más életműszere és hatásmódja van, mint az életműszereinek. Az életmű-

¹ *Bichat* két rendbeli életet veve-fel, egy életműszerit és egy állatit, mind a' kettőt érzékenységgel felruháztat, de az elsőnt öntudat nélkül. E' felosztást *Dutrochet* méitán gáncsolá. *Rech. anal. sur la struct. des veg.* p. 2. — *Schelver* hét rendbeli életet veszen-fel: földit, növényit, állatit, emberit, menygyeit, élet'harmoniját és szelleméletet.

szeri szünetlenül munkás, az állati szakaszonként. Az első sohasem fárad - el, az utóbbinak nyugalomra van szüksége. Az első gyakran belső erejében gyarapodni látszik, míg a' másik nyugszik, p. o. az álomban.

Az állatoknál az életműszeri élet' művei mind azok, mellyeknél fogva a' sajátítás (assimilatio) véghez megy; az érzési életnek az idegrendszer életműszere, a' cselekvőnek az izomrendszer. Nevezetes, hogy mindazon életműszerek, mellyek az állati élethez tartoznak, kettőzöttek, v. legalább méregyenesek (symmetrisch), ellenben az életműszerihez tartozók nem azok. Így például a' szemek, fülek, karok kettőzöttek. A' gerinczvelő a' test' közepét foglalja-el. Ellenben a' szív és az emésztő szerszámok méregyenetlenül vannak rakva 's rendetlenül osztva - el. Azért nem kapjuk a' plántáknál ezt a' kettősséget, azt a' jobb és bal felet, mellyek az állatoknál olly általános caractert alkotnak. — Az élethez tartozó mindezen tünetmények' okát *életerőnek* nevezik. Lényege szintolly homályos, mint minden más erő a' természetben. Hatásait látjuk; de mikép származhattak ezek, senkisé fogja-meg.

11.

A' részek' különeműsége.

Ha valamelly ásványt elaprózunk, részei egyne-műek, ámbár van némi különbség a' szabályosan kristályozott, és semmi határozott alakhoz nem köttetett ásványok közt. ¹ Ha az elsőbket feldaraboljuk, azon alaku kisebb kristályokra hullanak széllyel, mellyek ha ismét elapróztatnak, amazokkal szinte egy idomú részeket adnak, míg szerszámaink nem engednek további

¹ Ezen utóbbiakat, ha valamelly szabályos ásványok' kristálysorához nem csatolódnak, nem is lehet individuumoknak, hanem csak különbféle individuumok' egymásra halmozatának tartani. Egy gránitszikla szintúgy nem ásványi individuum, valamint egy boglya szénát növényi individuumnak nem mondhatni. E' szerént ezek a' kimondott állításból tulajdonkép kivételt nem formálnak.

bonczolást. Ezen kisebb részek' mindenike teljes ásványdarab. Így bontogatják-fel p. a' csillámot vékonyabb levelkékre, az islandi spathot rhomboidekre 'sat. A' nem kristályozott ásványok ellenben rendetlenül vannak egyberakva, 's részek' zavart egyesületéből állanak, mellyek' tömege csakugyan egynemű, 's köztök a' szem semmi különbséget nem veszen észre. Kisebb vagy nagyobb részök mégis teljes ásványdarab.

Egészen másként van a' dolog egy életműszeres test' öszverakásánál. Ez különmemű belső és külső részekből áll, mellyeknek mindenike magára csak részt teszen. Így a' plánta' levele, bele, maga nem plánta, hanem annak egy része. Ebben mindazáltal meg kell jegyezni, hogy minél alább száll az ember az életműszeres testek' folyó soraiba, annál inkább tűnik a' részek' különmeműsége; és az algák 's a' legaljasabb állatok közt találhatunk nemek, p. az oscillatoriak, 's mint mondják a' habarczok(Polypen), mellyek akármennyiszer eldarabolhatnak, mindig olly részeket adnak, mellyek individuumok, tovább élnek, 's kifejlődni, kiegyeszedni képesek.

12.

Belső fejlődés.

Az ásványok új részeknek a' már idomult részekhez való járulása által (juxtapositione) nevedednek; az életműszeres testek ellenben részént a' már alakított részek' kifeszülése (nyúlása), részént új részeknek hozzájárulása által, de ugyanazon bőrrrel behuzott felszín alatt, mellynek a' belső tömeg' todulása miatt tágulnia kell. (intussusceptione). A' viszonyhatás, melly az életműszeri hártya és ennek tartalma közt foly, a' már alakított szilárd részekhez szakadatlan hozzátételt okoz.

Már *Galenus* azt tartá, hogy az életműszeres testek a' középponttól a' kerület felé képződnek. E' vélemény *Boerhave*' azon állításával, hogy a' gerinczvelő előbb alakul, mint az idegek, 's *Haller*' nézetével, hogy a' szívnek a' külső részeket alakító ereje van, támogattatik. A' legujabb időkben ismét vizsgálat alá veté e' tanítmányt

Serres, 's törekvék azt egészen megczáfolni, állítván, hogy épen megfordítván lenne a' dolog. Ő azt igyekszik bebizonyítani, hogy a' vena terminalis a' magzatnál nem, mint *Haller* mondja, legutoljára, hanem legelsőbben alakul, 's a' szív nem legelsőbben, hanem legutoljára. V. ö. *Annales des sciences nat.* Mars. 1829.

Miként legyen ez az állatorszáiban, nem minket illet eldönteni. De a' növényországban ugyanazonyegy rész' belső életműszeri *nekünk* azonegy időben látszanak alakultaknak, ha szinte tökéletesülések éltök' különböző szakaszaiban történik is meg.

13.

Táplálat' szüksége.

Hogy minden életműszeres testeknek táplálatra van szükségök, ezen növéskökből következik. Az életműszeretleneknek is kellenek külső anyagok, hogy nőhesenek; de ezen anyagoknak nem szükség beljökbe hatni, minthogy a' gyarapodás kívülről esik - meg.

14.

Viszonhatás az életműszeres testek és a' kültermészet közt.

Mihelyt az ásványok alakítva vannak, nincs többé semmi külső anyagra szükségök, 's a' külső, őket bekerítő folyadékokkal nincsenek olly móddal viszonyban, hogy egymással részecskéket cseréljenek. Mert azon eset, midőn az ásványok más ásványokkal, levegővel, vízzel, világossággal érintésbe jöven, ezekkel részecskéket cserélnek, csak romlásuk és széteszlásukkal történik meg. Az életműszeres testeknek ellenben ez épen fentartásukra szolgál, minél fogva ők szüntelenül alája vannak vetve az illy cserélésnek. Ők részént beszívással, részént, mint az állatok, egyszersmind szájokkal felveszik magokba az anyagot, mellyből beljekben a' nekik szolgáló elemeket különválasztják 's aztán tömegjökbe igtatják; holott másokat részént kigőzölgéssel, részént a' nekik hasztalan részek' ott hagyása 's kivetése által, a' kül-

természetnek áltadnak. Az életműszeres természet tehát *cselekvőleg* hat vissza a' körülei természetre, míg ez ellenben *szenvedő* viszonyban van hozzája. Ezt azonban csupán természeti és rendes állapotról kell érteni; mert midőn égető hamag vagy pokolkő feleszi a' bőrt, emez ugyan szenvedőleg viseli magát, de ezen állapot nem rendes, hanem rontó, és egyre megyen-ki az ásványokról fentebb említett esettel.

15.

Öszvetartó erő. Egymiség.

Hogy az ásvány egy egészet alkot, nem lehet csodálni. Azon erők, mellyek annak legkisebb részeit alkották, a' többit is öszvetartják 's tovább alkotják (rokonság és ragás). De egy életműszeres test különféle erők által alkotott különemű részekből áll, 's mégis egyetlenegy egészet tesz. Legerősben mutatkozik ezen individualitas az állatoknál. Ezeknek egy része sem alkothat egészet. A' többitől elválasztva, elrohad. A' plánták ellenben e' törvénynek közép lepcsőjét mutatják. Részekre osztathatnak, mellyek élőket mint egészek folytathatják; 's valamint egy kicsiny kristály épen úgy tökéletes egész, mint az öszves tömeg, mellyből töretett, úgy egy elültetett ág is teljes fává lesz. Illy állapotba áltmenetelt találunk az aljasabb állatoknál, a' lágyférgeneknél és habarczoknál. Igy szintén Európában minden szomorú-fűzfák egyetlenegy valaha behozott fának ágai.

De Candolle és *Cassini* nem régiben vitába estek az ágas növények' individualitása felett. *De Candolle* azt állítja, hogy minden ág külön individuum, 's az egész fa többek' egyberakása; melly nézettel már *Darwin* és előállott volt.

Cassini ¹ ezen véleményt az által igyekezett megczáfolni, hogy az ágak' rostjai a' törzsök' rostjai közé lehetnek, 's következőleg törzsök és ág egyetlenegy individuum. Ebben az individuum' definitiojára támaszko-

¹ Opusc. phytologiques. II. p. 128.

dik, 's itt is, mint csaknem mindig, a' definitio a' kérdést még jobban öszvebonyolította.

Mi is a' *Cassini*' véleményén vagyunk, ámbár más okokból. Egy fa, melly elültetett ágból származott, mindig megtartja az eredeti törzsök' individualis természetét. Ama' fának, melly magból eredt, saját természete van. Az ág, ha szinte folytathatja is létét, miután törzsökétől elválasztatott, mégsem olly individuum mint egy magból nevededett plánta, mivel a' mag szem által nem kapott új individualis természetet. '1

16.

Gömbölyített alak.

Az ásványoknak, minthogy szabályosan alakulnak, határai nagyobbára egyenes vonalúak, tisztán geometriaiak; az életműszeres testekéi szinte soha; ezek saját nemű görbe vonaloktól kerítettnek-be. Ezen görbék haszinte ismert geometriai vonaloknak nem felelnek is meg, magokban szabályosak, mivel minden új alakuláskor épen úgy jönnek elő. Hihető, hogy van egy magasb geometria, melly ezen alakokat magába foglalja, 's professor *Hill* által a' lundi physiographiai társasággal közlött vizsgálódások, úgy látszik, utat nyitnak annak közelebbi ismerésére.

A' legaljasabb algák közül már előhozánk egy családot, melly közel szomszédja az életműszeretlen testeknek, u. m. a' *diatomeákat*. Épen ezeknek nagyobbára az a' sajátságuk, hogy egyenes vonalok által kerítettnek. Azok tehát, kik definitiókhoz ragaszkodnak, nem számálhatják őket az életműszeres testekhez.

17.

A' vegytani erők' módosítása.

Az életműszeretlen testek' alkotásában csak chemiai erők munkások. Munkálnak ezek életműszeres testekben is; de tehetségök az életerő által módosíttatik. Az

'1 Mag a' fajt szaporítja, az ág (oltás, ültetés, homlítás 'stef.) a' hason fajt.

életműszeres test, melly életerejét elvesztette, azaz meghalt, a' chemiai erők' játékává válik, mellyek őt szétbontják 's gyakran néhány nap alatt egy épen ismeretlen tömeggé változtatják, mit nem tehetének, míg élet-erő vala benne.

Nevezetesen *Humboldt* ébresztette-fel a' figyelmet ezen érdekes jelenségre, sőt ő az életerő' lényegét a' chemiai erőket megsemmisítő minőségbe helyzi.

A' chemiai erők az életműszeres testekben *részént* egészen hatástalanokká lesznek, *részént* változtatott irányt kapnak. A' csak most felhozott példa bizonyítja az elsőt. A' másik az által mutattatik-meg, hogy az életműszeres testekben olly anyagok alakulnak, mellyek azon kívül most sohasem képeztetnek, p. vas, magnesium, földnemek 'sat.

18.

Az életműszeres testek' korlépcsői.

Ásványok származnak és gyarapodnak, de nem fejlődnek. Egy előbbi pillanatban kevésbé nagyok lehetnek, de azért nem kevésbé tökéletesek. Az életműszeres testek ellenben minden pillanatban változtatják állapotjokat. Éltek egy magába visszatérő cyclust képez. Magból vagy tojásból lesznek, 's magba vagy tojásba végződnek. A' *levésök* 's *megszünésök* közti egész időszak legfőbb tökéletességökhözi közeledést, és attóli eltávolzást foglal magában. Fejlés, tökéletesség és hanyatlás éltekben három szükségképi szakaszt alkotnak, mellyek az embernél ifjuságnak, emberkornak 's vénségnek hivatnak.

Mielőtt és míg az ásványok alakúlnak, mozgás van azon anyagban, mellyből származnak. De mihelyt az ásvány kész, vége van amaz alakító mozgásnak. Az életműszerzetek ellenben, a' nyugalomban lévő magból alakulnak. Nyugalomból indulnak-ki, de egész létöken ált belső mozgásban vannak, melly csak halálukkal szűnik-meg. Ennél fogva a' mozgásnak vége, midőn egyfelől az ásványok származnak, és másfelől, midőn az életműszeresek meghalnak. Azaz: az ásványok 's az életműsze-

res testek' *halála* a' mozgás' megszüntével kezdődnek. *Létező* ásványok ennél fogva *holt* testeknek, mintegy olly életműszerezeteknek neveztetnek, mellyek megszűntek létezni.

Oka a' kor' ezen különbségének, vagy hogy miért nem haladnak szüntelen elé kifejlésökben az életműszeres testek, még nincs tisztába hozva. Azt hiszik, hogy a' mint az élet viszonyhatásban nyilatkozik, részént a' belső nedvek és a' hártya, részént a' hártya 's a' külső elemek között, mi szerént a' hártya bizonyos részecskéket magáévá teszen, másokat kitzaszt, ugy a' korlépcsők' különböző characterere ezen kettős viszonyhatás' aránytalanságában áll. Eleinte ez az aránytalanság semmi különbséget nem tesz; de végre, ha több részecske vétetik-be, mint a' mennyi kivitethetik, merevenné lesz a' hártya, 's a' sajátítás (assimilatio) lassabban kezd folyni. De ez a' viszonyhatás, kivált a' belrészekben, még kevésbé van ki nyomozva, mintsem egy illy hypothesis' alapjává válhatnék.

Halál az életműszeres test' szétbomlása mozgásai' vagy élte' felakadása által. Mihelyt az élet megszűnik, semmisen akadályozza a' chemiai elemek' szokott egyesülését. Ebben különösen a' savító mutatkozik fogantatosnak, öszvekötvén magát azon kevés egyszerű anyaggal, melly az életműszeres testek' tömegét alkotja. Szénanyaguk szénsavvá, vízanyaguk vízzé, azotuk salétromsavvá válik a' környületekhez képest kisebb nagyobb mértékben, 's ezen így alkotott anyagok a' testekben foglalt földnemekkel egyesülve teszik a' testből megmaradó azon tömeget, melly végre senyvfölddé vagy humussá változik által. Az egész dolog' folyamát senyvedésnek és rohadásnak (poshadásnak) nevezzük; amannak, ha erős bűz nélkül megy véghez, mi tehát különösen a' növényanyagnál történik; emennek, ha rosz bűz van vele egybekötvetve, következőleg inkább az állati anyagoknál véghezmenőt.

19.

Szaporodástehetség.

Az ásványoknak nincs szükségök a' fajzásra, mert chemiai erők' készítményei, mellyek, ha ugyanazon

arányban egybetalálkoznak, mindig ugyanazon életműszeretlen testet nemzik. Az életműszeres testek ellenben nem származnak egybetalálkozó chemiai erőkből. Sohasem származhatik p. egy cserfa vagy egy ló eseményileg. Ha tehát nemők kihalna, azt sem véletlen, sem semmi mesterség elő nem állíthatná. De minthogy szinte halál alá vannak vettelve, önmagok általi szaporodásuk nemők' megmaradásának szükséges feltétele.

Ennek véghezvitelére a' természet egy nagyon különös eszközt fordított. Akármelley nagy egy természeti test, mégis halála előtt egy parányi, magnak vagy tojásnak nevezett, testet alkot, melly egy azonféle új természeti testhez való anyagot tart magában. Ez a' test' tökéletességi állapotjában esik-meg, és megesvén, az egész test vagy csak annak magtermő részei hanyatlának, sőt némelleyeknél p. a' bogaraknál 's az egyévi plántáknál az egész test halálra készül.

Vannak, igenis, ez alól kivételek. Némelley plánták és állatok, minden hihetőséggel, valamint az ásványok, mag vagy tojás nélkül, csupán a' természet' egybetalálkozó ereji által származnak (*generatio aequivoca s. spontanea*). De ez, a' mennyire tudjuk, csupáncsak a' legaljasb nemeknél történik, és sokan ezek közül, miután magok történetesen lettek, mégis birnak azon tehetséggel, hogy mag vagy tojás által szaporodjanak.

Az a' kérdés, vallyon minden életműszeres test csak magból és tojásból, és sohasem eseményileg származik-e, gyakran és sokkép vitatott. *Harvey* írta legelsőbben egy munkát: *De generatione animalium*, London, 1651., mellyben e' már közmondássá vált állítmányt: *omne vivum ex ovo*, bebizonyítani igyekezék. *Linné* azt feltételetlenül elfogadá 's kivált a' növényországra alkalmazá, és utána kevesen látszának kételkedni valóságán. Csak az újabb időkben, miután az ázalékállatkáknak, a' bélférgeknek 's a' maglevélkétleneknek ismerete kiterjedtebb lett, kezdették ezen hosszas ideig más' szavára elhitt tanítmányt komolyabban vizsgálatra venni, 's ma már erre nézve két felekezetre oszolnak a' természetnyomozók.

20.

Chemiai öszvetétel.

Világos, hogy miután a' természetben az életműszeres és életműszeretlen testek közt olly nagy különbség uralkodik, chemiai öszvetételeknek is, azaz alkotó részeiknek, felette különböző neműnek 's különböző törvényektől függőnek kell lennie.

Most mintegy 53 egyszerű anyagot ismernek, melyek kettőnkénti öszvetétel által alkotnak minden életműszeretlen testet. Mindezekből, ugy látszik, négynél nincs többre szükség az életműszeres természetben; 's ezek: a' savító-, szén-, vizító- és fojtóanyagok. Igaz, hogy még némelly mások is járulnak ide, de olly csekély mennyiségben, hogy csak alsóbb rendű szükségességök látszik lenni. Ezen inkább eseményileg oda elegyedett anyagok a' kénkő, phosphor, chlor, fluor, mangan, vas, hamag, natrium, calcium és magnesium. A' feljebb nevezett négy anyag az életműszeres természetben rendszerént nem kettejével köttetik öszve, hanem hármával, mint a' növényi természetben többnyire, vagy négyével, mint az állatiban.

Harmadik különbség abban nyilatkozik, hogy az életműszeretlen testek egybeköttetési sokkal egyszerűbbek. Az elemek' mennyiségei egymásnak egyszerű sokszorozatai, azaz ugy állanak mint $1 : n$, hol n vagy egész számot vagy e' törtet $\frac{5}{2}$ és ennek sokasait jelenti; holott az életműszeres anyagoknál az elemek tört szorozatok egymás közt, azaz ugy vannak mint $m : n$, hol egyik jegy sem jelent egységet, sőt arra vissza sem vihető.

A' chemicusok némi életműszeretlen test' felbontása után vagy már visszaállíthaták ugyanazon testet, a' felbontott elemek' öszvetétele által, vagy legalább okuk vala, ennek lehetőségét feltenni; ellenben kevés reményök van, jöllehet életműszeres anyagokat is képesek legegyszerűbb alkotó részeikre felfejteni, ezen alkotó részekből ugyanazon anyagokat visszaállíthatniok. Csak

áltváltoztatni tudnak egy anyagot másikká, p. keményítőt cukorra 'stef.

21.

Miután már, a' fentebbi megjegyzéseknél fogva, az organismust, ha nem tökéletesen is, oda definiálhatjuk, hogy az: *élő, és nedveknek ahhoz készített életműszerekbeni mozgása által fejlődő, természeti test*, tehát csak az van még hátra, hogy az organismusokat két legáltalánosabb rendökre, azaz: *növényekre és állatokra* felosszuk, 's ezeket characterizáljuk.

Ez a' characterizálás sokkal nehezebb. Még eddig senkisen tudta az állatokat és plántákat úgy definiálni, hogy a' definitio mindenkit kielégített volna. A' tanítókönyvekben rendszerént a' *Linne'* definitiojánál maradtak, mi szerént *állatok* azon természeti testek, mellyek *érzéssel* birnak, 's *növények* azok, mellyek *érzéssel* nem birnak. De, mivel ezen utóbbi kifejezi ugyan, mik *nem* a' plánták, de azt nem, mik azok, 's így a' logikai szabályok ellen vét, sokféle próbákat tettek, hogy a' plántákra nézve igenleges definitiot találjanak, mellyek közül azonban egyik sem kapott köztetszést.

Mindezekben bírálókép áltmenve, egyszersmind saját nézetünket is előadandjuk a' *növények'* lényegéről, midőn még csak azt jegyezzük-meg, hogy a' nehézség tulajdonkép azon törekvésben áll, mi szerént olly character akartak találni, melly általános legyen 's minden növényeket kirekesztőleg illessen; ez a' fáradozás pedig, mint fentebb is említők, sikertelen vala.

Megmutattuk már az előbbeniekben, hogy az életműszeres természet illy definitioakat nem enged-meg, és hogy azt, a' mi testök' lényegét teszi, ezeknél nem minden állapotjaikban és nem minden alakjaikban találhatnifel. Némi növényt t. i., mellynek természetében áll, hogy széles levelekkel 's vörös virágokkal birjon, gyakran találunk keskeny levelekkel 's fejér virágokkal. Nem találunk tehát a' plántáknak általjában sem olly characteret sem olly definitiot, mellyet minden állapotjaikban 's minden alakjaikban reájok lehetne illeszteni.

Ezen észrevétel által a' plántákat az állatoktól lényegileg megkülönböztető minőség' feltalálásának nehézsége tetemesen megkisebbitetik. Csak arra kell t. i. ügyelni, mi a' legfelsőbb, legkifejlettebb növényeket a' legfelsőbb állatoktól megkülönbözteti.

Az, a' mi a' növényekben leglényegibb, a' goth eredetű nyelvekben ¹ már nevek által ki van fejezve és a' *növéiben* áll, azaz: külrészek által magokat nagyobbító tehetségökben. Az állatnak már eleitől fogva minden külső részei megvannak, még pedig meghatározott mértékben, 's ő nem képes újakkal szaporítani azokat. Ha az állat p. egy lábát elveszti, rendszerént nem nő más helyébe. Csak a' tömeg szaporodhatik, de az egyes részek nem. Egészen ellenkező természettel bír a' növény: szüntelen új külrészeket hajt-ki, 's ezen móddal határozatlan fokra kiterjed. Minden levélzugban egy új ágnek szánt anyag v. rügy fekszik; ez a' rügy új levelekké nő, mellyeknek zugjaiban megint új rügyek fekszenek; 's így tovább határozatlanul. ²

Kénytelen az ember megvallani, hogy ezen törvény alól két kivétel van. Némelly plántáknak sem rügyeik, sem ágaik. Másoknak vannak ugyan rügyeik, de ezek virágokká és magokká válnak 's ezzel a' plánta' növéstét bevégzik. Az aljabb növények, a' maglevélkétlennék, részszerént az első esetben látszanak lenni. Vannak algák, mellyek épen ágatlanok; de még is gyakran hajtának új ízeket ki végeikből. A' nagyobb gombák, p. *agarici*, *boleti*, származásukkor szintugy mint az állatok minden részeikre nézve meghatározottaknak látszanak. De van nekik határozatlan számú rostokból álló némi gyökerök vagy földbe rejtezett törzsökük, 's az, a' mit tulajdonképi gombának tartanak, annak csak magrügye; minél fogva ez a' kivétel a' második eset alá jó.

¹ Gewächs: wachsen. Igy a' magyarban is: *növény*, *nő*; ámbár a' növény (régebben növevény) szó a' német szó után látszik alakítva lenni.

Br.

² *Agardh*, essai de reduire la physiologie végétale à des princ. fondam. p. 2. seq.

Ez pedig abban áll, hogy mihelyt egy rügy levél helyett virággá 's gyümölcsé alakul, a' növény hozabbulása azon helyen megszűnik. Mindazok a' plánták, mellyek levélrügyek helyett csak virágrügyekkel birnak, nem hajtanak ágakat ki 's nem hozabbulnak új részek által. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy virág és gyümölcs nem egyebek, mint átváltoztatott levelrügyek, 's hogy a' mesterség e' virágokat újra levelekké visszaváltoztatni képes, úgy hogy a' növény e' tekintetben is lényegét, potentià, vagyis mint lehetőséget, megtartja, haszinte az más okok által bélárváztatik vagy elnyomatik is: valamint az ember ember, habár csak *lehetőségével* bir is az okosságnak.

Most már ált nézzük a' többi minőségeket, mellyek a' plántákat az állatoktól különböztetik, és mellyekből az irók majd egyet, majd mást néztek leginkább characterizálóknak. Ezen minőségeket annál szükségesebbnek hittük teljesen előadni, mivel a' plántatermesztet' fogalma épen általok lesz világosabb.

A' minőségek, mellyekben plánták és állatok egymástól különböznek, ezek: 1) a' rügyzés; 2) fejlődés' határai; 3) részreoszthatóság; 4) évszakoktól függés; 5) nedvforrási rendszer; 6) táplálát; 7) táplálati és lélekezési életműszerek; 8) alakváltozások (metamorphoses); 9) érzés és idegek' hijánya; 10) önkényes mozgás', izmok és összehúzódás' hijánya; 11) részek' hervadásága; 12) test' állása; 13) kétneműség; 14) kettősség' hijánya; 15) életműszerek' alkatja; 16) chemiai mineműség. A' következőkben mindezen minőségekről közelebbről fogunk értekezni.

BRASSAI Sámuel.
(Erdélyben).

SZÓNOKLAT.

EGYHÁZI SZÓNOKLAT.

T. VÁLYI PÁLNAK,

pályája' ösztönéül.

Zsengedő korom óta, miután az eszmélet' koránya serkedezni kezdett szellememen, kedvencz tárgya vala játszi képzetemnek és rövid életű terveket építgetett lelkemnek az egyházi szónokság. Főképen heves lángban tört ki e' vágy, midőn *Szeremleit* szónokszékében meg láttam 's hallgattam. Te is bámulád őt, édes barátom, a' szép tehetségekkel nagyon korán sírba roskadtat. Édes andalodással tapadt oda a' gyermek' figyelmes csodálata, midőn a' Gratiáktól áldatott ifju férfi' ajkairól, testi és szellemi pompában állva hallgatói' serege fölött, folyt az ékesszólás' méze. Ez a' tiszteltem férfit' árnyékának. — Mindezen vonzalom mellet is későbbben más czél elvont engem a' kitett vég pályától. De a' tisztelet a' jeles szónokok 's szerelem a' szónoklat iránt állandó érzemény maradt kebelemben. Ne tesék tehát előtted különösnek, hogy körömbe szorosán nem tartozó dologba avatkozni láttatom.

Te, szeretett barátom, a' lelkedbe gyökerezett hajlandóság' sugalmát követve, tisztos pályára szentelted magadat. Kinek kebelét elevenen lakja az emberiség' méltóságának és nagy czéljának érzete, kinek lelke, mennyei eredetéhez illőleg, lángol a' tudás' nemes szomjától 's, azt enyhítve, lankadhatlan szárnyakkal verekedika' valódi ismeret' örök fényü napja felé: az meg fogja vallani, hogy a' papi, mint néptanítói, hivatal egy a' legnemesbek közül. Ugyanis mi tiszteletesb, mint a' balítéletek és babona' homályát, e' minden előhaladás és közboldogulás' ellenségét, derítgetni? Mi emberibb, mint az ösvényén botorkáló lábat támogatni, erősítgetni, 's a' szemet egekre szoktatni? Mi lelkesebb, mint a' boldogító tudományok' magvát, az azt kitiltó gyomot irtoztatva, az istenkép' szégyenére miveletlenül heverő parlagba hintegetni? Mi dicsőitőbb, mint az öntudatlanul tengő lelket lassanként ébresztgetve, önismeretre, önérzelemre szoktatni 's belé oltogatni az eddig nem álmódott, de őt az örök természet' rendelete szerént illető jogok' áhítását? Mi fölségesb végre, mint a' néma jelekben nyilatkozó világrendszernek, az isten' kegyének és haragának tolmácsa lenni az emberek fölött? — Ha egy hajlékot építettünk is, vagy egy fát ültettünk, mellynek vidám lombjai árnyékkal enyhítik az alája telepedő vándort, avagy csak egy bokor virágot helyeztünk a' kihányt dudva' helyébe ablakunk elé, édesen tölti be a' meglegedés kebleinket, 's nem minden büszkeség nélkül legeltetjük szemeinket a' jelen létöket karjainknak köszönhető tárgyakon. Mennyivel más, mennyivel magasb, tisztább öröm az, melly lánggra lobban lelkünkben, ha látunk egy társaságot, melly tudatlansági sivatagából 's lelki éjjeléből ápoló oktatásunk által emelkedett az ismeret' kies virányára és derült nappalra, kinek mi adtunk erköcsi létet? — Milly szép mértékben fizeti le adóját az ilyen a' honnak, midőn annak önállásu, helyesen gondolkozó 's egy célra iparkodó főket vált! — Oh, vajha olthatatlan lánggal égne e' hivattatás' dicső voltának érzete a' lelkészek'

kebleiben, vajha ez érzet lankadni nem tudó ösztönül szolgálna magas czéljok' keresésére! Lennének valóban lelkészek, azaz lélekmívelők!

Szép hivatalodnak, édes barátom, még csak nagyában elgondolt dicső szüleményei is fölhevítik a' lelket. Mi kéj, mindazokat kivívni! Azonban eszköz nélkül semmit sem érhetni el. — Természet és önszorgalom által sok jelességekkel diszes legyen, ki fürteit egykor e' magas czél' borostyánával ékesíteni vágy. De erre honunkban mind eddig kevés figyelem fordították. Ezt kedvetlenítő mindennapi példák bizonyítják. Te magad, barátom, igazolhatod szavaimat, mennyire nem vagyunk jó papok' özönében. Nem akarok én tilosba vágni, hogy a' papság' magasb köteleztetéseit vizsgálgassam; csak legközelebb, legmindennapibb tartozásaikat érintem. Hány szónokszer van, mellyről kellemetlen recsegés, helytelen kurjongatás, markolható tudatlanság, sőt tévesztő balitélet hangzik le! Milly sok torzképeket 's egyéb testi és erkölcsi fogyatkozásokat lehet látni nem csak szegény falusi, de fényűző városi gyülekezet fölött is, kiktől a' hallgató visszaszörnyed, nemhogy figyelmében szemeit rajtok felejtene. Szégyen' lángja pirong az értelmes hallgató' arczán, 's az iszonyu átallás' verejtéke foly le homlokán, míg némelly lelkész' szónoklását, az egyházi szónoklatról valami de szörnyü ferde fogalma' gyümölcsét, végig nézni és végig hallgatni kénytelen. Így rohan ellenkező szánandó vétekbe, midőn az oszlopi, (nem szobori, mert a' hideg szobron is lelkesítő tűz lehet előntve) lelketlen meredtséget kerülni akarná. Azt említeni sem akarom, hogy igen sokan magokat egészen mellékes (vagy, fájdalom, sokaknál a' mostoha körülmények miatt lényegessé vált) dolgoknak adva, nemes hivatalukkal semmit sem gondolnak.

Hazafiúi keservvel látom én ezt és érzem, mennyire másképen kellene mindennek lenni. De okai sokféle eredetűek és agozatuak, mellyeket keresgetnem czéltalan, szükségtelen és nem kevés tiszteletet parancsoló homlokon gyalázatszennyet fölfedező. Neked, édes ba-

rátom, csak két okot mondok, mellyeket részént az előljárók' figyelmeatlenségében, részént az egyházi hivatalra igyekezők' egészen hiányló önismerésében sarkalni vélek. Az igazgatóknak szigorú de nem, mint történik, részrehajló és irigy biróknak kellene lenniök az alkalmaztatni kívánókra nézve, azok' lelki és testi tulajdonságaik' megítélésében. Az ifjaknak pedig, mielőtt e' szent pályára lépni kívánnak, éles figyelemmel köllene önmagokat megvizsgálni, birnak-e az ott megkívántató jelességekkel, nem lesznek-e gyalázatára helyeztöknek? Azonban ez vétkes könnyelműségből nem történik. És épen ezen könnyelműséget szándékom jelen írományommal rontani 's a' szemet figyelemre nyitni. Mert soknál, az el- és kiaggott tiszteletes atyák' nagy része' nyomdokait követve, az egész fonákság' oka csak az, mivel nem véli, hogy hivatalának helyes betöltése élesekben és mélyebben is megfontoltatni érdemes. Nem gondolja meg, hogy tisztességes öltözködése, világi multságoktól elvonulása, az egyházba rendes eljárása, sőt jó egyházi beszédek' készítése is, még mind fölöttébb csekélyek a' gyülekezetet, mellynek szeme rajta függ, az erkölcsiségben előbbre vinni és a' honnak 's az emberiségnek üdvös nagy tettekre lelkesíteni. A' jó dolgozatnak tökéletes előadása, az ékesszólás, a' szónoklat, az, mellyel lángba hozhatja híveinek kebleit, 's abban multhatatlanul nagy jártasságúnak, ügyességűnek kell lennie. Mert valóban olly bájereje van a' szónoklatnak hogy általa középszerű értékű beszéd is rendkívül tetszővé emelkedhetik; nélküle pedig a' leghelyesebben kidolgozott mű is ízetlen csácsogássá aljasodik. Quintilian, a' mély tudományu oktató, világosan mondja ezt. „Non adeo refert, úgy mond, qualia sint, quae intra nosmet composuimus, quam quomodo efferantur: nam ita quisque, ut audit, movetur. Quare, neque probatio ulla, quae modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas, nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes langvescant, necesse est, nisi voce, vultu, totius prope habitu corporis inardescant“. L. XI. c. 3.

Fölösleges a' szónoklat' nagy kiterjedésü hasznáról szólanom. Jótékony behatása van ezen isteni művészetnek a' lélekre és szívre. Minmagunkon tapasztaljuk, akármí makacsságot vagy haragot nem olvaszt és csilapít-e le bennünk egy szelíden, kellemmel hozzánk intézett beszéd; nem csüggünk-e egész lélekkel az édes ajku beszélő' szavain; nem fúrja-e be magát szeretetünkbe a' legrútább arczu ember is ékes szavainak varázsa által. — Azértis, ha ezen főséges tudomány színésznek, szónoknak, tanítónak és minden művelt embernek szükséges: valóban múlhatlan szükségü tulajdona a' lelkésznek, ha beszédei által indítani és oktatni akar; 's melylyik nem akarna? — Gyönyörű és szükséges voltát ismerve, nagy becsben és korunktól koránt sem közelített virágzatban volt ez a' tisztelendő régieknél. Mert jól tudták, hogy az ékesszólás azon fegyver, melly' hatalmának eleitől fogva nemzetek hódoltak. Ennek varázsával hajtogatta régenten egy Pericles, egy Demosthenes a' derült agyú, hatalmas Göröket. Róma uralkodott egész világon; egy Hortensius, egy Cicero, szónoklatánál fogva, magán a' világkormányzó Rómán. — Nem szép ajakról lelkesen lehangzott beszéd gerjeszté-e föl nem olly rég országunkat is, hogy heves buzgalma illy szóokban törjön ki: „Moriatur pro rege nostro Maria Theresia“? — És, hogy körömbé jöjek: nem az ékesszólás volt-e azon isteni csudaerő, a' melly egykor, a' tisztes I. Leo pápa' ajkairól folyva, kifordította a' nemzetek' ostorának, Attilának, jobbából a' vérengző szablyát? Luther' hatalmas szónoklata volt egyik oka a' reformatio' derűje' elterjedésének. — Hány ezreket térítettek vissza a' római anyaszentegyház' kebelébe a' magyar nagy bibornoknak, Pázmán Péternek, ékes egyházi beszédei?

Világos levén a' szónoklatnak illy hasznos és csudatevő ereje, valóban fájlalni lehet, hogy mind e' korig nem találkozott magyar író, ki e' nemes tárgyat megfontolva, ennek kimerítését munkálkodása' céljául tűzte volna. — Tőlem, barátom, ne várj e' részben tökéletes

munkát. Arra huzamos gondolkodás, tanulás, gyakorlás és jeles példák' látása kívántatik. Nekem mind saját kötelességeim tiltanak arra hosszasabb időt fordítanom, mind gyöngeségem' érzete száműz fejemből olly vállalat' gondolatát. Csak töredék lesz e' részbeni dolgozatom.

Az egyetemes szónoklati rendszerből, az ismeret' ezen nagy kiterjedésű tengeréből, mellynek ágozatai a' *fenolvasás* (Vorlesen), *tanítói* vagy *iskolai*, *egyházi*, *törvénytudományi* és *színeszi szónoklat*, csak egy ágat szándékozom figyelmem alá venni, az *egyházi szónoklatot*. — Egyházi szónoklatnak mondhatni azon bélyegező tudományos szépművészetet, melly a' lelkészet' körébe tartozó mindenféle beszéd' tökéletes művészi előadásával foglalatoskodik. Kiviláglanak innen az egyházi szónoklat' alkotó részei. Ugyanis, minthogy az egyházi szónok nem személyesítő, mint a' színész, hanem csak bélyegező tudományos művész, ennek meggondolása előre *természeti és neveltetési képességeket* tetet föl, mellyekkel birnia kell. Nem különben midőn az egyházi szónok' foglalatossága beszédek' tökéletes művészi előadása, ennek eszközét kell sajátjává tennie, ugymint a' *hang-és taglejtési tudományt*. Ezek lesznek tehát jelen munkám' cikelyei.

I. Minthogy a' szónok, hogy gyönyörködtetve oktathasson, indíthasson és akaratot vezethessen, az egész embert minden gondolkodásiban, érzelmiben, indulatiban, szenvedelmiben, magaviseletében és cselekvésiben előábrázolni tartozik: gondolhatni, minő sok jelességekkel szükség már a' természettől megáldatottnak lennie és minő mulaszthatlan, azokkal szép művészetére megkívántató sok készségeket öszhangzólag egyesítenie. Céljára ő belsejével és külsejével egyiránt dolgozik; szükség tehát, hogy mind a' kettő tökéletes legyen. Milly balgatagúl cselekesznek azértis sok szülék, kik fiokat, sőt még méhök' gyümölcsét, vak fogadásból, természeti tehetségeik 's hajlomuk' szoros megvizsgálása nélkül a' szónokságra szánják. — Pedig testre és szellemre tökék-

letesen kikészülve kerül-e ki minden ember a' természet' alkotó kezéből? Fog-e birni szükséges tulajdonokkal a' születendő magzat? Szellemet ugyan némi részben idomíthat, képezhet a' szorgos nevelés; de egészséges, erős testalkatot, nagy tehetségeket és indulatokat, mellyeket koránt sem pazarol a' természet, nincs hatalmában adni. El kell tehát várni, míg az eszmeletlen gyermeki kor elmúlik 's a' zsendő ifjuság ébredéz és néha-néha megvillannak a' lappangó tehetség' sugarai; akkor, az ifjonz' hajlandóságát látván, lehet végső elhatározást tenni.

II. Szükség, hogy az egyházi szónok a' természet adta tulajdonok közül először is legyen *helyesen alkottott testű*; erős, izmos, de nem hizlalt, hajlékony, közép, inkább kissé magas növésű, minden fordulatokra, állásra, tartásra alkalmas. Ne legyen benne semmi szemszűrő vagy nevetséges, kedvetlen benyomást vagy szánakozást 's kénytelen mosolyt gerjesztő. Ne legyen semmi szembeszökő természeti hibája vagy vétke. Legyen tiszteletes, férfias és deli alakú. Alcibiad, Athenében korának legszebb férfija, külső kellemiért nyert beszédei által nagy tetszést. A' szépen örömet legelnek szemmiük. Szép ember' beszéde könnyebben nyer meghallgattatást, főképen ha azt illendő arcczal 's komoly férfiasággal kíséri. Ezértis szükség, hogy legyen *nagy kinyomásu ábrázata*, melly az indulat' különféle fajait, lépcsőit és változatait illően és érthetően kinyomja. A' merő, mozdulatlan ábrázat élénken és szépen semmitsem adhat elő. — Legyen még *tekintetes állása*, férfias öntartása, de a' melly ne legyen akadályúl szabad és bájos mozdulatiban. Csak ha ezek megvannak a' szónok' egész testében, mondhatni el róla Virgillel:

Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
 Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant;
 Ille regit dictis animos et pectora mulcet.

III. A' szavalásra főképen megkivántatnak a' *rendesen kifejlődött beszédműszerek*, mellyek képesek legyenek minden hang-, szó- és fogásnak a' legérthetőbb, legkellemesb kimondására. Legyen továbbá *tiszta, tel-*

jes, hajlékony, változatos és kedves hangja; legyen értethető, világos, helyes kiejtése. Mindezek tökéletesen legyenek a' szónok' hatalmában, hogy hasznukat vehesse úgy a' legnagyobb szelídség', mint legnagyobb erő kifejezésében, a' hangok és hangmenetek' sokféle változataiban, az indulatok és elmeállapot' különféle állásaiban. Legyen hangja *átható, nagy kiterjedésű és tartós*, hogy a' szükség szerint mindenkor kellemében, beható erejében maradjon a' hosszú szavalati darabokban is, kedves könnyűséggel szálljon alá és emelkedjék föl. Erre sokat teszen a' mindennapi gyakorlás. Hogy a' hang ilyen legyen, föltétele a' *széles mell, terjedékeny tüdők és hosszú lélekzet.* Ezek által lesz alkalmassá a' szónok hosszú körmondatok és heves beszédek' kitarására.

IV. Hogy állításom annál világosb legyen, miután a' test- és beszédműszerbeli szükséges tulajdonokat említém, mellyek legelső alkalmak valakinek szónokká leendhetésére, most elszámolom a' beszédműszer' fogyatkozásait, mellyek valakit képesek a' szónoki magas díszű pályától eltiltani. Azonban nem lehet mondani, hogy általában eltiltanak; mert vannak műszeri hibák, mellyeken az edzett szorgalom javíthat; azértis a' javítást, a' hol lehetséges, érinteni fogom. A' *nyomorék testalkat* alkalmatlanná tesz a' szónoki hivatalra, mint a' púposág, sántaság, vakság, félszeműség, 's a' még távolra is észrevehető kancsalság; így a' *rendkívüli testalkatok is*, mint az igen magas, igen törpe, szerfölött kövér alakok nem kedvezők. Disztelenek a' *torzképek*, mellyek az ábrázatot idomtalanítják: szájrángatás, homlokredőzés, fogvicsorgatás. De ezekről szemes vigyázat elszoktathat. Eltiltók a' vastag, hosszú és ügyetlen *nyelv*, korha vagy csunya rendetlenségű *fogak*, idomtalan *ajkak*, megrontott és kellemetlen idomú *orr*, mellyek akadályok a' tiszta és érthető, hajlékony és kellemes, csenő és csinos beszélésben. Ide tartoznak még a' *hang' különösségei.* A' finom és gyenge hang gyermekek, sikoltó és beteges, beszédének semmi nyomósságot nem adhat; az igen mély pedig durva és zavaró; a' mekegő,

éles és recsegő hang úntat és sért. Azonban lankadatlan ipar e' részben is sokat hozhat helyre. Végre eltíltó akadály a' természettől adatott *gyenge mellőség*, szűk tüdedejőség és fuldokló rövid lélekzet. Hanem tartós, erős beszélés, a' szabadban és hegyre mászkálás és okos életrendtartás által még ezeken segíteni sem lehetetlen.

V. Említeni kell még itt a' *beszédműszerek' hibáit* és azokból eredő fogyatkozásokat. Illyenek a' *beszédműszerek' nagy lassúsága*, a' nyelv és ajkak' ügyetlensége miatt; az *akadozás*, részént rosz szokásból, részént a' nyelv' fölöttébbi gyorsaságából, és a' *dadogás*. Ezeket lépcsőnkénti gyakorlás által enyhíthetni, sőt meg is győzhetni. Huzamosan szoktatni kell a' nyelvet minden fogások' halk és igen világos kimondására. Ide tartoznak továbbá a' *selypítés* és *némelly betűk' hibás kiejtése*; *tisztátalan hang*, mellynek oka a' *beszédműszerek' beteges állapotja*. Minthogy tehát a' kellemes hang olly kincse a' szónoknak, nagy gondja legyen arra, hogy tiszta és erős melle legyen. Ezt elérheti a' józanság, evésben, ivásban, szerelemben való mértékletesség által. Általában véve, ha a' *beszédműszerek* és hang' hibái a' természettől nem nagyok és inkább a' nevelés', gondatlanság és szokás' vétkei, szorgalmas és czélirányos gyakorlás által jobbíthatók és művelhetők. Követendő példát ad ebben Plutarch, midőn Göröghon' nagy szónokáról Demosthenesről szól. Ez a' természettől gyenge, beteges testet, rövid lélekzetet és gyenge hangot kapott. Kiejtése elhenyélés miatt érthetetlen rosz volt. Mégis csüggedetlen ipar 's helyes gyakorlás által a' művészetdús görög köztársaságnak legjelesb szónokává lön.

VI. Eddig szólék a' szónoknak külső, legelőbb szembetűnő tulajdonairól; most következik, hogy az ő belső jelességei' előszámlálására bocsátkozzam. Szükség birnia *éles és mély értelemmel*. Ezen készség által nem csak az egyes tételek és körmondatok' czélját és bélyegező szellemét, saját érteményét és összefüggését fogja fel, hanem az egész elszavalandó darabot mély belátással átvizsgálja és az egészset alkalmas hang- és taglejtéssel ösz-

hangzólag, szépen, előadhatja. Továbbá ezen tehetség által egy tárgy körül sokat veszen észre 's minden előakadó dologról hirtelen világos fogalmat szerez. Nem különben legyen a' szónokban *elme* (ingenium) és *finom ítélet*, mellyek által a' tárgyokban lappangó hasonlottságot és különbséget észrevegye 's azokat helyesen felfogja, 's alkalmasan előadni képes legyen. Az elme sokat teszen nemcsak a' hasonlatok' feltalálására, hanem még a' virágos előadásra is, melly többnyire némi hasonlatokban áll. Megment a' lelketlen, sovány írásmód' vádjától, és az előadást is vidámbbá, élénkebbé teszi. A' finom ítélet által meghatároztatik, minő indulat 's minő lépcsőn és vegyületben uralkodik itt vagy ott, 's minő alkalmazását kívánja az a' szaválásnak és taglejtésnek.

VII. Valamint költő és akármilyen szép művész, úgy szónok sohasem lehet nagyra *élénk képzelődés* és *teremtő phantasia* nélkül. Mert elveszti a' beszéd minden ingerét és megható erejét, ha a' szónok azt mintegy költői teremtő erővel át nem hatja, fel nem fogja és magát úgy a' dologba nem teremti, hogy a' nézőnek úgy adhassa elő dolgát, hogy ez merengésében a' dolgot szeme előtt történni vélje, és úgy lássék, mintha mindazt, a' mit beszél, szellemi bőségéből egyenesen érzelemhullámozása adná ajkaira. Ezek csak akkor eshetnek meg, ha a' szónok tárgyával egészen megteljesedik. Ekkor lesz aztán az előadásban tűz és élet. Hogy ez megtörténhessék, szükséges a' szónoknak az *érzelemteljes szív*, *finom érzés*, *tiszta izlés és lelkesedés*, különben nem fogja tudhatni, mit érez valaki illy vagy olly helyzetben, következőleg sem a' bélyegeket és viszonyokat meg nem fontolhatja, sem azokat jól találva és szépen elő nem adhatja, hanem hideg marad és hidegen hagy. Vagy ha e' nélkül indulatot akarna felolteni, torzképpé fajul előadása; mert kiabálni fog, hol méltósággal és nyomosan kellene szólni; vinnyogni, a' hol keseregni; vagy dühöngeni, a' hol indulattal beszélni kellene. Ebből világos, hogy a' szónoknak minden érzemény és szenvedély iránt *hajlékony szelleműnek és fogékonynak* is kell lenni.

VIII. Azonban, midőn a' szónok' kebelét érzékeny-
nek, hajlékonynak kívánom, nem értek ingatagságot.
Nem akarom, hogy a' csöndben álló tó' tükreként, melly
minden fuvalomlebbenésre felrezdül, kész legyen meg-
riadni, sőt akarom, hogy *rettenthetlen lelkü és hirtelen
feltalálásu* legyen; a' mit részint természettől kaphat,
részint neveltetés és emberekkel való társalkodás által
szerezhet. Semmitemmilletlenebb a' szónokban, mint fé-
lénkség és pulya lelkűség. Szükség, hogy őt semmi vé-
letlen eset (a' mi pedig nem ritkán adja elő magát) sodrá-
ból ki ne hozza, sőt inkább igyekezzék az ollyat hasz-
nára fordítani. Szükség, hogy a' *lélek a' test' minden
részein* teljes hatalommal *uralkodjék*, hogy azok csak
azt és úgy nyomják ki, a' mit és a' mint kell, öszhang-
zólag. Hogy a' szónok beszédében szabadon, bátran és
könnyen forogjon: szükséges azt könyv nélkül tudnia.
E' végre a' szónoknak egyik főszükségü tulajdona a' *jó
és hív emlékezet* is. Mit használna a' szónoknak, ha min-
dent bár olly szorgondosan megfontolt volna is, a' mi ál-
tal hallgatóit rábeszélheti, ha azt magát meg nem tartja
és alkalmas időben elő nem veheti? Az okok és erőse-
gek' rendétől is sok függ; ezek' helyes előhordására
szintúgy emlekezettől kell segítettnie, ha a' beszédben
akadozni nem akar. Szükség még bizonyos helyekhez
alkalkalmazandó hangra, taglejtésre és állásra is pon-
tosan vigyázni 's mindenre híven emlekezni. Ezekből
látszik a' hű és kész emlékezet' szükséges volta. Ezzel
azonban nem akarok minden szónokot kényszeríteni, hogy
minden beszédét előre szóról szóra megtanúlja. Az in-
kább kezdőnek szükséges. Mert annak még nincs annyi
szó- és dologgyűjteménye, hogy magán segíteni tudna,
hanem vagy elakad, vagy össze- vissza kuszált szavak-
kal hebeg. Csak azt akarom mondani, hogy az előké-
szület fontos dolog legyen a' szónok előtt, hogy be-
széde' velejét, elrendelését, nevezetesb helyeit tudja és
a' világért el nē felejtse, a' szükségest ki ne hagyja, az
utóbbi előbb ne mondja. Mindezekre pedig jó emle-
kezet kell.

IX. Midőn a' szónok' szellemi tulajdonairól szólék, berekesztésül, vagy inkább a' mivel talán kezdenem kellett vala, egy nagy fontosságú, elmaradhatlan sajátságáról, a' *szónok' erkölcsi mineműségéről* kell említést tennem. *Feddhetetlenség, jámborság, igazságszeretet* és *szabadelműség* ragyogjanak a' szónok' homlokáról. Az egyházi szónoktól, mint egyházi hivatalbelitől is elengedhetlenül tiszta erkölcsöt kívánunk: de kívánatunk' joga kétszeresen növekedik arra, mint egyházi szónokra nézve. Legyen az olly férfiú, ki mindent, a' mi való, szép és oktató, komoly és nyomós méltósággal, tiszteletes nyíltsággal, félelem nélkül kimondjon. Se tekintet, se mellékes kinézés ne fojtsa el szabadelmű szavait: egyedül a' szóban forgó tárgy és az iránt való buzgalom lelkesítse. De minden szavát, melly a' szónokszékről lehangzik, saját feddhetetlen élete igazolja és vezesse be hallgatói' szíveibe. Kétségkívül hajlandóbb is az ember jámbor, erényes ember' szavára hajolni, mint valami csapongó, igazságtalan és istentelenére. Egy Catonak pusztá helybenhagyása több rávevő erővel bír, mint egy erkölcstelennek hosszú vitatása. De ne is fogamjék meg erkölcstelen kebelben az ékesszólásnak még csak magva se! Ha tudomány veszedelmesb a' tűznél a' gonosz' kezében: minő dulásokat nem tehetne az ennek, a' tudomány' kivonatának, csábító ereje által. Az ékesszólás' hatalmas fegyverével fölkészülten mit nem vihetne véghez egy istentelen az emberiség' romlására. De hála ezen ég' nemes adománya és minden szellemi működés' legszebb virága' varázs erejének; lefegyverezi ez a' vele valódilag foglalatatoskodó lelket szilajságából és gonoszságából. Itt teljesedik be a' költő' mondása a' széptudományok' erkölcsszelidítő erejéről.

X. Az eddig elszámlált, részint természet-, részint kis részben a' jó nevelés adta tulajdonok azok, mellyek legelső szükségüek a' szónokban. De még ezek nem tesznek senkit szíven, értelemen és akaraton uralkodó egyházi szónokká. A' Ielkésznek csak szónoki oldalát értem. Nincs szándékom érinteni annak

messzeterjedő tudományait, mellyeket, helyesen-e vagy helytelenül: elhallgatom, gyermekségétől fogva igyekeznek a' tanító intézetekben belé csepegtetni; de a' mellyek közül csak kevés van befolyással az ő szónoklatbani tökéletesítésére. Mint szónoknak is sok előkészítő tudományokra van szüksége. Neki szükség minden körében előjövő tárgyról úgy tudni beszélni, hogy az által tetszést nyerjen és még azokat is véleményére vonja, kik azelőtt vele ellenkezésben voltak. Erre pedig sok kívántatik. Nem hallatlan dolog ugyan, hogy vannak tanulatlan emberek, kik bizonyos dolgokról meglehetős ügyességgel beszélnek; de azok nem egyebek, mint majmolók vagy szájalók, mellyre elég egy kis szellemi élénkség, szó- és gondolatgyűjtemény és emberekkel való társalkodás. A' valódi szónoklat valami magasabb, mellyre saját szorgalom által gyűjtött tudományok segítenek; még pedig mellyek, legitten előadom.

XI. Minthogy a' szónoknak hallgatókkal van dolga, ismernie kell azok' értelmét és akaratját, hogy azokat alkalmasan ostromolhassa. Amazt rábírnia, ezt vezérelnie kell. De hogyan képes valaki ezt tenni, ha az emberi szívvel még nem ismerkedett meg; ha az előítélet' forrásai előtte idegenek, a' tévelygő véleményeket gyökerestül ki nem vizsgálta, a' kívánságok' titkos rugóit ki nem tapogatta és hallgatói' szíveit új indító-okokkal nem támadhatja meg? Miként szilaj lovat lehetetlen fékezni és kormányoznia, a' ki annak erkölcsét nem ismeri, úgy a' tömérdek különösségü egymikből álló népcsoportot csak okkal móddal lehet bizonyos czélokra bírni. Azértis az *okosság-, lélek- és embertudomány*, mellyek erre utat mutatnak, a' szónok' főtudományai közé tartozók. Az ember' kötelességeiről és cselekedetiről, erényeiről és bűneiről és ezer más dolgokról, mellyek az egyházi szónok előtt előfordúlnak, nem beszélhetne semmi helyest, ha az *erkölcsi bölcselkedésbe* mélyen nem hatott. Továbbá sem világos kifejezéseket, sem alapos és józan bizonyítványokat, a' rábeszéléssre multhatatlankat, nem lehet *észtan* (logica) nélkül előhordania. Végre

rhetorica és *izléstudomány* nélkül a' beszédet, annak szerkezetét meg nem érthetni, szépségeit meg nem ítélni 's kelleteként elő nem adhatni. Az izléstudomány különösen a' szónok' gondolatainak is mezőt jelel ki, megója őt tulságoktól és izetlenségektől. Röviden mondva, *bölcselkedés'* hív tauulása nélkül még nem lett nagy szónok. Demosthenes szorgalmas tanítványa volt a' bölc Platonak. Socrates csak azért teszi Periclest minden korabeli szónokok' fölébe, mert Anaxagorast szorgalmasan hallgatta. Cicero, az ékes ajaku nagy republicanus, Athenében buzgó tüzze tanulta a' platoi bölcsekedést a' szintúgy bölcsekedő, mint szép szónoklatú Philotól. Quintilian pedig ezt mondja: *'Sit orator vir talis, qualis vere sapiens appellari possit, nec moribus modo perfectus, sed etiam scientia et omni facultate dicendi.'*

XII. De legyen bár a' szónok nagy lélek- és erkölcstudós, nagy emberismerő; intézze okoskodásait a' legszorgalmasabban tanult logica; legyen bár képes fejében a' rhetorica és oratoria' szabályainak tökéletesen megfelelő beszédet elgondolni és elkészíteni: célt ér-e beszédével, elfogja-e nyerni a' szónoki nagyon tiszteletes borostyánt, ha azokat jó szavakkal előadni tudatlan, ha *nyelvtudományban* szükölködik? Ollyan ő így mint a' sziklai forrás, mellyben a' legtisztább, leg-tökéletesb víz' kristálya buzog, de a' gyönyörű habok sokféle rothadékon és galádságokon folyván keresztül, azok' bűzét magával viszi. Az ember nem vetkezheti le emberi természetét; igen sokat tesz előtte a' külső. A' legszebb bölcseseg is elveszti hódító édeségét, rossz, vétkes nyelven előadatva. Sőt művelt fülre nincs undorítóbb hangzavar, mint szép dolgok csúnya nyelven, főkép szónokszékből, a' jámbor szónok' komoly tekintetétől kísértetve. Pedig, oh baj, milly nagy ritkaság egyházi szónokainktól jó nyelvet hallani; úgy hogy majd azt lehet kérdezni: van-e közöttök elfogulatlan, előítélet nélküli nyelvtudó? Ám, milly nemzetel leni bűn nálok a' nyelvtudomány iránti hidegség, előítélet vagy röstelkedés! A' döganyag (miasma) nem ve-

szélyes, ha mély titku rejtekben elzárva lappang; de ha emberek közé vitetik, halál és keserv dühöngenek pusztító szárnyai körül. Magányos ember' nyelvtudatlansága magányban marad; de ők predikálják a' nyelven elkövetett méltatlanságot, 's irthatatlanul megörökítik együgyü hallgatóik között a' rosz nyelvet. Holott olly szép módjok volna a' nyelvet nagy kiterjedésben tökéletesíteni. Holott olly apostolai lehetnének magyar nyelvünk' tökélyeinek! De, fájdalom, ha van is egyházi szónokaink közt, ki a' nyelvre figyelemmel van, nyelvtökélyesítése ritkán áll többől, mint itt-ott hallott, vagy talán olvasott új szó' fölvételéből és gyakorta roszúl használásából. Nem új szavakon való kapkodást, vagy talán még újítási dühöt, nem illy nyelvmívelést értek, nem illyet kívánok, kíván a' hon, töletek, tisztos szónokok, hanem egyedül azon balhit' levetkezését, hogy született nyelvet tanulni nem szükség, és csak *magyar nyelvtan'* (grammatica) tanulását. Ez az első lépés a' szónoki tudományokra. Te, barátom, nem fogod helytelennek és fölöslegesnek látni a' nyelvtudomány felett szokásom elleni bővebb beszédemet. Mert látod hivaltársaid között a' szélesen és hosszan uralkodó vétket, a' magyar nyelvvel nem gondolást, mellyből serkenniek már valóban ideje volna.

XIII. Nem fölösleges továbbá a' szónok' tudományai között a' *költészet* is, a' melly segíti őt a' kelles irásban, érzésben és előadásban. A' szép szavalar mulhatatlan szükségű a' *hangában* (musica) való jártasság, *hang* - és *emlekezettudomány* (acustica et mnemonica), hogy kellemmel, öszhangzólag és könnyen beszéljen. Végre a' *taglejtészet* (mimica), *némi rajztudomány* és *festészet*. A' tudományokra nézve közönségesen csak azt jegyzem meg, hogy minél szélesebb kiterjedésű a' szónok' ismerete, annál jobban, tökéletesben értekezhetik minden tárgyról. Még pedig ezt azon tekintetből is szükség megfontolnia, hogy minden tudományok bizonyos rokonságban és öszvefűgésben levén egymással, egyiket a' másik' kedvéért kell ismernie.

Igy megmenti magát nem kevés nevetséges botlásoktól, mellyeknek különben kitétetve lenne, minthogy nem fog előhozni olytat, a' mit nem ért. Pedig az illy botlások megvetés' tárgyává alacsonyítják a' szónokot. Ajánlhatni tehát, hogy a' szónok ne tartson haszontalannak, szükségtelennek semmi tudományt, semmi nemes művészetet. Fő tanulmányán kívül igyekezzék szerezni annyi ismeretet, a' mennyit csak lehet, hogy az ismeret' minden fajában ha nem nagyon jártas is, de járatlan se legyen.

XIV. Előadás eddig azon sajátságokat, mellyekkel készülve kell lennie, ki a' szónokok' díszes sorában helyt foglalni kíván: most következik annak megírása, hogy' kell ezen tulajdonoknak életet adni, hogy' kell a' kész beszédet *előadni*. Az *előadás* (elszavalás) azon tudományos szépművészeti foglalatossága a' szónoknak, midőn beszédét az abban levő szók és dolgok' fontosságához szabott hangon és testalkalmazással, a' hallgatók' meggyőzése végett, elmondja. Hogy a' tökéletes előadás egyetlen erős alapja minden valódi szónoklatnak és ennél fogva a' szónokban lényeges szükségü, könnyű megfogni. A' papiroson írva fekvő legszebb beszéd nem hat a' hallgatóra és nem képes a' szónok' célját elősegíteni, ha az helyesen elő nem adatik. A' helytelen előadás pedig a' legtökéletesebb beszédet is elrontja. A' napenkénti tapasztalás bizonyítja, melly igen unalmas dolog némelly embereket hallgatni, habár csupa böcs dolgokat beszéljenek is; ellenben egy mást figyelmesen és örömmel hallgatunk, noha valami hallatlan dolgokat épen nem mondanak. A' látás és hallás az, melly által az indulatok mozgásba jönnek; a' ki mind a' kettőt megnyerte, mindent megnyert. Ismerték a' régiek a' helyes előadás' nagy becsét, azértis annak megnyeréseért nem kíméltek semmi munkát, semmi szorgalmat. Demosthenest kikaczagta Athene, midőn először felállt; de kora' legnevezetesebb színészeitől tanulván az előadást, jutott oda végre, hogy beszéde' erejével villám gyanánt dörögne le hallgatóira és rázná meg lelköket. Ezért mondta ké-

sőbbben nagy jelentéssel, midőn a' szónoklat' legfontosb része felől megkérdeztetnék: A' külső (ὀπίκρησις)!

XV. A' szónok tehát e' részben kötelessége iránt teljességgel nem lehet egykedvű; hanem valamint nagy gondot fordított beszéde' kidolgozására, szinte úgy nagy gondot és szorgalmat fog fordítani annak előadására is. A' természettől e' részben kapott ajándékkal, mellyre még eddig alig valami kivétellel egyedül támaszkodánk, nem sokra mehetni; a' szónoklati szabályokra és mesterekre fordított nagy figyelem szükséges, hogy a' természeti tehetség általok vezettessék és tökéletesbítettessék. Minthogy pedig, mint fölebb érintém, az előadásnak célja a' hallgatók' gyönyörködtetve való rábeszélése (szép-re, nagyra, hasznosra, kötelességteljesítésre): hogy ez annál biztosabban történhessék, és az indulatok's elmeállapot minél élénkebben kinyomathassanak 's másokkal közöltethessenek, a' szónok tárgyhoz alkalmaztatott hangjával *tagainak bizonyos mozdulatait* is egyesíti. És így a' helyes előadás' tanítása két részből áll, mindenik egyiránt nevezetes, a' szónoknak egyiránt szükséges, t. i. *szaválás és taglejtés* (elocutio et actio). Mind a' kettő nagy kiterjedésű tárgy, sok hasznos beszéd' tárgya egy tökéletesen kikészült szónok előtt; hanem itt legyen elég rólok summásan csak a' legszükségeseket elmondani. Először szólok a' szaválásról, azután a' taglejtésről.

XVI. Szaval a' szónok, midőn gondolatait, érzelmeit, indulatait alkalmas hangon csak puszta szavakkal előadja. Erre nézve nélkülözhetlen eszköz a' *helyes kiejtés* vagy *kimondás*, a' melly hibátlan, bő változatú és tiszta hangot kíván. Erre nézve természetnek és mesteriségnek szükség egyesülni, hogy az ezt akadályozó hibák, mint sebesség, lassuság, selypítés, tunyogás, akadozás'sat. elháríttassanak. Továbbá szükséges az *önhangzó*k' *kellemes változatú használása*; és így, hogy példáulra bocsátkozzam, nem úgy, mint a' dunántúliak tesznek, kiknek a' sok *ö* hangzó' használása miatt ajkaikat csaknem örök körben kell tartaniok (pöngő, embör, sőt

szörötöm); se, véleményem szerint a' tiszahátiakként, kik mindig a' szájnnyilat-nyújtó *e* hangzót használják (fel-emelem, felette, gyenge); annál kevésbé a' hangejtésben magasztalt debreczeniekként, kik az ékes *é*-t hosszú *í*-nek mondják (ídes vírem). Bölcsen cselekszik a' szónok, ha a' tiszaháti hangzójtést tartja meg, okosan ve-gyítve a' dunamellékivel; azaz ezekben: *föl*, *fölött*, *föle*, *mögött* 'sat. megtartja az *ö*-t olly helyen, hol ezek *e*-vel bővelkedő szók közé jutnak; valamint ezeket is: *gyöngye*, *sötét*, inkább *ö*-vel, mint *e*-vel fogja monda-ni; nem különben ha talán még a' *kedik* végzetű igéket is, minthogy azok csakugyan a' *kodik* mély hangu végzettel állanak párhuzamban (*Magyar nyelv' metaphysicájaként*), *ö*-vel ejti ki (emelkedik), ott hol helyén van. Ezek ál-tal a' beszédbe kellemes hangváltozatosság vitetik. — A' mássalhangzókra nézve is szükség vigyázattal lennie, hogy ne keményítse némellyiket szükségtelen', mint du-nántul szokás az *ly*-et (hel, gömbölű), vagy ne lágyít-sa, mint a' hegyaljaiak ugyanazt (hej, gömböjű), ha-nem tartson középet a' kettő közt, azaz mondjon olly betűt, melly részint az *l*-ből, részint a' *j*-ből olvadtott legyen öszve, mint a' rimavölgyiek ejtik ki, hogy több éfféle különösségeket elhallgassak. Általában őrizkedjék a' szónok, hogy ajkait semmi tájzszejtés ne fertőztesse; legyenek azok forrása a' legkellemesb hangegyezetben folyó beszédnek, a' mellynek hangja erőttől forrjon ott, hol erőt ábrázol, és szeliden ömlengjen, hol szelídsé-get fest.

XVII. Ezen szép kiejtés végett a' finom miveltségű régiek, Görögök és Rómaiak, olly nagy szorgalmat és pontosságot fordítottak a' teljes, világos és szép kiejtés-re, hogy gyermekeiket ebben különös hangatanítók által oktattatnák. Nagy iparral és gondnal tanúlták ők nyelvöket, melly által beszédök nemcsak hibátlanságot és érthetőséget, de széphangzást, bájt, kellemet, csínt és könnyüséget kapott. Ez pedig minden néposztály-ra elterjedett. Nyelvtanulásukra nagy befolyással volt a' hanga is, melly szerint aztán teljeshangu (numerosus)

körmondataikat némi hangailag szavalák. Azért mondja Cicero, hogy a' körmondatok a' szavalásban egy homályos éneket (melodiát, harmoniát) sejtessenek. Részint tehát ezen szorgalmas tanulás, részint az által, hogy olly sok jeles szónokokat hallgathattak a' mívelt régiek, olly finom és ítélő hallást kaptak mindnyájan, hogy a' nyelvhibában még a' pór Görög is megütközött. Így Athenében a' híres Theophrastot, midőn ott az attikai szép kiejtést nagy iparral és szerencsés előmenettel tanúlná, egy zöldségárusné, mi közben annak áruja felől tudakozódnék, csak azon egynehány szók' kimondásáért *idegennek* nevezte, mert nem az atheneiek' finom gyöngédsége szerént szólt. Így követtek el ők mindent kiejtésök' bájosítására; szolgáljanak legalább e' részben nekünk is például, és fordítsunk minden figyelmet a' helyes és kellemes kiejtésre. Én megkísértem e' tárgyat, szinte a' nyelv' elemeire is lebocsátkozva. Azokat nem is lehet elhagyni. Mert, minthogy a' körmondatok kifejezésekből, ezek szovakból, ezek pedig fogásokból, végre, ezek betűkből állanak: mindezek a' legcsekélyebben kezdve, különös figyelmet érdemelnek.

XVII. A' *betűket* két legnagyobb felosztásuk szerént veszem föl, melly szerént azok vagy önhangzók, vagy mássalhangzók. Az önhangzók hanglépcsőjük szerént, alólról fölfelé így vannak: u, o, a, e, i. Ez természetes rendjük; mert az u-t legvastagabban mondhatjuk ki, utána az o-t 'sat; az i-t pedig nem lehet vastagon kimondanunk, ellenben legkönnyebben igen fönt. A' beszédműszerek' működését tekintve is igaz ez; az u-t legmélyebbről és legkisebb nyíláson ejtjük ki, az o-nak már ajkainkat jobban megnyitjuk, az a-nak még inkább, az e-t elnyújtott ajkakkal és kisebb üregből, az i-t pedig csaknem fogaink közül mondjuk ki. Az a valódi alaphang, mellytől uint középsőtől a' többiek alá vagy föl felé mennek. Ezen legtermészetesb hangon *szólunk* vagy *társalkodunk*, lehet tehát ezt rokonával az á-val együtt *társalkodó hangnak* nevezni. Az e már kevéssel magasabb, és ezen könségesen *elbeszélünk*; azért is

elbeszélő hangnak mondhatni, minthogy az elbeszélés természetesen föntebb hangon szok történni. Az i minden szóhangok között legmagasb; ezen *kérdünk, parancsolunk, felkiáltunk*, azértis *kérdő, parancsoló, kiáltó hangnak* mondhatni. Az o alászálló hang a' közönséges társalkodótól, a' főnek nyugalmas, egyenes állása közben ejtetik ki, alkalmas leginkább *komoly előadásra, oktatásra, könyörgésre, dorgálásra*, a' honnan ezt nevezhetni *oktató, könyörgő, dorgáló hangnak*. Az u legalsóbb hang, inkább meghajtott nyakkal mondatik ki, természete szerint tompa, gyenge, mint valamelly *lány, mély nyögés*, vagy utánozott *süket kísértethang*, innen nevezhetni *mély, sóhajtó* vagy *kísértethangnak*. Ezen hangzók' tulajdonságaihoz szükség a' szónoknak beszédét és szavalását alkalmazni. Nem mondom én, hogy tudván a' szónok minden önhangzó' természetét, a' minő indulatot akar előadni, kirekesztőleg annak hangzóján adja azt elő, például: csupa o vagy ő hangzón könyörögjön, mert az lehetetlen helyesen, de nevetséges is volna; csak a' hangzó' sajátságára fő figyelemmel legyen. Azt sem mondom, hogy képtelenek vagyunk fent vagy alant hangon elbeszélni vagy kiáltani, avagy elbeszélő és társalkodó hangon parancsot osztani, mélyen felsőhajtani: de a' szónoklatban bizonyos, hogy az sohasem tiszta és természetes, hanem mindig erőtetett hangon történik.

XVIII. Ezen hangzók' bélyege különösen gyökerezik az i-ben és u-ban. Mert, példára bocsátkozván, vegyünk fel bár egy felkiáltó bűnöst: „Isten, légy irgalmas nekem bűnösnek!” vagy nézzük a' parancsoló Jehovát: „Ne legyenek idegen istenid énelöttem!” kitünőleg látjuk bennök uralkodni a' kiáltó vagy parancsoló betűt, 's az illy mondatok mindig felső és erős hangon, a' lehető nyomatossággal és behatással szoknak előadatni. Így van az u-val is, a' melly már csak magában is nem lehet nem buta, nem süket hang, és sokkal kevesb föl-emelkedését engedi meg a' hangzatnak a' szavalásban, mint az i annak alászállását. A' többi hangzók' ki-

mondásában ingadozóbb a' hangzat és többféle változatokat vehet föl, holott az i-nél főlebb nem mehetvén, csak alább ereszkedik, idejében ismét felszökendő; valamint az u-nál alább nem szállhatván, főlebb emelkedik, de legott visszabocsátkozik. A' többi önhangzók (á, é, ó, ő, ú, ű) mintegy áltmenetel gyanánt szolgálnak egyik alaphangról a' másokra; egyébiránt mindenik a' maga eredetije' bélyegét tartja meg, noha, minthogy kissé fölemeltetett nyelvvel mondatnak ki, azoknál magasb hangot adnak. A' mi a' *mássalhangzókat* illeti: tudjuk, hogy azok szónoknak olly társhangjai, mellyek mellett mindig valamelly zengés, bongás, ropogás, fuvás, susogás 's több efféle hangok hallatnak, és így nem adnak tiszta hangot, mint az önhangzók, hanem öszvekötvé vannak más hanggal, mellyet ajkak', fogak', nyelv', torok vagy orr' segélyével mondunk ki. Mint-hogy ezen mellékhangok vagy erősebbek vagy lágyabbak, látjuk, hogy már természettől van a' mássalhangzóba is adva mintegy indulat, erő vagy szelídség. Ezen tulajdonságát a' mássalhangzóknak kötelessége használni a' szónoknak; ha erőt akar kifejezni, erős mássalhangzókkal él és azokat tűzzel szavalja; ha szelídséget, lágy betűkbe öltözteti és gyöngédséggel mondja el.

XIX. Kevésb vagy több betűk öszvetéttvén, *fogások* (syllabae) állnak elő. Ezek szintúgy megtartják a' betűknek, mellyekből alakultak, természetét. Rövid vagy hosszú önhangzókból és lágy vagy kemény mássalhangzókból állanak, és figyelembe lehet őket venni *menyiségök* szerént, tekintvén azok' rövid vagy hosszú voltát, és *minőségök* szerént, azok' szelídségét vagy durvaságát és lágyságát vagy keménységét nézven. Hosszu önhangzókból és lágy mássalhangzókból kellemes, szelíd fogások alakúlnak; rövid önhangzók pedig és durva vagy kemény mássalhangzók, kellemetlen erős hangzátúvá teszik a' fogást. Mint betűkből a' fogások, úgy alakulnak ezek' összeolvadásából a' *szovak*, és ugyancsak azok' természetét tartják meg. Beszéde' szerkezésében illik tehát ügyelnie a' szónoknak mind az ön - mind a' más-

salhangzók' helyzetére. Szükség vigyáznia, hogy azok miatt beszéde se egyhanguság se nyelvdurvaság' vétkével ne vádoltathassék. Azon legyen, hogy beszéde minél több oldalú, szebb hangzatu, kellemesben folyó és öszhangzóbb legyen. Ne akarjon, például, csupa e önhangzón imádkozni; illy krákogva se kezdje mindig könyörgését: „Uraknak ura, királyoknak királya!“ A' fogások és szovak' szavaltatását meghatározzák már azok' elemei is, de meghatározza értelmök is. A' hanglejtésnek ezekhez szükség alkalmaztatnia, kimondásuk pedig általában szükségtelen húzás vagy rövidítés, elharapás vagy hozzátoldás nélkül történjék; mert ezek részint kellemetlenségek, részint nyelvhibák. Nem gyönyör tehát hallani némelly predikálókat, midőn néha legrövidebb szóból is, mint „te“ vagy egy felkiáltó „oh“, ha erőt akar belé adni, egész Szent-Iván' énekét nyujtanak (így: feejedelem, keegyelem), nem kedves család hallani család helyett, vagy „Ámen“ helyett csak az Á-t; sem azon már elpusztúlható sok n-et a' szók' végén (bann, benn, azonn, mondván), vagy némelly mássalhangzók' megkettőztetését a' szók' közepén: pusztitom, tanítottom, kedvessen. Ne legyen, továbbá, kiejtése nyers, lomha, rikoltó, szükségtelenül megnyomott, vagy tele pofával kimondott; hanem legyen egyiránt folyó, kerekded és érthetően tagolt (articulatum).

XX. A' közönséges huzaton, a' nyelvtanítmányin, kívül (accentus grammaticus) még egy más fenségesb huzatra is, a' szónokhuzatra (accentus oratorius), a' mit *hangoztatásnak* mondanak (mondhatni szoros értelmi *hanglejtésnek* is) kell a' szónoknak ügyelni. A' hangoztatás abban áll, hogy a' mondat' fontosb kifejezése a' hangnak erősb nyomása által emeltetik ki, és ez által az egésznek fő jelentése a' fülre 's általa az értelemre nézve kijeleltetik. Ez tehát nem olly mözdulhatlan, mint a' nyelvtanítmányi huzat, hanem egészen a' kifezendő értelem' fontosságától függ és a' beszéd' minden részeire, mellyek természetök szerint szónoki megnyomásra képesek, alkalmaztathatnak. Mig ezen hangoz-

tatás' megjelelésére különös jegyek nem vétetnek föl, nincs egyéb hátra a' szónokra nézve, mint előadandó beszédét minden figyelemmel átolvasni, beszéde' bélyegével jól megismerkedni és minden egyes helyek' valódi értelmébe hatni. Vegyük fel például Krisztus' ezen mondását Judáshoz: *'Csókolással árulod-e el az embernek fiát?'* (Luk. XXII. 48.), láthatni, hogy csak a' Krisztus' lelkébe, helyzetébe és körülményeibe való belegondolás képes itt a' hangoztatás' helyes alkalmazását meghatározni. Mert a' megnyomást lehet alkalmazni úgy a' *csókolással*-ra, mint *árulod*-ra, akár a' *fiát*, vagy *embernek* szóra, a' szerént, mint a' mondatban ez vagy amaz szót gondoljuk legfontosabbnak. De ha a' történeti összefüggést tekintetbe vesszük és azt, a' mi ezen megszólítást megelőző, hogy t. i. Judás a' Kristushoz közelített, őt csókja által a' vele jött poroszlókkal megismertető, továbbá, hogy a' szerelem' ezen jele világos ellentétben van az árulási érzellel: a' kifejezés' erejét szükségképen ezen ellentétben találандjuk: *csókolással* és *árulod*, és átlátандjuk, hogy a' kimondásban ezen két szót kell kiemelнünk, a' többieket mintegy árnyékban hagyván.

XXI. A' milly élénkké lesz a' beszéd a' hanglejtés' helyes használása által, és a' milly sokat nyer általa annak érthetősége és szépsége: annak elhagyása épen olly erőtlenné, egyhanguvá, helytelen használása pedig érthetlenné teszi az előadást. De eltűrhetlen hiba a' *szérfölötti hangoztatás* is, midőn minden erősen mondatik ki; ez sérti a' füleket, árt a' beszéd' értelmének és megfosztja azt a' világ és árnyékolat' kellemes vegyületétől. Kellemetlen a' fülnek, midőn a' megnyomás igen erős, az egész bélyegéből (charakteréből) kirívó hangzaton szavaltatik; főképen ha több fontos kitételek vannak ugyanazon körmondatban. Azértis inkább változtatni kell az érthetőség és fontosság' előadásait, és a' legnyomósabb kitételeket majd *erős kiejtéssel*, majd *halkan folyó*, majd *fölemelt hangzattal* kell előadni. Az első mód, melly a' gondolatot csak erős megnyomással fe-

jezi ki, leggyakoribb; a' második módnál gyorsan el kell sietni a' kevésbé fontos kitételeken, mi által a' fontosabb magától kiemelődik, például: ne tett *előtt*, hanem tett *után* dicsérj. Harmadik mód szerint a' fő kifejezés fölemeltebb hangon adatik elő, például: „mikor én valamit cselekeszem, *kicsoda* fordítja el azt?” Néha a' fő észfogat több szavakban van elszórva, vagy egész mondatban foglaltatik; ezen esetben a' hangoztatás mind azokra eloszlik.

XXII. Vannak szónokok, kik ezen hangoztatást bálul értvén, azzal szavalatukat nemcsak megterhelik, de roszul kormányzott tüzőknél fogva még más vétekbe is siklanak; vétkök az *utánozás*. Ez abban áll, hogy maga a' dolog, mellyet a' lélek gondol, érzékileg adatik elő; különbözik tehát a' jó előadástól, melly csak a' lelket foglalatoskodtató érzelemmel gondol, vagy az állapottal, mellybe működése által tétetett. A' ki tehát, például, szavával a' mennydörgést vagy a' tenger' zajgását 'sat. érzékileg előadni akarná: a' helyett, hogy érzeményét és a' módot, melly szerint a' tárgyaktól meghatva van, adná elő, magát a' dolgot fogja előadni és így utánoz, majmol. De ez célja ellen van a' szónoklatnak, melly által csak érzeménynek, nem pedig tárgynak szabad előadatni. Ezértis, ki az ártatlanul kinozott' szenvedéseit és fájdalmait előadván, azt utánozná, röstelkedést és utálatot fogna gerjeszteni. Egyedül azon esetben szabad az utánozás, ha a' lélek tárgyával egészen teljes, vagy annyira előadásába sülyedt, hogy hevében saját magát a' tárgy' ábrázolatától nem tudja megkülönböztetni. Ezen eset jó elő, midőn a' beszéd' uralkodó szelleme nagy, fönséges, gyöngéd és kedves, midőn a' szónok ezen tárgyak' bélyegét magára veszi. Az ellenkező oldalról is származik egy szónoki vétek, t. i. midőn a' hangoztatásra semmi ügyelet nincs, az nem használtatik; ebből ered az *egyhanguság*. Ez által különös vég éretik el, melly a' szónoknak épen nem dicsőség, t. i. nem mindenkor előment boszönködés nélkül csendes nyugalomba tétetnek az indulatok, a' talán könnyen szárnyra

kelendő lélek megóvatik minden mozdulástól; az érzékek lassanként elvesztik minden részvétöket a' beszélő és kültermészet iránt, és a' hallgató szépen elszenderül. Az egyhanguság nemcsak némellyek' örök ugyanazon hangon mondott szavalásáhan áll, hanem egyhangu az is, a' ki néhány fölvelt kevés hangok közt szüntelen ugyanazon fölemelkedést és leszállást tartja meg. Nyomorúlt gúnya ilyen a' szónoklatnak és szégyene a' szónokszeknek, a' ki nem fontolván meg eléggé, bir-e teljes hangzatú, eléggé erős, hajlékony és miveltszóval, egy számot tesz az egyházi szónokok' ünnepélyes sorában; és ha a' szónokszekbe áll, hangját nem iparkodik alkalmazni a' különféle lélekállapothoz és érzelmekhez, nem mindig majd szelíd, majd erős, majd mély, majd magas, de szüntelen ugyanazon lelketlen hangon szaval.

XXIII. Tehát lényeges szükségü a' *különféle hangok' helyes alkalmazása*. Ezek a' természet' legérthetőbb eredeti beszéde, mellyen egyébiránt érzeményeinket kifejezzük, és beszéde a' rokon érzelemnek, minthogy az öröm vagy fájdalom' hangja legottan a' hallgató' szívébe hat, 's annak és a' szólónak érzelmét kedves öszhangzatban egyesíti. Minden embernek van háromféle hangja: *magas, közép és mély*, de a' mellyeknek ismét, főkép a' kifejtettebb hangműszerüeknél, sokféle menetelei vannak. A' közepsőt a' közönséges beszéd' alaphangja gyanánt nézhetni; az emelkedik vagy száll alá, szelidül vagy erősödik és halkúl vagy gyorsabbodik, mint a' szavaltatandó darab' bélyege kívánja. Így, például, a' szelídség, gyöngédség, szerelem lágy, a' harag gyors és erős, a' megelegetés egyiránt és szeliden folyó, az öröm vidor hangot kíván. A' szónok azonban vigyázzon, hogy a' különféle hangok helyesen és valódilag és mindenkor illető helyökön használtassanak, a' mi finom érzés és phantasia nélkül nem eshetik meg. Ezen kívánatoknak megfelel a' szónok és a' szavaltatandó beszéd' valódi hangnemét el nem téveszti, ha a' beszéd' értelményébe és sajátságába behatni iparkodik és az abban fog-

laltató eszméket és érzelmeket tökéletesen felfogja. Közönséges egyházi, nagy ünepi, farsangi, halotti beszéd más meg más hangnemet kívánnak, mást ismét a' könnyörgés. Az ezekben uralkodó hang is változik, mint a' beszédben különféle érzelmekek, öröm, bú, félelem, remény, csudálkozás 'sat. váltakoznak. A' mint meggy által a' beszéd egyik érzelemből a' másikba, úgy lassanként meggy által a' hang is, és ennek lépcsőnkénti emelkedése vagy süllyedése mulhatlan szükséges. Ha a' szónok előadandó beszédét jól átgondolta, ezen hangáltmeteleket is (magasra, mélyre, erősre, lágyra, gyorsra, halkra) nem fogja eltéveszteni.

XXIV. Nemcsak a' hangra nézve kell változatosnak lenni a' szavalásnak, hanem az időre nézve is; ezt nevezik *időmértéknek*. Időmérték tehát a' szónoknál bizonyos halkabb vagy gyorsabb lépcsője a' szavalásnak a' beszéd' folyamában. Lehet az, valamint akármelly hangszerzeményben, *gyors* (allegro), *mérsékelt* (moderato) és *lassu* (largo), mint a' szavaltatandó darab' vagy az elmondandó hely' bélyege kívánja. Legszokottabb eset, hogy az időmértékek egymást felváltják, ámbár az egész beszédre nézve egy közülök alapidőmértéknek fölvetetik. Mert, valamint a' hangában egy léptetve (andante) folyó darabot nem játszhatni úgy, mint egy gyorsat, vagy marsot nem úgy mint lassút, épen úgy a' szónoklatban sem lehet a' nyugalom és indulat', öröm és szomorúság', panasz és hidegség' lélekállapotjait fölcserélni. Minden lélekállapotnak saját kinyomása van annak különféle lépcsője-, ereje- és gyöngeségéhez képest. Például: a' csendes gondolkozás, vizsgálódás, szelid öröm szükségképen mérsékletet kívánnak az előadásban; a' tűz, fájdalom, harag, zajgó vigalom gyorsaságot; a' tompa, mély busongás, csüggedés, borongó panasz lassu időmértéket; a' hol bizonytalanság jó elő, ingadozás félelem és remény közt, ott az időmérték majd gyorsabb majd halkabb. Innen láthatni, hogy a' helyes időmérték' megtartása végett szükséges a' lélekállapot' természetének ismerete.

XXV. Az időmértékhez tartoznak a' *szünetek*. Ezek is, mint a' hanghuzatok, kétfélék: nyelvtaniak és szóno-kiak. A' *nyelvtani szünetek* (grammatische Pausen) a' beszédbeli erthetőség' eszközei. Ezek (vessző, pontos vessző, kettős pont, végpont 'sat.) a' beszélés' teljes megszüntét kívánják kevésb vagy huzamosb időre és a' beszéd' különféle tagait jelelik ki. Ezek szükségesek a' szónokra nézve, hogy lélekzetet vehessen és beszédműszereit megnyugtathassa; a' hallgatóra nézve pedig, hogy fülei megpihenjenek 's értelme a' hallottakat kissé rendbe szedje. A' *szónoki szünetek* magasb kívánatuak. Ezek ugyanis bizonyos fontos kifejezéseknél a' hallgató' figyelmét megkötik és elősegélik a' beszéd' kellemét, erejét és behatását. Néha együtt vannak a' nyelvtani szünetekkel, néha külön; külön ott, hol az írásban semmi elválasztó jel nem állhat. Helyes használásuk által a' beszéd valólag hangaivá, nagy hatásuvá lesz; annál inkább, hogy velök a' szó' hanyatlása és emelkedése, erje és gyöngédsége öszveköttve van. A' szónoki szünetek következő esetekben helyesen használtatnak: midőn a' figyelmet szükség valamelly tárgyra függesztetni, a' melly különben a' folytonos beszéd közben könnyen elkerülné a' figyelmet, és midőn valamelly kitörő indulatra várakozást gerjesztünk. Foganatosak ők továbbá nagy bizonyító erejű gondolatok után, hogy azoknak szívbén és képzeletben gyökeret verni időt engedjünk; továbbá midőn a' lélek egyik indulatból más különne-műbe megy által (rémületből örömbé 'sat.); nem különben dühöngő, de visszanyomott szenvedelemnél (péld. elharapott haragnál); valamint erős lélekküzdelemnél, midőn a' lélek ellankad, reszket, forr; végre, midőn a' szónok valamit akarna mondani, de bizonyos okból elhallgatja, igen helyes a' szünet, mielőtt a' szavalat az alaphangra hanyatlanék.

XXVI. Alkalmasan szólhatni még itt a' *hangmérés-klésről*, azaz azon szónoki fogásról, hogyan kell a' szónoknak hangjával bánni, hogy föltett czélját tökéletesen elérje. Ez olly fontos czikkely a' szónoklatban,

hogy ezen fönséges művészet' fő pontjainak csak ez képes megadni erejüket és arányukat. E' részben a' szónoknak leginkább két pontra szükség figyelni: *önmagára* és a' *helyre*. Ismervén a' szónok saját szavalati tehetségét, bizonyosan gazdálkodni fog szavával. Nem fog olly erőszakosan szólni, hogy erőltetése miatt csakhamar elfáradjon, elrekedjen. Nem fog tehát fülhasgatólag kiáltozni, de érthetetlen lassan se fogjon suttozni. Továbbá ügyelni fog arra, hogy nem beszél egy huzamban addig, míg minden lehelete ki nem fogy, főleg tüzes helyen, mert az ottani elfuladás nem lenne kellemes. A' *szónokhely* is nagy figyelmet érdemel. Mert vannak kisebb nagyobb épületek, mellyekben nem kell egyiránt erős hangon beszélni. Továbbá vannak rosziúl épített egyházak is, mellyekben vagy elsikkad a' hang, vagy viszhangzanak. Az épületek többnyire szerencsétlenségei a' szónoknak, mert azokban vagy nehezen, vagy épen nem lehet magát kitüntetni. A' szónok, ki szeme előtt tartja szónoklata' célját, ismerje ki először a' helyet, hol predikálandó, mekkora hangra van benne szükség. Ezt teheti úgy, hogy beszédét mérsékelt hangon kezdi, lépcsőnként mindig erősb hangzatra emelkedendő, míg végre az elégséges lépcsőt eléri, mellyel az egyházat betölti. Azt arról ismeri meg, hogy hangja füleihez visszatér. Ezen erejű hangon kell aztán a' szónoknak előadni beszéde' mindazon részeit, mellyek inkább erősek 's élénkek, mint indulatosok. Minek fászasztaná a' szónok magát és hallgatói' füleit fölösleges erejű szavalással; csak egy résznek pedig miért beszélne? A' viszhangzó épületekre nézve az megjegyzendő, hogy azokban hangját azon lépcsőig kell fölemelni, míg viszhangot nem riaszt. Azon egyházakban pedig, mellyek későbbben viszhangozzák a' szót, halkabban kell szavalni, megvárván mindenkor, míg a' viszhang a' szónok' füleihez ért. Ha pedig olly helyen kell a' szónoknak beszélni, a' hol hangja elsikkad, legtávolabbi hallgatóira nézzen és szokott beszédi hangja által igyekezzék azokkal magát megértetni; egyébiránt, ha ez is hiá-

ban történnék, beszéljen többi hallgatóihoz oly hangon, hogy azok őt feszített figyelem nélkül megérthessék. Ezek a' helyes szavalásra múlhatatlanul szükséges pontok. Hátra van még az előadás' másik része, a' taglejtés, mellyről legitten szólok.

XXVII. *Taglejtésnek* (mimica, actio) mondatik a' szónok' egész testének különféle állása és mozgása; nemcsak kezeinek járatása tehát, hanem egész öntartása, homlokának, szemeinek, orrának és ajkainak mozgatása. A' beszélés' ezen hív kísérője az embernek vele született tulajdona. Nézzük a' miveletlen embert, taglejtés nélkül nem tud beszélni; hanem minél tüzesb az, taglejtései is annál élénkebbek. A' gyermek csak szemeimbe néz és megért engem. Dölyföt, haragot, örömet, alázatot, szánatot 's más indulatokat megismerhetni az ábrázaton és álláson. Kinek nem egyenesedik föl teste önkénytelen is, és nagyobbra nem nyílnak szemei, midőn valami nagyot, fönségest hall vagy olvas? kinek nem csikorognak fogai és nem szorítja össze ökleit, ha gonoszságról, törvényteleniségről, kegyetlenségről hall? Kinek nem emelkednek föl szemei és feje az ég felé, ha Istenhez sohajt? Kinek nem csügged le feje és nem fogódik el szava, ha nagy ember' hamvai felett megáll? Miért ne követné tehát a' szónok ezen intését a' természetnek, melly az olly nagy jelességű működést, a' beszédet, bizoyosan nem akarta egyedül a' hallásra bízni. A' mit hallunk 's egyszerismind látunk is, kettős erővel hat szivünkre. Ezt mondja Horácz e' szavaiban:

Segnius irritant animos demissa per aurem,
Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus.

Art. Poet. 180.

Igyekezzen tehát a' szónok szavalását teglejtéssel kísérni. De e' tekintetben nagy vigyázat szükséges, hogy teglejtése ne botránkoztasson. Vigyázzon, hogy szavalása és taglejtése között öszhangzat uralkodjék, azaz nyájas ábrázattal ne fenyegetsen; ne csüggesse le fejét, ha ábrázata magas örömet akar kinyomni. Továbbá,

minthogy szóval sem mondhat ki az ember mindent egyenesen, annál kevésbé illő annak taglejtésseli kinyomása. Például: a'hol erős indulat, harag, irigység nagy mértékben jó elő, a' természetes eleven előadás undorító lenne; az illy állapotot, melly már magában is kellemetlenre hajlik, csak jelenteni kell, nem pedig még taglejtéssel is erősíteni. Végre szükség, hogy ismerje magát a' szónok; tudja, mi áll neki jól, mi nem; mert nem mindennek illik minden. A' ki például fönségben, méltóságban mutatkozni nem tud, mégis erőteteti magát, nevetségessé lesz. A' kinek tehát testalkatában és ábrázatában fönség, nemesség, méltóság nincs, az csak komolynak mutassa magát; de tartózkodjék el attól, a' mi neki nem jól sül. Általában szükség, hogy az egész mimica a' természet' dolga legyen, azaz való, könnyű és szabad: illedelemmel és tekintettel teljes; de maradjon el minden a' taglejtési előadásból, a' mi jó izlésnek sérelem.

XXVIII. A' taglejtés' különös szabályai szerént első pont a' *testtartás*. A' szónok szük helyre van szorítva, mellyre testének minden munkálkodását rekeszteni kénytelen, nem úgy mint a' színész. Állása legyen egyenes, de ne mereven, ne erőtetett. Ha szabad helyen, nem kathedrában, áll fel, karjai miatt ne nyugtalankodjék, hanem illedeelmes nyugalomban hagyja azokat függeni; jobb lába kissé előbbre legyen téve, hogy az egész test ne csak egy ponton álljon, hanem minden szükséges mozdulatokat könnyen és szabadon tehessen. Ezen állás a' kathedrában is szükséges. Mert a' beszéd' foglalata és az indulatok' különféle benyomásai szerént, a' szónok majd a' hallgatók felé hajtja testét, majd hátra vonja. Csakhogy mindezen, nagyon korlátolt, mozdulatok mindenkor illendően történjenek és az előadandó gondolatok' és az érzelmek' bélyegével öszhangozzanak. Fő segéde a' szónoknak az előadásban az *ábrázat*. Az ábrázat egy csuda erejű tündértükör a' szónoknál, mellyről lelkében történő mindenféle indulatot sugaraztathat hallgatóira. Ábrázatára tehát igen nagy figyelemmel legyen a' szónok. Mosolyogjanak arról jó szív, őszinte-

ség, igazság. De nincs szemszuróbb, mint midőn némely egyházi szónok' szavaiból nyájasság, barátság hangzanak, ábrázata pedig savanyú, gúnyos; vagy midőn alázatosságról, szerénységről beszél, homloka pedig és szemöldökei dolyföt nyomnak ki. Minthogy pedig az ábrázat a' szónok' indulatainak olly hív tolmácsa, érdeemes arról részenként szólani.

XXIX. A' *szemek* különösen alkalmasak nagy nemű kinyomásokra. Nincs indulat, mellyet azok kinyomni képtelenek volnának. Ragyognak az örömben, homályosak a' szomorúságban; szerénységet, gőgöt, kegyetlenséget, szánakodást, könnyelműséget, félelmet 'sat. árulnak el. Rövideden, azokban tükröződik a' lélek. Nagy hiba tehát a' szónokban, ha szemeit használni nem tudja. De más oldalról szinte úgy megrovandó a' szemeket merészen és illetlenül ide-oda lövelni, mintha mindenben uralkodni akarnának; vagy élesen majd jobb, majd bal felé a' hallgatókra szegezni, mintha azokat kémlelnék. Mutasson a' tekintet szerény, illedelmes, szabad, komoly, mivelte férfiat, a' ki érzi önméltóságát, de nem bálványozza azt és tudja, minő tisztelettel tartozik hallgatói iránt. Legyenek a' szemek az adandó darabhoz alkalmazva. A' ki halotti beszédet tart, ne ragyogjanak szemei vidorságot; vagy ha házasulandók felett beszél, ne ijessenek azok egy Cato' büntető komorságával. Ne legyenek ingatagok, merőek vagy félnékek, hanem ünnepélyes nyíltsággal emelkedjenek ég felé, ha szükséges; egyébiránt szelíd kellemmel lebegjenek a' hallgatók felett.

XXX. A' *szemek*' különféle mozdulatainak segédi az ábrázat' többi részei, öszvefoglalkoznak azokkal minden képben, mellyet azok a' beszéd' bélyege szerént fölvesznek. Általok mutat a' szónok fenyegető, elégedetlen, vidor, haragos, leveretett ábrázatot; csak természetes legyen, hogy ezen kinyomatokat valódilag és helyesen vetesse észre és az ábrázat' minden mozdulatait öszhangzólag láttassa. A' *homlokkal*, *szemöldökkel*, *derültséget*, magas érzést, vagy kevélységet és komorságot

mutathatni. Az *orral* megelégedetlenséget. De ezzel leggyakoribb és legsértőbb a' visszaélés. Rösteli az ér- ző hallgató, ha a' szónok, kiváltképen ha ifju, minden kedvetlen érzelm' kifejezésekor nagyon kész az orr-rán- czolásra. Tilos színésznek lennie; legfőlebb a' rosz tett', mászó hízelkedés', durva sértés' *megvetésének* érzelmekor lehet orrában egy kis változás. Fontosak szintúgy az *ajkak*, mellyekkel némán is olly sokat jelenthetni. De ezekre nézve sem ritka a' visszaélés; így az ajkharapdá- lás, félrevonás. Az ábrázat' működéseiben is őrizkedni kell az ellenmondástól. Sértő, ha az ajkak mást láttat- nak mint mondanak; ha öröm', jóság' nyilatkozásakor gúnyra vonóznak, vagy gyászbeszéd közben mosolyog- nak. Ajánlja ugyan a' szónokot a' vidám, derült ábrá- zat, de nem ha sírról, mulandóságról, hon' gyászos ál- lapotjáról beszél. A' kellemetlenek és undorítók' előa- dásában is illik, hogy vigyázattal használja ábrázatát; a' magában is rútat csak gyengén értesse, 's a' mennyi- re lehet, simítsa; illy esetben is mutassa meg, hogy ő *szép természet'* előadója, 's a' valódisággal és hűséggel bájt és kellemet egyesítsen.

XXXI. Minthogy a' *kéznek* minden mozdítása szem- betűnő: a' taglejtésben alkalmasint legtöbbet tehet az előadásra a' kezek' használása. Legnagyobb befolyással lehet mind a' helyes előadásra, mind az elrontásra. Ezért- is nagy vigyázattal legyen a' szónok karjára, szinte uj- jai' hegyétől válláig, annak mozdulására, fordulására és helyzetére; továbbá lebegésére és az előkar 's kö- nyök' hajlására és tartására. *Három tájakat* szokás föl- venni, mellyekben a' kezek, az ujjakat többnyire feszít- és nélkül kinyujtva, mozoghatnak: *felsőt*, *középsőt* és *alsót*. A' *felsőben* jelentetnek magas nagy tárgyak, 's magassága a' főtetővel párhuzamban esik. Főlebb nyúl- ni a' kezekkel disztelen. A' *középső tájban*, a' mell előtt, a' körülünki dolgok, mellyek' nagyságáról nincs szó, jelentetnek; továbbá foglalatoskodik a' kéz e' táj- ban festések, leírások, elbeszélések és érzemények kö- rül. *Alsó tájban*, a' köldökig, alacsony tárgyak' jelen-

tésére mozog a' kéz, mint: föld, sír, mélység 'sat. A' kézjáratásban némi részben van helye az utánozásnak, midőn például emelkedésről, sülyedésről, továbbá, tasztítás, vonás, karolás, utálat, hullámozás 's több ilyenekről van szó. Főleg vigyázzon a' szónok arra, saját érzeményeiről szól - e, vagy máséiról. Ajánlhatni a' szónoknak a' kézre nézve a' *készületet* és *kítartást*. *Készület* az, midőn lassanként mozdítjuk a' kezét oda, a' hol kell lennie a' közelgő gondolat' megérkezésekor. Például, ha ezt akarná előadni:

,Halk az est, arany sugára

A' hegyek mögé borong.'

illendő magasra kell érni a' kéznek akkorra, midőn ezt akarja kimondani: ,a' hegyek mögé borong', hogy a' nap' leszállta' mutatása végett kezét lefelé szállíthassa. *Kítartás* pedig az, midőn a' mondat' kezdésével fölemelt kéz a' megtett állásban marad, míg a' fölvetett gondolat be nem fejeződik; például: ,*Távozz' tőlem*, 's ha sorod' nem becsületed, *sülyedj* nyomoruságodba.'

XXXII. A' kézjáratásra nézve egyik fontos kérdés az: *mikor kell a' kezét használni?* Erre nézve megállapíthatni azon közönséges szabályt: *elevenítsen meg a' szónok mindent a' mi fontos és a' mit taglejtés által illedelemmel megeleveníthetni*. Ide tartozik mindaz, mit a' testi és szellemi erő', nagyság és hatalom' észfogata magában foglal. Továbbá minden, a' mi bizonyos érzelmeket és gerjedelmeket támaszt bennünk. Ezen esetben taglejtése által jelenti a' szónok, mennyire érdeklik a' reá ható tárgyak. Így például a' félelem vagy undorodás' tárgyánál a' test kissé hátravonúl, az arcz oldalt fordíttatik, a' kezek váll felé huzódnak, vagy mintha a' félt vagy utált tárgyat eltávolítani igyekeznének. Ellenben szerelemnél, vagy más gyöngéd vonzalomnál előre hajlik a' test, mintegy a' szeretett tárgy felé; a' karok kiterjeszkednek, mintha azt karolni akarnák. De vigyázni kell, hogy soha a' kéz korább vagy később ne mozduljon, mint az érzelem jó: egy időben kell a' kézmozdításnak ezzel történni, hacsak a' szónok egész

beszédét öszvekuszálni nem akarja. Továbbá, ne feledje, hogy az ő helyzete szent, hogy neki kezeire nézve nincs olly nagy szabadsága, mint a' világi szónoknak, annál kevésbé mint a' színészek.

XXXIII. Második kérdés: *hogy' kell a' kézjáratásnak történni?* A' kézjáratás' minősége egészen a' tárgytól függ, mellyet a' szónok előadni, és az érzelemtől, mellyet kinyomni akar. Mert a' szónoklatban valamint minden érzeménynek saját hangja, úgy saját taglejtése is van. Ciceroként: „Omnes motus animi suum quemdam a natura habent vultum et sonum et gestum. *De Orat.* III. 57. Legyen tehát a' szónok' szabálya ez: *mindenkör olly mozdatatot kell választani, minők az indulatnak természetes, legvilágosb jelei lehetnek;* úgy hogy a' beszéd és testi kinyomás közt ne csak soha ellenkezés ne történjék, sőt az érzelem csak magából a' taglejtésből is világosan érthető legyen. Innen világlik ki, mennyire szükségesek a' szónoknak a' lélek- és embertudomány. Szükség, hogy a' kar vállból, ne csak könyökből mozogjon, és így az egész kar, de kellemes hajlongásu vonalakat írva a' levegőben. Egyenes vonalakban ritkán, csak indulatok között mozoghat a' kar. A' beszéd' olly helyein, hol a' nyugalmas, indulattalan előadás semmi különös kézjáratást nem kíván, használja kezeit a' szónok szabadon, könnyen, kényszerítetlenül. Jobb karnak kell inkább hasznát venni, kevésbé a' balnak; ez pedig ne váltogassa bizonyos kiszabott időben amazt, mert úgy egyformaság, érdektelenség csúszik a' karlejtésbe; néha mind a' két kéz egyszerre használta-tik. Mindezen taglejtési észrevételeket alkalmasan csak úgy használhatja a' szónok, ha beszédét nagy figyelemmel átgondolta és azt emlekezetből tudja, különben a' kinyomást elteveszti és az által csak hallgatóit kíno-zandja, kik őt az elakadástól féltik.

XXXIV. Hogy a' taglejtési tanitmány annál felfoghatóbb legyen, nem lesz itt helyén kívül némelly az egyházi szónok előtt gyakoribb lélekállapotnak és indulatoknak rövid leírása. A' *léleknyugalom* indulattalan

állapot; tehát benne kevés tagtejtésnek van helye. Egész ábrázat természetes, nyugalmas; a' tagtejtések vízirányosak, a' hang szelid. Például, ha ezt mondaná a' szónok: „Szeliden folyt el élete, mint csermely, mellynek sima színében a' nap tükrözi magát“, ábrázatán a' rokon érzelem' jólesésének mosolya mutatkozik; kezének, belső oldalát föld felé fordítva, vízirányos előbb-vitelével jelenti a' csermely' folyását. A' *gondolkodásnál* az által jelentetik a' foglalatoskodó léleknek a' kül világtóli visszavonulása, hogy a' test nyugalomban áll, a' szemek vagy az orrhegy felé huzódnak, vagy valamely helyre igazodnak, a' nélkül hogy nézni akarnának; a' hang nyugodt, a' beszéd halk. Az *elmélyedt* nem tud a' körülte történetek felől semmit, lelke csak *egy* tárgyra néz, így külső, nagyon kinyitott szemei is; kezét homlokára teszi, mintha emlékezetéből akarná elmélyedése' tárgyát kivonni; szemeit a' földre szegezi, de ott nem találja a' mit keres, tehát égre fordítja azokat, onnan lehozandó. Néha öszvevont szemöldökkel éles szemeket lövel és hal-kan, mély hangon és kérdői folyamú hangon beszél. A' *derült'* homloka szelíden kifejtett; szemei szabadon nyíltak; tekintete vidám, ajkain mosolygás lebeg, hangja közönséges, sem halk sem gyors.

XXXV. A' *komoly'* teste egyenesen áll, ajkai egymáson fekszenek, ábrázatán nyugalom; szemei nyíltabbak mint rendszerént; feje kissé fordult; egy helyre néz, várni, valamire figyelni láttatik. Az *alázatos'* teste és feje előre hajlik, szempillái félig szemeit takarják; jobbát mellére teszi, mintha mondaná: „Kebel, bármilly heven dobogsz is, csak gyarlóság' lakja vagy.“ A' *heves indulatú'* szemei nyíltak, elevenek, ragyogók; hangja erős; tagtejtései erősek, kinyomók. Az *öröm derült* homlok, szeliden ragyogó szemek, vidor ábrázat, élénk mozdulatok és tiszta, csengő fölemelt beszéd által jelenti magát. A' *harag* redőkre szedi a' homlokot, borulatként húzza öszve a' szemöldöket, elsötétíti az ábrázatot, a' szemeket fellobbantja. Előtolakodik az alsó ajak, a' kezek ököltre huzódnak 's azzal fenyegetőznek; erős, magas

hangja van, sebes beszéde, rövid lélekzete. A' jelenlevő baj felett *szomorkodónál* minden lankadt, bágyadt; állása, mozdulata, beszéde hideg, nehéz; szemöldökei kevésbé összehúzódznak és pilláival együtt alábocsátkozottak; homloka borongó; beszéde gyenge, bágyadt, halk, hangja mély. Az *ajtatós* szemeit égre veti, homloka derült, teste nyugalmas; taglejtései ünnepélyes komolyak; hangja könyörgő hang, halk és kedves.

XXXVI. A' szónoknak beszéde' folyama közben még némelly lélekállapotot érzékileg ábrázolni szükség. Egynehányat itt megemlítek. *Állítunk* szilárd hangon, biztos taglejtéssel, nyílt tenyérrel. Érezzük tárgyunk' fontosságát, azértis beszédünk hangosb, teljesb, tüzesb. *Megmutogatunk* valamit komoly taglejtéssel, nyomós hangon, a' tám-ok' (argumentum) szavait fölemelve. Néha több tám-okokat a' bal kéz' ujjain számolunk elő, a' hüvelyken kezdve és minden tám-oknál a' jobb kéz' mutató ujjával a' bal kéz' ujjain sorra menve, (a' hány ok hozatott fel), hordjuk elő erőseinket, a' jobb kéz' belső oldalát ki felé fordítván. *Indulatra serkentünk* nyomós beszéddel, a' fontos szavakon halkán haladó hanggal, komoly ábrázattal, a' hüvelykre zárt három ujjakkal és fölemelt mutatóval. *Szívre kötünk* égre fordított tekintettel, a' kezét mellre téve és halk, megható, a' mellett ingadozó szóval. *Sürgetünk* szilárd és erős hangoztatással. *Megengedünk* alászállt hanggal, kis főhajtással és hátralépéssel, mintha másnak helyt adni akarnánk. *Megtagadunk* főrázintással, vagy a' főnek oldalra fordításával, mintha a' tárgytól fordúlnánk el. Kézzelel is mintegy elhárítjuk. Az állhatatosságot a' hang' szilárdsága mutatja. Az *önbecsét érző* hangja teljes és csengő, ábrázata méltóságos, kissé mosolygó; az *önerejét érző* elfordított arccal és ingatva fölemelt mutatóujjal fenyeget, a' mellett halkán beszél. A' *meglepett* haboz, hátrál; nagy, meredt szemeket nyit. A' *csudálkozó* legalább fejét hátravonja, elbámul, testével magasra nyúl, hangja majd magas, majd mély, bal kezét laposan elfordítva tartja

közel melle előtt; jobbát pedig úgy nyújtja kissé előbbre, mintha valami kedvest akarna vele megfogni.

XXXVII. Ezen és még több indulatok' alkalmas előadását próbálja, gyakorolja a' szónok. Igyekezzen azokat minél elevebben, természetesebben és, a' mi legfőbb, minél illendőbben ábrázolni. Legyen külseje kinyomása a' belsőnek, hogy hatása hallgatóira nagy legyen, 's a' külső alakon tanulják meg tisztelni és kedvelni azt, mi a' szónok' lelkében történik, hogy lássák a' testben a' lelket 's annak ereje és hatása' fokát. Igy fogják azt, mit a' szónokon látnak, közvetlenül lelkök' mélyén érezni. Mert puszta szók csak értelemre hatnak, onnan, a' lélek' másodszori működése által, gyengülten munkálandók a' szívre. De meg' micsoda szók volnának képesek egy szerelmes' legbensőbb epedését az ő ohajtásai' tárgya iránt, vagy egy a' fondorság' cseleit győzelmesen letiport ártatlannak tiszta örömét úgy kinyomni, mint azok' szemei 's ábrázata 's taglejtései nyomják ki? De minden előadásában csak azon legyen a' szónok, hogy inkább dolgát, mint saját személyét láttassa; és ne annyira egyes szavait, mint azt, mit az *egészben* érez, nyomja ki, jelentés, ne rajzolás vagy utánozás által. Végre taglejtéseiben szentül megőrizendő korlátokat tartson; annál inkább, mivel erre nézve őt, kivált eleinte, hallgatóinak ízlése is határozni fogja. Ne feledkezzen el soha helyzetéről, hogy előadásában színészi szabadságokra ne tántorodjék. Intésemnek Cicero-, a' nagy eszképi és gyakorlati szónoknak, szavaival igyekszem sulyt adni: „Omnes autem hos motus, úgy mond ő, subsequi debet gestus, non hic verba exprimens, scenicus; sed universam rem et scientiam, non demonstratione, sed significatione declarans“. Másott: „Nemo suaserit studiosis discendi adolescentibus, in gestu discendo histrionum more elaborare.“ Utóljára a' szónoklat' minden kívánatainak hív teljesítésére lelkesítse az egyház' szónokát tárgyának fontossága, a' hely' szentsége és tekintete, és mindenkor alkalmasan készítendő beszédei' céljának fönsége. Az illy magas rugóktól emeltetett szónok aztán or-

pheusi ajkával ezreket vonz körébe, megtölti az egyházat néppel, kiknek az ő szónoklata' bájába szenderült lelkeiken és elámúlt arcaikon, mondhatlan édes jutalmúl, szónoki dicsőségének diadala ünnepelelnd.

Ezek, barátom, azon fő pontok, mellyekre az egyházi szónokot mindennemű előadásában figyelmeztetni szükségesnek gondolám. Rövideden és inkább gyakorlati tanácsokban adám őket elő. Vegye munkás tolla alá e' tiszteletes tárgyat egy benne tapasztaltabb, ki egész életét ennek főnséges pályájára szentelte, és dolgozza ki egész kiterjedésében. Engemet az únszolt foglalatosságom' tárgyává tennem ezt, mivel ohajtanám a' valódi szónoklatot, a' szép művészetek és szelíd műveltség' e' nemes virágát, melly némelly szomszéd nemzetek között olly magas diszben 's olly üdvös illattal virágzik, égi tisztaságában honfitársaim közé ültetni; ohajtanám, hogy a' honbiztosító erkölcs és az istenséghez emelő erény honom' szónokszékein ékes ajkáról, szívet és értelmet hódítva, hangzanának. Fogadd tehát ezt baráti érzelmem' zálogául, élj vele hasznosan. Fordítsa ez figyelmedet a' hitszónok' olly magas és díszes foglalatosságára, a' művészi szónoklatra, az ő minden szellemi munkálkodásai' eszközére; igyekezzél annak kellemes virányán tovább-tovább haladni és vizsgálódni; hogy általa hited' apostolává, sok nagy erkölcsi tettek' kifejtőjévé, apológjává lehess, és azért, neved hiveid' kebleiben pályád-róli leáldoztod után is szent emlék maradhasson.

SZABÓ Dávid.

HELYTÖRTÉNET.

PORCSHALMA ÉS AZ ECSEDI TÓ.

Folyton-folyvást tapasztaljuk, hogy iróink nem mindenkor követték állításaikban a' szoros igazságot, nem mindenkor tiszta forrásból meritették tudományukat: mert nem éltek, nem élhettek eredeti, vagy legalább hiteles másolatu oklevelek' tanuságtételeivel, avagy, ha éltek is, azoknak foglalatját, azoknak szavait nem egész hívséggel tevék ált könyveikbe; innen kell megmagyarázni azt, hogy hibás állítások keletkeztek, terjedtek és mély gyökeret vertek, 's kiirtásukra, elgyenesítésükre idő kívántatik, és pedig azon idő, melly hasznosb esméretek' terjesztésére fordíthatott volna; de ezen idővesztegetésnek is, ha csakugyan annak lehet nevezni, meg kell történnie: különben a' hibák hibákat fognak szülni, és a' történeti valóságok olly sűrű homályba! dőlnek, hogy a' legélesebb buvárelme is csak hosszas idő alatt, vas türedelem mellett hozhatja azokat napfényre. Illyetén hibákat óhajtok én ez úttal felfedezni Szathmár-vármegyei Porcshalma falu' támadása, elneveztetése 's birtokos urainak eléadása körül; azokat,

a' mennyire lehet, eligazitom; 's azután áltmegyek a' szathmári szép vidék' ostorának, a' termő-föld-nyelő, levegőrontó, és talán vég veszélyt is hozandó, terjedelmes Ecsedi Láp' történeteire; kezdvén a' magyar nemzet' végső kijövele' korától, 's ott állapotván meg, hol gróf Károlyi Antal' halálával a' Láp' szabályozásának vége szakad.

ELSŐ RÉSZ.

1 §. *Porcsalma*, igaz nevén Porcsalma, Szathmár vármegyének krasznaközi járásabeli helység, fekszik az ecsedi nagy lápot hosszanta áltfúró Kraszna és a' Szamos folyók között.

2 §. Kerítik határát: délről Tyukod helység, mint lápi félsziget; nyugotról az ecsedi nagy tó; északról: Ökörítő, Rápol, Sáji, Szamos vize' partján alkotott helységek; keletről pedig maga a' Szamos, 's lentebb valamivel Angyalos, Szamos-parti falu.

3 §. Tartozik lelkiekben a' szathmári püspökme-gyéhez, mellynek 1835ki névkönyve szerént: 16 római, 225 görög közönséges hitű, 592 svajczi vallásu, és 15 zsidó, öszvesen 848 lélekből áll népessége. Hajdan megyés egyházzal diszeskedett; most az 1 $\frac{5}{4}$ órányi távolságra fekvő Csenger mezőváros' anyaegyházához vagyon kapcsolva. Az óhitűeknek 's az úgy nevezett reformatusoknak benne saját egyházaik vagynak.

4 §. Lakosai Magyarok és Oláhok. Térés és sik földje terem buzát, árpát, kukuriczát, zabot; szénában sem szükölködik, mellynek bővségét, alkalmas időben, a' Láp is neveli; ez pótolván ki dúsan termő nádjával az erdő' hijányát is; szölleje nincs. Termékeit Szathmáron és Nagy-bányán szokta eladni.

5 §. Földes - urai a' nagy-károlyi grófi házan kívül számosak. Szirmay Antal *Szathmár vármegye esmérete* czimű munkájának II. részében, a' 123ik lapon, ezeket nevezi: „Szaploneczai Antal, ki főbb részét birja; többi birtokosai: Szuhányi János Fel-Ispány,

pas Semis regni Hungarie Palatinus et iudex. To racy. Datus pma, et nab trestimo quo
die oray foy et hanc domi unam regni natalibus iudiciale tribunal nobis in pndibus tansuboz
pntis quoylibz tota nab ewgatu iusto pmo pnter dmeantibus magr lad flus pauli
et trestis in man remendo pntiam infra at lad a dno pnterhardy neno lad foy Symois
et Qaul. pntis pmo pntationis et pntationis nab symstrane quo magr Sebastiani et Qaul
at Semis et Semis filij sui memecis aucta possis pntis hanc pntatione quada villa
p ipas pntalma noiam suaspit et quada pntia pntis no mediu et dnyam in facta
hunc pntatione pntis magr Sebastiani et flus suos pntis astuacione et collacione
pntis ille pntalma pntis et quoylibz pntiam tndm pntatione et pntatione et alios
quoylibz pntis eandem mementione facta ad pntia pntis pntendo tota nab trestimo
pntiam mediu et dnti in pntis trestimo sexto die tnti pntis anno domi millimo in
pntis pntis pntis

Pro magistro Lad. filio Pauli d.
Leichardi d. b. m. r. p. s. d.
magistro Seligmann d. Chazul
S. d. m. r. Georgii filio suo

Prohibita

Gróf Károly ház, Kállay Antal, Marsovszky Sámuel, Sury, Ványi, Lázár, Kovács, Galgóczy, Bajnay, Szentmariay, Czibere és Balla nemzetségek. De ezek, igen természetesen, a' könyv' nyomtatásától huszonöt év óta immár változtak.

6 §. Első megtelepítettését a' *Káttha* nemből származott 's 1569 — 1572 év között Ferenczben, a' Károli Frusina' férjében, lenni megszűnt, hajdan híres neves *Chaholi* (Czaholi) ágnek köszöni, mellynek sarjadékai Sebestyén, és ennek fiai István és György, 1389dik év előtt 's hihetőleg 1388dik évben veték meg alapját, Soos helység' határi közé helyheztetvén azt.

7 §. Minthogy pedig Soos helység a' *Kaplon* nemzetség' tulajdona volt, az önkényt el nem szívelhető véreknek, Karoli Morhardfi Lászlónak és Andrásnak, nem különben Karoli Simonfi Lászlónak nevében, Vetési Pál' fia László mester, maga is vér, 1389ki vizkereszt' nyolczadának harminczhatodik napján (Bőjtelőhava' 17kén) István nádorispán el' tt, az ország' nemeseivel Visegrádon tartotta törvényszéken, nyilatkoztatás - 's tilalmazásképen jelenté, hogy Chaholi Sebestyén 's fiai István és György mesterek, az ő Soos nevezetü birtokuk' határi között bizonyos falut, mellyet Porchhalma (Porshalma) néven elnevezének, helyheztettek légyen; e' nyilatkoztatás után említett Sebestyén mestert és mondott fiait Porchhalma falunak helyheztetéséről és telepítéséről, használásától és jövedelme' szedésétől, és minden másokat annak birtokába avatkozástól, ellentmondólag le- és eltiltotta; mint a' hív másolatú következő oklevél 1389 Bőjtelőhava' 17kéről:

,Nos Stephanus regni hungarie Palatinus et Judex Comanorum, Damus promemoria, Quod nobis tricesimo quarto die octauarum festi Epiphaniarum domini vnacum regni nobilibus Judiciale tribunal nobiscum sedentibus causalesque processus quorumlibet coram nobis litigantium iusto Juris tramite dimecientibus magister Ladislaus filius Pauli de *Vetys* in nostram veniendo presen-

ciam in sua ac Ladislai et Andree, filiorum Morhardy necnon Ladislai filij Symonis de *Karol*, personis permodum protestacionis et prohibicionis nobis significavit quod, magistri Sebastianus de *Chahol*, ac Stephanus, et Georgius filij sui intermetas cuiusdam possessionis ipsorum *Soos* appella- te, quamdam villam per ipsos *Porchhalma* nominatam situas- sent in grande preiudicium ipsorum non modicum et dero- gamen vnde facta huiusmodi protestacione, prefatum ma- gistrum Sebastianum et filios suos supradictos asituacione et collocacione ipsius ville Porchalma vsuumque, et quorum- libet fructuum eustem perperceptione et percipifaccione alios quoslibet se in eandem intromissione facta vel fa- cienda prohibuit contradicendo coram nobis, testimonio presencium mediante, datum in vissegrad tricesimo sexto die termini prenotati, anno domini Millesimo, ccc^{mo} Octua- ges.-Nono^o (*Hátán középelt*: Pro mag. Ladislao filio Pauli de Vetys et alys intrascriptis contra magistros Sebastianum de Chahol Stephanum et Georgium filios suos Prohibi- toria.), — mellyen még az olvasónak jobbról a' na- gyobbaeska kerek pecsét' helye, alatta pedig 's másik szélén a' négy vágány, mellyekbe az oklevelet öszve- tartotta hártyaszelet vonva volt, látszanak, bizonyítja. Maga az eredeti oklevél őriztetik a' dicső Károlyi grófi ág' terjedelmes levéltárában.

8 §. Ki volt az a' *Porch*, kiről a' Csaholiak gyarma- tukat nevezék, meg nem határozhatom; a' név tagadha- tatlanul férfi név, ¹ de olly nevezetű férfiut a' Csaholi ágban még eddig nem találtam. Azt sem merem bizo- nyosan állítani: ott fekszik-e ma is Porcsalma, hova azt Csaholi Sebestyén mester és fiai 1388dik évben helyhez- tették; mert azt az Ecsedről neveztetett Ecsedi nagy Láp szinte úgy elnyelhette, mint Domanhyda és más helysé- geket, Vársziget, Sárvár, Ecsedvár, Tatárvár, Kocsord- vár hajdani erősségeket, mellyeknek csak nagy aszály- kor láthatók romjaik, eltemette.

9 §. Az oklevélbeli Soos helységnek Porcsalma' környékén nincs fent emlekezete, haneha Sági helység

¹ Tudományos Gyűjt. 1834. VIII. köt. 42. lap.

lenne az, melly Porshalmával határos 's a' régi oklevelekben Sali néven jó elé, melly név deák nyelven Soost jelelhette, valamint Salynak iratott, mostani Sái nevezete is belőle származhatott.

10 §. Megerősít e' véleményemben az is, a' mit Szirmay mond Szathmár vármegye' esmérete' II. rész. a' 380 l. ezen szavakkal: „§. 381. *Vassian* most Varsány Bereg (Szabolcs)-vármegyei helység, de mint Szathmárhoz tartozandó emlittetik. 1350 Imbreghy András és Dessen Dienesnek fiai *Sály* helységet Péterrel Ábrahám fiaival (*igy*), Katha nemből valóval Vassan helységért Zathmárvármegyébe eltserélték.‘ Az időkor azonban elvan tévesztve: mert a' később történt dolog korábbra tétetik a' *Notitia Topographica, Politica Inclyti Comitatus Zempléniensis per Antonium Szirmay* 1803. 8r. könyv' 83ik lapján, ekképen: „*Prostat in Elencho Fam. Buttkay Nro 71. Litera, qua „Andreas Filius Dionysii de Imbregh de genere Koplón possessiones suas Kylvassan, et Belvassan, ac Enve Teleke vocatas in Comitatu Zathmár cambiat pro possessionibus Gerebse, Geurus, et Eoüres in Comitatu Zemplén cum Stephano, et Vid, ac Nicolao Filiis Stephani Bani Anno 1310“*“, holott ismét ellenkezésbe jó maga magával Szirmay, azt állítván ugyanazon könyvében a' 72ik lapon: hogy a' *Guth Keled* nemből származott István bánnak 1254, István királyi udvarbíró és Moson - vármegyei főispán 1278, volt a' fia; és ennek voltak fiai: Vid, Pál és Miklós 1300. De ezeknek tovább fessegetésével felhagyva, belőlök annyit húzhatni ki, mint bizonyost, hogy *Saly* csakugyan a' *Koplón* nemzetsége volt, 's méltán állíthaták a' tilalmazó vérek, hogy Porshalma az ő Soos nevezetü birtokuk' határi között telepített meg.

11 §. Porshalma helységnek hajdani urait Szirmay Antal, érintetem könyvének 123ik lapján, koronként imigy adja elé:

,1397. Drágh, és Balk Vajdák birták.

1399. Cháholyi Dienes, és István Miklósnak fiai,

Eke-Tyukodja helységét elfoglalván, annak lakóssait Porcsalmára szállították.

1423. Báthory Istvánnak, és Andrásnak,

1449. Domahidy Györgynek benne rész Királyi adománnyal adatott.

1453. Domahidy Mihály, András, Gergely, 'Sigmond, Miklós, Györgynek fiai benne osztozkodtak.

1515. Ungai Hajas Tamás,

1517. Gúthy Ferencz, és Imre,

1562. Suhó Ferencz, és Sukán János,

1612. Kapy Sándor, és András,

1624. Nemes-Kürthi Pogrányi György,

1630. Csápy Sónia, és Mosdossy Imre,

1659. Jászay Mihály,

1687. Rápolthi Nagy Pál,

1729. Jékey Sándor, és Maria Radich 'Sigmond Felesége,

1750. Nagy Sándor, és György benne rész jószágot Királyi adománnyal nyertek.

12 §. Hogy Drágh és Balk, vajdák, azaz: erdélyi vajdák lettek volna 1397dik évben, azt aligha be lehet bizonyítani; — honnan vette légyen abbeli tudományát az érdemes régiségbuvár: kitapogatni nem lehet, mert kútfőjét, szokása szerént, ki nem jeleli.

13 §. Huszti András, a' maga, *Woywodae seu Ducis, Qui olim Serenissimis Inclyti Regni Hungariae sub Regibus, Pace Belloque, Toga Sagoque Transilvaniam Praeclare Administrabant* címü, MDCCLIIIdik évben készítette, 's tudtomra még most is csak kéziratul heverő munkájában, ezeknek erdélyi vajdaságát 1387 évre teszi, következő szavakkal: ,Balk et Drág (Filiu dicti Szász Woywodae) Woywodae Tranniae, et Comites Siculorum. Item Comitatus Maramarusiensis. Vixerunt Anno Domini 1387.' a' mit, ha igaz, a' mit mond: hogy köz és magányos levéltárakból legszorgalmasabb tanulással szerkeztette munkáját, hinnünk kell.

14 §. Oklevelek' bizonyítása szerént Erdélynek több vajdája volt 1387 és 1397 között is; ez utóbbiban és a'

következőkben pedig, kétségen kívül Stiboriczi Stibor volt Erdélynek vajdája, és nem Balk meg' Drág, kiknek birodalmuk is kétséges Porshalmára nézve; én legalább nem találom, hogy Porshalmát valaha birták volna.

15 §. A' Drágfiak, kik Drágról egykori ősükről nevezettek így, 1477dik évben fordulnak legelőszer elé mint a' Csholiféle javaknak birtokosi; midőnis Béltéki Drágfi Miklós és fiai: Bertalan, György és Péter, a' Csholi Mátyusfi Istvántól csere által nyeretett jószágok' birtokába, de a' mellyek között Porshalma épen nem foglaltatik, beiktattatnak.

16 §. Csholyiak' ivadékit Szirmay Antal, ugyanazon könyvének 108 és 109ik lapján, a' tizennegyedik századról így adja elé: „1335. Hogy pedig nevezett Péternek fia Cháholyi János volt, kitetszik abból: „hogy Mihály, Thunughi Gergelynek fia, Thunughi helységnek felét, mellyet Bagych, Illona, és Bagur Nemes Aszszonyoknak hit részben, és leányi negyedben által adott volt, de per folyás által tőlök vissza vette, által adta Cháholyi János Mesternek, Péter fiának, mint közelebből való atyafiának Károly király előtt Wissegradon Minden Szentek ünnepe előtt való napon 1335. Eszt.“

„1381. Hogy Cháholyi Jánosnak két fiai voltak, világos azon tsere Levélből, melly szerint: „Cháholy Sebestyén, és János, Nagynak neveztetett Cháholy Jánosnak fiai, Istvánnak, Györgynek, és Dienesnek Sebestyén fiainak nevével is Abaházát Rádolphért, melly most Rechegének neveztetik, Kállay Istvánnak fiával eltserélték.“ — A' 127ik lapon pedig ezt írja:

„1399. Domahidy Miklós Miklósnak fia perben fogja Cháholyi Dienes: hogy *Eke - Tyukodja* helységét el foglalták, és a' lakóinak egy részét akkor meg népesített Porshalma helységhe szállították.“

17 §. Az eredetiről közlöttem oklevél, Porshalma' megtelepítését tiz évvel hamarabb történtnek, Istvánt és Györgyöt Chaholi Sebestyén' fiainak bizonyítja, mint szinte Szirmay is az 1381ik évre. Valamint tehát tévedésnek tartom azt, hogy Cháholyi Dienes és István Mik-

lósnek fiaai voltak, úgy nyilván való hiba az: mintha 1399dik évben népesítették volna meg Porchhalmát *Eke-Tyukod'* lakóival.

18 §. Báthory Istvánnak és Andrásnak 1423dik évben nem adathatott benne rész királyi adománnyal; mert ez időkorban a' Báthoriak között András nem is volt, sem az Ecsedi, sem a' Szaniszlófi vagy Somlyói ágban; hanem az Ecsedi Báthori Istvánnak, ki 1423dik évben asztalnokmester, utóbb királyi udvarbíró volt, 's 1444ben a' varnai ütközet alatt elesett, hátramaradott nyolcz gyermeke között igenis találatnak: István és András; amaz szinte asztalnokmester, erdélyi vajda, végre Mátyás király' udvarbírója, a' dicső hős; emez Szabolcs - és Szathmár - vármegyei főispán, 's Ildik Ulászló alatt, Fodor István szeremi püspökkel egyetemben, koronaőr; és ezek voltak azok, kik a' Szirmay feljegyzette időnél ötven esztendővel később, csakugyan birtokos urai voltak *Porcsalma* helység' egy részének.

19 §. A' leleszi monostorban őriztetik az iktatási bizonyítvány 1473dik évről, mellynek 1758ki Bőjtelhava' 16ik napján költ hiteles másolatában olvastam: hogy Mátyás király Budán 1473ki Sz.-Barnabás apostol' ünnepén, országlásának 16ik, megkoronáztatásának pedig tizedik évében költ iktató parancsolatával *Báthori István* ispánt, királyi udvara' biráját, és annak testvéreireit *Andrást* meg' Lászlót, Baráthnak hivatott Domahidai Miklósi Miklós után, a' legjobb igazgal őket illető Szathmár-vármegyei Dománhida, *Porcsalma*, Eökörithó, Penyighe, Danyad helységek és Macha pusztabeli részjóságok' birtokába, Rohodi Péter vagy András, Vajai László, vagy Jármyi Gergely, Sameli Illés, vagy Sarolyáni Cheke Mihály, avagy Sarolyáni István királyképe által, leleszi monostoros mint tanu előtt, beiktattatni rendelvén, azok csakugyan, Vajai László királyképe által, Antal másod éneklő (succentor) monostoros' jelenlétében, apostolok' oszlása' ünnepén be is iktattattak.

20 §. Ezen oklevélből kijő az is: hogy Dománhidaiak birtak benne; András és fia György bizonyosan just tartottak egy részéhez. De korábbi nyomát is találom én a' Dománhidaiak' porshalmai birtokosságának, mint Szirmay szerint Domanhid Györgynek benne rész királyi adománnyal adatott.

21 §. Gondviselésem alatt vagyon a' leleszi monostor 1780diki Bőjtmáshava' 15dik napján hiteles másolatban kiadta bizonyos oklevele, mellynek, az iktatás' 15dik napján költ, metszett betűs 's jeles alkatu 1448ki eredetije, függő pecsété veszett iróhártján írva, csakugyan a' leleszi monostor' gazdag levéltárában őriztetik; ennek foglalatját érdekesnek látom azért is közleni, minthogy abban Porshalma más, u. m. *Ekhe-Thyukodja*, és ismét *Uj-Ekeritho* néven is neveztetni mondatik; ugyanis, a' leleszi monostor bizonyoságot tesz, hogy vévén Páloczi László ispánnak, királyi udvarbirónak, Helmecezen 1448ki Bódog-Mark örvendeztető-követ' (evangelista) ünnepén, Szent-Györgyhava' 25ik napján, költ iktató levelét, mellyel Domanhidai Miklósfő Miklós' Katalin nevű leányától született Lonyai András, kinyilatkoztatott azon kívánsága' következtében: hogy néhai anyjának Szathmár-vármegyei Ó-Ekeritho, Uj-Ekeritho, *Ekhe-Tyukodgya*, más néven: *Porchhalma*, helységek', és Macha fél helységbeli birtoka' részeibe, mint azoknak legjobb igazzal őt illető negyed részei' birtokába iktattatnék be, meghagyja a' monostornak: küldené ki hiteles tanuul emberét, kinek jelenlétében Urai László vagy Urai István, akar Thyukodi Santus István, avagy Ujlaki Dénes királyképe, kimenvén Ó-Ekeritho, Uj-Ekeritho, más néven *Porchhalma*, Eke-Thyukodgya, és fél Mácha helységek', következőleg azok' negyed részei' színére, iktassa be Lonyai András azoknak birtokába; kiküldé Jánost monostoros paptársát, kinek tanusága mellett Ujlaki Dénes királyképe, Boldog-Filep és Jakab apostolok' ünnepe előtt hétfőn, Szent-Györgyhava' 29ik napján, Szathmár-vármegyei Ó-Ekerithó, Uj-Ekerithó, Ekhe-Thyukodgya egész, és Mácha fél helységek', következőleg azoknak

mondott negyed részei' színére kimenvén, azokba a' Chaholi János és László' Sály helységben lakozó tisztjeinek Erdeus Antalnak, és Jóg Antalnak, Domanhidai László' özvegye' tisztjének Kun Andrásnak, ismét Bekéni Miklósnak, Czégéni Miklósnak, Pathyudi Jánosnak és Lászlónak, Kónya Tamásnak, Barthalius Tamásnak, Thyukody Albertnek, Miklósnak 's Lászlónak, és Philpesi Andrásnak, mint meghívott és öszvesereglett szomszédoknak és mesgyéseknek jelenlétében, Lónyai Andrást minden ellentmondás nélkül beiktatta. Itt közlöm magát az oklevelet is, hiteles másolatából lemásolva.

1448. Pünkösthava' 13ik napján: ,Omnibus CHRISTI Fidelibus praesentibus pariter, et futuris praesentium notitiam habituris. Stanislaus Praepositus, et Conventus Ecclesiae Sanctae Crucis de Lelez. Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire. Quod nos Literas Magnifici Comitis Ladislai de Pálocz Judicis Curiae Regiae Statutorias nobis directas reverenter recepimus in haec verba. Amicis suis Reverendis Conventui Ecclesiae de Lelez Comes Ladislaus de Pálocz Judex Curiae Regiae, amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in Persona Andreae de Lónya, ex Nobili condam Catharina vocata, Filia condam Nicolai, Filii Nicolai de Dománhida procreati; Quomodo Ipse in Dominium Portionum Possessionariarum dictae quondam Nobilis Dominae Catharinae, Filiae Nicolai de Domanhida praedicta Matris suae in Possessionibus Ó-Ekerithó, Új-Ekerithó, *Ekhe-Thyukodgya*, *alio Nomine Porchhalma*, et Medietatis Possessionis Mácha vocatarum, Quartarum scilicet Partium earundem in Comitatu Zathmariensi existē habitarum, Ipsum omnis Juris Titulo concernē, Legitime vellet introire. Super quo vestram Amicitiam praesentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis Hominem pro Testimonio Fidedignum, quo praesente Ladislaus de Ura, aut Stephanus de eadem, sin Stephanus Santus de Thyukod, an Dionysius de Ujlak, aliis absentibus Homo Regius ad facies prae-

scriptarum Possessionum Ó-Ekerithó, Új-Ekerithó, alio nomine Porchhalma, Eke-Thyukodgya, et medietate Possessionis Mácha vocatarum, consequenterque Quartarum Partium earundem praedictarum, Vicinis, et Commetaneis earundem universis inibi Legitime Convocatis, et praesentibus accedenē Introducat Praefatum Andream de Lónya in Dominium praescriptarum Quartarum Partium Possessionum praenotatarum, Statuatque easdem, Eidem, cum cunctis earundem utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet, praemisso Jure Eidem incumbenti perpetuo possidenē Si non fuerit Contradictum. Contradictores vero si qui fuerint, evocet Eisdem contra annotatum Andream de Lónya Regiam in praesentiam ad Terminum competentem Rationem Contradictionis Eorundem reddituros. Et post haec Ipsarum Introductionis, et Statutionis Seriem cum Contradictorum, et Evocatorum si qui fuerint, Vicinorumque, et Commetaneorum qui praemissae Statutioni intererunt Nominibus, Terminoque assignato, nobis amicabiliter Rescribatis. Datum in Helmech in Festo Beati Marci Evangelistae, Anno Domini Milles. Quadring. quadragesimo Octavo. Nos igitur petitioni dicti Comitatus Ladislai de Pálócz annuentes, ut tenemur, unacum Praefato Dionysio de Ujlak Homine Regio, unum ex nobis videlicet Fratrem Joannem Presbyterum ad praemissa peragenda nostro pro Testimonio transmisimus fidedignum. Qui tandem exinde ad nos reversi, nobis voce Consona retulerunt: Quod Ipsi Feria secunda proxima ante Festum Beatorum Philippi, et Jacobi Apostolorum proxime praeteritum, ad facies praescriptarum Possessionum Ó-Ekerithó, Új-Ekerithó, Ekhe-Thyukodgya, et Medietatis Possessionis Mácha vocatarum, consequenterque dictarum Quartarum Partium earundem in Comitatu praescripto existeñ habitarum, Vicinis, et Commetaneis earundem universis, videlicet Anthonio Erdeus, et altero Anthonio Jóg, Officialibus Eggregiorum Johannis, et Ladislai de Chahol, per Ipsos in Possessione Sály constitutos (igy), nec non Andrea Kun, Officiali Nobilis Dominae Relictae quondam Ladislai de dicta Dománhida, item Nicolao de Bekén, altero Nico-

lao de Czégén, Johanne, et Ladislao de Páthyud, Thoma Kónya, et altero Thoma Barthalius, Albertó, Petro, Nicolao, et Ladislao de Thyúkod, et Andrea de Philpes, inibi Legitime convocatis, et praesentibus accessissent, in quarum faciebus Legitimis et Consuetis Diebus permanēn Praefatumque Andream de Lónya in Dominium earundem Quartarum Partium Possessionum praenotatarum Introducēn, eademque Eidem cum cunctis Ipsarum utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet praemisso Jure Eidem incumbēn Statuisset perpetuo possidēn, nullo penitus Contradictore inibi apparente. In cujus Rei memoriam, Stabilitatemque perhempnalem praesentes Literas nostras Privilegiales, Alphabetoque Intercisas, Sigilli nostri appensione munimine roboratas duximus concedendas. Datum Quinto Decimo Die Diei Introductionis, et Statutionis praenotatarum. Anno Domini Supradicto (L. S. pendēn)⁴. Az oklevélről, elibe írva, áll: (Requiri et reinveniri fecimus) Originales Introductorio et Statutorio Relatorias, in Pergamena olim sub Sigillo nostro pendenti, jam deperdito editas, et emanatas, taliter sequentes.

A' leleszi monóstor hiteles másolatban kiadta gróf Károlyi Antal' részére 1780ki Bőjtmáshava' 15dik napján.

22 §. Birtak Domahidiak *Porcshalmán* utóbb is, és, úgy látszik, Guthiaknak is volt ahhoz jusok, a' nélkül hogy mondhatnók Szirmayval: ,1518. Gúthy Ferencz, és Imre, benne részjószágot királyi adománnyal nyertek', Domahidai Istvánnak Báthori Andrással kötött cserelevele ugyan azt bizonyítja: hogy Guthiaknak jusa a' Domahidiak' birtokában feküdt. Az érdeklettem cserelevelnek, mellynek csak 1758 meg' 1780 években készült hiteles másolatai vagynak kezem alatt, ez a' tartalma: 1519ki Nagy-Boldog-asszony' ünnepe előtt csötörtökön, Kis-asszonyhava' 11dik napján, személyesen megjelenvén a' leleszi monostor előtt Báthori András egy, más részről pedig Dománhidai Jánosfi István, amaz: a' testvér bátyjainak nagyságos Báthori Györgynek és Istvánnak, és minden egyéb rokonainak terhüket magára

véve, Zathmár-vármegyei Zent-Márton helység' harmadát, mint tulajdon részbirtokát, minden tartományival, tiz hijján száz tiszta arany magyar forintot felfizetve, emez pedig: néhai őse András' fiainak: Dománhidai Miklósnak és Imrének, nem különben Ugocsa vármegyében lakozó *Guthi Ferencznek, Imrének és Jánosnak*, úgy tulajdon fiainak: Dománhidai Jánosnak, Andrásnak és Bertalannak, 's minden más atyjafiainak terhök' felvételével, szinte Zathmár vármegyében fekvő Dománhida, nem különben: *Porchhalma*, Eukerithó, és Penighe helység-, meg' Mácha pusztabeli meglévő és reménylhető birtoki igazát, minden tartozmányikkal, egymásnak kölcsönös cserébe adják, azon közbevetett feltétel alatt: hogy Dománhidai István tartozék saját költségén és fáradságával reményes birtokait kikeresni, és Báthori Andrásnak, Györgynek és Istvánnak kezökhöz szolgáltatni; ellenkező esetben kötelesek lévén, ő és fiai: Dománhidai János, András és Bertalan, a' cserébe nyert Zent-Mártoni részjóságot neki visszaadni, és a' tiz hijján száz tiszta arany magyar forintban felvett pénzt visszafizetni.

23 §. Ezen koron túl, Szathmár vármegye' kapuinak kincstári hiteles másolatu öszveirásai' nyomán, a' nevek' hív feljegyzése mellett, így adhatni Porchhalma' birtokosait:

1549. Zathmár vármegyében, *Porchhalma*. Ngos. *Báthori András* úr *xvj* kapu; új ház 7, szolgatiszt 1, szegény 13, bíró 1. Ngos. *Özv. Drakfiné* assz. ¹ *xiiiij* kapu. Új ház 11, tiszt 1, szegény 6, bíró 1. *Dobay János* *ij* kapu. Új ház 2, szegény 2, bíró 1. *Orozy Demeter* *ij* kapu; szegény 2, bíró 1.

1550. Zakmarv vármegyében, az azon megyei Al-Iszpany Chomaffay János' Jegyzéke szerént. *Porchhalma*. Báthori András úr *xvj* kapu. Drágffy úr' özvegye *xiiiij* kapu. Dobay János *ij* kapu. Orozy Demeter *ij* kapu.

¹ Drágffy Gáspár' özvegye, utóbb Báthory Györgyné.

1552. Bevétele az első segedelemnek Sz. - György napra 1552. másfél forintban Zathmárvármegyéből. Elé-
adatott a' kincstárhoz általküldetett Vernher úrtól Sz.-
Ivánhava' 6kán 1555. beiratott 's számba vétetett. *Porch-*
Alma. Ngos. úr *Báthori Andrásé xvj* kapu. ft. Új ház 7,
iii kapu. ft., új ház 3, szegényé. Ngos. asszony *özv. Drág-*
ffynéé xiiij k. ft. Új ház 11, *v* kapu. ft., 6. új ház szegényé.
Dobay Jánosé ij kapu. ft. Új ház 2, szegényé. *Orozy De-*
meteré ij kapu, ft. — ft = solvit = megfizette.

1553. Zathmárvármegyei első segedelemnek 1553.
Sz.-Lőrincz' ünnepére számbavétele. *Porchalma*. Ngos úr
Báthori Andrásé xvj kapu. ft., *xv* szegény, *ij* szolga,
j biró. Ngos úr Báthory Györgyé *xviiij* k. ft. (Drágfiné
2ik férje) *xiiij* szegény, 1 új ház, 1 biró. Dobay Jánosé
ij kapu. ft., *iiij* szegény. Lazthóczy Mátyás 1 k. ft., *iiij*
szegény, 1 elégett.

1554. Zathmárvármegyei első királyi segedelem
kapukénti behajtásának lajstromában, Moháchy Boldi-
zsár Róvótól. *Porczhalma*. Báthory András' része: 17
kapu. Dobay János' része: 2 k. Laztóczy Mátyás' része:
1 kapu. Ngos. Báthory György' része: 22 kapu.

1555. Posonban, Sz.-Mihály' ünnepén, ő királyi fel-
ségétől kiadatott első segedelem' számbavételének Ban-
czy Benedek Zathmár-vármegyei Róvó készítette Laj-
stromából. *Porczhalma*. *Lazthóczy Mátyásé* 1 kapu, 1
szegény, 1 biró, 1 puszta. *Dobay Jánosé* 2 kapu, 4 sze-
gény, 1 biró. Ngos. *Báthory András* úré 19 kapu, 20
szegény, 10 puszta, 4 szolga, 1 biró. Ngos. *Báthori*
György úré 25 kapu, 28 szegény, 4 puszta, 1 biró.

1567. Zathmárvármegye' számbavételének Tybay Já-
nos Róvó készítette Lajstromából. *Porchjalma*. Ő császár-
ri felségéé 9 $\frac{1}{2}$ kapu. Zekely László' özvegyéé 1 k. Ngos.
Báthory Miklós úré 5 k. Varjasy Istváné 1 k. Nagyobb
része elhamvadt.

1570. Zathmárvármegyében, ezen megyének eskütt
nemese Wraj Miklós számbavétele szerint, Wiczmandj
Miklós Róvósága alatt. *Porczalma*: Ngos. Báthory Miklósé
v kapu. Variassy Istváné 1. k. Ő császári felségéé *xj* k.

1572. Ő császári felsége' adójának Poharnak Gáspár Zathmár-vármegyei Róvó készítette Lajstromában. *Porczalma*. Waryassy Istváné *ij* kapu. Ő cs. felségéé *xv* kapu. Czegedy Andrásé *j* kapu. Ngos. Báthory Miklósé *v* kapu.

1576. Zathmár-vármegye' kapui' számbavételének Z. Márthony Farkas Pál Számbavevő készítette Lajstromából. *Porchjalma*. Császáré (Imperatoris) *xiiij* kapu. Varjassy Istváné *ij* kapu. Ngos. Báthory Miklósé *v* kapu.

1578. Zathmár-vármegye' kap. számbavételének Farkas Pál Számbavevő készítette Lajstromából. *Porchalma*. Császáré *xj* k. Báthory Miklósé *vj* k. Varyassi Istváné *1* k.

1582. Zathmár-vármegye' kap. számbavételének Farkas Pál Számbavevő készítette Lajstromából. *Porchalma*. Báthory úré *vj* kapu. Ispán Istváné *x* kapu. Réthey Péteré *1* kapu. Variassy Istváné *1* kapu.

1588. Zathmár-vármegye' Róvojának Zathmáry Miklósnak Lajstromából. *Porczalma*. Ngos. Báthory úré *vj* kapu. Ispán Istváné *x* kap. János Prédikátoré — (Joannis Pastoris) — *1* kapu. Réthey Péteré *1* kapu.

1596. Zathmár-vármegye' kapuinak uj számbavétele. *Porchialma*, és Eökörithó. Réthey Péteré *1* kapu. Ispán Istváné *iiij* kapu. Horváth Györgyé *1* kapu.

1598. Házak' számbavételének Lajstroma, a' mennyiben ország' törvénye szerént minden gazda vagy zselér-jobbágy' háza után egy-egy forint fizetendő kétszerre, ebben így találatnak a' birtokosok: *Parczalma*. Ngos. *Báthory Istvánnak* van ezen helységben negyven jobbagy-gazdai (colonialis) háza, azaz: 40. Ispán Istvánnak 37. Rapóty Mátyásnak 2. Demeter Deáknak (literatus) 2. Vasalaj Pálnak 2. Kende Jánosnak 1. Horvát Györgynek 6. Retey Péternek 4. Özv. Hidy Máténének 3. Öszvesen 97.

1599. A' házak' rendbeszedése, és a' Zathmár-vármegyére róvott adó' behajtása' Lajstromában. *Porchalma*. Ngos. Báthory István úr, van háza 35. Ispán István, van háza 32. Rapóty Mátyás, v. h. 1. Özv. Hidy Máténének v. h. 1. Demeter Deáknak v. h. 2. Vassalliy Pál-

nak v. h. 1. Kende Jánosnak v. h. 1. Horváth Györgynek v. h. 5. Rétey Péternek v. h. 3.

1600. Ezen évi országos törvény szerint rendbehozott házaknak és pénzbeszedéseknek, a' rendbehozó és adószedő Arachaj János Zathmár-vármegyei alispán készítette Lajstromban. *Porczialma*. Ngos. Báthory István úr, van h. 16. Ispán István, v. h. 22. Rapoty Mátyás, v. h. 1. Demeter Deák, v. h. 1. Vasallyaj Pál, v. h. 1. Kende János, v. h. 1. Horwát György, v. h. 4. Réthey Péter, v. h. 2.

1601. Ezen évi országos törvény szerint ismét rendbeszedett házaknak és pénzbehajtásoknak, Szathmár-vármegyei rendbeszedő és adóbehajtó Bogáthy Mihály készítette Lajstromban. *Porczalma*. Ngos. Báthory István úr, van háza 14. Ispán István, v. h. 21. Rapothy Mátyás, v. h. 1. Kende János, v. h. 1. Horváth György, v. h. 4. Rethai Péter, v. h. 2.

1602. A' pécsi püspöknek, mint a' behajtási számadásokra felügyelőnek, 1603ki Mindszenthava' 22kén Baggossy Pál és Nagy Máté, Zathmár-vármegyei Róvók által bemutatott 1602ik évi Lajstromban. *Porczalma*. Ngos. Báthory István úr, van háza 8. Ispán István, v. h. 10. Kende János, v. h. 1. Horwát György, v. h. 2. Rethai Péter v. h. 1.

1603. A' közpénzekről szőlő számadások felett rendeltetett számvevőnek a' pécsi püspök Szathmár-vármegye' Róvója által 1604ki Pünkösthava' 18ik napján vizgálat végett bemutatott 1603ki Adó-Lajstromban *Porchalma*. Ngos. Báthori István uré 3 ház, 6 f. Ispán Istváné 6 h., 12 f. Horváth Györgyé 2 h., 4 f.

1604. Orlle Miklósnak 1604ki Sz.-Mihályhava' 29ik napján bemutatott Zathmár-vármegyei Adó-Lajstromban. *Porchalma*. Tttes és ngos Báthori István uré 3 ház, 6 f. Ispán Istváné 6 h., 12 f. Réthej Péteré 1 h. 2 f.

1605. Zthrucz Ferencz felügyelőnek 1606ki Bőjtelhava' 24ik napján bemutatott Szathmár-vármegyei Adó-Lajstromban. *Porchalma*. Tttes és ngos Báthori István

úré 3 ház, 9 f. Ispán Istváné 6 h., 18 f. Réthej Péteré 1 h., 3 f. Vasallay Pál' taksája — f. 50.

1609. Zatthmárvármegye' Adó-Lajstromában. *Porchalma*. Kapy András' özvegyéé 3 kapu, 12 f. Ispán Istváné 2 $\frac{1}{2}$ k., 10 f. Rétay Péteré $\frac{1}{2}$ k., 2 f. Horváth György' taksája — f. 75 p. Harliani (igy) Ferencz' Taksája 1 f.

1610. Zatthmárvármegyei kapuknak, Kechellj Miklós Róvó, 1610diki Pünkösthava' 5ik napján készítette, új öszveszámolási, számbavételi, Lajstromában. *Porchalma*. Retej Péter, van kapuja j. Horváth György, v. k. j. Hidj Máté' özvegye, v. k. 3. Kapi András, v. k. 3 $\frac{1}{2}$.

1612. Zatthmárvármegyei kapuk' számbavételi Lajstromában adószedő Rétfalvi János. *Porchalma*. Retej Péter, van kapuja j. Horváth György, v. k. j. Hidj Máté' özvegye, van kapuja *íj*. Kapy András, v. k. *íj*.

1620. Zatthmárvármegyei kapuk' számbavételi Lajstroma szerént, mellyet készített Czeke Miklós Róvó, 's általvett Kassán 1620ki Szent-Jakabhava' 2ik napján Preiner Menyhért. *Porchalma*. Hidi Györgyé kapu *íj*. Laskaj Andrásé taksa 75 pénz. Horváth Gergelyé kapu fel (fél). Retej Péter' özvegyéé kapu fel. Egri Bernaté tak. 75. p. Bagdj Jánosé tak. 12 p. Lastoczj Jánosé tak. 18 p. Vasalj Pálé tak. 50 p. Hidj Máté' özvegyéé tak. 40 p. Kapi Andrásé kapu *íj*.¹ —

24 §. Hogy ezen öszveirásokban nem minden birtokos jött be, az magából az öszvegyeztetésből is kitetszik; nem jött be nevezetesen: Báthori Gábor, Erdélynek hercege, holott, miután az Ecsedi Ágnak, Báthory István királyi udvarbiró, Somogy-, Szathmár- és Szabolcs-vármegyei főispán' 1605ki Szent-Jakabhava' 25ik napján történt halálával, vége szakadván, ő lett az örökös, ő volt az egyik előkelő porcsalmi birtokos; elé nem fordulnak azok sem, kiket Szirmay ez időkorig, mint birtosokat, megnevez; eléjönnek ellenben a' kisebbek, kik zálogos vagy máskép lekötött részjósza-

¹ L. ezen értekezés' végén a' tanúírományt.

kat bírtak, de ezek' kifürkészésével, elállításával, rövidség' okáért felhagyok; hanem a' helyett

25 §. Emlekezet' okáért ide iktatom Szathmár vármegye' alispánjának Becskey Lászlónak 1776ki Sz. - Mihályhava' 27kén gróf Károlyi Antalhoz mint a' megye' főispánjához írt hiv másolatu levelét, melly fölvilágosítja: mi ok vezérlette a' megye' rendeit arra, hogy cselédeknek azon színü és készületű ruházatot adják, melly majd negyven évig folyvást megtartatott, egyszersmind fölvilágosítja azt is, hogy gróf Károlyi Antal nem tolta azt a' vármegyére, sőt kívánatának ellene szegült, és csak azután nyugodott meg a' választáson, minekutána az alapokon nyugvó köz kívánatról értesítettett.

Tartalma a' levélnek, a' mennyiben e' tárgyat illeti, szórul szóra imigy következik: „Nagy Méltoságu Gróff Feő-Ispány Kegyelmes Uram! Két alázatos levelemre adott kegyes parancsolattyát Excellentiádnak, tegnapi napon egész engedelemmel el vettem, 's tészem is alázatos Relatiomat hogy tudni illik, a' midőn az Tekintetes Nemes Vármegye Determinálta maga Katonáinak Liberiáját, elsőben is az Pecsétnek Diplomáját felhozatván, aztat meg vizsgálta, és ahoz képpest, minthogy abban a' kék szín, Veres, és fejér legbővebb, rendelte hogy a' Menté és Dolmány kék légyen, az Nadrág pedig Veres, Fejér Sinorral gombokkal 's hasonló fejér Szőr Sinor Eövel, találtatik a' Diploma festékeiben még Fekete Sárga, és Zöld szín is, 's azért lesz Fekete Süvegek, fekete Menté prémjek; lesz a' Süvegeken Sárga Réz pléh 's azon C. Sz. ki rajzolva. Lesz a' Süvegek mellet Bokkrétájok Sárga, Zöld, Fejér, Fekete szinekből készítendő. Ezek igy Determináltatván bizatot generalis perceptor, és Eötvös László Szolgabiró Urajmékra, hogy ezen mostani Debreczeni Vásárban meg Vásárollyák, a' mint akkor mindgyárt végeztek is a' Károlyi gomb kötővel, de már azolta is láttam Eötvös Szolgabiró Uramnál Kék és Veres vég posztókat, ezekbül méltoztatik Excellentiád kegyessen kinézni, hogy elég fundamentummal lévén a' Nemes Vármegyétől el intézve, 's Determinálva ezen Libéria, a' mely szép is lesz, általam to-

vább nem gátoltathatik, csak pénzek maradgyon öszve szerzésekre mivel szintén akkor kellett Hétezer forintokat ad Commissariatum béolvasni.

Szolgabíró Eötvös Imre uram hogy a' Tiszát dolgoztatta, két hete telik kit Méltóságos Báró Orezi eö Nagysága munkában találván dicséretet kapot, meghagyván hogy most egy végben csak usque festum S. Michaëlis folytassa munkáját had vethessen a' Szegénység 's a' t. K. Tothfalu 27 Sept. 1776 Excellentiádnak alázatos szolgálója Becski László, m. k.'

M Á S O D I K R É S Z.

Az Ecsedi Láp.

1 §. Jóval megelőzi ez a' történetírás' emlekezését, a' Magyaroknak Árpáddal lett bejövetele' korát.

Bela király' nevezetlen jegyzője, a' magyar vezérek' történeteiről írott könyvének XXIIdik fejezetében, minekutána elmondotta, mikép támadott Szabolcsvára, beszéli: Akkor Zabolcs és társai az egész hadi sereget két felé oszták, hadd menne egyike a' Szamos folyó mellett, másika pedig Nyírségen. Zabolcs és Tass, a' Lél' apja, a' Tisza' martjánál mendegéltek a' sereg' felével, nemzeteket hódítván; és jöttek Szamos folyó felé azon helyre, mellynek most *Sárvár* a' neve; és azon helyen, a' *mocsárok* alatt, Tass, a' Lél' apja, nagy árkot ásatott az öszvegyűjtött népséggel, és igen erős földvárat alkotott, mellynek előbb *Tassvára* volt neve, most pedig *Sárvárnak* hivatik. ¹

¹ Tunc *Zobolsu* et socii sui totum exercitum in duas partes diuiserunt, vt vna pars iret iuxta *fluuium Zomus*, et altera pars per partes *Nir. Zobolsu* et *Thosu* pater *Lelu*, cum medietate exercitus egressi sunt per crepidinem *Thysciae*, subiugando sibi gentes, et venerunt versus fluuium *Zomus* ad illum locum, qui nunc dicitur *Saruuar*, et in eodem loco infra paludes, *Thosu* pater *Lelu*, congregata multitudine populi, fossatam magnam fecit, et castrum munitissimum de terra construxit, quod primo castrum *Thosu* nominatum fuit, nunc vevo *Saruuar* vocatur.'

2 §. Ebből nyilvánvaló, hogy Sárvár, mely 1337ik évben bizonyos oklevél' tartalma szerint, monostorral is diszeskedett, 's Ecsednek dél felől vala szomszédja, és a' mellynek immár csak aszálykor látszának romjai az Ecsedi Lápból, a' mocsárok' tövében emelkedett; azon mocsárok pedig maga az Ecsedi Láp.

3 §. Még világosabb emlékezet vagyon Ecsed helységről és a' mellette tespedő lápról Róbert Károly királynak, a' Guthkeled nemből származott Bereczk' fiai' részére, várépítés felett költ adományleveleiben, melyeknek csak tárgyamat érdeklő foglalatjait adom elé, a' mennyiben magok az eredetiek fedezvék előttem, hibás másolataik pedig már nyomtatásban is olvashatók; és ugyan:

4 §. Róbert Károly' zavargós uralkodása' kezdetén, az ellene lábon állott fő embereknek, Néhai Tamás' fiainak: Kopasznak, a' hajdani nádornak, és Bekének hadában valának többek között, kik őt királynak nem akarák, a' Vak Durugnak (másoknál: Durus) fia Domokos, és másik fiának Márknak fiai is; ezek a' Károlyhoz szított és mellette harczolt uraknak jószágait tüzzel vassal pusztították, embereit öldösék, de magok is pártos állapotjokban megölettek; ezeknek tehát Szathmár-vármegyei Eched nevü birtokát a' király elfoglalá, és azt az érette károkat és boszuságokat szenvedett hiveinek, Baturi Bereczk' fiainak: János és Leukus mestereknek, kiket a' vérség' jusán is illet vala, ajándékozá, Temesvárott, 1307ki h*svétünnepe után szerdán, Bőjtmáshava' 29ik napján; — és ezen ajándéklevelét János, András, budai prépost, Lőrincz és Miklós mestereknek, Baturi Bereczk' ispán' (comes) fiainak részére, újabb, kettős függő pecsétü, jeles alkatu adománylevelével is megerősíté 1325ki Szent-Ivánhava' 22dik napján. (Anno Domini Millesimo Trecentesimo Vicesimo Quinto, Decimo Kalendas Julii).

5 §. Később pedig és ugyan 1334. Judica vasárnapon — Bőjtmáshava' 13kán, — nehogy idővel az átkozott pártosok' ivadékaitól a' kiállottakhoz hasonló nyomor-

gatásokat, az iránta és az ország iránt, valamint koronáztatása' kezdetétől bebizonyított, úgy utóbb is ki-tüntetendő hivségök miatt, szenvedni kénteleníttesse-nek, megengedi, sőt szorosán meghagyja: hogy Baturi Be-reczknek fiai: János, néhai Lőrincz' gyermekei, és Mik-lós, birtokaik közzül kiszemelendő valamelyik alkalmas helyen, és különösen a' Szathmár-vármegyei *Ecsed* nevü birtokjok' rétein vagyis *mocsáraiban*, mentül erő-sebb kő- vagy favárat, a'mint tetszeni fog, építsenek, alkossanak és sánczoljanak. Melly várnak vagy erős-ségnek a' mennyiben hivségök az alapja, ennek emle-kezetére közszollás szerént *Hívség* legyen neve.

6 §. Fel is építettett a' vár, vagyis tulajdonké-pen az erősség, mellyet nemhogy a' pártosak' ivadéki meg-vehettek volna, de idővel még a' gyakorlottabb várvi-vók is sikeretlenül ostromlottak, és pedig magok a' vá-rat kerítő mocsárok, vagyis az *Ecsedi Láp* miatt; azon-ban nem *Hívség*, hanem *Ecsedi Vár* volt mindenkori neve.

7 §. Ezen, a' természet szülte mocsárokat a' mes-terség nemcsak feltartotta, hanem öregbítette is, és an-nyira ment vala már kártékonyságuk: hogy a' mit mes-serség öregbített, mesterség nem vala képes kisebbíte-ni, annyival inkább elenyésztetni.

8 §. Terjedett a' mocsár, nevededett a' láp, 's 1730ik évben, midőn Mikovinyi Sámuel felmérte, a'mint Szirmay Antal Szathmár vármegye' leirása' I. részének 21ik lapján mondja, annak hossza hét, szélessége pe-dig négy mértföldnyire terjedett, és egynehány népes helységet úgy elnyelt, hogy azoknak csak a' régi papi-rosokon találatik gyászos emlekezete.

9 §. Az ecsedi irgalmatlan láp okozta teméntelen károk nem szivelhetvén tovább Szathmár vármegye, az 1751ki országgyűlés alatt Szent-Ivánhava' 26ik napján tartatott 23ik ülésben, több közös sérelmein és kívána-tain áltmenve: eládja nyomorságait, elészámlálja vi-szontagságait; miképen t. i. a' Tatárok' legközelebbi be-rontásakor tűzzel vassal pusztított, és a' pogányrab-

ságra vitetett négy ezer fő között több száz adózó lakostól megfosztatott; miképen utóbb, mások a' dögmirigy-től majd csaknem egy csapással elóltattak, 's az által elégtelenné vált a' megye megfizetni a' segedelmezési adóul járuló tizenhat ezer forintot: felfedezi, hogy a' megyén keresztül folyó 's határi között egyesülő Tisza, Szamos, Kraszna, és Túr folyóvizek' szörnyü áradási is, mellyek a' Szamos-közi járásban egészen, a' Kraszna-közi és nagy-bányai járásokban pedig egy részént, mocsárokká, tavakká, láppá változtaták a' szántóföldeket és kaszálóréteket, más kerületekbe széleszték az örökös jobbágyokat, és így e' csapás is szerfelett megkevesíté a' megyebeli adófizető nép' számát.

Mindezeknél fogva tehát folyamodék ő felségéhez, méltóztatnék a' Bereg, Ung, Szabolcs, Zemplén, és Ugocsa vármegyéknek is annyira ártalmas vizkiöntések' elhárítása' eszközéről rendelkezni; addigis pedig adóbeli hátramaradt tartozását a' megyének elengedni. De ezen sérelem és kérés, akkorában pártfogást nem találván, a' többiek' sorából kihagyatott és más helyre utasíttatott. Azonban:

10 §. Szent-Ivánhava' 30ik napján a' 27ik, Szent-Jakabhava' 6ik napján a' 31ik, és 13dik napján a' 36ik ülésekben, az e' végre egyesült hat vármegye' kérése ujjolag elékerülvén, és az is meg pendíttetvén, hogy a' vizek nemcsak a' megye' lakosainak vagynak tetemes kárukra, hanem a' királyi só' szállítását is késleltetik, és költségesebbé teszik: oda hajlott a' Karoknak és Rendeknek nagyobb része: kérettetnék meg ő felsége, méltóztatnék a' dolog' siettetése' okaért a' Tisza' folyásáról és tekervényeiről tellyes ösmérettel bíró gróf Károlyi Ferencz' való és kimerített értesítését elfogadni, az ő szorgalma által 's jelenlétében pontosan készült földképet elémutattatni, és magát gróf Károlyi Ferenczet, előlegesen is, a' Tiszának szabályozásához fő kormányzóvá kinevezni.

Magok a' vármegyék minden erejüket, tehetségöket, közredolgozásukat és igyekezetöket ajánlák a'

munka' sikeresítésére, csak elégtelenségök' esetére kérék a' királyi készpénz segedelmet, melly a' sónak sebesebb és biztosabb szállíthatása által mi hamar megfogna térülni és a' kincstárnak örök időkgig gyümölcsözni.

11 §. Lett is az erőlködésnek annyiban fogantja, hogy az 1751ki 14ik törvényfejezet alkottatott, mellyben parancsoltatik: a' kiöntéseket okozni szokott folyóvizekben találtató malomgátaknak elrontása, és a' folyók' medreinek a' bennük heverő fatörzsököktől kitisztítása.

12 §. De, hol a' magányos haszon a' közjó' elibe tétetik, hol szabadság a' törvényelleni rugódozásban helyheztetik, 's erőhatalom kívántatik a' törvény' sikeresítésére: ott a' vállalatnak nem lehet szapora gyümölcse; hol pedig erő sem használtatik, eszköz is hibázik, ott a' törekvésnek dugába kell dőlni. Így maradt a' Tisza hajdani korában. Hozzá járulván, hogy gróf Károlyi Ferencz 1758ki Kis-aszszonyhavának 14dik napján meghalálozott.

13. Nagyobb hévvel vitetett a' másod rangu folyónak, az évenként hatszor is kiönteni szokott Szamosnak, szabályoztatása. — 1770dik évtől kezdve egymást érték a' n. m. Magyar Királyi Helytartó Tanács' útján Szathmár vármegyéhez kibocsáttatott felsőségi rendelések, de ámbár hadi erő is ajánltatott: a' malmok' gátjai ki nem hanyattak, a' rekeszek ki nem szedettek, a' szabad folyást gátló törzsökök ki nem vonattak; akadályul gördítettvén a' tulajdonnak sérelme és a' pénznek szüke.

14 §. Gróf Károlyi Antal, Ferencznek fia, tudósítatván 1774ki Szent-Ivánhava' 6ik napján 2558ik szám alatt, a' Szamos' szabályozásához Szathmár és Szabolcs vármegyékre terjedő királyi hatalommal biztossá nevezetéséről, minekutána maga megjárta a' folyót, híven eléadá a' temérdek akadályokat, mellyek az eszközök 's erő' fogyatkozásában, a' Szamosnak hajózható állapotba tételét majd csaknem lehetflenné teszik, és kérte; a' királyi biztosi tiszttól feloldoztatását eszközöltetni; de a' személyébe vetett bizodalom nem engedé kérését elfogadtatni, és csakugyan a' Szent-Jakabhava' 7ik nap-

ján 3050ik szám alatt vele közöltetett hathatós előterjesztés, kecsegtető ígéret, 's fejedelmi akarat győzött, és a' nagy hazafilélek új erőre gerjedd.

15 §. Beszereztettek a' gépelyek, mellyekkel viz' medréből a' tőkék felhuzatnak, — a' fák gyökerestül ki szaggattatnak, — a' törzsökök, czövekek, viz alatt elfürészeltetnek, — 's a' viz alatti sziklák széllyel hányattatnak.

16 §. Tanácsra szólítottak az értelmesebb földmérők: Suchodoszky G. kapitány, Kriechbaum Ignác Szabolcs, Gassner Theophil Bihar vármegyék' földmérői; Zanathi Antal, Zimán Ferencz, és Mező Cyrill, ki utóbb, 1784ki Szent-Mihályhavában, már mint Szathmár vármegye' földmérője, a' Szamos és Kraszna' szabályozásától a' Tisza' rendezéséhez szollíttatott; úgy Boriczky Pál, Kis Ferencz, Meszlényi Ferencz, kik leginkább az Ecsedi Láp' kiszárítása körül forgolódtak.

17 §. Járásokra felosztatott a' Szathmár-és Szabolcs-vármegyei kirendelt napszámos; és a' felügyelés, pontos elintézés, az alispánok' hatósága alatt szolgabírákra bízott, kik az ezerekre menő emberrel, költséggel, számtalan törzsököt kivonattak, élőfákat kivágattak, malmokat eltörültek; de a' cél tellyesen még sem éretett el; azt azonban még is eszközlötte, hogy a' Szamos vize Erdélyország' határától kezdve a' Tisza folyóba szakadásáig hajózhatóvá lett darab időre; melly szerencsés sikerért, a' Nagy Maria-Theresia császárné és királyné aszszony, gróf Károlyi Antalt azzal jutalmazá, hogy íranta, 1780ki Kis-Aszszonyhava' 19ik napján, gróf Esterházy Ferencz magyar kanczellár által kegyelmes tetszését kijelenteni méltóztatott!

¹, Vienna. Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Comiti Antonio Károlyi de Nagy-Károly, I. Ordinis Militaris Regio Theresiani Equiti, Comitatus Szattmarien. Supremo Comiti, Sacr. Caes. et Regio - Apostolicae Majestatis Camerario, et actuali Intimo Consiliario, Generali Campi Mareschalli Locumtendenti, unius Legionis pedestris Ordinis Hung. Collonello, ad Tabulam Septemviralem Assessori, per I. Regnum Hungariae Dapiferorum Regalium Magistro, nec non Superiori Regio

18 §. Inkább közelített czéljához gróf Károlyi Antal az Ecsedi Láp' lecsapolásával; ki a' bele folyó 's ágya veszetten egész Szamosszegig sok határt elárasztó 's feneketlen láppá változtató Kraszna vize' lebecsátásáról 's medre' kiválásáról gondolkozván: legelsőbben is a' Láp'nak alsó részét, Szamosszegtől Kocsordig, az azelőtt járatlan úton hajókázva, 1776ik évben személyesen megvizsgálta; azután 1777ik évben, a' végre kiküldött három földmérője által felmérte, az egész Ecsedi Láp' képét papirosra tétette, 's 1778ki Pünkösthava' 11dik napján hozzá fogatott a' munkához, felül a' metszenzöfi árkon a' szamosszegi határban kezdetvén, 's alulról felfelé 710 ölnyire folytattatván a' tisztítást.

19 §. A' Kraszna folyó' medrét 1 — 2 ölnyi szélességre 's öt lábnyi mélységre kemény földbe ásatta, régi ágyát 4800 ölnyire egész Kocsordig, a' bele hulladozott fáktól 's leginkább a' nádtól és kalakántól, Szent-Jakabhava' 11ik napjáig kitisztíttatta, midőnis a' munka egy hónapig megszüntetett. Kis-aszszonyhava' 10ik napján,

Scholarum, et Studiorum per Districtus Ungvarien. et Magno-Varadien. Directori, Domino mihi colendissimo. Pestini. ex Offo. Excellentissime, ac Illustrissime Domine Comes Domine mihi colendissime! Consilio Regio Locumentenentiali Illud Majestati SSmae repraesentante: Excellentiam quippe Vestram delatam sibi Fluvium Samusium ad ratigerationem, et navigabilitatem perducendí provinciam eo perduxisse, ut a Finibus Transylvaniae usque illumlocum, quo in Tybiscum illabitur, nullum obstaculum, quod aut ratigerationi, aut navigationi obicem ponere possit, reperiatur, Eadem Summefata Majestas comprobatum Excellentiae Vestrae pluribus in occasionibus in altissimi Servity, Bonique publici Promotionem directum Zelum collaudare, ac mihi in commissis dare dignata est, ut Complacentiam suam Caesario-Regiam hisce meis Literis mediantibus Excellae Vrae significem. in reliquo constanti cum Veneratione persisto. Excellentiae Vestrae Viennae Die 19na Augusti. 1780. Servus obligatissimus Comes Franciscus Esterházi m. p. 4

ismét hozzá fogatott Kocsordon felül, 's vas szerszámokkal a' csaholyi tóig, onnan az ecsedi nagy tóig, azontúl az Ecsedvár melléki néhai gróf Károlyi Ferencz' régi ásoványáig, egresekén, cserés és sajtlapokon keresztül, két öl szélességre 's körül belül egy öl mélységre, 8180 ölet vágatott által és tisztított ki.

20 §. Ennek bevégzése után a' náddal 's kalákánál ujjalag benőtt gróf Károlyi Ferencz' ásoványát két öl szélességen túl is, saját tisztviselőinek és szolgálóinak felvigyázásuk alatt, a' nemes vármegye rendelte, de naponként öt garasával ön maga fizette emberekkel, kiket többszöri megjelenése által is ébresztett, ösztönözött, 3100 ölnyre kitisztította Szent-Andráshava' végső heitéig; melly költség, egybevévén a' Láp' felvétele' díjját, a' munkások' naplókönyv szerént kifizetett bérét, lápi szerszámok', a' felvigyázóktól megemésztetett termékek' árát, és az egyenes kötelességtől elvonatott 's ide alkalmaztatott tisztviselők' fizetését, ezen 1778ik év' végéig: 16593. Rftba 40 $\frac{1}{2}$ krajczárba telt; azon reménységet támasztá azonban a' munka, hogy Kraszna vizének akadálytalan folyása leend, és az Ecsedi Láp, ha egészen nem is, de nagyobb részént bizonytal ki fogna száradni.

21 §. A' vállalat' szerencsés sikerülése újabb áldozatok' tételére is tüzelé a' nagy hazafit; ki az iszonyú költségektől és nehézségektől vissza nem rettentve, a' kereskedés' előmozdítása' tekintetéből, de azért is, hogy az áradásoknak elejét vegye, és a' sok posványt megszüntesse: Vertics József földmérő' felügyelése alatt, Csongrád vármegyében is csatornát ásata 1779dik évben, mellyel a' Tiszát Hód-Mező-Vásárhely alá szándékozóék vezetni; és csakugyan, levelek' bizonyítása szerént, 1780dik évben el is készült az; de miért nem használtatik ma, miért és mikor akasztatott meg a' tetemes haszonnal kecsegtető munka: a' bővebb fürkészség fogná kifejteni. De ez csak mellelgesen legyen említve.

22 §. Több örömet is okozott még gróf Károlyi Antalnak a' Lápon tett munka, midőn annak sikerét minden ol-

dalrol értene, és Szathmár vármegye, a' Láp' megszemlé-
léséről, a' végett kiküldött tagainak 1780ki Szent-György-
hava' 15dik napján költ tudósítását, az említett hónap
17ik 's következett napján, számos földes - ur' jelenléte-
vel Nagy - Károlyban tartatott köz - gyűlése' alkal-
mával felolvastatná, levéltárába eltéetni rendelné, és
neki azon megösmérés mellett, hogy a' csatornának
harminczkét ezer rftnyi tulajdon költségén, de a' köz-
jóra ásatásával, az Ecsedi Lápöt hajózhatóvá tevé, a' tu-
dósítást hitels másolatában örök emlékezetre kiadná;
mellynek hív másolata ez: „Nos Universitas Praelatorum,
Baronum, Magnatum, et Nobilium Comitatus Szatthma-
riensis. Damus pro memoria Tenore praesentium Signi-
ficantes, quibus expedit, Universis; Quod cum Nos An-
no, Die, Locove Datarum praesentium, Termino vide-
licet Congregationis Nostrae Generalis, pro tractandis,
concludendis que arduis, altum Suae Sacrae Caesareo-
Regiae, et Apostolicae Majestatis Servitium, et commu-
nem Cómítás istius permansionem respicientibus Pub-
licis, frequenti Numero convenissemus: Eotum Gene-
rosi, utpote Josephus Zanathi, Carolus Lubi de Bene-
dekfalva Sacrae Caes.-Regiae, et Apostolicae Majestatis
Aulae Familiaris, et Districtus N.Károlyiensis, et M.
Varadiensis Scholarum Regius Inspector, Emericus Dó-
sa, et Ladislaus Vitkay de Eadem Ordinarius Comitatus
hujus Juratus Notarius, Omnes Vero Tabulae Iudiciariae
Assessores, ut et Franciscus Nagy de Rápolt Substitu-
tus Iudex Nobilium, Nostrum de medio Nostri assurgen-
tes in conspectum, ex debito Officij sui Munere, ut per
Nos ad perlustrationem Canalis illius Exmissi, quem
Excellentissimus, ac Illustrissimus Dominus Comes An-
tonius Károlyi de Nagy-Károly ttzc. Comitatus istius
Supremus Moderator in Palude Ecsediensi Suis propriis
Sumtibus à Territorio gremialis Possessionis Domahida,
Locoque Sás-Láp, vel Tolás dicto, usque finem Lineae
Rubrae, ubi nimirum in Veterem alveum Fluvij Kraszna
influit, in Territorio utpote Possessionis Szamoszeg In-
clyto-Comitatu Szabolcsiensi ingremiatae existentis ad

27055 Orgias ex fundamento effodi curavit, qualem super comperta rei Veritate, modalitate que (igy) perlustrationis, et indagationis per se factae sub hacce Congregatione Nostra Generali Nobis Scriptam suam, in Archivum Nostrum reponendam praesentaverint fidedignam Relationem. Tenor eandem sequitur in hunc Sensem.

Infra-Scripti praesentibus Testamur; Quod ubi pro Inspectione Canalis illius, quem Excellentissimus ac Illustrissimus Dominus Comes Antonius Károlyi de Nagy-Károly ttzc. in Palude Ecsediensi ad Octo fere milliaria protensa amore boni Publici suis proprijs Sumtibus, prioribus Annis effodi coeperat, Annoque recens exacto 1779. ad illum statum deductus est, ut per Canalem illum magna quantitate Stagnantis aquae decurente, notabili in Parte Paludinea Loca ab immemoriali inusabília Anno elapso 1779. Usuabilia reddita sint; ex Parte I. Comitatus Szabolcsiensis Perillustres, ac Generosi, Paulus Zoltán de Cseb, ejusdem Comitatus Ordinarius Vice-Comes, Josephus Nyiczky Tabulae Iudiciariae Assessor, Emericus item Eördög de László-Falva, et Michaël Jármí Ordinarij Comitatus Szabolcsiensis Iudices Nobilium Deputati, Nobis ex parte hujusce I. Comitatus ad actum illum perlustrationis ordinatis, Semet associantes, ubi vi muneris Nostri Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Comiti Antonio Károlyi de Nagy Károly ttzc. qua per Suam Sacram Caesareo-Regiam Majestatem in Repurgatione Fluviorum Samusij, et Krasznae, clementer Delegato Regio Commissarario Nostra humilima in Oppido Nagy-Károly Die 11ma Aprilis Annó hocce volvente 1780. exhibuissemus obsequia; Idemque Titulatus Excellentissimus Dominus Comes Nobiscum Karolyino movens ad Possessionem Kis-Majtény Comitatu huic ingremiatam divertisset, ut vel eo accuratius tam Labor ipse magnis Suae Excellentiae impensis perfectus, quam vero ex eodem Labore in Bonum Publici redundans commodum inspici valeát, Septem Naves veteri Alveo, Fluvij Krasznae ad Possessionem Kis-Majtény ordinatae,

conspiciebantur; Quibus etiam 12ma Mensis Aprilis horâ Sexta matutina cum Excellentissimo Domino Comite Regio Commissario conscensis, per antiquum Fluvij Krasznae Canalem, sat ut cunque latum navigantes observavimus ad Rippam eiusdem Krasznae ex Parte Orientali in Territorio Domahidiensi Foenisecia á memoria hominum ipsis Incolis Kis-Majtényiensibus referentibus nunquam usuata, Anno praeterlapso 1779. Octo Capecias pro Pabulandis Pecoribus apti Foeni produxisse, hocque per Ioannem Varjú Kis-Majtényiensem Incolam acceptum beneficium noviter per Paludem Structo Canali attribuisse.

Sed et ad locum Régi Hid-láb dictum in eodem Territorio aliud foenile Anno primum exacto in quantitate quatuor Capeciarum usuabile redditum esse vidimus.

Colliculum demum ex parte Orientali, cui superstructum fuisse Templum Domahidiense non ita pridem dirutum, vestigia Templi perhibent, reperimus, cujus Colliculi e regione, parte videlicet Occidentali videntur foenilia Anno primum 1779. per exsiccationem Paludis in quantitate octo Capeciarum usuata, usque Csahóczi Foka protensa, ad quem nimirum Locum Csahóczi Foka appellatum horâ octavâ pervenimus. Hicque subsistentes, ipsi Incolae Kis-Majtényienses remonstrarunt Locum illum, ubi Anno exacto 1779. Tugoriolum Armentarij Ladislao Eötvösiani in Loco Jég-Verem dicto Structum fuerat, iidemque Incolae retulerunt Armentum dicti Domini Ladislai Eötvös perprius in Loco eodem pastum fuisse, successive vero illo eodem Anno per Incolas Esztröienses Locum eundem in Foenisecium assumptum, 136. Capecias foeni, sat commodi produxisse; His itaque taliter observatis, appulimus hora Nona ad Locum Sás-Láp, vel Tolás dictum à Ponte Kasodiensi in Fluvio Kraszna existente 3600. Orgijs distantem, ubi nimirum opus repurgationis Alvei Kraszna coeptum est, ac in distinctionem Veteris Alvei non repurgati, à repurgato Alveo, ac noviter structo Arbor quaedam modice incurvata Salicea ex parte Orientali in Rippa Fluvij Kraszna succrescens denominata est; Hic referentibus Incolis Kis-

Majtényiensibus, et Domahidiensibus Canalis adeo obstructus erat, ut Fluvij Kraszna liber decursus penitus impeditus fuerit, et nec prius Incolae Domahidienses ab exundationibus aquarum (quas quolibet fere Anno relictis etiam Domibus Suis experiri cogebantur) liberati sunt, quam facta ejusdem Canalis repurgatione, et excavatione. Lateri Orientali expurgati Canalis hujus adhaeret Locus Rozsa-Mező nuncupatus, qui ab ante inusabilis fuerat, nunc tamen exsiccata Palude in foenile conversus est, et Centum, Sexaginta caepcias foeni commodi Anno 1779. produxit. In hunc Alveum novus Alveus ex Sáij-Láp in latitudine duarum, et ultra Orgiarum magna opera excisus inductus est, per quem etiam usque Oppidum Ecsed navigantes hora primum quinta pomeridiana ad idem Oppidum Ecsed appulimus; Occasione Navigij nostri noviter Structos Canales usque Oppidum Ecsed in se Orgias 13280. complectentes magis excavandos, ac in Latitudine etiam dilatandos venire observavimus.

Hic itaque Subsistentes Nocte exacta, sequenti Die utpote 13ia ejusdem Mensis hora sexta matutina Navibus conscensis ex Oppido Ecsed movimus, ac per Canalem illum, qui versus Nagy Tóó-efossus esse visitur, navigantes, venimus ad Locum Nagy-Tóó dictum, ab Arce Ecsed orgijs 1300. remotum, tam in Latitudine, quam et Longitudine sua orgias in se 435 complectentem, abinde vero ex eodem Nagy-Tóó, sumptibus Suae Excellentiae educto in Canale navigantes observavimus novi huius Alvei Orgias 1580 in Se complectentis lateribus arundinetum adhaesisse, Virgultaque Succrevisse, ac per id Alveum hunc constrictum esse, adeoque omnem Operam in eo locandam venire; Ut Alveus hic à Virgultis, Arundineto item repurgetur, ac majorem in profunditatem effodiatur, et in latitudine etiam usque Csaholyi Tóó, ad quem nimirum Locum hora Octava matutina venimus, ampliatur.

Locus Csaholyi Tóó, in Territorio Praedij Csaholy situs esse refertur, è quo Loco eductus novus Canalis ex Orgijs 2300. constans usque antiquum Alveum Fluvij

Kraszna, Locum utpote sub nomenclatione Tatár Vára venientem, mox infra Possessionem Kocsord reperibilem majori in parte dilatatione, et in profunditatem excavatione eget, per quem etiam novum Canalem navigantes, ac in antiquum Fluvij Kraszna Alveum pervenientes, hora nona matutina Venimus ad Possessionem Kocsord, ac abinde hora Undecima Naves ingressi per antiquum Alveum eiusdem Fluvij Kraszna navigantes, attigimus Canalem illum, quem Sua Excellentia mox infra eandem Possessionem Veteri Alveo iam nullibi apparentè, effodi curavit. Qui etiam esto nonnulla sui in parte, Sat amplius esse videatur, majori tamen in parte non tantum in Territorio Kocsordiensis, verum et in Sándoriensi Terreno, Kocsordiensis Vicino, usque Territorium Szamosszegiense, tam in profundum excavari, quam vero dilatari debet, Canalis iste in se Orgias 3160. complectitur.

Remonstratus est demum Nobis Locus ille, ubi Meta Territorium Sándoriense à Pályiensi distingvens dicitur ab antiquo fuisse, inibique foenile Kapronczaiianum reperitur, per Pályiensem Incolam actu possessum, Loquoque in hoc novus Canalis in antiquum Alveum, truncis repletum, et arundineto obsitum, ac per repurgationem in Canalem efformatum inductus esse videtur; Verum et Canalis iste antiquus magnis impensis repurgatus, opera Comitatus Szabolcsiensis magis dilatandus, et in profunditatem, ut vel eo celeriori è Palude Ecsediensi per eundem Canalem hucdum Stagnans aqua volvatur cursu, excavandus veniet.

Beneficio itaque jam hic sat veloci cursu defluentis aquae per Canalem hunc Barnafás dictum, ex Orgiis 2700. constantem navigantes, 1-o Quadrante ad Tertiam venimus ad novum Alveum, sub nomenclatione Flavae Lineae effossum, Orgias 490. in se complectentem, cui junctus est Alveus Zöld Linea dictus, Orgiarum 400. Sed uterque iste Alveus, tam in profunditatem fodi, quam vero dilatari debet, per huic vero canalem aqua influit in Alveum Veres Linea vocatum, Orgiarum 640. Quem Annis Superioribus Comitatus Szatthmariensis ad-

jutorio Excellentissimi Domini Comitis Antonij Károlyi de Nagy-Károly ttzc. medio Meczenzöfionum pro magna pecuniarum Summa fodi curavit. Qni Alveus ut ut latus in profunditatem adhuc magis excavandus erit. Alveus hic sub nomenclatione Veres Lineae Veniens, jungitur veteri alveo Fluvij Krasznae, Anno primum recens exacto 1779. opera Comitatus Szatthmariensis à Truncis repurgato, in quem etiam antiquum Alveum ex parte Orientali quidam Alveus nullius Nomenclationis; Ex parte vero Occidentali Filep-Foka Alveus supra Locum illum, ubi Mola Lónyaiana Situabatur, influit. Isto itaque Alveo jam repurgato, Pontèqvè Ég-Hidgya dicto primo Quadrante ad Quartam relicto, in antiquo Sat lato, et profundo, nullanque repurgationem requirente Alveo Fluvij Kraszna, hora Quinta perveimus ad Possessionem Ócsva Comitatus huic ingremiatam.

Hanc itaque humillimam Super qualiter per Nos compertis, et observatis per Paludem Ecsediensem, magnis Excellentissimi Domini Comitis Antonij Károlyi de Nagy-Károly ttzc. Sumptibus, eformatis huedum Stagnantis aquae ductibus Inclytae Universitati facimus relationem. Signatum N. Károly, 15ta Aprilis Annò 1780. Josephus Zanathi Tabulae Judiciariae Assessor. m. p. Carolus Lubi de Benedekfalva. m. p. Emericus Dósa Casarum Generalis Perceptor, et Tabulae Judiciariae Assessor. m. p. Ladislaus Vitkay de Eadem Juratus Ordinarius Notarius, et ejusdem I. Comitatus Tabulae Judiciariae Assessor, ac Deputatus. m. p. Franciscus Nagy de Rápolth Comitatus Szatthmáriensis Substitutus Judex Nobilium, ac Deputatus. m. p.

Dorsaliter vero haec inserta esse conspiciuntur: Praesentes Relatoriae Testimoniales Exmissorum Dominorum Deputatorum praesentatae, et in concursu plurimorum Dominorum Terrestrium sub Congregatione Generali I. Comitatus Szatthmariensis 17ma et Subsequis Mensis Aprilis Anni 1780. Diebus in Oppido Nagy-Károly celebrata perlectae, in Archivum Comitatus hujus Szatthmariensis reponi Determinantur. Per Juratum

I. Comitatus Szathmáriensis Vice Notarium Antonium Nozdroviczky de Eadem m. p.

Ude Nos opus hoc Deputatorum Nostrorum Nobis relatum de Verbo ad Verbum Transummi facientes, Sub authentico Comitatus istius Sigillo Excellentissimo, ac Illustrissimo Domino Comiti Antonio Károlyi de Nagy-Károly ttzc. memoratum Canalem per Paludem Ecsediensem insumptis suis Triginta duobus Millibus cum summa Publici utilitate erigenti, et Paludem Navigabilem reddenti, pro aeterna memoria, Suique uberiori pro Cautela expediendum, et extradandum esse duximus. E Congregatione Nostra Generali 17ma et Subsequis Mensis Aprilis Anni 1780. Diebus in Oppido Nagy-Károly celebrata.

Veres viaszok fölibe tett,
négyeszegű fehér papirosra
nyomott nagy kerek Pecsét.

Lect. Correct. et Extrad.
per jur. I. Ctus Szathmar.
Ordinar. Notarium Ladisl.
Vitkay de Eadem. m. p. —

vagyis fő vonásaiban ez a' magyarrá tett foglalatja:

Zanathy József, Benedekfalvi Luby Károly királyi udvarnok, és a' nagy - károlyi meg' nagy - váradi kerületi iskolákra királyi felügyelő, Dósa Imre, és Vitkay László Szathmár vármegyének főjegyzője, mindnyájan Szathmár vármegye' táblabirái, és Rápolti Nagy Ferencz alszolgabíró, kiküldettetvén a' megyétől, azon csatornának megsejlesztésére, mellyet nagy - méltóságú gróf Károlyi Antal főispán, a' majd nyolcz mértföldnyire terjedő Ecsedi Lápban, Domahida helység' határától, és ugyan: a' Sás-Láp vagy Tolás nevű helytől fogva, Szabolcs-vármegyei Szamoszeg nevezetű helység' határbeli Kraszna folyó' régi medrébe vitetett, 's 27,055 ölnyire, tulajdon költségén, annyira kiásatott, hogy az által, tetemes mennyiségű álló viz lefolyván, emlekezetet haladó idő óta haszonvehetetlen több hely haszonve-

hetővé tétetett; midőn annak megtekintése' okaért, Szabolcs vármegye' részéről Csebi (Csepei) Zoltán Pál első alispán, Nyiczky József táblabíró, 's Lászlófalui Eördög Imre, és Jármy Mihály főszolgabírák is, mint követek, hozzájuk csatolták magokat: 1780ki Szent-Györgyhava' 11dik napján, tiszteletüket tévén Nagy-Károlyban gróf Károlyi Antalnál, mint a' Szamos és Kraszna folyók' szabályoztatására kineveztetett királyi biztoshoz, ő nagy-méltósága velök egyetemben Kis-Majtényba rándult, 's másnap reggel, a' Kraszna folyó' régi medrénekél készen állott hét hajóba szállván, hat órákor mindnyájan útnak indultak.

Hajókázván az Ó-Krasznán vezetett elegendő szélességű csatornában, a' Kraszna' keleti partján 1779ik előtt soha nem használtatott réteket szemléltek; a' Régi-Hidláb nevű helynél szinte csak tavaly először kaszálatott rétet láttak.

Találtak továbbá keletről egy halmocskát, mellyen, az egyház' látható nyomáról ítélve, hajdan a' nem régiben szétbontatott domahidai szentegyház állott; ezzel általellenben, nyugotrol t. i., látszanak a' Lápnek 1779ki lecsapolása által használhatókká lett, 's a' Csahóczi-Fokig terjedő rétek. Itt nyolcz órákor megállapodván, kimutatták a' kis-majtényi lakosok az Ötvös László' gulyása' kunyhójának 1779ki telepét a' Jégverem nevezetű helynél, 's felfedezék, hogy utóbb, ugyanazon évben, az Esztróiak vették fel kaszállóul a' gulyajárást, és rajta száz harminczhat boglya meglehetősen szénát takartak.

Kilencz órákor eljutottak a' Kraszna folyótól 3600. ölnyire fekvő Sás-láp vagy Tolás nevű helyhez, ahol t. i. a' Kraszna' tisztítása kezdetett, és ahol a' ki nem tisztított medernek a' tisztított medertől megkülönböztetésére, a' Kraszna keleti partján nőtt görbe fűzfa véteztet határjelül. Itt, a' kis-majtényi és domahidai lakosok' mondása szerint, a' csatorna annyira be volt dugulva, hogy a' Kraszna teljességgel le nem folyhatott, és a' Domahidiak csak akkor szabadultak meg az éven-

ként kártékonyabbá lett árvízről, midőn a' csatorna kitisztított és mélyebbre vájatott.

E' csatornának keleti oldalához dől bizonyos Rózsa-mező nevezetű hely, melly azelőtt haszonvehetetlen volt, most pedig, a' mocsár' kiszáradása után, rétté változtatott, és 1779ik évben 160. boglya jó szénát adott. — Ezen mederbe a' Sáyí Lábból két ölnyi 's néhol bővebb meder vitetett nem kicsiny munkával, és ezen hajókázva, délutáni öt óraker jutottak Ecsed mezővárosa alá. Az Ecsedig nyúló 13280 öl hosszú csatornára nézve azon észrevétel támadt, hogy az mélyebbre vájandó és szélesbitendő. —

Szent-Györgyhava' 13ik napján reggel hat óraker, ismét hajókra telepedve, Ecsedből elindultak: 's az ásott csatornán eljutottak az ecsedi vártól 1300. ölnyire fekvő, szélében hosszában 435. öles, nagy tóhoz; és midőn az ő nagy-méltósága' költségén huzatott csatornán hajoznának, észrevehék: hogy az 1580. öl hosszú új meder' párkányai náddal, rekettyével benőve, 's az által a' meder öszve van szorúlva; ezektől tehát a' medert kitisztítani, azt kivájni, és a' csaholyi tóig, mellyhez nyolcz óraker értek, szélesbítettetni itélték.

A' csaholyi pusztában tepsedő tóból a' Kraszna folyó' régi medréig, a' Kocsord helység' tövében fekvő Tatárvár nevű helyig, huzatott, szinte mélyebbre vájandó és szélesbitendő, új csatornán, a' Kraszna folyó' régi medrébe, 's kilencz óraker Kocsord helységbe értek.

Innen 11 óraker indulva 's a' Kraszna' régi medrében hajózva, eljutottak azon 3160. öl hosszú csatornához, mellyet, a' régi meder seholott ki nem tűnven, ő nagy-méltósága mindjárt a' helység alatt ásatott. Ez elég tágasnak találtatott ugyan, de még is azt nyilatkoztaták felőle: hogy nagyobb részént, nemcsak Kocsord, hanem a' szomszéd Sándor helység' határában is, egész Szamosszegig, kivájni és szélesbiteni kell.

Megmutattatott továbbá a' küldöttségnek azon hely, hol hajdan a' Sándorit Pályitól megkülönböztető határ állott; itt a' tőkékkel tölt, náddal benőtt, 's a' ki-

tisztítás által csatornává lett régi mederbe huzatott új árok látszik ugyan, de ezen nagy költséggel kitisztított régi csatornát is Szabolcs vármegye által mélyeb-
bítetteti, és szélesbítetteti vélték: hogy az Ecsedi Lápban poshadó víz annál sebesebben folyhasson le.

E' *Barnafás* nevet viselő 2700 öles csatornán ele-
gendő sebességű vízzel hajózva, délután 2 $\frac{1}{4}$ órakor elér-
tek a' *Sárga vonalnak* mondatott 490 öles új mederhez,
mellyel a' *Zöld vonal* nevezetű 400 öles meder össze-
van kapcsolva; mindkettő mélyebbre ásatni és szélesbít-
tetni ítéltetvén. Ezen csatornán a' gróf Károlyi Antal'
segítségével feljebbi években Szathmár vármegye te-
temes költséggel ásatta, és szinte mélyebbre vájandó
Veres vonal nevű 640. öles mederbe folyik a' víz; ez
ismét a' Szathmár vármegye 1779ik évben kitisztította
folyó' hajdani árkával egyesül, melly hajdani ágyba ke-
letről egy nevetlen, nyugotrol pedig a' *Filep-foka* nevű
meder nyulik, azon hely felett, hol a' Lónyai' malma állott.

Elhagyván 3 $\frac{1}{4}$ órakor ezen kitisztított új medert, és az
úgy hívott *Ég-hídja* nevű hidat, Kraszna folyónak elég
széles és mély, 's tisztítást nem kívánó régi medrén,
délután 5 órakor, Szathmár-vármegyei Ócsva helységbe
jöttek, a' megszemlélést bevégezvén.

23 §. Mezey Cyrill földmérő' pontos kiszámításu
táblája szerént, — melly a' n. m. gróf Károlyi Antal
hadi-vezér' költségén kitisztított Kraszna folyó' me-
drének hosszúságát, szélességét, mélységét és tartal-
mát kimutatja a' csatorna' kezdetétől, úgy mint: Szabolcs-
vármegyei Szamosszeg helység' határabeli Filep-fokja ne-
vű pataktól, keresztül az egész Ecsedi Lápon, Szathmár-
vármegyei Kis-Majthény helység' határáig, holott az
1778 és 1779 években, a' Kraszna vízával szerencsésen
összekapcsoltatott, — az Ecsedi Lápban, melly 8200. öl
szélességűnek jegyeztetik, a' csatornához szabott hossza
30655 öl; és abból Szabolcs vármegyére 4230 öl jut,
26425 öl pedig Szathmár vármegyére marad. Pontrol
pontra felvén a' távolságokat, az eredetiről vett 's
ímgly álló hív másolatnak

,TABELLA Designans Longitudinem, Latitudinem, et Profunditatem Alvei Kraszna Sumptibus, et Expensis Excellentissimi, ac Illustrissimi Domini Comititis et Generalis Antonii Károlyi expurgati. Etquidem a Rivulo Filep - Fokja Canalis in Territorio Possessionis Szamos-szeg I. Comitatus Szabolcsensi ingremiatae coeptus, ad Territorium Possessionis Kis - Majtény I. Comitatus Szatthmariensi ingremiatae per totum stagnum Ecsediense ductus, et ipsi Fluvio Krasznae Anno 1778vo et 1779no feliciter conjunctus.

	Longi- tudo Se- cundum Cursum Aquaе	Media Pro- portionalis.		Orgiae Cubicae.	
		Latitudo.	Profunditas.	Orgiae.	Pedes.
In I. Comitaus Szabolcsensi.					
A Filep Fokja Fossa Meczenzofion.	640	4	.	1 3	3840
A Linea Meczenzofi. Linea Viridis	400	1	3	.	3 300
Linea Flava	490	2	3	.	5 1020 $\frac{1}{2}\frac{8}{16}$
A Linea Flava usque ad Püspökszeg	1120	4	.	.	4 2986 $\frac{1}{2}\frac{4}{4}$
A Püspökszeg usq. Lim. C. Szabolcs.	1580	4	.	.	3 3160
Summa à Fülöp-Fokja usq. Lim.	4280	.	.	.	11307 $\frac{1}{2}\frac{0}{1}\frac{8}{6}$
In Cottu Szatthmariensi.					
A Limit. C. Szabolcs Malomfok	2680	3	.	.	5 6700
A Malomfok usq. veram Krasznam	480	3	.	.	5 1200
Vera Kraszna usq. Espány Patak	1270
Ab Espány Patak usque Egeres	1360	3	2	.	4 $\frac{1}{2}$ 3400
Ab Egres seu puncto M. Csaholyi Tó	940	1	4	.	4 $\frac{1}{2}$ 1175
Lacuna Csaholy	80
A' Csaholy usque Nagy Tó	1000	2	.	.	5 1666 $\frac{1}{2}\frac{4}{4}$
Summa à Limitibus usq. N.-Tó	7810	.	.	.	14141 $\frac{0}{2}\frac{8}{16}$

	Longi- tudo Se- cundum Cursum Aquae.	Media Pro- portionalis.		Orgiae Cubicae.
		Lati- tudo.	Profun- ditas.	
		Orgiae.	Pedes.	
A Lacuna Ecsediensi usque ad Pontem Kis-Majtény.				
Latitudo Lacunae Nagy-Tó dictae	435	.	.	.
A N.-Tó usq. Canal. Infra Arcem	1300	2	.	4 1733 $\frac{72}{216}$
Ab Arce Ecsed usq. Limites Sárvár	2040	2	3	5 $\frac{1}{2}$ 4675 $\frac{72}{216}$
A Limitibus Sárvár usq. Keresztut	1060	2	.	6 2120 $\frac{72}{216}$
A Kereszt út usque Nádhid	1400	2	.	5 2333 $\frac{72}{216}$
A Nádhid usque Halmos	840	2	3	5 $\frac{1}{2}$ 1925 $\frac{72}{216}$
A Halmos usq. Expurgat. Anni 1779.	760	3	.	6 $\frac{1}{2}$ 2470 $\frac{72}{216}$
Ab Expurgat. Anni 1779 Csákoláp	760	3	.	7 2660 $\frac{72}{216}$
A' Csákoláp usque ad Sövénygát	1060	3	.	7 3710
A Sövény gát usque ad Görbe Fiszfa	1200	6	.	6 7200 $\frac{72}{216}$
A Görbe Fiszfa usq. ad Rosás Mező	1100	2	3	3 $\frac{1}{2}$ 1604 $\frac{56}{216}$
A Rosás Mező usque ad Aggerem	1640	2	3	3 2050
Ab Aggere usque Tollás	680	2	.	2 453 $\frac{72}{216}$
A Tollás usque Kunyhó	320	5	.	2 533 $\frac{72}{216}$
A Kunyhó usque finem expurgat.	420	6	.	4 1680 $\frac{72}{216}$
A fine Expurgat. usque Pont. Kosod.	5600	.	.	.
Summa	18615	.	.	35147 $\frac{108}{216}$

Recapitulatio

Orgiae

Summa per Terr. I. C. Szatthmár.	26425	.	.	49280 $\frac{56}{216}$
Summa per Terr. I. C. Szabolcs.	4230	.	.	11307 $\frac{108}{216}$
Summa utriusque Comitatus	30655	.	.	60596 $\frac{144}{216}$

Elaboratum et Calculatum per Cyrillum Mezey, m. p. Juratum
Mathematicum.

Nomina Possessionum et Praediorum circa Paludem
Ecsediensem jacentium:

Possessiones.

1. Kiss Majtény.
2. Domahida.
3. Kaplyon.
4. Kálmánd.
5. Börvely.
6. Mérk.
7. Fábiánháza.
8. Opp. Ecsed.
9. Kocsord.
10. Opp. Szalka.
11. Pállyi.
12. Dobos.
13. Szamosszegh.
14. Kér.
15. Tunyog.
16. Győrtelek.
17. Ökörítő.
18. Porcsalma.
19. Tyukod.
20. Ujfalu.
21. Bagos.

Praedia.

1. Szent-Mártony.
2. Eördögös.
3. Sárvár.
4. Kiss Ecsed.
5. Csaholy.
6. Sándori.
7. Ura.
8. Mánya.
9. Búrgezd.
10. Antiqua Domahida.

*Fortalicia in Lacuna Ecse-
diensi inventa.*

1. Vár Szigeth.
2. Sár Vár.
3. Ecsed Vár.
4. Tatár Vár.
5. Kocsord Vár.

Latitudo Stagni 8200.

Longitudo vero 30655. —

nyomán szólva: Filep-fokjától Püspökszegig, és innen Szaboles vármegye' határáig, viznek folyása után tézsen a' hossza: 4230 ölet; tartalma: 11307 $\frac{108}{216}$ tömött ölet. Szaboles vármegye' határától Malomfokig; innen, a' valóságos Krasznáig; a' Krasznától Espány-patakig; innen Egeresig; Egerestől, a' csaholyi tón keresztül, a' nagy tóig: 7810, tartalma: 14141 $\frac{144}{216}$ tömött ölet. A' nagy tó' túlsó szelétől a' vár alatti csatornáig; Ecsed várától Sárvár' határáig; innen Keresztútig; Keresztúttól Nádhidig, innen Halmosig; Halmostul az 1779ki

tisztításig; innen Csákólápig; Csákóláptól Sövénygátig; innen a' görbe fűzfáig; a' görbe fűzfától Rózsásmezőig; innen a' töltésig; a' töltéstől Tollásig; innen a' kunyhóig a' kunyhótul a' kitisztítás' végeig; innen kosodi hidig, téssen a' hossza, vízfolyása után: 18615, tartalma: $35147 \frac{108}{216}$ tömött ölet; öszvesen mind a' két vármegyében: 30655 ölet, mellynek tartalma: $60596 \frac{144}{216}$ tömött ölet tesz.

24 §. A' küldöttség' tudósításában foglaltató egyes észrevételekhez képest, az ásottványok' mélyítése és szélesbitése 1780ik évben csakugyan munkába vétetett, de az igen nedves év a' munkát szerfelett hátráltatta, 's a' készet tetemesen megrongálta annyira, hogy a' két megyének buzgósága is ellankadott, ámbár szembetűnő volt a' Lápon tett ásásoknak hasznos léte: mert csak a' legközelebbi munka után is, ahol annak előtte három-négy hétig tartózkodott az árvíz, ez uttal egy hétig sem tespedett, hanem csakhamar elköltözött, és a' víz lefolyt.

25 §. Úgy tapasztalván Szathmár vármegye' földmérője Mezey Cyrill, hogy a' létező csatornák még nem elegendők a' rohanó árvizet felfogni, csak azon oknál fogva is, mert a' folyók' partjai, nem lévén elegendő magasak, a' vizet öblükben meg nem tarthatják, az 1781ik év' tavaszán a' partok' erősítését, 's több zsilipek' készítését javaslva, azon véleményét nyilatkoztatá: húzattatnék még egy csatorna, Ökörítő helység' határából az úgy nevezett vármegye' zsilipjétől; keresztül a' lápon, Ecsed-Vára felé; véleménye javaltatott is; a' nyári sürgetős mezei munka' enyhülésével foganatba vétetett, 's nagyából el is készítettett. Mind ennek, mind a' régibb csatornák' kitisztításának, kiigazításának, azon jó következése lett, hogy a' vizek' többszörös árja a' Szamos' árkából soha ki nem csapott, de maga a' lápi víz is medrében megmaradott.

26 §. Vonatott ezen kívül még egy más oldalcsatorna a' györteleki holt Szamos' partjától, az úgy nevezett Fluderponttól, az Ecsedi-Várnak irányozva; de a' 3850

öles csatornábol csak 2400 folyó öl vágatott ki a' sombikos Egresig, 's az ecsedi Kraszna' medréig 1450 folyó öl maradt 1782ik évben kivágtandó. —

27 §. Vagyon nyoma annak is, hogy Szabolcs vármegye' küldöttei, megjárván 1781ik évi őszszel magok' helységeknek lápos határait, javaslatot beadandók valának a' vármegyének, több oldalcsatornák' nyítására; de valljon a' véleményt beadták, és arra valamely fogantatos lépés' tétele határozottatott-é? ki nem tapogathattam; annyi azonban bizonyos, hogy Szabolcs vármegye a' Kraszna folyó' új medrének Szamosszeg körüli kitisztogatására a' 4 járásból adott:

1780ik évben	17689	embert,	kik	690	folyó,	3105	tömött	ölet,
1781ik	„	7600	„	„	1120	„	840 $\frac{1}{2}$	„
ástak ki,	ezekhez							
1779ik évről	7127	„	„	840	„	1540	„	„
ástak,	hozzá adván:							

az süлки hogy 32416 napszamos 2650 folyó, 5485 $\frac{1}{2}$ tömött ölet dolgozott fel a' három év alatt; kik Mezey Cyril' tiszti jelentése 's kimutatása szerint szorgalmatosabb munkával 10805 $\frac{1}{2}$ tömött ölet dolgozhattak volna.

28 §. Pontosabban állítatván ki 1782ik évben a' munkások, kitisztítottak a' régi árkok, 's nagyából a' Györteleki csatorna is bevégeztetett; de csak nagyából: mert az állhatatlan idő 's hamar bekövetkezett hideg nem engedték a' munkát kellete szerint végeztetni; ámbar Szathmár vármegye' részéről Szent - Mihályhava' 23ik napjától Szent - András hava' 19ik napjáig 40675 napi szám fordított ezen munkákra.

29 §. Nevezetes volt 1782ik év a' sáskajárásról is, mellyről gróf Károlyi Antalhoz ezeket írja Mezeő Cyrill, egész terjedelmében itt következő soraival:

„Kegyelmes Uram! Ez folyó hólnapnak 23ik napján, az Györteleki Lateralis Canalist egészen az harmadik Egresig bėjártam, mellyrűl aztat irhatom Excelentziádnak, hogy az árokban lévő viz napról napra ugy annyira apad, hogy 4 és 5 czollos mélységű viz tanalkozik, az következő Lápi munkáig pedig még

kissebb fog lenni, mellyből azt lehet reménleni, hogy az idei Lápi munka sokkal könnyebben fog menni mintsem az elmúlt Esztendőben ment vala.

Jelentem aztat is alázatosan Excellentziádnak, hogy Bihar, és Ugocsa Vármegyékben nagyon szaporodnak az Sáskák, Bihar vármegyében Székely hidnál kezdvén Várad felé két mért földnyire a' hossza, és egy jó puska lövésnyire a' szélesége olly sűrűséggel vagynak az Sáskák, hogy a' földszine alig látzik; Dijószegnél két Divisióból álló Katunak Ló háton puskákkal lövődezve nagy részét a' Sáskáknak elhajtatak. Ezeket Bogáthy Szolgabíró Úrtól máj napon értettem.

Az mi Vármegyénkben is két helyen tanálkoznak azon kár tévű Sáskák, Ugymint nevezetessen Csenger, és Vitka körül legfőképpen estve a' tűznél lévű Pásztorok alig tudnak megmaradni miattak, de bár több helyeken rakatnának sűrű tűzeket, mert a' mint Ejczaka a' világosagra igyekeznek, a' tűzben repülnek, és oda vesznek. Mellyeket alazatos engedelmességgel jelentek Excellentziádnak és magam mély alazatos lebocsájtkozásával érdemem felett való nagy Kegyelmisségében ajánlott vagyok. Excellentziádnak. Károly 26a Aug. 1782. alazatos legkissebb Szolgája Mezeő. m. k.

30 §. Szamos vize' szaporább lefolyásának eszközése' tekintetéből, száz ölnyre keresztül ásatván a' Szatmár városa melletti Posta-kert nevezetű tekerület, azt az 1783ki árviz harmincz ölnyi hosszában kiszélesítette, és legalább két ölnyre vájta, úgy, hogy a' Szamos egész vize azon rövid új ásáson folyt, egyenesen a' szathmári hidnak; a' mit is javukra lenni látván a' Szathmáriak, oda határozzák magukat: hogy ez évi nyáron több tekerületet is keresztül vágatnak. Ki is czövekellette Mezeő a' *Gorzás* és *Tajti* nevű két tekerületet, amazt 262, emezt 133 öl hosszanta, de az egész idei munka csak a' czövekeltetésből állott; és pedig, úgy látszik, azért, mert a' város a' *Dinnyés-kert* nevű tekerületet akarta volna amazok előtt keresztül hasíttatni; a' mint csakugyan.

31 §. Irásban is megkérte Szathmár városa 1784ki Szent-Ivánhava' 7ik napján gróf Károlyi Antalt: adna engedelmet abbéli szándékának teljesíthetésére; de azt a' gróf megengedni nem akarta: mert Mezeö Cyrillnek, Szathmár vármegye' földmérőjének, az volt e' folyamodás feletti véleménye, hogy előbb a' Gorzás, utána a' Kis-Tajti, azután a' Borszeg, meg' a' Latorszeg nevü tekerület, egyenes vonalban a' Császárföldén metszetessenek által, és úgy huzattassék árok a' Dinnyés-ker-ten; mert, ha a' vizi munkálat' szabályai' ellenére ez, mint felső, hamarább vágatnék át a' fentebb nevezett alsóknál, a' vármegyének és közönségnek tetemes kárára válnék; a' mennyiben most is, évenként, keresztül szakítaná a' *Vetési* töltéseket a' Szamos, és kiöntéseket okozna, azután pedig a' *Kő-hert* nevezetü zúgra, Császárfölde felé, holott közönségesen kicsapni szokott, nagyobb erővel, nagyobb sebességgel, következésképen nagyobb kártékonyssággal rohanna.

32 §. A' tagadó válasz arra bátorítá a' várost, hogy minden irományok felmutatása mellett a' nagy - méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsot ostromolná, Mindszenthava' 2ik napján felterjesztett kérésével; de az a' várost, 18ik napján a' nevezett hónap, megfeddette, és a' mint gróf Károlyi Antalhoz 23905dik szám alatt költ eredeti levele bizonyítja, a' királyi határozás' értelmében adatott válasz szerénti cselekvésre utasította.

33 §. Ellenben, a' lápi munka 1783ik Szent-Mihályhava' 1ső napjától kezdve, szorgalmatosan folytattott, különös ösztönül szolgálván az intézőknek, a' felügyelőknak az is, hogy azt gróf Károlyi Antal a' mondott hónapban személye szerént maga is megvizsgálta.

34 §. Folytattott a' lápi csatornák' kivájtása és szélesbítése 1784ik évben is: minthogy azt a' többszöri áradások által lett beiszapoltatásuk és megrongáltatásuk szükségessé tette. — De

35 §. Minekutána az 1785dik év' tavaszán II dik József császár a' megyék' főispányait hivatalaiktól felol-

dozta, helyettök királyi biztosokat nevezett, 's a' fejedelmi határozás Szathmár vármegyének 1785ik Pünkösthava' 9ik napján Nagy-Károlyban tartatott köz-gyűlése' alkalmával közhírré is tétetett, gróf Károlyi Antalnak is főispányi kormányi, és így a' Szathmár-vármegyei folyóvizek' szabályozása körül eddig tartott hatalma megszűnt; nyoma legalább nem találtatik: hogy akar abban, akar az Ecsedi Láp' tisztításában valami az ő befolyásával történt volna. Hogy utóbb még inkább nem ügyelt a' vizek' rendbeszedési munkájára, elhitesi velem az, hogy 1787ki Szent-Mihályhava' 1ső napján a' Magyar Nemes Testörző Sereg' kapitányává neveztetett, mint ollyas kilenczed napra hivatalába, melly őtet Bécshez kötötte, be is iktattatott, és 1791ki Kis-Aszszonyhava' 24ik napján, mint arany-gyapjas vitéz, a' Mária Theresia' nevét viselő katnai rend' vitéze, nemes Szathmár vármegye' fő-ispánya, császári királyi aranykulcsos, valóságos belső titkos tanácsos, fő hadiszertár-mester, egy magyar gyalog ezred' ezerelese, és a' Magyar Testörző Nemes Sereg' kapitánya, Penczingben Bécs mellett meghalálozott; utódinak hagyván azon óriási munkát, melly a' terjedt vidéket vég elpusztulástól megmentendő lenne. —

WALTHER László.

TANUIROMÁNY a' 147 — 151 laphoz.

Szathmár-vármegyei kapuk' eredeti őszveirásairól közvetlenül készült királyi kincstári hiteles másolatokból.

Regestum Comitatus Zathmár Anni 1549. — Porchalma. M. D. Andreae de Báthor. *por. xvj.* Domus novae 7. Servitor 1. Pauperes 13. Judex 1. — M. D. Drakfj Relictae. *por. xiiij.* Domus novae 11. Servitor 1. Pauperes 6. Judex 1. — Joannes Dobay. *por. ij.* Domus novae 2. Pauperes 2. Judex 1. — Demetrii Orozy *por. ij.* Pauperes 2. Judex 1.

Regestum Exactionis Subsidiarum Comitatus Zakmariensis per Egregium Joannem Chomaffay Vice-Comitem Comitatus ejusdem Zakmariensis una cum restantia anni superioris. Anni 1550. — Porchalma. Domini Andreae de Báthor. *por. xvj.* Relictae Dni. Drágffy *por. xiiij.* — Joan. Dobay *por. ij.* — Demetrii Orozy. *por. ij.*

Exactio subsidii primi Festi Beati Geogii Anni 1552. Floreni videlicet unius, et dimidii Comitatus Zathmár praesent. ad Cameram, transmissum per Dominum Vernherum 6-a Junii 1555. inscriptum, et calculatum.

Porch Alma. M. Dni. Andreae Báthory *por. xvj.* ft. domus novae 7. de *por. iiij.* ft. domus novae 3. *paup.* — M. Dnae. Drágffy Relictae. *por. xiiij.* ft. domus novae 11. de *por. v.* ft. domus novae 6. *paup.* — Joannis Dobay *por. ij.* ft. domus novae 2. *paup.* — Demetrii Orozy *por. ij.* ft.

Connumeratio primi subsidii Festi Beati Laurentii Anni 1553. Comitatus Zathmár.

Porchalma Magci Dni Andreae de Báthor. *por. xvj.* ft. pauperes xv. Servi *ij.* Judex *i.* — Magci. Dni. Georgii Báthory *por. xvij.* ft. pauperes *xij.* domus nova *i.* Judex *i.* — Joannis Dobay *por. ij.* ft. pauperes *iiij.* — Matthiae Lazthóczy *por. i.* ft. pauperes. *iiij.* combusta *i.*

Regestum Exactionis Portarum primi subsidii Sacrae Regiae Majestatis pro Festo Beati Joannis Baptistae in Comitatu Zathmariensi per Balthasarem Moháchy Dicatorem factum Anno 1554.

Porchalma Portio Andreae Báthory. *por. 17.* — Portio Joannis Dobay *por. 2.* — Portio Matthiae Lazthóczy *por. 1.* — Portio M. Georgii Báthory *por. 22.*

Regestum Connumerationis primi Subsidii Sacrae Regiae Majestatis in Festo Beati Michaelis Archangeli Pozonii editae

per Benedictum Banczy Dicatorem in Comitatu Zathmár factum in Anno Domini 1555.

Porczhalma Matthiae Lazthóczy *por.* 1. pauper 1. Judex 1. deserta 1. — Joannis Dobay *por.* 2. pauperes 4. Judex 1. — M. D. Andreae de Báthor. *por.* 19. pauperes 20. desertae 10. servi 4. Judex 1. — M. D. Georgii de Báthor. *por.* 25. pauperes 28. desertae 4. Judex 1.

Regestum Connumerationis Comitatus Zathmár Anni 1567. Dicatore Joanne Tybay Exhibitum est hoc Regestum ad Cameram per Dicatorem 9-a die Martii 1568.

Porchjalma S. C. Majestatis *por.* 9 $\frac{1}{2}$ — Rictae Ladislai Zekely *por.* 1. — M. D. Nicolai Báthory *por.* 5. — Stephani Varjasy *por.* 1. — major pars combusta.

Regestum Connumerationis Portarum Dicae Sacrae Caesareae Majestatis in Comitatu Zathmariensi factum per Egregium Nicolaum Wray Juratum Nobilem ejusdem Comitatus Dicatore Nicolao Wiczmandj Anno 1570.

Porczalma. Magci Nicolai Báthory. *por.* v. — Stephanus Variassy *por.* i. — Sacrae Caesareae Mattis *por.* xi.

Regestum factum super Dicam Sacrae Caesareae Majestatis per Casparem Poharnak Dicatorem in Comitatu Zathmariensi Anno 1572. acta. praesent. ad Cameram 26a Januarii 1573.

Porczalma. Stephani Waryassy *por.* ij. — Sacrae Caesareae Mattis *por.* xv. — Andreae Czegedy *por.* j. — Magci Nicolai Báthory *por.* v.

Regestum Connumerationis Portarum Comitatus Zathmár pro Anno 1576. Connumeratore Paulo Farkas Z. Márthonj. praesent. ad Cameram 24-ta die Septembris Anno 1576.

Porchalma. Imperatoris *por.* xij. — Stephani Variassy *por.* ij. — M. Nicolai Báthory *por.* v.

Regestum Connumerationis Portarum Comitatus Zathmár in Anno 1578. factum connumeratore Paulo Farkas. praesent. Camerae Scepusiensi 15-a Septembris 1578.

Porchalma. Imperatoris *por.* xj. — Nicolai Báthory *por.* vj. — Stephani Variassi *por.* i.

Regestum Connumerations Portarum Comitatus Zathmár de Anno 1582. Connumeratore Paulo Farkas.

Porchalma. Domini Báthory *por.* vj. — Stephani Ispán *por.* x. Petri Réthey *por.* i. — Stephani Variassy *por.* i.

Regestum Nicolai Zathmáry Dicatoris Comitatus Zathmariensis exhibitum 2-a Octobris Anni 1588.

Porczalma. Mg. Domini Báthory *por.* vj. — Stephani Ispán *por.* x. — Joannis Pastoris *por.* i. — Petri Réthey *por.* j.

Nova Connumeratio Portarum Comitatus Zathmár Anni 1596.

Porchalma, cum Eököríthó Petri Réthey *por. i.* Stephanus Ispán *por. iij.* — Georgii Horváth *por. j.*

Libellus Connumerationis Domorum, ubi juxta Constitutiones publicas Regnicolarum de singulis Domibus Colonialibus, et Inquilinariis exigi statutum est Florenus unus, duobus terminis, ut in publicis Constitutionibus reperies, Anni praesentis Millesimi quingentesimi nonagesimi Octavi, id est 1598. exhibitus Camerae 26-ta Januarii 1599.

Parczalma. M. D. Stephanus Báthory, in hac possessione *ht.* Domos Colonial. quadraginta, *idest*: Nro 40. — Stephanus Ispán *ht.* Domos Colonial. Triginta septem, *idest*: Nro 37. Matthias Rápóty *ht.* Dom. Colon. duas, *idest*: Nro 2. Demetrius Literatus *ht.* Domos Coloniales duas, *idest* Nro 2. — Paulus Vassalaj *ht.* dom. Colon. duas, *idest*: Nro 2. — Joannes Kende *ht.* Dom. Colon. unam, *idest*: Nro 1. — Georgius Horvát *ht.* dom. Colon. Sex, *idest*: Nro 6. — Petrus Retej *ht.* Domos Colon. quatuor, *idest*: Nro 4. — Ricta Matthaei Hidy habet Domos Coloniales tres, *idest*: Nro 3. — Summa Domorum Nro 97.

Regestum factum in Anno 1599. super rectificatione Domorum, et exactione Dicae Comitatus Zathmár.

Porchalma. M. D. Stephanus Báthory *h. d.* Nro 35. — Stephanus Ispán *h. d.* Nro 32. — Matthias Rápoty *h. d.* Nro 1. — R. Mathaei Hidy *h. d.* Nro 1. — Demetrius Literatus *h. d.* Nro 2. Paulus Vassalliy. *h. d.* Nro 1. — Joannes Kende *h. d.* Nro 1. Georgius Horváth *h. d.* Nro. 5. — Petrus Rétey *h. d.* Nro 3.

Regestum Factum Super rectificationibus Domorum juxta publicas Regni Constitutiones anni 1600. et exactionibus pecuniarum per modernum Rectificatorem et Exactorem E. D. Joannem Arachaj Vice-Comitem Comitatus Zathmár.

Porczalma. M. D. Stephanus Báthory. *h. d.* Nro 16. — Stephanus Ispán *h. d.* Nro. 22. — Mathias Rapoty *h. d.* Nro. 1. — Demetrius Literatus *h. d.* Nro. 1. — Paulus Vasallyaj *h. d.* Nro. 1. Joannes Kende *h. d.* Nro. 1. Georgius Horwát *h. d.* Nro. 4. Petrus Réthey *h. d.* Nro 2.

Regestum Factum super Rectificationibus Domorum juxta publicas Regni Constitutiones Anni 1601. et exactionibus pecuniarum per modernum Rectificatorem et Exactorem E. D. Michaellem Bogáthy in Comitatu Szathmariensi. Dicator Michael Bogáthy. Exhibitum in Officinam Rationariam Camerae Scepusiensis 7-ma die Augusti 1602. examinatum et propositum m. p.

Porczalma. M. D. Stephanus Báthory *h. d.* Nro 14. — Stephanus Ispán *h. d.* Nro 21. — Mathias Rapothy *h. d.* Nro 1. — Joan-

nes Kende *h. d. Nro. 1.* — Georgius Horváth *h. d. Nro 4.* — Petrus Rethai *h. d. Nro 2.*

Anno Domini 1603. die 22-da Octobris D. Dicator Anni 1602. hoc praesens suum Regestrum cum Quietantiis tribus mihi Superintendenti Rationum exactionis praesentavit. Episcopus QQ. Ecclesiensis m. p. Dicatoribus Paulo Bagossy, et Matthaeo Nagy Comitatus Zathmár.

Porczalma. M. D. Stephanns Báthory *h. d. Nro 8.* — Stephanus Ispán *h. d. Nro 10.* — Joannes Kende *h. d. Nro 1.* — Georgius Horváth *h. d. Nro. 1.*

Regestum Dicae Anni 1603. Comitatus Szathmár. Praesens Regestum cum introclusis quinque Quietantiis mihi Episcopo QQ. Ecclesien. publicarum Pecuniarum Rationum Exactori Anno 1604. Die 18-va Maji ad discutiendum, et revidendum exhibitum est per Dicatorem. Postea in Festo S. Michaelis Archangeli iterum praesentavit binas Quietantias super erogatione introscriptarum pecuniarum publicarum.

Porchalma. M. Dni. Stephani de Báthor. *dom. 3. fl. 6.* Stephani Ispán *dom. 6. fl. 12.* — Georgii Horváth *dom. 2. fl. 4.*

Regestum Dicae Anni 1604. Comitatus Szathmariensis praesentatum 29-a die Septembris Anno 1604. Nicolaus Orlle. m. p.

Porchalma. S. ac M. Dni. S. de Báthor. *dom. 3. fl. 6.* Stephani Ispán *dom. 6. fl. 12.* — Petri Réthej *dom. 1. fl. 2.*

Regestum Dicae Anni 1605. Comitatus Zathmár. Anno 1606. 24-ta Februarii praesentatum. Franciscus Zthrucz. m. p. Inspector.

Porchalma. S. ac M. Dni. Steph: de Báthor *dom. 3. — fl. 9.* — Stephani Ispán. *dom. 6. fl. 18.* — Petri Rethej *dom. 1. fl. 3.* Pauli Vasalliay *Taxa fl. — : 50.*

Regestum Dicae Comitatus Zathmariensis pro Anno 1609. Exhibitum 23 tia Novembris Anno 1609. m. p.

Porchalma. Rlctae. Andreae Kapy *por. 3. fl. 12.* — Stephani Ispán *por. 2 ½. fl. 10.* — Petri Rétay *por. ½. fl. 2.* — Georgiū Horváth *Taxa fl. — d. 75.* Francisci Harliani *Taxa fl. 1.*

Regestum Super novam Connumerationem Portarum in Comitatu Zathmár 5-ta die Maji Anno 1610. Dicatore Nicolao Kechellj.

Porchalma Petrus Retej *ht. por. j.* — Gergius Horvát *por. j.* Rlcta. Mathaei Hidj *ht. por. 3.* — Andreae (igy) Kapi. *ht. por. 3 ½.*

Regestum Super Connumeratione Portarum in Comitatu Zathmar pro Anno 1612. Exactor Dicae Joannes Rétfalvi.

Porchalma. Petrus Retej *ht. por. j.* — Georgius Horvát *ht. por. j.* — Rlcta. Mathaei Hidj *ht. por. iij.* — Andreas Kapy *ht. por. iij.*

Regestum Super Connumeratione Portarum in Comitatu Zathmariensi Anno praesenti 1620. conscriptarum per Dicatorem Nicolaum Czeke. Exhibitum Cassoviae 2-da Julii Anno 1620. Melchior Preiner. m. p.

Porchalma. Georgii Hidi *por. iij.* — Andreae Laskaj *Tax. — d. 75.* — Gregorii Horváth *por. fel.* — Rlctae Petri Retej *por. fel.* Bernardi Egrj *Tax. — d. 75.* — Joan. Bagdj *Tax. — d. 12.* — Joannis Lastóczj *Tax. — d. 18.* — Pauli Vasalj *Tax. — d. 50.* — Rlctae Matth. Hidj *Tax. — d. 40.* — Aandreae Kapi *por. iij.*

Mindnyája hitelesen igazoltatott 1788-ki Sz.-Jakabhava' 4-ik napján. —

Jegyz. Az y felett az eredetiben mindenütt két pont áll.

LITERATURA.

A. MAGYAR LITERATURA.

I. — *Pillanat literaturánk' öszves állapotjára 1830-tól 1836-ig.* Álttekintvén literaturánk' öszves állapotján az itt megnevezett időszak alatt, azt kell legelőbb is nem kevés fájdalommal megvallanunk, hogy honi *tudományi* literaturánk, mennyiben t. i. itt ezen nevezet alatt nemzeti, inkább vagy kevésbbé önálló 's rendszeres tudományi literaturát akarunk érteni, a' jelen 1836 elején is még csaknem ugyanazon piczinségében 's, hogy ugy mondjuk, csecsemőkorában van, mellyben azt literaturánk' megújulta után is ezelőtt több évvel sőt évtizedekkel voltnak tudjuk. Mindjárt 1830 után ugyan ugy látszott, egy hatalmas iramodással kilépend tudományi literaturánk is pólyáiból, ki gyermekéveiből, 's egy tettekben dús, érett férfikorba fog jutni. Géniek, characterek, munkák és intézetek tűnének fel, mellyek valamint akkor vakító fénynyel hatának az illyesekhez szokatlan tömegre, úgy, reményt, lelkesedést, igyekezetet gyújtvá a' tehetségeket rejtő keblekben 's ápolat alá fogva a' már fejlődőket, kétségkívül egy jövődó termékeny literaturának magvait hinték el, alapját vetették meg; de mind az, a' mi eddig történt, a' mi már megtermett, fölötte kevés a' nemzetre, mellyet emelnie, kevés a' literaturára, mellynek iszonyú hézagait temetnie kell vala. Sok tudományosztályban 's számtalan tudományágban mind e' mai napig sem mutathatunk egyetlenegy munkát, mellyet azon

tudományosztály vagy ág' mostankori állásához méltónak 's mienknek mondhatnánk. A' mit tehát 1830 óta is a' tudományok' mezején haladtunk, legyen az sok vagy kevés, azt mi egyedül min magunkhoz képest haladtuk, nem az európai tudományosság' jelen állásához, nem a' nálunk műveltebb külföldhöz.

Egyet mégis szép és következet-dús sikerrel vivott ki amaz iramodás. A' nyelvügyetlenség' békóit, mellyeken az újabb szépliteratura már olly tetemeset tágitott, csaknem egészen megtördelte. Valóban, 1830-óta tett haladásunk nyelvünk' gyakorlatában, a' magyar stylisticában általában, 's különösen a' tudományiban, nagy, hatalmas és közös haladás volt. Olvassuk ez időszakban megjelent nyomtatványainkat az országgyűlési jegyőkönyvektől kezdve le egészen a' legkisebb journálczikelyig, sőt a' legkisebb kalendáriumi anecdotáig, 's mindennütt egy fölötte vigasztaló, egyenlő, azelőtt szokatlan törekvést fogunk találni a' kifejezés' tisztaságára, szabatoságára, nemmességére és kellemére. Hogy e' czélra az 'Academia' példája és józan türedelme, 's a' szinte ez időszakban megindult és sokaktól olvasott *Jelenkor'* tulságos purismusa 's kellemetlen de szigorú styluslogicája sokat, talán legtöbbet hatottak, azt, ha itt bővebben nem feszegetjük is, mindenki meg fogja engedni. Azonban e' már félszázados nyelvforrás, az írónak e' küzdése a' nyelvvel, ha ugy szabad neveznünk, még nem szünt, nem tisztult meg egészen; 's ha magának az eddig tett mindenoldalú haladásnak történetét 's kellő, nyelvtudományi méltánylatát sem vettük mindedig, az talán azért vagyon, mivel a' szellemek folyvást oda néznek inkább, mi még teendő, mint mi már téve van; folyvást küzdenek, alkotnak, művelnek inkább, mint a' már alkotott felett elmélkednek.

Mit e' nyelvforrás és tisztulás, ez írói küzdés és diadal közepette a' magyar tudomány magának érett gyümölcsökül megtakarított, az néhány, de jeles önálló munkán kívül, jobbara tudományos folyóiratainkba, névszerint az *Academiától* kiadott *Évkönyvekbe* és *Tudománytárba*, az olly korán megszűnt *Orvosi-Tárba*, a' *Tudományos-Gyűjteménybe*, *Szemere' Muzáriónda* 's a' *Kritikai Lapokba* van létéve 's kisebb-nagyobb terjedelmű töredék értekezésekből áll. Miket itten az elméleti philosophiához tartozólag *Kállay* és *Nyiry*, a' mű- és történetphilosophiához *Kölcsey*, *Szemere*, *Bajza*, *Guzmics*, a' jogphilosophiához *Warga János*, a' mathesishez *Győri Sándor* és *Nagy Károly*, a' természettudományhoz és leíráshoz *Nyiry*, *Frivaldszky*, *Pólya*, a' gyógytudományokhoz, *Schuster*, *Bugát*,

Schedel, Eckstein, Pólya; a magyar régiségekhez, oklevéltudományhoz és bibliographiához *Jankowich, Horvát István, Luczenbacher*, végre a tudományos criticához 's a literatura' historiájához *Bajza, Schedel, Stettner, Horvát, Döbrentei*, és mások adtanak, mind az e' sok és különböző nemekben kétségkívül teljesebb 's rendszeresb munkálatokkal is biztatná a' hazát, ha ez szaktudósnak, általán véve, több otiummal, szabadsággal és adminiculomokkal kedveskednék, mint kedveskedik. Ennyit e' tárgyban itt, hol sem literaturánk' mostani öszves állásáról, sem különösen tudományi literaturánk' gyarapodásának okairól vagy akadályairól ex professo értekezni nem lehet szándékunk. Két dolgot azonban ez utóbbi tárgy körül, minthogy naponta érezhetőbben nyom, nem lehet meg nem érintenünk. Egyik, egy korszerűleg felkészült 's használható könyvtárnak az egész országban nem léte. A' Széchenyi-országos 's a' pesti egyetemi könyvtárak nem elégtik ki a' mostankor' tudománybuvárát; a' Teleky-academiai még nincsen felállítva; a' többiek részint távol esnek Pesttől, részint tökéletlenebbek is az ittenieknél. Ha tudományi literaturánk magasabb fokra akar jutni, ha nemcsak szaporaságban, hanem belbecsben is akar nevedni annyira, hogy a' külföld' figyelmét megérdemelhesse, nekünk, t. i. min hazánknak pedig használhasson: akkor egy teljes, jól megalapított, középponti könyvtár' minél előbbi megnyílásának szüksége kétségbe vonhatatlan. — Másik ez: academiánk mind jutalmi, mind a' legnemesebb becsvágy' ébresztése, mind végre az által, hogy a' elesebb termékeknek alapszabályinál fogvást kiadoul ajánlkozott, az irói szorgalmat hazánkban tetemesen nevelte 's fölelevenítette. De ezen termékek' fogyasztói, noha, általában véve, olvasóink' száma 1830 óta sokat és hirtelen növekedett, épen nem szaporodtak megfelelő mértékben, mivel még magasabb tanító intézeteink' 's így műveltebb olvasóink' nagy része sem magyar. A' munkák tehát — 's én itt a' legjobbakat 's legszükségesebbeket is értem — egyéb kiadót nem találván, mint naponta tapasztaljuk, jobbára az Academiánál torlanak öszve. Mi lesz ezen munkákból egypár esztendő múlva, ha és midőn az Academia, mellynek pénzereje saját munkáinak 's egyéb, szintolly előkelő szükségeinek terhe alatt, mint a' nyilvános, hivatalos számadásokból láthatjuk, csüggedve csügged, kénytelen lesz tőlök a' kiadási költséget megtagadni, vagy azt, a' kiadást, t. i. elvárhatlan időkre halasztgatni?

Szépliteraturánk a' kijelelt időszak alatt egy nemben haladott csak, de a' legnemesebben, t. i. a' színiköltészetében. A' ne-

mes Pest vármegye' nagylelkűsége által Budán megállapodott nemzeti színésztársaság 's az Academiának e' nemre is kiterjeszkedő bőkezűsége és munkássága nagy ösztönül valának a' szellemeknek e' magas czél felé. Az Academiának dramai jutalmaira 1833-ban 10, 1834-ben 12, 1835-ben 19, 1836-ban 8 versenyző színmű jelent meg; olly szám, mellyet 1830 előtt reményleni alig fogtuk volna. Játékszini választmánya' munkálkodása által megszerzett 's kéziratul használat végett a' budai színésztársaságnak áttadott az Academia 36 uj színműt; saját költségein kinyomatott a' koszorúzottan kívül eredetit egyet, fordítmányt 11-et. *Vörösmarty* írta a' *Fátyol' titkait*, a' magyar vigjáték' műzájának Kisfaludy Károly után is legszebb koszorúját. Báro *Eötvös József* kiadta a' *Házasulók*-at 's a' *Boszút*, 's fordította Hugo ur' *Angelóját*, mellyhez ragasztott előbeszéde a' franczia legszebb prózával vetélkedik. *Vajda* kiadta *Joguzt*, *Náray* Shakespearnek csaknem valaményi remekét lefordította már 's most' munkáját sajtó alá egyengeti (l. alább). A' néhány ifju literatorból magyar történeti eredeti szindarabok' készítésére itt Pesten szövötkezett egyesület szinte tanúja ezen növekedett 's szép gyümölcsöket ígérő műiparnak. Mindez a' dramában. Az epos és Iyra nem mutathatnak haladásokat, habár örvendetes gyarapodást. *Garay* *Csatárja* *Vörösmarty* és *Czuczor* után, *Kunoss* és *Garay* lantolási Kölcsey, *Vörösmarty*, *Czuczor* 's *Bajza* után nem ébreszthettek közösebb figyelmet; *Gaal*, *Szabó József*, *Szalay László*, báró *Eötvös József* és *Erdélyi János*, mint lyricusok, több benséget 's individualitast árulnak el. *Székács* ugyane' nemben szerencsés fordító. A' debreczeni fiatal lantosok' hangzati, mint egy rövid de édes hajnali dal, kéteskéjes emlékezetet hagyának kebleinkben. Odában és didacticumban semmi tetemesb sem jelent meg. Legtöbbet nyert lyrai 's eposi literaturának ezen idő alatt azon gjtemények által, mellyeket ide tartozó munkáikból Kisfaludy Károly' minden munkái után Kisfaludy Sándor, Kölcsey, *Vörösmarty*, *Czuczor*, *Horváth Endre* és *Bajza* fűzőgettek. — De legfeltünőbb 's szépliteraturánk' jelen állapotjára nézve talán legbélyegzőbb, noha szomorító, az, hogy a' kijelelt időszakban, 's midőn a' külföld' izlése a' költészeti művekben csaknem kirekesztőleg az *elbeszélési* nemhez fordult, 's midőn nálok ezen izlést vetélkedve, 's úgy szólván, egymást váltva, nevelik és táplálják a' legjelesebb elmék, honunkban e' nemben *Fáy* didaxisi bélyegű *Bélteki házán* 's *Náraynak* érzelgős *Márévárán* kívül épen semmi tetemesb eredeti szülemény, sőt még jó fordítmányok sem jelen-

tek meg; ¹ úgy, hogy azt lehet mondanunk: a' magyar új románliteratura, (ellentétben az óval, mellynek *Erbia* 's *Márevára* lehetnek képviselői), az, mellynek vezéréül addigis, míg utódi akadnak, minden esetre *Fáyt*, a' *Fris bokréta* és *Kedvcsapongások* íróját kell ismernünk, mind e' mai napig sem indult meg. Publicumunk azonban a' külföld' sympathiájában osztozik; journalistáink és zsebkönyvkiadóink el vannak akadáva, 's ha valahol, itt mindnyájan 's mindennap érezzük a' hiányt. Ezen adat, ítéletünk szerint, sokkal bizonyosb, sürgetőbb 's mind nyelvünkre, mind talán literaturánk 's társas állapotunk' öszveségére nézve is sokkal bélyegzőbb, mint hogy bővebb nyomozatokra 's fontolgatásra ne birja az elméket; 's ha mi itt most e' tárgyba nem ereszkedünk, egyedül azért teszszük azt, mivel ítéletet előzni nem akarunk 's fentartjuk magunknak, ez iránti vélekedésünket bővebben kifejtenuk.

Könyvárusi, vagyis, ha úgy nevezni tetszik, *vásári* literaturánk ezen idő alatt nagyobb, alaposb 's közébb hasznú munkák' kiadása által, különösen az encyclopaediai, természet-'s történettudományi nemekben, igen dicséretes haladást és irányt bizonyítja be. E' szellemet nálunk az igen nagy munkásságú 's jeles fogékonyságú *Wigand Otto* ébresztette fel, kit Kassán *Werfer*, Pesten *Heckenast* és ifj. *Kilian György* nem kisebb ügyességgel és szorgalommal követnek. Hogy a' magyar nagyobb olvasó közönség e' részről mindfolyvást leginkább gazdasági, szakácsági és diaeteticai iratokkal kínáltatik meg, annak megfogható okai vannak; de hogy a' *Fillertár*, melly nemében egyedül kezdett éledezni köztünk, olly hamar elenyészett: annak okai ismét nemzeti literaturánk 's műveltségünk' jelen öszves állapotjában rejteznek 's mélyebb nyomozatra méltók.

Végre, *legújabb* literánkban két fő mezőre látszanak leginkább gyülekezni az igyekezetek. Egyik a' fordítások, másik a' *journalistica*. Amazok az *Academia* által fordítás végett kijelelt tudományi és színiköltészeti munkák 's írói hajlan-

¹ Midőn ez iratott, akkor még sem báró Jósika Miklós' *Abafi-háza*, sem Gaal' *Szirmay Ilonája*, sem Széplaki Erneszt' *Pillangója*, sem Petrichevich Horváth Lázár' *Elbujdosottja* nem jelentek meg. *Vajda Bajza*' Aurorájában kiadott, keleti színű románjaival, mellyek leginkább fájlaltatják velünk, hogy e' jeles költői szelem a' vásári munkák' özönében csüggedez, saját helyét foglalnak el a' magyar elbeszélési költészet' *Parnassusán*, ollyat, melly itt, hol inkább a' nyugoti románliteratura' nemeiről vagyron szó, nem érdekeltethetik.

dóság, emehhez korunk' kívánata és speculatio látszanak igazatni íróinkat. Mi ha úgy van, mint hiszszük hogy ugy van, kétségkívül igen érdemes volna, literaturánk' jelenére nézve e' két kérdés' megfejtése: először, mit köszön nyelvünk 's literaturánk azon külön nemű fordítványoknak, mellyek 1831 — 6-ban jobbára az Academia' indítványára 's költségin megjelentek? 's másodsor: mi hivatása van e' jelen korunkban a' magyar journálisticának, 's mennyiben felelt az meg e' hivatásnak eddigelé? — A' Tudománytár' redactioja megvallja, igen ohajtaná, hogy e' kérdésekre, valamint az imént érdeketekre, hozzá minél részleteseb 's kimerítőbb feleletek érkezzenek, mert ugy hiszi: ideje, hogy minmagunkkal foglalatoskodjunk; ideje, hogy tisztán és teljesen álljon előttünk literatúrai öszves múltunknak, jelenünknek 's vélhető legközelebb jövődönknek tudása, melly nélkül lehetnek ugyan meglepő ugrások, tűnhetnek fel egyes szakokban géniek 's nevezetes munkák, de öszves, rendszeres haladás nincs, nincs nemzeti és organicus egészset képző literatura. — Egyébirántis, midőn az Academia, korszerűbbnek tartván encyclopaediai folyóiratot adni, kirekeszté e' Tudománytár' köréből egyes munkáknak *vitatkozó* bírálatát: ez által nem vala szándéka, kirekeszteni abból bármelley munka és író' hatásának *általános, tudomány-szerű 's literatúratörténeti* méltánylatát is, 's ezt annál kevesbé, minthogy közöttünk jelenleg még a' tudomány' 's ugy a' művészet', akármelley nemében megjelenő nevezetesb munka és elme korszakot kezd a' maga' nemében, 's így szükségképen ki kell jeleltetni a' helynek, mellyet az egyfelől honi elődihez 's kortársihoz, másfelől a' tudomány' jelen állásához 's a' külföld' hason nemű koszorúsaihoz képest elfoglal. 'S épen ez utóbbi irányzat az, mellyet a' külföldnek legújabb, legjelesb, tudománytartalmú folyóirati is követnek. — Az itt nyomban következő cikkely mutatja pesti és budai sajtóink' termékeny-segét 1836 elején.

II. — *A' budai és pesti sajtók' jelesebb nyomtatványai 1836 első negyedében.*

Egyeteméi: Kazinczy Ferencz' eredeti munkái. Első kötet. Kiadó a' M. T. Társaság, 8-rét. — XIX és 305 lap. Ára 1 for. 12 kr., 's 1 f. 36 kr. pp.

Orestes, szomorujáték öt felvonásban, Alfieritől. Fordította olaszból *Császár Ferencz.* Kiadó a' M. T. - Társaság, 12-rét. 107 l. 26 kr.

Magyar tudós - társasági névkönyv 1836-ra. Kiadó a' M. T. - Társaság. 8. 96 l. 20 kr.

Czuczor Gergely' poetai munkái. (Tartalom : Lyrai költemények. Románczok. Augsburgi ütközet. Aradi gyűlés. Bontond.) Három rézmetszettel. Kiadó Eggenberger József könyvárus. 8. 243 l. 1 f. 30 kr.

Népszerű intések a' mirigykór, csontsenyv, testi kinövések, elgörbülések 'sat. iránt, egy orthopaedi gyógyintézet' leírásával. Irta dr. *Schoepf* August. Kiadó a' szerző. 8. 24 kr.

Tudománytár, VIII. (1834-iki 4-ik) kötet. Kiadó a' M. Tudós-Társaság.

Rajzolatok a' társas élet-és divatvilágból. Szerkeszti és nemzeti képtárral kiadja *Munkácsy* János. 1836. (Második év.) 4.

Aurora, hazai almanach; alapítá *Kisfaludy* Károly, folytatja *Bajza*. 1836. (XV. év, vagy az új folyamat' V. éve.) Hét aczélmetszettel. Kiadó ifj. *Kilián* György könyvárus. 12-rét. Ára 3 for.

Angelo, drama. *Hugo* V. után báró *Eötvös* József. Kiadó *Heckenast*. 12., velinp., csinos boríték. 1 f.

Nevelésünk' hiányai. Író és kiadó *Zsoldos*. 4 $\frac{1}{2}$ ív.

Szólőművelés. Író és kiadó *Schams*. 9 $\frac{1}{2}$ ív (Ugyanez és ugyanitt németül.)

Magyarok' emléke. Író és kiadó *Básthy* József. 26 ív.

Az éjszakamerikai egyesült országok' történetei. Drezdai tanító *Hermann* Ág. fordítása szerint magyarázta *Velenczei* Gábor. I. és II. kötet. Az éjszakam. egyesület' függetlenségi nyilatkozványának névaláírási hasonmásaival. 8. Kiadó ifj. *Kilián* György könyvárus.

— Oláhország' Schematismusa. Kiadó az oláhországi kormány. Oláh nyelv. 8. 10 $\frac{1}{2}$ ív.

— Ungarische Sprachlehre, von *Töpler*. Kiadó *Töpler*. 8. 12 ív.

— Vorträge über Handlungswissenschaft. Író és kiadó *Bibanco*. (Egy kereskedési tanítóintézet' tulajdonosa Pesten) 8. 10 ív.

— Gyermekevelés. Illyr nyelven. Író és kiadó *Pekárovics*. 8. 8 ív.

— *Lazar Király*' történeti. Illyr nyelven. Író és kiadó *Kaulizy*. 8. 7 ív.

— Világ' történeti. Hozzá kapcsolt szótárral. Bolgárnyelven. Író és kiadó *Stojanovics*. 8. 14 ív.

— Hagada. Zsidó nyelven. Író *Löwi* 8. 3 ív.

Trattner Károlyi' : Az éjszakamerikai szövetséges státusok' történetei. Angolból németre fordította *Herrmann* Ágos-

ton prof., ebből magyarra *Sasku Károly*. I. és II. kötet. — Kiadó Trattner-Károlyi. 12. A' három kötetnek ára 1 f. 30 kr.

'Tiszta mathesis' kezdete. Első darab: számtudomány. Második darab: terjedtségtudomány és háromszögmérés. Készítette *Tatai András*, professor a' kecskeméti reform. lyceumban. Kiadó Trattner-Károlyi n. 8. Egyegy kötet' ára 30 kr.

Magyar patika. Irta és kiadta dr. *Kovács Mihály*. 8-rét. 3 for.

A' szent biblia, Károli Gáspár' fordítása szerint. I és 2. füzet. Kiadó Trattner-Károlyi. n. 8.

Pap István: Különös halotti predikációk különbféle alkalmaztatási fomulákkal, halotti textusokkal és materiákkal és imádságokkal. Kiadó Trattner-Károlyi. 8. I f. 30 kr.

Tudományos-gyűjtemény. 1836. (XXd. évi folyamat), szerkezteti *Horvát István*. I. (Foglalat. Értekezések. Fichte, Schelling és Hegel' philosophiai rendszereiknek a' Hermesével egybevetése. Y. — Rövid de nevezetes tekintet arra, ha valljon érdemes-e a' birkát szaporítani 's nemesíteni. 'sat. *Csorba András*. — Ész és szív. *Böhm Károly*. — Sz. István első magyar királynak 1001 évi oklevele 'sat., rézmetszettel. *Horvát István*. — A' két legrégebb magyar halotti beszédről. *Nagy Gábor*. — Hazai literatura. Elemi arithmologia. I., irta *Nagy Károly*. Ismerteti *Horvát István*. — Külföldi literatura. Handbuch der Geschichte der Literatur, von dr. Ludwig Wachler, dritte Umarbeitug. Leipzig, 1833. Ismerteti *Horvát István*. — II. (Értek.: A' mindenistenítés' története. *Vecsei József*. — Vajda-Hunyadi vár 1452-beli építését érdeklő oklevél. *Gyurikovits György*. — Mezei gazdaságbeli egyvelgek. *Tropp*. — Harmadik Béla királyunk' meghivattatása a' szent föld' szabadítása végett a' Tyrusiak által. Y. — Mo: heriam di. Pesceiorum. Funiati. *Holéczy Mihály*. — A' sáfrányról vett magyar közmondásnak eredetéről. *Podhraczký József*. — A' thermopylaei csata Karancs-tájéki palócz nyelven. *Szabó István*. — Szelelő méhtenyésztes 'sat., kőmetszettel. *Némethy József*. — Hazai literatura. Arad vármegye' leirása. Kiadta *Fábián Gábor*. Buda, 1835. Ismerteti *Horvát István*. Külföldi literatura. Die Sprüche der Bhartriharis, aus dem Sanskrit metrisch übertragen von *Bohlen*. Hamb., 1835. Ismerteti *Horvát István*. — és III. (Értek.: A' nádorispáni ajándéklevelekről. *Nagy Gábor*. — A' siketnémák' oktatásáról. N. L. — Hermes' philos. új rendszere ellen vetett nehézségek eligazítatnak. Y. — A' kápolnai régi emléképről. *Kis Bálint*. — Gyurikovits György' könyv- és kéziratgyűjteményének ismertetése. *Tóti Poroszlay Fridrik*. — Az

őrültség' erkölcsi okairól. *Lovász Imre.* — Min alapszik azon sok oldalú és szoros öszveköttetése a' religionak a' művészekkel, melly a' kathol. egyházban olly felségesen tündöklik? *Majer István.* — A' Törökökről 's Arabokról N.-Takácsi *Horváth János.* — Sz. Tamás apostol Amerikában. *Holéczy Mihály.* — Honi részleges rajzolatok. Ifj. Vári *Szabó Sámuel.* — A' magyar nyelv' régi maradványairól. *Horvát István.* — Hazai literatura. *Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae palatinae vindobonensis, pars prima.* Digessit *Stephanus Endlicher.* Vindobonae, 1936. Vizsgálja *Horvát István.* — Külf. lit. *Dictionnaire biographique universel et pittoresque 'sat.* Paris, 1834. Ismerteti *Horvát István.* — Minden kötet' végén tudományos jelentések.) Kiadó *Trattner-Károlyi.* 8.

Nemzeti ujság, mellyet hazai 's külföldi tudósításokból a' magyar nemzetnek köz javára alapított néhai táblabíró t. t. *Kulesár István* úr; folytatva kiadja 1836-ra annak özvegye, született *Perger Anna Mária*, szerkezteti *Galvácsy László.* 4.

Hasznos mulatságok, a' h. 's k. tuósításokhoz toldalé- kul. Kiadó mint imént. 1836. 8.

Regélő, szépművészeti első magyar folyóirat. Negyedik évi folyamata. 1836-iki első kötet. Alapítá és szerkeze *Róthkrepf Gábor.* Kiadó *Róthkrepf Gábor.* 8.

Honművész, a' Regélő folyóiratnak társa. Negyedik évi folyamata 'sat. mint imént. 8.

Landereréi: Joguz, vagy a' honkeresők. Színmű 5 felvonásban. Irta *Vajda Péter.* Kiadó *Heckenast.* 12., velinp., csinos boríték. 1 for.

Növénytudomány. I. Magyar-latin fűvésznelv (terminologia). 8 rézre metszett táblával. II. Rendszertanítvány (systematologia). Irta *Vajda Péter.* Kiadó *Heckenast.* 8. 12 ív. Mind a' két rész 2 f. (fűzve).

Észrevételek *Csorba András* urnak ezen czim alatt kiadott munkájára: Vezér a' természetesen művelt mezei gazdálkodásra. Irta *Hölczel József.* (Két táblával.) Kiadó *Heckenast.* 8. 100 l., fűzve 50 kr.

Szelelő méhtenyésztés, vagy a' méhtenyésztésnek új módjáról és a' méhkasoknak új neméről, mellyekben évenként 296 font mézet szüretelhetni. Nutt *Tamás'* híres angol munkája után *Némethy József* (egy kőmetesz). Kiadó *Heckenast.* 12., fűzve 40 kr.

Isten mindenem, örömem, vigasztalásom. Imádságok és elmélkedések művelt keresztények' számára. *Cleymanu K.* után *Várady István.* Kiadó *Heckenast.* 12. Csinos kötés — 1 for. — 1 f. 40 kr. — 2 f. 40 kr.

Beimeléi: A' tudóvész gyógyítható. Ramadge orvos tanártól. Angolból fordítva 's jegyzetekkel kísérvé dr. Hohnbaum főorvosi tanácsnok által. Magyarosítá *Némethy József*. (4 kőre metszett és színezett lappal.) Kiadó ifj. Kilián György könyvárus. 8. 1 for. 12 kr.

Egyházi tár. Szerkezteti *Guzmics Izidór*. VII. füzet. Kiadó *Beimel*. 8.

Jelenkor. Szerkezteti 's kiadja *Helmecey Mihály*. Ötödik évi folyamát. Fol.

Társalkodó, tudományos, művészeti 's mesterségi tekintetben (a' Jelenkorral ikerlap). 4. ¹

III. — *Kéziratok, mellyek (e' Tudománytárba szántakon kívül) a' M. Academia' költségein fognak kiadatni.*

A. Már sajtó alatt:

1. Fenyítő törvényszéki magyar törvény. *Szlemenics Páltól*.

2. Romai Classicusok magyar fordításokban. I. *Sallustius. Kazinczy Ferencztől*.

3. Tájszavak és magyar mesterembereknek műszavaik' gyűjteménye. Öszveszedte és kiadja a' M. Tud. Társaság.

4. A' felsőbb analysis' elemei. Irta *Györi Sándor*.

5. *Chelius*: Sebésztség. 1-ső kötet. Fordította *Bugát Pál*.

6. Régi magyar nyelvemlékek. I. Kiadja a' M. Tud. Társaság (szerkezteti *Döbrentei Gábor*).

7. Német-magyar zsebszótár. Kiadja a' M. Tud. Társaság.

8. Külföldi játékszín. XII. Sofonisba. *Alifieritől*. Fordította *Császár Ferencz*.

9. Első oktatásra szolgáló kézi-könyv. (Első rendű pályamunka.) Irta *Edvi Illés Pál*.

B. Sajtót várnak:

10. A' pénz' természete. Irta *Gáty István*.

11. Romai Classicusok magyar fordításokban. II. *Cicero*-ból beszédek, levelek, és *Scipio*' álma. Fordította *Kazinczy Ferencz*.

12. *Kazinczy Ferencz*' eredeti munkái. II. és III. kötet. (Nyelvet, literaturát és aestheticát illetők.)

¹ Azon sajtók, mellyek becsületnek és haszonnak tartják munkásságuk' egész körét a' közönség' tudtára juttatni, kéretnek nyomtatványaiknak czím, ívszám és ár szerint évenyenként teendő közlésére az' alólirttal vagy a' Tudós-Társaság' titoknoki hivatalával.

Red.

13. Fabini: Tanítmány a' szembetegségekről. Fordította Vajnócz János.

14. Törvénytudományi pályamunkák. I.

15. Temészettudományi pályamunkák. I.

16. Neveléstudomány tanítók' számára, és

17. Közhasznú kézi - könyv nevéndékek' számára. Irta *Warga János*. (Másod rendű pályamunka.)

18. Romai Classicusok magyar fordításokban. III. és IV. *Julius Caesar'* munkái. Fordította *Szenczi Imre*.

19. Rhetoricai és aestheticai leczkék; irta *Blair Hugo*. Fordította *Kis János*.

20. Dalgyűjtemény a' köznép' számára. Öszveszedte és kiadja a' M. Tud. Társaság.

C. A' jövő, hetedik nagy - gyűlésnek költség-megajánlás végett fognak ajánlatni:

21. *Cuvier'* állatországa. Fordította *Vajda Péter*.

22. Hebraizáló etymologus. Irta *Sebestyén István*.

23. Görög Classicusok magyar fordításokban. I. *Sophocles'* *Oedipusa*. Fordította *Guzmics Izidor*.

24. Eredeti magyar játékszín. V. *Ekebontó Borbála*; szomorujáték 4 felv. Irta *Tóth Lőrincz*.

25. — — — VI. *Zsarnok apa*. Drama 5 felv. Irta *Jakab István*.

26. Külföldi játékszín. XIII. *Schiller'* *Messinai hölgye*. Fordította *Szenvey József*.

27. — — — XIV. *Iffland'* *Zászlótartója*. Fordította *Felapáthi Molnár Sándor*.

IV. — *Mutatvány Shakspeare' dramáinak magyar fordításából Náray Antaltól*. (A' Tudománytár' redactioja úgy hiszi, kívánatokat előz meg, egyszersmind e' folyóirat' czéljait eszközli, midőn ezennel késznek nyilatkozik, alkalmas kéziratokból, ha a' munka tudománytartalmú: egyes, de némi egészet képző részeknek, ha pedig szépliteratúrai: hosszabb vagy rövidebb mutatóványoknak előkelő közlésére 's a' közönséggel megismertetésére. Így következik itt is egy jelenet *Náray Antal* úrnak fentebb említett magyar *Shakspeare-jéből*.)

Romeo és Júlia. IV. felv. 1-ső jel. *Lőrincz barát*. *Júlia*. *Gróf Paris*. ¹

¹ A' fordítás a' következő kiadás után történt: *The literary treasures of England . . . published under the direction of Ch. Weil, phil. doct. Stuttgart, 1828. I. 1.* — Egyik legújabb, legteljesb 's legpompásb kiadása *Shakspeare'* minden munkáinak a' következő: *The Poems and Plays of William*

Lőr. b. Csütörtökön, gróf? az nagyon hamar van.

Paris. Apósom, Capulet kívánja úgy,
'S én sem levén rest, azt nem gátolom.

Lőr. b. Mint mondod, a' szűz' kényét nem tudod:
Ez horgas ösvény, 's nem tetszik nekem.

Paris. Mérték fölött sír ő Tybalt' halálán,
'S ezért szerelemről nem sok szót tevék:
Könyűk* lakában Venus nem mosolyg.

És, lássd, uram, veszélyt látván az atyja

Abban, hogy ő olly sok hatalmat ad

Keservinek, bölcsen sietteti

A' násznapot, hogy könnye' áradását

Gátolja; — 's minthogy ezt a' szűz magától

Nem bírja, társat ad ahhoz neki.

Most hát tudod sietségünk' okát.

Lőr. b. (félre) Bár azt ne tudnám, hogy mért kell ha-
lasztani!

Imhol jön a' szűz, gróf, czellám felé.

(*Julia jő*)

Paris. Boldog találkozás! oh, drága nőm!

Julia. Akkor lehet, ha egyszer nő leszek.

Paris. Jövő csütörtökön meg kell 's meg is lesz.

Julia. Ha meg kell, meg lesz.

Lőr. b. Ez való igaz.

Paris. Meggyónni jöttél most e' szent atyához?

Julia. Megvallva ezt, neked gyónnám meg én.

Paris. Ne tagadd el azt előtte, hogy szeretsz.

Julia. Hogy őt szeretem, megvallom ím neked.

Paris. Azt meg, hogy engemet szeretsz, neki.

Julia. Ha azt teszem, hátad mögött beszélve

Többet fog érni, mint szemedbe mondnom.

Paris. Szegényke, mint eldúlák a' könyűk

Arczod'.

Shakspeare, with a life of the Author and a selection of notes, critical, historical, explanatory and glossarial, selected from the editions of Rowe, Pope, Johnson and Steevens, Malone and other eminent Commentators; to which are added the prefaces of Rowe, Pope and Johnson. With three portraits and forty superior illustrations, engraved on steel by C. Heath, C. Rolls, F. Bacon etc., from designs by Smirke, Westall, Corbould, Stephanoff and Wright. In eight volumes. London, printed for Scott and Webster 1833. 8. m.

- Julia.* Csekély győzelmet nyertek azzal,
Mert satnya volt az, míg nem is dulák.
- Paris.* E' szóval inkább sérted, mint könyűid, azt.
- Julia.* Ez nem gyalázat, mert való igaz.
'S a' mit beszéltem, azt szemembe mondtam.
- Paris.* Az arcz enyém már, a' mellyet gyaláztál.
- Julia.* Az meglehet, mert nem tulajdonom. —
Van érkezésed mostan, szent atyám?
Avagy vecsernye-tájban jőjek el?
- Lőr. b.* Idóm üres most, andalgó leányom.
Hagyj hát, uram, most bennünket magunkban.
- Paris.* Ójon meg ég, hogy szent gyónást zavarjak.
(*Juliához*) Csütörtökön majd fölkeltek korán.
Most ég veled! vedd e' szent csókomat. (*el*).
- Julia.* Oh, zárd be ajtód' 's aztán sírj velem;
Minden segély és ír 's remény oda!
- Lőr. b.* Ah, ismerem már búdat, Julia!
Eszem' köréből úz ki engem az;
Hallom, 's halasztni sem lehet tovább már,
E' gróffal öszvekelisz csütörtökön.
- Julia.* Oh, jaj, ne mondd, hogy hallod azt, barát,
Vagy mondd meg azt is, mint kerüljem el.
Ha bölcseséged nem nyújthat segélyt,
Csak bölcsnek ismerd en szándékomat,
'S tüstént segíték én e' késsel itt.
Isten szivünket adta Romeoval,
Te meg' kezünket öszve, 's hogysesem e' kéz,
Mellyet te Romeonak bépecsétlél,
Új alkunak szolgáljon oklevélül,
Vagy hű szivem hitetlen pártosúl
Máshoz hajoljon, inkább ölje ez meg
Mindkettejét. Hosszú tapasztalásu
Korodból adj azért rögtön tanácsot,
Vagy, nézzd, közöttem 's inségem között e'
Vérszomjazó kés léssen majd bíró,
Ki azt itéli el, minek korod'
'S mesterséged' hatalma végbementét
Nem birta eszközölni tisztesen.
Oh, szólj, ne késlődjél. Meghalni vágyok,
Ha válaszod segédem nem leszen.
- Lőr. b.* Várj, egy reményfajt sejdítek, leányom!
De azt kivinni olly szörnyű dolog,

Mint szörnyü az, mellynek kitérni vágyunk.
 Ha, mintsem a' gróf' nője légy, magad'
 Inkább megölni szántad el, reménylem,
 Mersz ollymit is, mi a' halállal egy,
 Hogy elriaszd a' szégyent, a' ki ezt
 Kerülve, megvívsz a' halállal is.

Ha hát merész vagy, én nyújtok segélyt.

Julia. Ah, hogysem a' grófhhoz menjek, parancsolj
 Inkább leszöknöm a' toronytetőről,
 Avagy haramja úton bolyganom,
 Avagy kigyók között lappanganom.
 Vess lánczra morgó medvékkel, vagy éjkor
 Rekeszsz be egy csontházba, melly egészen
 Csőrömpölő csontvázakkal teli
 'S aszott tetemmel 's állatlan, fakó
 Koponyákkal. Ah, kívánj leszállnom egy
 Ujonta ásott sírba, 's a' halottal
 Egy szemfödél alá-rejtnem magam';
 A' mik — ha hallám is — remegtetének:
 'S én megteszem félelm' 's kétség kívül,
 Csak édesemnek szűz nejeül éljek.

Lőr. b. Jó, hát eredj most, légy víg 's állj reá,
 Hogy Parishoz mégysz; holnap szerda van;
 Légy rajta, hogy holnap magányosan hálj,
 Dajkád ne engedd hálai a' szobádban:
 Fogd e' palaczkot, és midőn lefekszel,
 Ezen lepárolt nedvet idd ki mind,
 'S egy tompa és hűs borzalom futand
 Eridbe szét, melly elfogandja minden
 Életszeszed' 's egy érütés se' járand
 Szokásaként, sőt verni megszünik;
 'S annak, hogy élsz, sem lélekzet, se' hév
 Nem lesz tanúja; 's ajkid', arczaid'
 Rózsái halvány hamvakká enyésznek;
 Szemeidnek is leesnek leplei,
 Miként halál éltünk' napját bezárja;
 'S megfosztva hajlékony készségítől,
 Minden tagod fásúlt, meredt 's hideg lesz,
 Mint a' halál; 's illy, a' szikár halálról
 Vett másolatban két napig maradsz,
 Míg, mint egy édes álomból, fölébreds. —
 'S majd, a' midőn reggel fölkelni jó
 A' vőlegény, te halva fekszel ott.

Aztán a' gyászpadon (miként honunkban
 Szokás) födetlen és legszebb mezében
 Az ó sírboltba visznek, mellybe az
 Agg Capulet - ház rég temetkezik.
 Én Romeonak addig, míg fölébreds,
 Tudtára adom, miket tevének, levélben,
 'S ő eljövend, 's fölserkenésedet
 Együtt vigyázzuk meg; 's az éjjelen
 Elvisz magával Mantuába téged,
 'S jelen gyalázatodtól megóv,
 Ha változó szeszély, vagy női félelem
 El nem csüggesztenek, megtenni ezt.

Julia. Oh addsa, addsa; félelmet ne említs!

Lőr. b. Fogd hát 's eredj most. Légy erős, szerencsés
 Pályádon; én férjedhez egy barátot
 Levéllel egybe küldök Mantuába.

Julia. Szerelm, te adj erőt! erő segélyt adand.
 Éljen boldogul, atyám.

(el).

B. N É M E T L I T E R A T U R A .

I. — *Az ifju Németország.* „Mult évben — így szól az öreg Menzel Literaturblattjának 1836-iki 1 — 5 számaiban — egy tüneményt látánk mellettünk elhaladni, mellyről még nem tudjuk, minő visszahatást okozand a' literatúrában 's az életben. Epen olly nagy jelentésű az ön magában, mint a' rendkívüli rendszabásokra nézve, mellyeket gerjesztett. ¹

¹ A' német-szövetségi gyűlés 1835-ben December' 10-ikei 31-ik ülésében a' következő határozatot hozá: — „Beschluss. Nachdem sich in Teutschland in neuerer Zeit, und zuletzt unter der Benennung: *Das junge Teutschland*, oder *Die junge Literatur* eine literarische Schule gebildet hat, deren Bemühungen unverhohlen dahin gehen, in belletristischen, für alle Classen von Lesern zugänglichen Schriften die christliche Religion auf die frechste Weise anzugreifen, die bestehenden socialen Verhältnisse herabzuwürdigen, und alle *Zucht und Sittlichkeit* zu zerstören: so hat die teutsche Bundesversammlung, in Erwägung, dass es dringend nothwendig sei, diesen verderblichen, die Grundpfeiler aller gesetzlichen Ordnung untergrabenden Bestrebungen durch Zusammenwirken aller Bundesregierungen sofort Einhalt zu thun, und, unbeschadet weiterer vom Bunde oder von den einzelnen Regierungen zur Erreichung des Zweckes nach Umständen zu ergreifenden Maassregeln, sich zu nachstehenden Bestimmungen vereinigt. 1. Sämmtliche teutsche Regierungen übernehmen die Verpflichtung, gegen die Verfasser, Verleger, Drucker, und Verbreiter der Schriften aus der unter der Bezeichnung: *Das junge Teutschland* oder *Die junge Literatur* bekannten literarischen Schule, zu welcher namentlich *Heinrich Heine*, *Carl Gutzkow*, *Heinrich Laube*, *Ludolf Wienberg*, und *Theodor Mundt* gehören, die Straf- und Polizeigesetze ihres Landes, so wie die gegen den Missbrauch der Presse bestehenden Vorschriften nach ihrer vollen Strenge in Anwendung zu bringen; auch die Verbreiter dieser Schriften, sei es durch den Buchhandel, durch Leihbibliotheken, oder auf sonstige Weise mit allen ihnen gesetzlich zu Gebote stehenden Mitteln zu verhindern. — 2. Die Buchhändler werden hinsichtlich des Verlags und Vertriebs der obenerwähnten Schriften durch die Regierungen in angemessener Weise verwarnt, und es wird ihnen gegenwärtig gehalten werden, wie sehr es in ihrem wohlverstandenen eigenen Interesse liege, die Maassregeln der Regierungen gegen die zerstörende Tendenz jener li-

A' *jeune Allemagne* vagy az *ifju literatura* név alatt ismeretes pártocska kárhozatos tanokat terjesztett 's ezért a' kritika által meg is dorgáltatott. El lón ismerve, hogy e' tanok egyszersmind a' statusnak is veszélyesek, mennyiben elhatározottan nemzetelleni, francia-irányzatúak, 's minden polgártársaság', vallás és erkölcs' alapjait felforgatni törnek, 's most már a' status is törvényszéke' elejébe voná a' dolgot. Ha szigorú és világos sajtótörvényünk volna, mellynek fenyítő rendeleti által a' vallás, erkölcsiség 's hazaérdek ellen elkövetett illy vétségek korlátok közt tartatnának, úgy a' közönség, úgy a' literátorok is megnyugodnának ez ügyre nézve, és senkinek sem jutna eszébe, a' büntetés alá esetteket sajnálni. De mivel előleges vizsgálatunk, még ki sem jött irományokat eltiltó rendelményink, 's határozott szabályok nélküli megelőző intézvényink, mellyek a' bűnössele a' büntelent is könnyen érinthetik, 's csak politikai nem pedig törvényes mértéket használnak, vannak: viszont a' féltékenység, melly a' sajtó' szabadságát őrzi, ingerelve van, 's részéről szinte hajló, az elv' tekintetéből a' bűnöst is kimélni a' büntelennel. Legalább most a' *jeune Allemagne*' számos párthívei ügyöket a' sajtószabadságával akarnák egyazonítani, 's míg így minden figyelmet a' pör' formáságira irányoznak, e' mellett annak belső milétét elfelejtetni. — —

Illy körülmények közt meg kell mutatni, hogy a' rossz, mellyről itt szó forog, erkölcsi és észköri, mellyet nem physicali erő, hanem ismét csak szellem, köz vélemény, nemzeti érzelem 's olly sajtó által semmisíthetni meg, mellyből jobb szellem mutatkozzék. A' rossz sajtót csak jó sajtó által győzhetni le. —

Gutzkow utolsó iratában a' német literaturát *nyomorultnak*, 's Európát *botránkoztatónak* nevezi. Valóban az lenne, ha saját lélekereje által azon mótelytől, mellyet *Gutzkow* és társai bele hozának, megmenekedni nem birna. —

Illy czimű kis iratban: *Die Jeune Allemagne in Deutschland. Stuttgart, Liesching, 1836.* a' nemzeti szempont, mint

terarischen Erzeugnisse auch ihrerseits mit Rücksicht auf den von ihnen in Anspruch genommenen Schutz des Bundes wirksam zu unterstützen. — 3. Die Regierung der freien Stadt Hamburg wird aufgefordert, in dieser Beziehung insbesondere der *Hoffmann- und Campe'schen* Buchhandlung zu Hamburg, welche vorzugsweise Schriften obiger Art in Verlag und Vertrieb hat, die geeignete Verwarnung zugehen zu lassen. — L. Oesterr. Beob. 1836. Nro 29. I. 94.

legfontosb, fejtetik ki. Ki nem egészen vak, ki azon titkos és ellenállhatlan erőt ismeri, mellyel a' literatura az életbe hat, nem maradhat hidegen, ha látja, hogy ifjú literatorink' nagy része *francia* zászlót üt fel, 's nemcsak izlés, sztil, modor, költészet és erkölcsre, hanem vallási és politikai irányzatokra nézve is francia érdeket akar életbe hozni. Csak a' régibb francia kórságra kell visszaemlékeznünk. Mi gyümölcsöket termett nekünk azon francziát majmoló kórság? Mint ártatlan divat, mint galanteria, belletristica, mint elemes társalkodási tón behízelve magát hozzánk XIV. Lajos' századában, 's lassankint úgy elharapózott, hogy nemzetiségünket belülről kivájta, hazánkat feldúlta, ideig egész politikai létünket veszélynek tette ki, 's fölszámíthatlan áldozatinkba került, míg nemzeti érzésünk' felbátorodása, az 1813-iki német lelkesedés, minden idegen járomtól megszabadított, 's az okozattal együtt az okot is megsemmíteni látszott. De ezen, olly fatalis és hosszú gyalázat' oka, e' gallomania, a' német természettől elidegenülés, idegen érzelmek' befogadása, idegen 's kezdet óta kárhuzatos érdekek' bálványozása, még ma sem szűnt meg. A' régi materia peccans újra kitör, még pedig ifjaink' kebleikben. — —

,Egy másik röpkeirat: *An die moderne Belletristik und ihre Söhne, und die Herren Gutzkow und Wienberg insbesondere, zwei Sendschreiben. Von Fr. Bohmer, Stuttgart, Hallberger, 1836.* inkább tudományi és aetheticai szempontból indul ki, de hasonló célra vezet. Az első levél, melly már előbb a' Morgenblattban jelent meg, komoly és kemény ítéletet mond a' heinei iskola' frivolitásáról. A' második különösen a' (Gutzkow által hirdetve volt) *Teutsche Revue'* embeleihez szól 's az ezek' törekvései és tehetségei közt levő iszonyú aránytalanságra, egyszersmind egész irányzatuk' némettelenségére 's kiskorúságára tesz figyelmetessé. — Én ez új munkák mellé még csak némi, bővebb világosításokat kívánok iktatni.

,Az ifju Németország nem esküszik nagyobb névre mint *Heine'* nevére, 's valóban a' genialis, de, fájdalom, épen olly frivol mint genialis Heine az, *kitől az egész baj eredt.* Születésére nézve zsidó, elméje' sympathiai 's élte' viszontagsági által Párisban honosulván meg, itt pendíté ő meg legelőször a' hurt, melly az ifju Németországban olly sok szavú viszhangra talált. Ó ugyan nem tudható előre, hogy őt illy mértékben csodálandják, majmolandják 's még felül is haladandják, 's ennyiben távol vagyok attól, hogy pártja' minden bűnét neki

tulajdonítsam; de a' kezdő ő volt. Zsidó gyűlölség 's francia példák által elcsábítatva, ő tette először a' kereszténység és morál', úgy a' német nemzetiség és szokás' gúnyolását, a' *test*' emancipatioja' javaslatát, a' ledér dicsekvéseket, a' francia ifjuság' kicsapongásait, a' respublicával kacsintgatást, a' jövendő' nagy revolutiojára való utalás' affectálását azon féelmes themává, mellyet azóta az ifjú Németek minden változatokon keresztül elzengettek.

A' részvét, mellyel az emberek ezen iró' fényes talentuma iránt viseltettek, eszméinek is utat tört, 's az ifjuság, melly Heine' styljét majmolni törekvék, azt hitte, hogy a' mi e' részben rosszúl sült azt el, tanítmányi' túlvitele 's felcsigázása által kell pótolni. A' ki érzé, hogy nem olly elmés mint Heine, annál inkább igyekezett ezt ideái' merészségében felülmúlni. Így változott Heine, a' nélkül hogy eszébe is ötlött volna, költőből — mert ő valóban az — a' világszerte uralkodó mai nézetek 's gondolkodásmód' reformatorává és nagy bölcsesé, mikké őt legalább Wienburg tevé.

A' Heineban öszvesült új gyülekezet apostoli tisztet vállalala magára, 's míg Wienburg *Aesthetische Feldzüge* -jében az új tan' rendszerét kigyalulta, annak külső, legkiterjedtebb elhíntegtetése könyvbírálatok és románok, de főleg a' journalismus' hatalmas emeltyúje által készítették, melly utóbbinak organumit meglepő sebességgel tudák a' magok' részére hódítani. Heine, legújabb irományában a' romantica iskoláról, maga is nyilván magasztalta a' jeune Allemagne' apostoli buzgóságát, 's követői' talentumát nemcsak kitelhetőleg dicsérte, hanem különösen azoknak a' közvéleményben haladásáról, a' jól-hangzásról, mellyel neveik a' német földön már is birnak, bizonyos, felvett méltósággal, mintegy nagymesterök, szólott. Azt hiszem, dicséreteik által tovább-menésre csábítatá magát, mint ezt neki a' Gratiák engedheték. — —

Már olly hatalmas pártra számoltak a' literaturában, olly erős hátseregbe a' publicumban, hogy nem átalották, a' literaturá' teljes reformát jelenteni, 's az egész ifjuságot fegyverre szólítani, hogy az ígért aranyjövendőt kivivni 's a' multat legázolni segítsenek. Már a' legnagyobb literaturai tekintet' birtokában láták magokat 's hirt és nevet kény szerint osztogattak. A' mi csak érdemes, tiszteletes, nemes és szent vala literaturánkban, eddig hallatlan taticával gúnyolák, kisebbiték, nevetséggé tevék. Ellenben mindennek, ki zászlójok alá esküdni kész volt, ha még olly törpe vala is, a' halhatatlansígot biztosíták. Omnibusokon járták keresztül Német-

országot, mellyeket a' zsidó Lüwenthal igazgatott, 's a' harc- és dicsvágyó fiatalságot újongatva 's tömegestől szedék fel.

,Gutzkow, míg követői *most már* igen leereszték szárnyaikat, régi ábrándihoz ragaszkodik. Nem rég kiadott *Appellation*-jában folyvást azzal hizekedik magának egész szerénységgel, hogy ő hivatva van, eddigi egész tudásunk' örökségét, gondolkodásunk 's költészetünk' végetlen kincseit egy csapással semmisíteni 's helyébe az ifju literaturát ültetni. Sőt még fenyeget is, hogy, ha régi, zsibvásári literaturánkat még tovább is megtartjuk, azon szörnyű kár érhet benünket, hogy ezen vélt kincsek miatt a' megbecsülhetlen jövőt, mellyet ő ígér nekünk, elveszthetnők. Ő kivüle egy fiatal Német, ki eddig a' divatujságokban szokott megmenekedni zavaros gondolatitól, az Allg. Zeit.-ban azt nyilatkoztatá, hogy az ifjú Németországnak több szelleme van, hogysem azt a' köz-világ megérthetné. Különös; hiszen eddig folyvást csak a' testről vala szó, 's meztelenségek' festési 's a' legorczátlanabb nyelv által fölösleg is érthezővé tevék a' dolgot. Valóban a' testnek e' segédért folyamodása a' szellemhez hasonló azon tolvaj' kétségbeeséséhez, ki midőn elfogaték, sajnálkozva így szóla: Ti nem fogjátok fel az én géniet.

,De a' compromittáltak' csüggeteg, 's föllengző viselete azoknak, kiknek nincs mit veszteniök, semmit sem változtat a' dolog' valódi állásán. Azon tanítmányokban, mellyeket az ifjú Németország hirdet, nincs semmi rejtély, semmi kétértelmű. Régi ismert tanítmányok ezek, mellyek' fölmelegítése az ifjú emberek' szellemének semminemű becsületére sem válik 's legföllebb is a' *test* (Fleisch) által menthető. Olly tanítmányok ezek, mellyek már egynél több ízben megbuktak, mellyek otrombábbak, hogysem megújulásokat várni is lehetett volna, de mellyek egyszersmind még gonoszabbak mint otrombák, 's mivel mégis fölmelegítették, hippocratesi gyógymódot kívánnak.

,Először is egy általános, minden nemzetiséget előlő emberiség-'s világpolgárságról való tan. Ők a' hazafiságot a' vér' ösztönének nyilatkoztatják, melly megvetendőbb 's durvább, mintsem fölvilágult időszakunkban valamit érhetne. Ők világra szóló literaturát' ígérnek, melly a' mi eddigi nemzeti literaturánkat kiszorítandja. Minden kritika alatt legyen, ugymond Wienbarg, melly ezen világ-literaturához nem tartozik. De ha ez valaha létesülne is, ki nem látja ált, hogy tisztán franczia lenne. Hogy nekünk kellene philister-természetünket lehányva, általános emberekké, világ' embereivé lenni; ki

nem látja ált, hogy francia rabszolgákká lennénk? Ez a régi elkoptatott beszéd. Az általános emberiség' álarcza alatt hirdették az 1792-iki francziaságot is. Le akarják velünk vettetni német ruhánkat, hogy meztelenül itt álljunk, mint általános emberek; de már hátunk mögött áll a Francia, 's meztelenségünk' eltakarására udvarisan egy eb-lánczot ajánl.

„Másodszor a' jövendő' bitortlása, *Europa' jövő föllállítására utalás St. Simon' ideái által.* De ebbe elhatározottan belekeverik az első francia revolutió' emlékezetét, mert nem elégvülvén meg St. Simonnal azt hirdetni, hogy az embereknek általános joguk van az élvezethez az ennek megfelelő munka által, 's a' jogot kötelességgel korlátozni, egyenesen, mint az 1793diki Francziák, a' kötelesség nélküli joghoz, a' munka nélküli élvezethez ragaszkodnak, 's ezért céluk nem erény-respublica, hanem bűn-respublica, a' hús' emancipatiója, a' testiség' győzedelme minden azt korlátozó polgári, vallásos és erkölcsi törvény' eltörlesztése által, mit ők általános emberi boldogságnak neveznek.

„Mig e' szerint a' szabadság' álarcza alatt a' legalacsonyabb 's legnyomorultabb önzés rejtekezik, nem annyira St. Simont, mint inkább a' legelvetemültebb jacobinusokat, a' maratistákat 's hebertistákat követik az ifjú Németek. Csak Maratot, ki szórul szóra azzal kezdé, a' mivel Gutzkow, t. i. *a' kézbe merítő pillanatot* mint az új természeti vallás' sacramentumát a' házasság' helyébe ajánlani; csak Hebertet, ki a' maga lapjaiban szórul szóra, mint Gutzkow, a' *személyeket characterizálta*, azaz minden tiszta nevet a' leghihetlenebb rágalomokkal szennyezett 's a' legfeneketlenebb erkölcstelenséget és isten-káromlást tanította; csak e' revolutió' seprejét vevék magoknak példánul. Ők azzal kezdék, a' mivel azon revolutió' utolsó crisisé végződött, Isten' eltörlésével. *Az öreg Isten vérében fekszik*, így kiált Heine újongatva. *Sohasem kellett volna benne hinni*, megjegyzi Gutzkow. *Ő az ostoba spiritualismus' találmánya volt, azon rendszeré, melly a' népeket rabokká tevé, helyébe, a' húst', a' materializmust, mint azon rendszert, melly a' népeket szabadokká teszi, kell föllállítani*, így rendszereskedik Wienbarg.

„A' kétkedőné, ki Gutzkow' románjában egy kis szinpadon in puris megjelen, egy új észistenné' példánya, mint akkor a' sansculottok behozák volt. Ha a' *Mindenek' legfőbb földi szerencséséről* való tan vajaha a' literaturából az életbe léphetne, csak általános rablást és pusztítást okozhatna, mint akkor Francziaországban. De miért kiabálnának illy elveket,

ha azokat életbe hozni, vagy legalább kanóczként a' világba vetni nem akarnák, hogy a' kicsiny vagy nagy gyúladáskor, mellyet okoztanak, önző czéljaik után láthassanak. — —

,Már a' 15-dik század' elején történt csehországi nyugtalanságok hasonló példát mutatnak. Franciaországból Picard pap által áltültetteték a' husziták közzé az adamiták' sectája, kik azt akarták elhíttetni, hogy a' legtisztább emberiségre 's paradicsomi ártatlanságra térnek vissza, midőn egymást testvéreknek neveztek, meztelenen jártak, 's a' legbotránkoztatóbb ünnepeket ülték. De ha ezen adamitai irányzatot a' 15-dik század' valamivel durvább nyelvről a' 19-dik század' valamivel gyöngédebb nyelvére átalteszszük, szórul szóra az sül ki, a' mit Gutzkow mond: *„Miért az embernek ezen beburkolása? miért a' visszatartózkodás, te bátyám, te hugom, midőn velem egyazon lény vagy? ezen korlátoknak (a' ruháknak) le kell hullaniok. Hiszen mi egyazon bujdosó csillag' gyermekei vagyunk. 'S ezen tisztán philantropicus fogalom mellett nem ülelték 's csókölták volna-e egymást mindnyájan, mint egy nagy láncz' gyöngé szeméi, azon érzelemben, hogy az igazság és természet előtt úgy is meztelenek, csupaszkok és sajnálatra méltók? Nincsenek-e a' társas élet' nehéz kérdései ezen általános fogalom által egyszerre megfejtve? —*

,Korunkban, az igaz, csak nevetségesnek tetszhetik, illy kicsapongásokra visszatérni. A' müvelt világ rég túl van ilyenyeken. Tul-e? Még csak negyven éve, hogy Franciaországban az Istenről lemondottak, 's a' sansculottok és észistennek adamitai vad ünnepeket ülték, mint négyszáz év előtt Csehországban. — —

,S nem kell-e minden Németnek elpirulnia, hogy ezen ifjú Németek, literaturánkat épen olly időben kezdik becsmérni, midőn a' Francziák is elkezdtek már előbb roszul ismert nyelvünket, tudományunkat 's művészetünket csudálni. Mit kell Franciaországnak felőlünk szükségkép gondolni, ha épen ez időpontban látja ifjúságunkat olly valami után vágyódni, a' mit a' jobb Francziák magok is meg kezdenek vetni önmagoknál? Ki nincs meggyőződve, hogy azon ok, melly miatt a' külföld literaturánkat olly nagyra becsüli, nem egyéb, mint erkölcsi méltóságunk, minden igyekezeteink' mély és szent komolysága, azon romlatlan eredeti erő, melly gondolkodóinknak olly csudálatos szellemi hatalmat, más nemzetek előtt annyira bámulásra méltó könnyúséget a' legnehezebb problémák' fejtegetésében, egyszersmind költőinknek a' lelki báj, ártatlanság és szemérem' majmolhatlan ingerét adja, 's melly-

ből alárendelt hatáskörben is a' rajtunk mindig csudált tartós ércszorgalom is származik, melly végtelen munkáit ott kezdi, hol a' teremtések megszűnnek. Az még is igen becstelenítő vélemény volna, hogy azon pillantat, mellyben a' külföld elkezdí lelki s' nemzeti erőket csudálni, ennek véget is vetne, 's hogy a' Francziákkal csak azért közlenők azt, a' mi nálunk legjobb, hogy érte ollyat cseréljünk tőlök, mi nálök legroszabb.'

Harmadik tanja ifjú Németországunknak: a' vallástalanság. Ők a' leggorombább materialismust tanítják, hogy t. i. a' természetén és anyagon kívül semmi sincs, nincs Isten, nincs láthatlan világ; 's ebből azt következtetik, hogy a' kereszténység, mint lélek' vallása, ostoba spiritualismus, csupa babona 's hazugság. Ők e' tárgy fölött eddig hallatlan vakmerőséggel gúnyolódnak 's nem iszonyodnak a' Christus' és apostolok' személyét is alávaló gúnynevekkel illetni. 'S míg a' kereszténység' teljes eltörlesztését kívánják, ennek helyébe új természeti vallásukat, a' testiség' új szép vallását, a' régiek' Venus-imádásához hasonlót, a' 'hús' imádását akarják új általános republicájokba behozni, asszonyok' közösségével. Bár csudálatosnak tetszik is illy ábránd, mégis összvefűggésben van más tüneményivel korunknak. A' st.-simonismus, bizonyos elkorcsosulásában, általános érzéki boldogságot tárgyazó terveivel, minden esetre illy tulságra vezet. De más részről Németországban e' tulság egy másik ellenkező 's ezt megelőző által hozatott létre; a' kegyeskedést és proselytavadászást értem. Csak ennek ellenében lehetett megtörténhetővé az, a' mi nem sokára következett, t. i. hogy mások meg' a' régi materialismust, Isten nélküli világot, kizárólag érzéki világot kezdék hirdetni.'

A' vallástalanság egyazon kutfőből merítették, mint a' honárulás, 's ugyanazon emberektől; innét kitetszik, hogy ez embereknek még is volt némi igazuk, midőn korunk' kifejlődésébe magoknak nagy befolyást tulajdonítottak. — —

Nem elégteltek meg ők azzal, hogy régibb 's idegen auctoritásokkal éljenek; ők magok is eredetiek akartak, minde-nik e' kis törpék közül a' hitetlenség' új messiása akart lenni. Már Heine, 's ő legelsőben, így nevezte magát. Hadd szóljon erről Börne: *Heine Antichristust játszik, míg Voltaire, e' nagy író, csak Keresztelő-Jánost, ki az Antichristust megelőzte. Voltaire, ugymond Heine úr, a' kereszténységnek csak testét sebesíté meg.* 'S ő neki a' szegény embernek, neki jutott azon terhes tisztség, hogy a' kereszténység' belső lényegét megsemmítse. — *A' kereszténység' alapelve, mond to-*

vább Heine úr, az *érzéki élet megsemmítése.* — 'S ő küldetett hát a gondviseléstől, hogy a *lust* ismét visszaállítsa jogai-
ba. Köszönjük a gondviselésnek, hogy az, még pedig egye-
nesen Heine úr kedvéért, új törvény-tanító székét állított,
a' hus' jogait tanítandót! — Több ifjú örömmel állt részére,
's nagy lármát csinált a' testiség' új evangéliumából. Egy
közülök az új literaturai egyesületet, *Ifjú Németországnak'* ne-
vezte, de nem birt elég vakmerőséggel magát annak fejévé
tenni. E' szerepet Gutzkow vállalá magára. — Átallom azon
káromlásokat még egyszer szórul szóra ismételni, melyeket
Gutzkow a' Christus' személye, az apostolok, az egész ke-
reszténység, sőt általában minden vallás ellen ökrendett. Sze-
rencsétlenségnek mondta azt, hogy valaha az emberek' Isten-
ben hittek. Szinte ártalmasoknak hirdeté a' morált, a' sze-
mérmetességet 's minden ezekre épített emberi intézvényeket,
különösen a' házasságot. — Vele egészen öszvehangzólag,
Wienburg a' hus' emancipatióját a' világtörténet' céljának, az
emberiség' legfőbb földadásának tekinté. E' cél' elérésének
egyedül a' keresztény-vallás és moral áll útjában; félre hát
ezen akadályokkal. Luther az értelmi kifejlődés által sirt ké-
szített a' kereszténységnek, a' nélkül, hogy tudta volna, mer-
re menjünk. Goethe ellenben megmutatá az emberiségnek az utat,
midőn az érzékiséget emelé annak főtörvényévé. Ezen új világ-
történeti tant Wienburg egészen rendszeresen fejtegeti, 's a' leg-
kisebb pirulás nélkül, a' szép cselekedetben' vagy abban, a'
mit Gutzkow *kéjbe merítő pillantatnak'* nevez, t. i. az állati
gyönyörben helyhezteti a' legfőbb célt, melyre az ember szüle-
tett, 's egy általános, zabolátlan bujálkodásban férfiak 's nők'
részéről, egy végtelen nagy hetaera-respublicában, egy kö-
zönséges és folyvást tartó orgiában a' legfőbbet, mire az egész
emberiség született. De, hogy a' kereszténységet eltörölje,
tagadja Wienburg az Isten' létét 's a' láthatlan világot, pa-
pi mesének nevezi ezt, 's azt állítja, hogy mindig csak egy
látható világ volt, 's ennek minden gyönyöreivel élni, minden
embernek joga; ki ezt nem teszi, az ostoba fej. —

*Negyedik tanja ifjú Németországnak a' vallástalanság-
tól elváloszthatlan erkölcstelenség.* — —

Itt első akadály a' házasság. Ezt ki kell irtani. Gutz-
kow azt állítja, hogy egy lelkes orvostól hallá: husz éves
orvosi gyakorlatában csak két jó házasságot talált. Ezen or-
vos embergyülölő volt, vagy ember-megvetéssel negédkedett,
mint ezt sok orvos teszi. Illy tanúság, még hozzá a' legköny-
nyelműebb hazug' szájában, kit eddig literaturánk ismért,

tapasztalt emberek előtt mit sem ér. A' házasságnak saját örömei 's bajai vannak, ez természetében fekszik, 's nem volna jó házasság, mellyben mindkettő elő nem fordulna. A' házasságban olly valami *erkölcsi* 's *nyugtató* van, hogy minden aránytalanság mellett is, melly benne előfordul, mind- eddig legerősb gát volt az erkölcstelenség ellen. 'S ezt a' faj- talan társaság is elismerte, különben nem kelt volna ki annyira a' házasság ellen. Gutzkow (így olvashatni szó- ra 'Védelmében') az emberiség' folyamát, melly a' házasság' medrében kiszárad, egy más mederbe, a' nőtlenségébe, a' kö- zös feleség' tartásába, a' nagy hetaera - republicáéba akarja áltvezetni. Ne legyen többé család. Ő sokférjúséget és sokfe- leségűséget akar öszvekötni. 'Ne tudja többé a' gyermek, ki volt nemzője; ne nevelje anya házi körben édes gyermekét. A' status vegye ált e' kötelességet, az egész emberiség egy nagy ménes legyen. — Azonban nem lehet tagadni, hogy az önzés, a' szeretetlenség, az alacsony haszonlesés a' társas vi- szonyokban annyira tulságig üzettek, hogy más részről szük- ségképen az ellenkezőt, az elrejtett feslettséget hozták elő, melly most végre nyilvánossá lett; 's a' '*jeune Allemagne*' e' tekintetben is igen figyelmet érdemlő korjelenés. A' férfi - és nőnemnek egymással társalkodását csak az önző haszonlesés határozta meg, a' hajlandóságból szövetkezett házasságok mind- inkább fogyatkoztak, 's nem lehet csudálni, hogy a' fiatal férfiak' egy része az illő társalkodástól eltiltva lévén, némi két- ségbeesésből, a' legdurvább gyönyörvadászat' karjaiba dült. —

'Ha a' '*boldogság-respublica* 's *közös nőtartás*' papjainál az erkölcstelenség elhatározottan demokratai irányzatú is, azért egyszersmind erősen csügg régibb literaturai epicuraeusink' fölötté aristokratai élvezetin 's igényein. Az '*ifjú Németek*' egy- azon ellenmondásba esnek itt, mellybe Mirabeau 's olly sok francia demagógok. Ők a' közönség' szemláltára népszó- szólót, otthon szultánt szeretnének játszani. Azon boldogság, mellyet ők a' néptömegnek mutogatnak, mindig csak kép. Jól tudják ők, hogy a' tulfinomított kicsapongások, mellyek után szomjaznak, mindig csak kevesek' kizáró birtokában lenné- nek. — De az '*ifjú Németország*' aristokratai vonzalmait azon szükségből is magyarázhatni egyszersmind, hogy valami nagy 's elismért auctoritas által a' műveltebb 's előkelőbb közön- séget is magokhoz hódítsák 's e' részről uraságukat meg- alapítsák.

'Ez okbul Goethét bálványolják. Wienbarg épen az új érzéki vallás' messiásává teszi, hogy ez által saját saját erkölcsste-

telen tanításait szépítse. Az ifjú párt' e' szükségéből magyarázhatni meg azon változtatott szint is, mellyet ők a' Goethianismusra ruháznak. Eddig Goethében a' szépet szerették 's helyébe erkölestelenséget vásároltak. Most gondosan keresik ki erkölestelenségeit, mellyek által magokéit kívánnák palástolni, 's helyette szépségeit teszik magokéivá. Ez oldalról bátorkodott az ifjú Németország Goethe' auctoritását kirabolni. Goethének kell előállani, hogy rothadt lelkük' minden puffaszkodását 's tajtékzását jóvá tegye. — Goethét a' jövődőség fogja érthetni, a' jelen ő róla nem ítélhet.

,De honnét csak a' lehetőség is, hogy Goethe' nevében annyit vétkeznek? — Hotho megmondja ezt nekünk: Goethe a' messzeterjengő genialitást a' szűkkeblű korszellem, azon szabadságokat, miket egy *szép természet* enged magának, a' szoros korlátú morál ellen védelmezte. Ezért Wienburg Goethét Németország' nagy szabadítójának, a' kereszténység' fölforgatójának, az új hus-vallás' alapítójának, nevezi. E' szabadságot, mellyel Goethe elt, más is veheti magának. Ha egy *szép természet* lerázza lánczait, mindjárt hasonlót tesz *minden természet*, a' legundokabb, legbaromibb, legördögibb természet is 'stb. —

,A' szépségre hivatkozik Gutzkow? az által akarja Wallyját oltalmazni? Ez még szinte nagyobb vakmerőség, mint ha vallás és erköles' tekintetéből akarná azt oltalmazni; mert valóban bármi távol van is románja minden erkölestől, de még távolabb van az a' szépségtől. Soha sem sértetett még az asszonyi természet' szépsége szemtelenebbül, mint e' fítor alakú román által, melly a' minden kellem- és szeméremből kivetkőzést ezen nem' valódi, igaz, szép természetűl, — *ideális asszonyiságúl* meri kijelelni. — Az affectált, *előkelőség*, a' legalacsonyabb jelenéseknek, millyeneket megromlott ifjak csak a' legroszabb asszonyi társaságban játszanak el, művelt dámák' szobáiba áltétele botránkoztatóbb 's visszataszítóbb itt, mint ifjú Németország' minden egyéb leírásaiban, mellyek e' részben ha több erkölcsiséget nem is, legalább több izlést árulnak el.

,Azonban az ifjú Németország' minden követőinél bélyeg gyanánt tűnik elő a' politikai radicalismus és goethei éldeletvágy' különös zagyvája. Több mint egyben románjaik közül egy részről fiatal vitézséggel lármáznak a' lengyel ügy mellett, 's a' legmerészebb képzeletekkel ábrándoznak általános szabadság után, de egyszersmind a' legfőbb rangú fejedelmi 's nemes asszonyságokkal Wilhelm Meister' módján szerelmes-

kednek 's kaczerkodnak, 's végre, midőn mindez igen kevés nekiek, a' republicanusi és törvényszerű elv a' legilletlenebb ütközésbe keveredik. A' legfőbb képzelet, mellyet e' nemes szabadság-hősök magoknak kieszmélhetnek, polgári belopózás vagy betörés egy herczegnő' hálósobájába, dulás az *előkelő* bujaság' minden ingereiben. Hasonló történik Franciaországban, 's ez ifjú Németek csak azt ültetik ált német földre, a' mit ott látnak. Az erkölcstelenség' villámsebes haladása fölött ott is panaszkodnak. Bizonyos literatori barmok az alacsonyság' gombáit kaparják fel lelkek' kövér fenekéről. Némmelly románok' tárgyai áruló anyák, saját lányaikat megfertőztető atyák. 'S legcsudálatosb, hogy fiatalka irók, kik illy undokságokat irnak. De a' köz értelem kezd már ellenök ébredezni. — —

De midőn az ifjú Németország azon elvet kiáltja ki, hogy semmit sem kell szégyenleni, mint magát a' szégyent, nemcsak a' hatodik, hanem főleg a' nyolczadik parancsolat' gúnyolására czéloz. Hazugság az ő saját eleme. A' legvastagabb ellenmondás úgy foly belőle, mint kétszerkettő. — Ők rendszeresen a' szentet alacsonynak, a' nagyot kicsinynek, az igazat hamisnak, a' jót rosznak, a' szépet rútnak nevezik 's viszont. Vallást és kereszténységet színmutatásnak, ostobaságnak, csalárdságnak, szabadságelnyomásra czélzó kényszerítő intézetnek hívják, 's egyedül ön húsokat nevezik szentnek. Erkölcsöt, házasságot, szemérmert tettetésnek, ostobaságnak, kényszerítésnek neveznek, adamismusokat pedig, nyilvános undokságokat természeti szépnek, idealis erkölcsnek. A' német honszeretetet barominak és nemtelennek nevezik, szemtelen francziáskodásokat pedig valódi emberiségnek. A' német tudományosság körül szerzett legnagyobb érdemeket gúnyolják, az egész német literaturát nyomorútnak, és Európát botránkoztatónak nevezik; éretlen talentumokat pedig, gyermekeket, kiknek fejük' lágya sem nőtt be, sőt egészen tehetetlen követőiket minden eszmélet nélkül *első Nobilitásoknak*.⁴ Az úgy nevezett *neuschwäbische Lyrik*, e' tövistelen rózsza, sem menekhetett meg az ifjú Németek' gyűlölségétől, mert e' költés' neme szép, benne még azon szent ártatlanság, azon lelki kellem, azon mély 's tiszta német érzelem lakozik, melly tisztátalan lelkeknek olly türheterlen, mint egy angyal' jelenléte a' pokol' bakjainak. Ezért ostromolják a' sváb Iyra' tiszta 's kellemes kertjét 's gyakorolják rajta gonosz elmésségeiket a' nevetségig; de saját förtelmességeiket, francia feslettség' visszataszító majmolásait valódi poesisnek, valódi ideálnak ne-

vezik. Hogy a' literaturában mindent fölforgassanak, főleg a' leghiresebb férfiak' személyességivel foglalatoskodnak, kárörömmel keresik elő azok' régi fiatalkori bűneit (p. o. Schleiermacher-és Tieckben) 's következetesen az ügyet a' személy által akarják semmivé tenni. Mindent rágalmas pletykává igyekeznek föloszlatni, mert csak így lehetséges a' közönség' vélekedésit végetlenül, az örültségig öszve zavarni, 's a' szentnek azon általános elfintorítását, a' szentségtelennek azon idealizálását véghez vinni, melly által nézetük szerint a' régi literatura elenyészendik.

,E' nagy és következetes literatori hazugság mellett a' többi ellenmondások, mellyekkel a' párt tetszeleg, valódi kicsinységek, 's csak feneketlen erkölcstelenségök' újabb bizonyossági. Gutzkow és Wienbarg jelentik, hogy az országutról elüzlött respublicának a' literaturába kell vonúlania, 's a' jövődőt kell előre készítenie, mint Rousseau. Ők a' legtulzóbb baloldal' neveit, a' párisi számüzöttek' neveit tűzik ki előre, 's tudunkra adják, míg őket 's az egész ifjúságot szárnyaik alá veszik, hogy ők a' jövő világ-respublica' már kijelelt consulai, mellyet a' világ-literatura által alapíthatni meg, 's biztos kezeikbe vannak téve az egész europai ifjúság' zabolái. Épen ez által akarák az ifjúságot részükre csábítani. De ők veszély nélkül akarák e' játékot üzni, magokat hátulról biztosan fedezni, 's ezért egyazon időben tudományos szövetkezést kötnek a' porosz k. egyetemmel, sympathiát mutatnak Hegel, Goethe 'stb. iránt. Innét későbbben Gutzkow' mentegetőzése, az *egyedül tőle* hirdetett második időszakírás, mellynek a' legjobbágyibb cím alatt 's épen a' szövetség' nyomtató műhelyében kelle megjelenni, 'stb. Így a' házasságot egy részről minden módon kárhoztatták 's gunyolták, 's *egyazon időben* jó partie után vadásztak. Így ma az Allg. Zeitungban azt kiabálák, hogy igen nevezetes emberek a' Revue' dolgozó társai, 's holnap ugyanezen urak kinyilatkoztaták, hogy az egész dolog félreértés. Így ma azzal dicsekedtek, hogy a' közvéleményben sodró előmenetelt tőnek, 's Gutzkow a' nagy izgató, ki egész német literaturát újjá szüli 's az ifjúságot magával ragadja; 's holnap bámulást szinlettek, hogy e' csekély dolog illy nagy lármát, hogy Gutzkow' népszerűtlen 's ferde talentuma némi aggodalmakat gerjeszthetett. Gutzkow maga egész gyermekdedséggel kinyilatkoztatja ,Appellatiójában', ő ki kevéssel előbb Christust csalónak nevezé, hogy ez által csak új utat akart nyitni a' kereszténységnek. — De únom már folytatni ennyi

gonoszság' sorjegyzékét, melly a' német literatúrában első, 's talán, de talán nem is, utolsó a' maga nemében.

Ha nem vesszük is tekintetbe a' veszélyes tanokat, miket ifjú Németország terjeszt, már annak *beszédmódja 's maníerja* is emésztő rákfene literatúrákon. — Könnyed, üres memoir-hangjok nemcsak kizár minden komolyságot, az érzelem' minden méltóságát, 's a' tudomány' minden alaposságát, hanem egyenesen annak semmivé tételére czéloz. De mivel semmi sem könnyebb, mint illy hangon írni, alig két év' lefolyta alatt már is nagy számú fiatal embert látunk e' kényelmes módra hajlani, 's valóban ez által szerencsét találni, 's kétség kívül nem sok idő mulva iszonyú számmal leendnek. — Ha a' német tudósok 's költők' és a' német közönség' jobb szelleme e' fiatal könnyelműséget annak idejében nem korlátolja, a' betegség napról napra emésztőbb lesz, 's a' fiatal fecsegők' már most is számos nemzedéke kiirthatlan seregre szaporodók. — 'stb.

T. L.

II. — *A' német literatúrának némelly újabb termékei.* ¹

Theologia. — Die biblische Theologie wissenschaftlich dargestellt von Lic. *W. Vatke*. Erster Band. (Illy czim alatt is: Die Religion des alten Testaments. Nach den kanonischen Büchern entwickelt von Lic. *W. Vatke*. Erster Theil.) Berlin, Verlag von Bethge. 1835. 8. 719 I. Dicsértetik. (Jahrb. für wissensch. Kritik.)

— Predigten über das Evangelium Marci und den Brief Pauli an die Kolosser, gehalten von *Fr. Schleiermacher*. Herausgeb. von *Fr. Zabel*. Zwei Theile. Berlin, 1835. 3. Rthlr. 16 gG. Dicsértetik. (Allg. Lit. Zeit.)

— Reden und Aufsätze von *J. A. Sambuga*, bairers. Hofprediger. Gesammelt von *J. B. Schmitten-Hug*. Lindau, 1834. 8. VI. és 248 I. 20 gG. Dicsértetik. (A. L. Z.)

¹ A' külföldi literatúrák' nagy számú termékeinek megismertetésére a' Tudománytár' e' végre kijelelt körében, legczélirányosabbnak tartja az alólirt a' következő három szempontot követni. 1. Álttekintéseit adni az egyes literatúraágak' állapotjának a' külföldön bizonyos időszakokban, az ottani legilletőbb 's hitelesb kutfók szerint, mennyiben ezek birtokában lesznek. — 2. A' külf. literatúrák' újabb termékei közül szak és czím szerint minél többet nevezni meg ollyat, mellyek vagy jelesek, vagy hatásoknál és saját bélyegöknél fogva figyelemre méltók. — Végre 3. Bővebb kritikákat csak kevésről, 's ollyanokról adni, mellyek vagy igen jelesek, vagy ránk nézve közelebbről érdekesekek. — Az itt idézett német folyóiratok mind 1836 első negyedéről valók.

Red.

Philosophia. — G. W. Fr. Hegel's Vorlesungen über die Aesthetik. Herausgegeben von D. H. G. *Hotho*. (Sämmtliche Werke *Hegel's* X. Bd., erste Abtheilung) Erster Band. Berlin, bei Duncker und Humblot, 1835. n. 8. XX. és 547 l. Dicsérve ismertik a' Jahrb. für wiss. Kritik.

— Vorlesungen über das Wesen der Philosophie und ihre Bedeutung für Wissenschaft und Leben. Von H. *Schmid*. (Heidelbergb. prof., meghalt 1836). Stuttgart, Liesching. 1836. — Kant-Friesnek tanítványa, heves Anti-Fichte-, Schelling- és Hegelianus. (Lit. - Bl.)

— Beitrag zur Emancipation der Philosophie. Von Dr. J. *Salat*. Stuttgart, b. Löfflund. 1835. 8. XXIV. és 407 l. 1 Rthlr. 16 gGr. — Érdekes, ugy is, mint az újabb 's legújabb német philosophálást álttekintő és méltányló. (A. L. Z.)

Philologia. — Thesaurus graecae linguae, ab Henrico Stephano constructus. Post editionem anglicam novis curis auctum, ordineque alphab. digestum tertio ediderunt Car. Ben. *Hase* (et alii). Vol. I. Fascic. 2 — 5. Vol. II. Fasc. 1 — 4. *ἄγιος — δίανος* Paris, Firm. Didot testvérekn. 1831 — 5. fol. A' kiadás méltánylólag bíraltatik a' Jahrb. f. w. Kritikben.

— Wörterbuch der lateinischen Sprache nach historisch-genetischen Principien mit steter Berücksichtigung der Grammatik, Synonymik und Alterthumskunde. Bearb. v. Dr. *Wilh. Freund*. Nebst mehreren Beilagen linguistischen und archäologischen Inhalts. Erster Band. A — C. Leipzig, Hahn'sche Verlags-Buchh. 1834. Dicsértetik. (J. f. w. K.)

— Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache, wissenschaftlich und (zugleich) mit Rücksicht auf den Schulgebrauch ausgearbeitet von R. *Kühner*. Hannover, Hahn'sche Hofbh. I. Th. XII. és 476. II. Th. 688 l. Dicsértetik. (Gött.gel.Anz.)

Történet-és régiségstudomány. — Geschichte der europäischen Staaten, herausgegeben v. A. H. L. *Heeren* und F. A. *Ukert*, 11-te Lieferung. *Geschichte von Portugal*, von Dr. Heinrich *Schäfer*, ord. Prof. der Gesch. an der Univ. zu Giessen. Erster Band. Hamburg. 1836. 8. XXIV. és 487 l. — Dicsértetik különösen mint olyan, melly egyedül és egyenest a' belföldi kutfók után van dolgozva. (G. g. A.)

— Corpus inscriptionum graecarum. Auctoritate et impensis Academiae litterariae regiae borussicae edidit Augustus

Boeckhius, Academiae Socius. Volum. I. — Voluminis II. Fasc. II. Berlin, 1835 — 6. fol. Igen jeles gyűjtemény.

— C. Vellei Paterculi quae supersunt ex Historiae Romanae libris duobus. Ex codice Amerbachiano expressit Joan. Casp. *Orellius*. Accedunt C. Crispi Salusti orationes et epistolae ex deperditis historiarum libris expressae ex codice vaticano MMM. DCCC. LXIV. Leipzig, bei Weidmann 1835. 8. 1 Rthlr. 6 gG. Dicsértetik. (A. L. Z.)

— Auswahl der ältesten Urkunden deutscher Sprache im königl. Geheimen Staats- und Kabinets - Archiv zu Berlin. Herausgeben von L. F. *Hofer*, Geh. Staats- und Kabinets-Archivar, 'sat. Hamburg, b. Perthes. 1835. 4. VIII és 408 l. 4 Rthlr. Igen jeles. (A. L. Z.)

Törvénytudomány. — Die Lehre von der Cession der Forderungsrechte. Nach den Grundsätzen des römischen Rechts dargestellt von Dr. C. F. *Mühlenbruch*, 'sat. Dritte, sehr veränderte und vermehrte Auflage. Greifswald, bei Mauritius. 1836. XXXII. és 631 l. 8. 3 Rthlr., 12 g. Gr. Dicsértetik. (Allg. Lit. Zeit.)

Tesmeszettudomány. — Archiv für Naturgeschichte. (Folyóirat.) In Verbindung mit mehreren Gelehrten herausgegeben von A. F. A. *Wiegmann*. Erster Jahrgang 1835. Berlin, bei Nicolai. 8. Dicsértetik. (G. g. A.)

— Vollständiges Handbuch der Naturgeschichte der Vögel Europas, mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. Von C. L. *Gloger*. Erster Theil, *die deutschen Landvögel* enthaltend. Breslau, bei Schulz u. Comp. 1834. 4. LVI. és 600 l. Dicsértetik. (G. g. A.)

— Über die Homöopathie. Von Dr. Johann *Stieglitz*. Hannover, Hahn'sche Hofbuchhandl. 1835. 8. 223 l. 1 Rthlr., 4 gGr. — Heves, de alapraható és sok érdekű czáfolatnak mondatik. (A. L. Z.)

— Medicinisches Schriftsteller-Lexicon der jetzt lebenden Aerzte, Wundärzte, Geburtshelfer, Apotheker und Naturforscher aller gebildeten Völker. Von A. C. P. *Callisen*, Dr. und ord. Prof. zu Copenhagen. 11 — 21 Band: *Lall — Zz.* 1832 — 34. Copenhagen. Kiadó a' szerző. 8. 487 — 530 II. kötetenkint. 2 Rthlr. 8. gGr. — Dicséri 's több jeles észrevétellel és igazítással kíséri (az A. L. Z.-ban) Dr. *Choulant*.

Szépliteratura — Commentar zu Göthe's west-östlichem Divan, bestehend in Materialien und Orginalien; zum Verständnisse desselben herausgegeben von Ch. *Wurm*. Nürnberg, bei Schrag. 1834. 8. VIII. és 279 l. — Ajánltatik. (A. L. Z.)

— Briefe über Göthe's Faust. Von M. *Enk*. Wien, Beck'sche Univers.-Buchh. 1834. 8. VI. és 80 l. 15 gG. Ajánltatik (A. L. Z.)

— Homers Werke, übersetzt und mit einer Einleitung und erklärenden Anmerkungen versehen von Ernst *Schaumann*. Prenzlau. 1835. 1 — 3 Bdchen. Dicsértetik. (G. g. A.)

Vegyesek. — Johann Christian Pohle, der Heidenbekehrer in Ostindien. Ein unterhaltendes, Geist und Herz bildendes Buch für die Jugend. Von J. Ch. K. *Förtsch*, Diaconus. Leipzig, bei Güntz. 1836 8. 262 l. — Dicsértetik. (A. L. Z.)

— Conversations-Lexicon der neuesten Zeit und Literatur. In 4 Bänden. 1 — 4 Band. Leipzig, bei Brockhaus. 1832. — 34. 8. 8 Rthlr.

„A' mi német műveltségünk minden egyebek fölött egy örökké hullámzó tenger, melly a' földtekének minden műveltség-folyamatit fölveszi 's annyira megdagad, hogy rajta a' legerősb uszó és evező is eltéved 's végre föl sem lelné ismét magát, ha időnkint e' különféle folyamatokról álttekintéseket nem kapna . . . A' jelen kiadásról, melly az 1829-től 1834-ig terjedő időszakot foglalja magában, csak annyit lehet itt mondanunk, hogy nekünk ugy látszik, egy tárgy sincs benne elmellőzve, melly a' jelen kort bármilyen tekintetben különösben érdekli, 's hogy az arról adott tanulság az első szükségnek megfelel. Különösen jók a' literaturát és művészséget tárgyazó álttekintések.“ stb. (A. L. Z.)

— Andeutungen über Sonntags-, Real- und Gewerbschulen, Cammeralstudium, Bibliotheken, Vereine und andere Förderungsmittel des Gewerbfleisses und allgemeiner Volksbildung. Von Karl *Preuske*. (Illy cím alatt is: Bausteine. Von Karl *Preuske*. Erster Theil.) Erster Theil. Leipzig, bei Hartmann, 1835. 8. XII. és 263 l. 18 gGr. — Mint közhasznú és köz figyelemre méltó ajánltatik. (A. L. Z.)

— Erste Reise nach dem nördlichen America in den Jahren 1822 — 24, von Paul Wilhelm, Herzog von *Württemberg*. Mit einer Karte von Louisiana. Stuttgart und Tübing., Cotta. 1835. n. 8. VI. és 394 l. — Dicsértetik (Gött. gel. Anz.)

— Pöppig's Reise in Chile, Peru und auf dem Amazonenstromen während der Jahre 1827 — 32. Zwei Bände nebst einem Atlas von 16 Blätt. in Royalfol. und einer Reisekarte. Leipzig, bei Fleischer, Hinrichs. 1835. 4. Dicsértetik. (L. - B.)

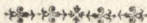
— Beschreibung der Stadt Rom. Von Ernst *Plattner*, C. *Bunsen*, E. *Gerhard*, und W. *Röstell*. Mit Beiträgen v. *Niebuhr* und einer geogn. Abh. von F. *Hoffmann*. 2 Bände. Mit einem Bilderhefte, enthaltend Kupferstiche u. Lithographien. Stuttgart u. Tübing., bei Cotta. 1829 — 34. Dicsértetik. (L. - B.)

— England im Jahr 1835. Von Frid. von *Raumer*. 2 Theile. Leipzig, bei Brockhaus. 1836. Dicsértetik. (L. - B.)

— Taschenbuch zur Verbeitung geographischer Kenntnisse. Für 1835. (13-ter Jahrgang.) Herausgegeben von J. P. *Sommer*. Prag, bei Calve, 8. CLII. és 293 l. 2 Rthlr. Igen jeles. (A. L. Z.)

— Das Volksschulwesen in den Preussischen Staaten. Eine Zusammenstellung der Verordnungen, welche den Elementarunterricht der Jugend betreffen. — És: Die Preussischen Gymnasien und höheren Bürgerschulen. — Von Dr. J. F. *Neigebaur*, k. preuss. geh. Justizrathe. Berlin, b. Mittler. Amaz 1834, n. 8. XVI. és 344. l., 1 Rthlr. 12 gG.; ez 1835, n. 8. XVI. és 565 l. 1 Rthlr. 18 gG. — Dicsértetek. (A. L. Z.)

— Darstellung der Fabrikation des *Zuckers aus Runkelrüben*, in ihrem *gesamten* Umfange. Aus Veranlassung der k. k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Wien verfasst von Dr. L. A. *Krause*. Mit 4 Kupfertafeln. Wien, bei Beck. 1834. 8. YIV. és 284 l. Dicsértetik. (G. g. A.)

VEGYES KÖZLÉSEK.

I. — MAGYAR HISTORIÁT ÉRDEKLŐ OKLEVELEK A' CS. KIR. HÁZI
ÉS UDVARI LEVÉLTÁRBAN BÉCSBEN.

CZECH JÁNOS REND. TAG' TUDÓSÍTÁSA
a' m. t. társasághoz.

„Tekintetes Társaság!

A' tavali nagy gyűlésnek jegyzőkönyve' LXIXik pontjában foglalt abbéli meghagyását: jegyezném ki az általam a' bécsi császári királyi házi és udvari levéltárban legfelsőbb engedelem mellett folytatandó historiai célzatu nyomozáskor, a' t. Társaság' számára, a' föllelendő kitűnőbb fontosságú magyar historiát érdeklő okleveleket, — halmozott hivatali foglalkozásaim miatt mindeddig nem teljesíthetvén, addig is, míg a' bekövetkező őszszel, e' rám nézve fölötte becses megbízásnak tőlem kitelhetőleg megfelelhethének, kötelességemnek tartom, a' tek. Társasággal legalább azon emlékeket megismertetni, mellyeket múlt évi augustuskori Bécsben mulatásom' ideje alatt az előbb említett levéltárban találni szerencsés valék; nem annyira a' lelemény' különös érdekessége miatt, melly a' keresésre fordíthatott idő' rövidségéhez képest magában fölötte csekély, hanem főkép annak megizlelhetésül: millyen eredményeket lehessen e' ritkaságokkal annyira bővelkedő gyűjtemény' hosszabb időre terjeszkedhető, czélszerű kikutatásától honunk' történetei', de kivált külső viszonyai' földerítésére nézve alaposan reményleni.

A' külső szerkezet' bővebbi kitudakolását, mind a' nagy szorgalommal készült, és a' levéltári igazgatóság által, leg-

szívesb készséggel előttem föltárt sorozatok' figyelmesb szemre vételöket is alkalmasb időre hagyni kénytelenülvén, haladék nélkül a' levéltár' egyik, ugy nevezett velencei osztályában őrzött velencei országos-irati gyűjtemények' fölhányásukhoz fogtam, leginkább azon okból, minthogy e' kincs eddigelé épen nem lévén használva magyar historiai czélokra, az azt magokban foglaló számos és bő tartalmu köteteknek a' csaknem mindegyikben találtató sorozatok által fölötte könnyített átnézésükből alapos reményem nyílt, rövid idő alatt legtöbb és legérdekesebb leleményekre szert tehetni.

Áll pedig ezen okleveli gyűjtemény több külön elnevezésü alosztályokból, mellyek majd kisebb, majd nagyobb számu kötetekre terjednek. Igy van egy 'Liber Pactorum' vagy 'Libri de' Patti' czímű, ha jól emlékezem két kötetű osztályzat; egy másik, melly e' czímet viseli: 'Libri de' Commemoriali,' és tiz kötetből áll; van két trevisoi codex, egy 'Liber blancus,' és egy 'Misti' nevezetü több fiókot töltő gyűjtemény, melly a' XV-ik század' végéig terjedvén, 1-ső Mátyás király' fontos eseményekkel teljes országlására nézve is sok új és érdekes adatok' földerítésével kecsegtet; általam azonban ez uttal bővebben meg nem vizsgálthatott. — E' leveleg alakzatu, csak az egyik trevisoit kivéve, mindnyájan bőrhártyára kitűnő ügyességu kezektől irt codexek, mint a' hajdan olly híres köztársaság' kormánya rendelkezéséből az eredeti oklevelek után készült leiratok, teljes hitelűek, és ennél fogvást mind a' köz, mind a' honi historiára nézve legnagyobb fontosságuk; mit minden egyéb magasztaló ajánlásnál jobban bizonyítand az általam kijegyzett, és részben egy uttal le is másolt, magyar dolgokat érdeklő emlékek' kor szerint elrendelt következő sorozatuk, u. m.

1. Crescimir a' Horvátok és Dalmaták' királya' szabadéklevele, a' sz. Jánosról czímzett belegradi (Zara vecchia) monostor' számára. Datum anno MLIX. mense Februario. — Faletro Ordilaffo velencei herceg' 1116-ban költ megerősítésével. — Liber Pactorum I. köt. 175 lap. — Leirtam.

2. Zára, Spalato, Trau és Beograd városok' esküjök, mellyben Sylvio Dominico velencei hercegnek azt fogadják, hogy a' Normannokat semmi szín alatt Dalmatiába be nem bocsátandják. MLXV. die VIII. Febr. — Indice de' diplomati contenuti nel codice cartaceo del signore Bernardo.

3. Kálmán magyar király' levele Vitale Mihály velencei herceghez, melly e' két fejedeleni' barátságos szövetségét (convenientia amicitiae) magában foglalváu, egyszersmind

kifejezi a' király és országrendeinek az iránti főnakadásukat, hogy a' velencei fejedelem magát Horvát- és Dalmatország' herczegének nevezi. (Költ hihetőleg 1103-ban) — Codex trevisanus chartaceus. Töredékét közli ugyan Marin Antonio is, *Storia civile e politica del commercio de' Veneziani* című munkájának III. kötetében a' 33 Japón, de mivel a' jelen másolat, jóllehet némi részben szinte csonka, ama' töredéknél még is sokkal teljesebb, annál fogva mint fölötte fontos tartalmat azonnal leirtam.

4. Kálmán királynak 1103-ban Zára' közelében, az egybegyült dalmat rendek előtt, a' vele lévő magyar egyház és ország' nagyaival egyetemben letett esküje, mellyben magát Dalmatia' régi szabadságainak föntartására kötelezi. Említetik Faletro Ordilaffo velencei herczegnek Arbeval 1118ban kötött szövetkezésében. Lib. Pactorum. 1. köt. 239 lap. — Lemásoltam.

5. Szerződés, melly egy részről II. András királynak ez iránt aranyos pöcsétű levéllel fölhatalmazott biztosai, jelesen P. a' jerusalemi Sz. János vitézi rend' magyarhoni perjele, és Sándor erdélyi prépost, és más részről Ziano Péter — velencei herczeg közt, a' király' kereszties hadának Palaestinába szállítására nézve olly föltételek alatt kötöttet, hogy András a' velencei köztársaságnak, a' tőle e' végre nyerendő, és Sz. Jakab' napjára kellőkép fölfegyverzetten és minden szükségesekkel ellátottan előállítandó tiz, egyenként ötszáz tehernyi hajók' mindegyikéért ötszáz ötven velencei nyomatú girát fizessen bérül, 's azon fölül Zára városáról, tartózányival együtt, a' nevezett köztársaság' számára örökleg lemondjon. (1217.) Több eddig ismeretlen adatokat derít föl, miért is egész kiterjedésében leirtam.

6. IV-ik Béla király Kálmán öcscsének a' zárabéliekkel kötött, és emezeknek jogait és a' magyar korona iránti kötelességeiket meghatározó szerződését, mellynek egyik czikkje szerint a' magyar királyok Zára' tenger felőli falainak föntartásához segedelemmel tartoztak járulni, — a' zárai polgárok' kertére megerősíti. Datum in Clitia anno MCCXLII. Regni VII-mo. Lib. Pact. 1. köt. 173 l. Leirtam.

7. IV. Bela király' Nonának adott kiváltság - levele, mellyben e' város' Joakim bán által megjárt határait bővebben körülírja. Anno gratie MCCXLIII. Libri de' commemoriali. Leirattam, de mivel a' leiró a' kötetet, mellyből vétetett, föl nem jegyzé, 's e' hiányt csak itthon vevém észre, nem határozhatom meg most hol találkozta' helyét.

8. Teupulo Jakab velencei herczegnek IV. Belával kötött szerződése, mellyben a' herczeg többek közt arra kötelezi magát, hogy a' király' elleneit be nem fogadandja tartományai-ba, sőt a' királyt ellenek védendi, de II. András' özvegyével és fiával sem bocsátkozandik szövetségbe, 'sat. Datum Venetiis MCCXLIV. die VI-o intrante mense Augusto. Lib. Pact. I. köt. 339. I. Leirtam.

9. Szövetkezés a' Záraiak és Teupulo Jakab velencei herczeg közt. MCCXLVII. uyanott a' 319-ik lapon.

10. Ugyanazok' szövetkezése Mauroceno Marino velencei herczeggel, mellyben a' Záraiak által Velenczébe szállítandó áruk' vámja meghatározatik. Datum MCCLI. Lib. pact. II. köt. 75 lap.

11. V. István király lemásolja és megerősíti IV. Bélának, a' Nonaiak' számára 1243-ban adott kiváltság -levelét. Datum anno MCCLXXII., regni autem III-tio. Lib. de' Commemoriali. Leirattam.

12. Rudolf romai királynak a' velencei herczeghez intézett levele, mellyben ezt Ottokar cseh király ellen a' magyar király' segedelmével nyert győzödelméről, és Ottokár' elestéről értesíti. Datum in Castris apud Velsberg, Sexto calendae Septembris MCCLXXVIII. Cop. de' Commemoriali I. köt. 385 I. Leirtam.

13. Szövetkezés Mauroceno Roger zárai ispán, és az almissai község' nevében alkudozó brebéri gróf között. MCCXCIII. Lib. Pact. II. köt. 66. I.

14. Nona' kötelezvénye arról, hogy a' brebéri gróffal kötött fegyverszüneti szerződést megállandja. MCCXIV. u. o. a' 70. lap.

15. Trau, Sebenico és Scardona városok' szövetségük György brebéri gróffal. Datum anno MCCXCIV. u. o. a' 70-ik I.

16. Bonzano Péternek Mauroceno Mihály zárai ispánhoz intézett levele, mellyben III. András' udvarát érdeklő több újságok közt írja, hogy a' király egészséges, és Károly nápolyi király onokája' eljöttte felől tudósítva van, ezzel azonban mit sem gondol. Venetijs die decima octava Septembris (1298) Lib. de' Commem. I. köt. 54. I. Leirtam.

17. Ugyanez mint III. András' ügyvivője Romában, tudósítja e' királyt az ottani állapotok iránt, többek közt azt irván, hogy Károly király' onokája a' pápa' akaratja ellen küldetett Magyarországba, és hogy a' király' szándékát, e' fiut, ha kezébe keríthetné, Romába küldeni, több bibornok helyes-

lette. Date Rome vigesimo quinto Octobris. (1298.) u. o. 54. l. Lemásoltam.

18. Ugyanennek levele Contareno Fereucz és Mauroceno Phiofiohoz, mini Mauroceno Albertino sclavoniai herczeg' rokonai és párthiveihez, némi 4000 font denárok' érdemében, mellyeket III. András Antal (csanádi) püspök' Romában főnforgó ügyének elintézésére szánt. Datum Rome (1298). u. o. 55 lap. Leirtam.

19. Oklevél, mellyből kiderül, hogy Mauroceno Albertino még IIIik András' kimulta után is élt a' sclavoniai herczegi czímmel. Datum MCCCIV. die undecimo Februarii. u. o. 164 l. Leirtam.

20. Két törvénytudó' végzése arról, hogy a' zárabeliek szintugy tartoznak az ápuliakat elleneiknek tekinteni, mint a' velenceiek. Datum MCCCX. die vigesima quarta Aprilis. u. o. 564. lap.

21. István, egész Sclavonia' bánja, biztosítja a' velencei herczeget mint barátját, hogy a' velencei kalmárokat, kik tartományába jövendaeek, mindenki ellen oltalmazni fogja. MCCCX-mo die XVIII. Augusti. u. o. 369 lap. Leirtam.

22. Károly magyar király értesíti V. Kelemen pápát, hogy Zára, miután a' velenceiektől sok ideig hatalmasul elfoglalva tartatott volna, most megint Magyarországhoz csatlódott; kérvén a' pápát, tiltaná le keményen a' velenceieket e' város' további háborgatása - vagy ostromlásától. Data prope Vdyaicz? sexto idus Octobris (1311). u. o. 417. l. Leirtam.

23. Pál, a' Horvátok' és Bosznia' bánja, jelenti V. Kelemen pápának Zára' fölszabadultát a' velencei bitorlás alól, és a' régi szabad álladalomra vergődését. Scardone decima sexta Junii (1311). u. o. 418 l. Lemásoltam.

24. Károly magyar király biztosítja a' Velenczében tartózkodó német kalmárokat, hogy őket a' régi vámok' fizetése mellett, tartományiban szabadon járni kelni engedendi. Temesvár, die sexta decima Septembris, anno MCCCXVI. u. o. 618 l. Leirtam.

25. János sclavoniai bánnak Superantio János velencei herczeghez némi általa a' herczeg helyett kiadott somma' megtérítésére nézve intézett levele. Datum Zara, septima Martii MCCCXVII. Lib. Pactor. II. köt. 1. l.

26. Károly magyar király' nyilt levele, mellynek erejével megegyez abban, hogy némi velencei polgárok Koront-

ban (Carinthia) szenvedt káraiknak, és Miani Vitali, bizonyos László, budvár' Werner' fia, okozta alkalmatlanságainak helyre potlásokul, a' Velenczébe járós magyar kalmárok 10 évig, a' magokkal hozandó áruktól, minden 100 giranyi érték után 1 $\frac{1}{2}$ girával megrovattassanak. Bude, tertio calendis Septembris MCCCXVIII. Lib. de' Comm. II. köt. 136 I. Lemásoltam.

27. Superantio János velencei herczeg' levele Károly királyhoz, mellyben a' főnebbi budai János nevű követ által hozott levél' kézhez kerültét bizonyítván, az ajánlott másfél percentumi pótlékot elfogadja. Datum in nostro ducali Pallatio MCCCXIX. die vigesimo sexto Martii. u. o. 137 I. Leirtam.

28. Egy másik levele Superantionak ugyan ahhoz, szinte ezen érdemben. MCCCXIX. die vigesima sexta Martii. u. o. 138. I. Leirtam.

29. Justiniano Ugullino zárai ispán' levele Superantio János velencei herczeghez, mellyben megírja, miként Miklós bán, az ő követeitől Tinnino' közelében üdvözöltetvén, nyilván megismerte, hogy a' magyar király' barátságos viszonya a' velencei herczeggel tudva volna előtte, 's egyszersmind Zára határai- és javainak minden bántalomtól menten tartásukat ajánlotta. Date die lune, decimo nono Septembris, quinte Indictionis (1322). u. o. 442 I. Leirtam.

30. Sebenico hódol Velenczének, menten maradván mégis a' magyar király' jogai. MCCCXXII. primo Martii. Lib. Pact. IV. köt. 373 lap.

31. Sebeniconak hódolási esküje. MCCCXXII. prima Martii. u. o.

32. Trau alája veti magát Velenczének. MCCCXXII. XVII. Aprilis. u. o. 379 lap.

33. Mauroceno Marino trau kapitány Superantio János velencei herczeghez irt levelében előszámlálván Traunak több magyar királyoktól, u. m. III. Bela, Imre, II. András, IV. Bela, V. István, III. Lászlótól nyert kiváltságait, egyszersmind némelly újságokat is közöl János bánról és Mladin testvéreiről. Datum Tragurii XXIX. Novembris, VI. indictionis (1323). Cop. de' Commem. II. köt. 401. I. Leirtam.

34. Spalato' szerződése, melly szerint alája veti magát Velencze' kellemes és igaz uralkodásának (sub suave ac justum dominium). MCCCXXVII. XVIII. Septembris. Lib. Pact. IV. köt. I. I.

35. Nona' hódolási szövetkezése Velenczével, melly szerint mégis föntartatnak a' magyar király' jogai. MCCCXXVIII. VI. Januarii. u. o. 14 I.

36. Fridrik vegliai gróf értesíti Ferencza velencei herceget, hogy Károly magyar király a' tengermellékre indultában fiával együtt Székesfejérvárig jött, itt mindazáltal köszvényben súlyosan lebetegülvén, hívei tanácsokra megint visszatért Visegrádra. Veglie, sexta decima Decembris 1-ae indictionis (1332). Cop. de' Comm. III. köt. 1 rész. 235 lap. Leirtam.

37. Lajos Magyarország' királyának levele, mellynél fogvást Miklóst választott és megerősített nyitrai püspököt és legtitkosabb tanácsnokát, és János mestert, Sándor' fiát, csongrádi főispánt, szegedi őrnagyot és szinte k. tanácsost mint biztosait fölhatalmazza arra, hogy Dandolo András velencei herczeggel béke - vagy fegyverszünetkötésre léphessenek. Bude, die tertio post octavas b. Petri et Pauli. MCCCXLVIII. Lib. Pact. V. köt. 210 l. Leirtam.

38. Dandolo András velencei herczeg' levele, mellyben részéről is kinevez biztosokat, kik Lajos király' követeivel a' kötendő ideigleni, vagy ha lehet állandó béke iránt alkudoznak. Datum in ducali palatio. MCCCXLVIII. die III. Aug. u. o.

39. A' fön nevezett magyar és velencei követek közt meghatalmazóik' nevében 8 évre szerzett békéről készült oklevél. Actum Venetiis in contrata sancti Martii. V. Augusti MCCCXLVIII. u. o.

40. Dandolo András' fölhatalmazó levele Lambertis Miklós' számára, mellynek erejével ez a' végre küldetik Magyarországba, hogy Lajos király - és husz országnagyainak, a' kötött béke' föntartására leteendő hitökről levelet készítettvén, azt magával onnét elhozza. Venetiis, VIII. Aug. MCCCXLVIII. u. o. Leirtam.

41. Lajos király' nyílt levele, mellyben husz országnagyaival egyetemben a' béke' megállása iránt letett hite foglaltatik. Actum in Civitate nostra Budensi. VIII. die mensis Septembris. MCCCXLVIII. u. o. 215 l. Leirtam.

42. Lajos király' levele a' velencei herczeghez, mellyben értesíti, hogy az általa sürgelt örök béke még koránt sem köthetetik meg köztök. Bude, decimo septimo die Decembris (1348). A' végén olvastatik ezen aláírás: Ludovicus Hungariae, Jerusalem et Siciliae Rex etc. u. o. 228 l. Lemásoltam.

43. Lajos király' meghatalmazó levele Tamás választott milkovai püspök, és a' velencei herczeghez küldött követje' számára. Datum Bude, feria sexta post festum nativitatis virginis gloriosae. MCCCXLVIII. u. o. 220 l. Leirtam.

44. Ugyanaz teljes szabadságot és bátorságot ígér a' velencei herczeg által küldendő követeknek. Datae Neapoli, in nostro castro regio novo, quarto decimo mensis Februarii (1348). Cop. de' Commem. Leirattam.

45. A' nápolyi király és királyné a' velencei herczeghez irt levelökben panaszkodván Lajos király ellen, igaztalan megtámadásuk miatt, egyszersmind kéri azt, fogadná barátságosan az általak Lajos ellen küldendő hajósereget. Neapoli, die XIII. Febr. secundae indict. (1349). u. o. Leirattam.

46. Lajos király tudatja a' velencei herczeggel, hogy a' döghalál teljesen megszűnván Magyarországbán, az örök béke iránt értekezendő követeit már most bátran elküldheti; 's egy uttal kéri, pártolná az ő jobbjáit és javaikat a' köz-társaság' tartományaiban. Datum Posonii, octavo die mensis Junii (1349). u. o. Lemásoltattam.

47. Ugyanaz a' velencei herczeg' abbéli tudakolására: valljon megszűnt - e a' döghalál Magyarországbán, (epidemia seu mortalitas gentium) és tanácsos - e már az örök béke iránt alkudozandó követeit küldeni, — válaszolván, jelenti: hogy ámbár a' járvány teljesen megszűnt, mégis a' követek' küldését elhatalasztani szükséges, mivel ő most az erdélyiek' kértére ez országot, hol már hosszabb idő óta nem volt, meglátogatni szándékozik, fogadván mindazáltal, hogy mihelyt onnét visszatérend, az időt és helyet, a' követekkel tartandó összejövetelre nézve, a' herczeggel tudatni fogja. Datum Pokws (?) loco venationis nostrae, undecimo mensis Julii (1349). u. o. Leirattam.

48. Ugyanaz írja Dandulo Andrásnak, hogy azon károk' megvizsgálására, mellyeket az osztraviczai és tinniniai őrseregek a' Sebenicoiak - és más Sclavovitáknak okoztak, Pál bánt, István herczeg' képebélijét rendelte. Datum Bude, XIX. mensis Aprilis (1349). u. o. Leirattam.

49. Guido bibornok és a' pápa' követje fölszólítja Lajos királyt, a' velencei herczeget, és a' jerusalemi Sz. János rend' mesterét, intenék meg Istvánt, ki magát császárnak és Rascia' királyának mondja, hogy a' tartományaiban létező keresztény hiveket elcsábítani, és a' szentegyház' rendtartása ellen uegkereszteltetni ne merészelje. Paduae, III. idus Maii, pontificatus domini Clementis papae Viti anno VIII. (1349). u. o. Lemásoltattam.

50. Erzsébet királyné, Lajos király' anyja, értesíti a' velencei herczeget, hogy a' megkárosultaknak szerzendő elégtétel

vegett upali Pált, sclavoniai bánt rendelte Tininóba. Buda, in octava festi b. Petri et Pauli apostolorum (1349). u. o. Leirattam.

51. Lajos király tudósítja Cornaro Marcot, és Faletro Marinot, a' velencei herczeg' követjeit, miként öcscse, István herczeg, nem akarná az általa Velenczével kötött szerződést megállani, minél fogvást ő sem teljesíthetné azt többé, minthogy Sclavoniát és Dalmatiát örökös joggal annak átengedte; fogadja azonban mégis, hogy Velence ellen háborut előbb nem kezdend, míg azt három héttel előbb meg nem izenéné. Strigonii, sexta kalendas Maji (1349). u. o. Leirattam.

52. Ugyanaz jelenti Dandolo Andrásnak, hogy Aprilis' 18-kán Segnában hajóra ült és elvitorlázott Apulia felé, bizton reménylén, hogy a' köztársaság a' vele kötött békét sértetlenül megállandja. (1350). u. o. Leirattam.

53. Lajos' bátorságlevele a' velencei követek' számára. Bude mensis Februarii vigesimo sexto. (Költ 1356 körül. u. o. Lemásoltattam.

54. Ugyanannak hason tartalmu levele, mellyben a' velencei köztársaságot tudósítja, hogy a' bőjt' közepe' táján Zágrábba szándékozik jönni, és követeinek oda utasítására felszólítja. Bude, prima die Martii (1356). u. o. Leirattam.

55. VI-ik Incze pápa inti Gradonico János velencei herczeget és az egész köztársaságot, álljanak el tüstént minden szövetségtől a' rácz félhitűekkel, kiknek áltanítmányuk' kiirtására Lajos Magyarország' királya haddal készülne. Datum apud villam novam avenionensis dioecesis. XVI. kalend. Augusti, pontificatus anno IV. (1356). u. o. Leirattam.

56. Ugyanaz fölszólítja a' köztársaságot, békülne meg tüstént Lajos királylyal. Költ mint az előbbi. u. o. Leirattam.

57. Lajos király igéri a' velencei herczegnek, hogy az ő jobbágyai nem menendének Cretába. Wissegrad, prima Octobris MCCCLXIII. Commem. VII. köt.

58. A' velencei és genuai köztársaságok, Lajos magyar király, és egyéb felek közt Turinoban kötött békének oklevele. Datum MCCCLXXXI. Lib. Pactorum VI. köt. 1 lap. Fölötte hosszú, de igen érdekes.

59. Lajos király' levele, mellyel Bálint pécsi, és Pál zágrábi püspököket meghatalmazza a' turinói béke' kötésére. MCCCLXXXI. u. o. 130 l.

60. A' szavojai gróf' végezése az iránt, hogy a' turinói béke szerint Magyarországnak Velenczétől járó 7000 aranynyi

évi adó most legelőször Karácsonnapján lefizetendő legyen. MCCCLXXXI., undecima Octobris. u. o. 184. l.

61. Mind a' két fél' megegyezése a' szavojai gróf által rendelt határnapba. u. o. 187. l.

62. A' magyar követek biztosítják a' velencei követeket a' felől, hogy királyuk a' köztársaságot Cattaro' áltadása iránt megnyugtadni, a' várban találtató hadi szerekre nézve pedig kielégíteni fogja. MCCCLXXXI., die decima sexta Augusti. Lib. de' Commem. II. köt. 284 l.

63. A' velencei herczeg parancsolja Cattarot várával együtt de Paulo György, Lajos király' biztosának áltadatni. MCCCLXXXI. die vigesima sexta Septembris u. o. 287 l.

64. Lajos király nyugványa Cattaro iránt. MCCCLXXXI. Lib. Pact. VI. köt. 92. l.

65. Nyugvány az első évre járó 7000 aranynak Velence általi megadásáról. u. o. 94. l.

66. Bizonyítvány arról, hogy a' két magyar királynék (Erzsébet és Mária) Dandolo Saraceno' kezeibe tették le hitüket a' turinói béke' megtartása fölött. MCCCLXXXIII. u. o. 99. l.

67. Titkos szerződés Velence és a' friauli községek között, mellyben ezek kötelezik magokat elzárni kikötőiket a' magyar korona' hajói előtt. MCCCLXXXV., die octava Febr. u. o. 198. l.

68. Mária királyné' nyilt levélbe foglalt nyugványa az 1385-ik évre lefizetett 7000 aranyról. Data in alto castro Visegrad, octava Augusti MCCCLXXXV. u. o. 273 l.

69. Ugyanannak levele Plumatio János velencei követhöz, szinte ezen érdemben. Bude, sept. Octob. MCCCLXXXV. u. o. 274 lap.

70. A' két magyar királyné' nyugványa az 1386-ik évre lefizetett 7000 aranyról. u. o. 280 l.

71. Zsigmond királynak Dömötör chazmai prépost és Zántói János biztosaitól Velenczébe küldött nyilt alaku levele, mellybea nyilatkoztatja szándékát, megállani a' turinói béke' végezeteit. Bude in castro regali, vigesima tertia Aprilis MCCCLXXXVII. Cop. de' Commem. II. köt. 283 l.

72. Zsigmond király esküvel kötelezi magát a' turinói béke' megtartására. MCCCLXXXVII. die vigesima tertia Augusti. u. o. 297 l.

73. Zsigmond király és Mária királyné meghatalmazzák Dömötör nyitrai választott püspököt, az 1387-re járó 7000 arany' föl vételére. Lib. Pact. VI. köt. 299. l.

74. Nyugvány az említett 7000 aranyról. Datum tertia Augusti MCCCLXXXVII. u. o. 300 l.

75. Zsigmond királynak e' 7000 aranyról nagyobb bátorságul adott saját nyugványa. Datum in villa Grabranch. (Kaproncza?) tertia Augusti MCCCLXXXVII. u. o. 301 l.

76. Mária királyné' nyugtatója ugyan ezen sommáról. Költ ugyanaz nap. u. o. 304. l.

77. Zsigmond király' nyugványa, az 1388-dik évre járó 7000 aranyról. Bude, quarto kal. Junii MCCCLXXXVIII. u. o. 325 lap.

78. Mária királyné tudósítja a' velencei köztársaságot Dömötör veszprémi püspöknek a' 7000 arany' átvétele végetti küldéséről. Buda veteri, quarta Augusti MCCCLXXXVIII. u. o. 325. lap.

79. Nyugvány az 1388-ik évre járó 7000 aranyról. u. o. 323 lap.

80. Zsigmond király is értesítvén a' velencei herceget Dömötör veszprémi püspök' megjelenendése felől, egyszersmind írja, hogy a' boszniai bán' és más zendülők' megfenyítésök végett, győzedelmes magyar seregével, tizenötöd napra Szent Mihály nap után, Diakóba érkezendik. Datum in castro nostro Dyosgeor, vigesima secunda Septembris. MCCCLXXXVIII. u. o. 326 lap.

81. Zsigmond király' levele Venerio Antal velencei herceghöz, mellyben a' 7000 aranyot Bernát nevü biztosának' áltadatni sūrgeti. Buda, decima quinta Jan. MCCCLXXXIX. u. o. 337. l.

82. Ugyanannak levele, mellyben az 1391-ik évre járó 7000 aranyt Delibus Miklós nevezetü biztosának áltadatni kéri. Buda, 1-a Julii MCCCXCI. u. o. 341. l.

83. Ugyan annak nyugványa, az 1391-ik évre járó 7000 aranyokról. u. o. 341 lap.

84. Ugyanannak levele, mellyben Grau Konrad nürnbergi kalmárnak az 1392-iki 7000 arany' átvétele végetti küldését jelenti. Buda, penultima die mensis Martii. u. o. 343. l.

85. Még egy levele ugyanannak, szintezen érdemben. Datum in descensu campestri prope Érsomlio, vigesima octava Maii MCCCXCII. u. o. 343. l.

86. Zsigmond és Mária' saját megismerésök az 1392-iki 7000 aranyra nézve. u. o. 344 l.

87. 88. 89. Zsigmondnak a' velencei herceghöz 1394-ben irt három rendbéli levelei, mellyeknek ketteje Aprilis 25ikén, a' harmadik pedig Május 1sőjén költ, mindnyájon az 1394,

1395 és 1396 évekre járó adónak velencei Cantareno Péternek a' király' adossága' fejében áltadását sūrgetók. u. o. 346. l.

90. Zára városának Velence elleni zendülései, korszerint előadva 1409-ig, melly évben László király e' várost egész Dalmatiával együtt örökre eladá Velenczének (quo tempore Rex Ladislaus, tamquam verus dominus et possessor Jadram, totamque Dalmatiam dominio Venetorum, titulo libere et perpetue venditionis abalienavit.) Cop. de' Commem. I. köt. 28 lap. Leirtam.

91. Egy másik hason foglalatú jegyzemény, mellyben Dalmatia' eladása így érintetik: MCCCCVIII. Indictione II. die 9-a Julii dicta civitas Jadre, cum tota Dalmatia fuit empta a Serenissimo Rege Ladislao morante in Apulea., Lib. Pact. II. köt. I. lap. Leirtam.

'S ennyire terjed az, mit a' velencei országos iratok' gyűjteményeikből ez uttal kijegyezhettem, és részben azonnal le is irhattam; ezeken kívül azonban találtam még e' következendő, szabad 's kir. Győr városát érdeklő okleveleket, melylyeket szinte lemásoltam.

92. Iső Mátyás király Győr városa' polgárait, e' város' nagy részének kevéssel ez előtt történt porrá hamvadta' tekintetéből, 6 évre fölmenti minden adó alól. Bude, feria sexta proxima post festum b. Michaelis Archangeli (3. Octobris MCCCCLXXXIX. A' bőrhártyára irt eredetiből. II-ik almárjom, III-ik fiók, 521-ik szám.

93. I-ső Ferdinand király meghagyja Bakich Péternek és testvéreinek: adnák ált azonnal a' győri várt, minden püspöki jószágokkal együtt a' bécsi kormányzék által küldendő biztosoknak; mentek maradván mégis számokra a' folyó év' jövedelmei. Lintij, sexta Octobris MDXXXVIII. Azon koru másolatból.

94. Ugyanannak ez érdemben a' bécsi kormányzókhöz intézett német rendelete. Lintz, 6. October MDXXXVIII. Azonkoru leiratból.

A' fön érintett oknál fogva nem folytathatván tovább kutatásimat a' titkos levéltárban, hogy mégis valamennyire kielégítőbb sikerét lelhessem Bécsbe utazásom-, és fáradsimának, eltökélém magam', a' még ott tölthető egynehány napot, a' cs. kir. udv. könyvtár' gazdag kézirati' gyűjteményének megvizsgálására szánni. És valóban, nem is volt okom ezen elhatározásomat megbánni; mert jóllehet ez uttal csak Schwandtner' sorozatit nézhettem ált futólag, magokból a' kéziratokból pedig csak egynehányat értem rá forgatni és vizsgá-

ni, mégis találtam több jeles magyar historiai emlékeket, mellyek eddig vagy igen kevésbé, vagy épen nem voltak ismerve, 's ennél fogvást bővebb vizsgálatot és közzé tételt minden tekintetben érdemlenének; u. m.

A' tizenharmadik és tizennegyedik századból ezek:

I. Egy hártýára irt, negyedréti codex, a' philologiaiak közt a' 187-dik, illy hátczimmel: „Syntagma variarum epistolatarum“, mellyben Ottokár cseh király' udvarából irt, vagy ahhoz intézett levelek', 's egyéb iratok' példái némi Boguszlav és Tamás mester által egybegyűjtve foglaltatnak. Közülök-mint a' magyar historiát érdeklők 's eddig ismeretlenek, jelessek e' következők:

a' 20-ik lapon: Kinga Ottokar cseh király' hitvesének levele öreg atyjához IV. Béla királyhoz, mellyben Béla herczeg, a' király' fia' nőjének terhbe esésén örvend, 's egyszersmind jelenti, hogy férje Ottokar az ő anyjának, Rostislav machoviaí herczeg' özvegyének, követeit szívesen látandja. (Költ 1266 körül. Leirtam.

a' 21-ik lapon: Ugyanez irván nevezett anyjának, sajnálatát fejezi ki azon méltatlan bánásra nézve, mellyet ez István királytól szenvedni kénytelen, 's egyszersmind biztatja férje' oltalmával (iratott 1267 körül).

a' 25-ik lapon: Ugyanennek hihetőleg Kinga, IV. Béla' leányához és léngyel herczegnéhez intézett levele, mellyben ezt Béla királynak István fia általi üldözéséről tudósítván, egyszersmind fölszólítja: bírná férjét arra, hogy az ő férjével egyesülvén, Bélát segítse nevezett fia ellen. (1267).

az 58-ik lapon: IV. Bélának, utolsó betegségében, Ottokár cseh királyhoz érzelmeteljes levele, mellyben neki nőjét és leányát (Annát) minden hív nagyaival együtt, ha halála' esetére hozzája menekednének, ajánlja. (1270).

az 57-ik lapon: Kinga léngyel herczegné' levele Kinga cseh királynéhoz, mellyben IV. Béla' kimultát megírja. (1270).

a' 19-ik lapon: Valamelly ismeretlen, magyarországi nagy-
nak, vagy főpapnak levele, Ottokar cseh királyhoz, mellyben írja, mennyire igyekezett István királyt megkérlelni, és egyszersmind mentegeti az esztergami érseket, a' békealkudozás-
kor meg nem jelenése miatt (költ az 1271-ik év körül).

a' 20-ik lapon: Az V-ik István és Ottokár királyok közt két évre kötött békének oklevele (költ 1270-ben).

a' 18-ik lapon: Ottokárnak a' pápához, és többi keresztény fejedelmekhez intézett levele, vagyis inkább nyilatkozványa, (manifestum), mellyben István királyt hitszegésről vá-

dolván, e' vád' bégyőztéül, a' meg nem tartott békéről készült oklevelet közli (költ az 1271-ik év eiején.)

a' 47-ik lapon: Levéltöredék, mellyben egy valaki azt írja, hogy valamelly Magyar, nápolyi barátjának magyar kardokat, ez pedig amannak viszont kapcsot (fibula) küldött; és e' két küldemény' jelentéséről eszmélkedik (költ 1273 körül).

II. Némi ismeretlen szerzőnek, ki magát a' Minoriták' egyházfiának nevezi, a' XIII. század' fogytán kezdett és 1313-ig folytatott kronikája, mellyben Austria' történetei közzé vegyítve, a' hazánkat érdeklő több események, jelesen a' Csehekkel IV. Béla, V. István, és III. László alatt folyt háboruból, előadatnak. — A' XIV. században áltirt 4-ed értű papiros codex (Repertorium Schwandtner). Némellyeket kijegyeztem belőle.

III. Oderico minorita barát' utazása Ázsiában. (Itinerarium per Asiam, seu Tractatus de mirabilibus mundi) 4-ed rétű bőrhártya cod. Repert. Schwandtneri II. 74.

IV. Ugyanannak utazása Tatárországban. u. o.

V. Müglini Henriknek német nyelven irt Magyarok' kronikája. (Chronicon Ungaricum Heinrichs von Müglein eines Meißners, von Erschaffung der Welt bis zum Jahr 1141.) nagyobb 4. rétű, papiros codex. Repertorium Schwandtneri II. 181. — Ebből van egy másik példány is, egész rétben szinte papirosra írva, az újabb kéziratok közt a' 369-ik, melly az előbbinél sokkal teljesebb. Kivántam volna a' Kováchich kiadta Mügleinnal összevethatni, de kifogyván az időből, csak e' következő, hevenyében szembe ötlő különbözőzéseket (variansokat) voltam képes kijegyezni. — A' XXIV. fejezetben a' 43-ik lapon e' hibás kitétel helyett „do starb yn der pißhoff von schanaden“ ezeket olvashatni e' codexben: „do strofft in' 'sat; a' XXV. fejezetben: „wezethnemuch' helyett áll, wezethnemütt“; ugyanott a' 4-ik lapon álló hibás nevezeteket „wna' és „bachna' helyesebben írja codexünk imigy „Bua és Buchna“; a' XXVIII. fejezetben találkozó elrontott kitételeket „kykon' „animen' pedig igy állítja helyre „Tykon' és „ammen“; a' XXXIX. fejezetben a' 65 lapon e' tétel: „do lag zwissen dem here ein werk das hiess monorand' igy iratik igazában: „do lag zwischen in und den hewnen ein perg, der hiez“; ugy szinte a' XL. fejezetben ez: „und floh aus dem streyt gen posan und pressburg, imigy: „und floh ... gen muzon und pressburg.“ 'sat.

VI. Chrisophan Jorgens, eines mächtigen Grafens Sohn aus Vngern, Pilgerfahrt nach S. Patrizens Fegfeuer in Schottland und was er daselbst wunderbarliches und erschrockliches erlitten hat; in deutsch beschrieben im Jahr 1353. 4-ed ré-

tű papiros codex. Repertorium Schwandtneri II. 257. — Találtatik ennek még egy másik példánya is itten, szinte papirosra, kisebb leveleg formában, melly azonban egy százzal utóbb iratott ált, és illy czimü: „Georgens eines ungrischen Pilgers im Jahr 1343 Pilgerfahrt zu St. Patrizii Fegfeuer“, számos föstvényekkel. Egyébiránt nem reménylhetni, ezen nagyobb részt költött elbeszélés' tartalmából legkevesebb nyereséget historiánkra nézve; hogy mégis azt némileg megismertessem, közlöm itt első lapjának következő sorait. Der egenant Jorige herren grisophan sun, ein iunchlinch bei vier und czwanzich iar alt, und der ward gesaczt von dem chonig von Vngern an das Gemercht zu Vngern, gegen Pullerlant (Apulia) vber ein stat, die da haizzet drega, vnd leit auf dem mer neben der stat bari und harily, vnd haist welischen barlotten, und darczu ander vil purge, vnd mit namen vber einen die da haiset wayffram, 'sat.

A' XV-dik századból pedig e' következőendők:

VII. Narratio brevis de praelio inter Hungaros et Bajazethem Imperatorem anno 1395 commisso. 4ed rétü papirosra írt cod. Repertor. Schwandtner. I. 293.

VIII. Kottanner Ilona' német emlékirata: „Erzählung der Helena Kottanner (Quottaner) vertrauten Dienerin der Kaiserin Elisabeth, Albrechts Wittve, von der Entwendung der heiligen Krone S. Stephans aus dem Schlosse Plindenburg, von der Geburt Ladislaws, seiner Krönung zu Stuhlweissenburg, von der Flucht der Königin nach Raab, und der Wegschaffung des Königs nach Oedenburg.“ Kis leveleg alakzatu, 16 lapnyi, fájdalom, a' végén csonka papiros codex, szám szerint a' 2920dik hajdan, az újak közt 553-dik. Az ó korból megmaradt historiai emlékeink közt egy a' jelesebbek közzül, mind a' tárgy' érdekességére, mind a' szerzőné, mint szemtanu, és az elbeszélésekben maga is fontos résztvevőnek hitelességére nézve, minél fogva már is eltökéltem volt magamat leírására, midőn tek. Endlicher István ur, tudós hazánkfia, és a' cs. kir. könyvtár' egyik alörje, látván neki készülésemet, olly szíves volt, engem saját, igen tiszta másolatával megörvendeztetni, 's így egy több napig tartó fáradságos munkától megkímélni; mit, valamint nyomban méltó hálával fogadtam, úgy itt is kötelességemnek tekintem legmelegebb köszönettel fölemlíteni.

IX. Chiphenwenger, Albert császár és magyar király' egyik udvari szolgájának német nyelvű g y á s z d a l a e' fejedelem' halálára, mellyben e' szomorú esemény' okoztát a' Ma-

gyarokra tolván, legfeketébb szinekkal fűsti azoknak hirtelenségöket. — Ennek tiszta leiratban közlését szinte fön tisztelt Endlicher urnak köszönöm.

X. Galeotti Martii Itali, Narniensis, familiaris aulae Mathiae Corvini Regis, Liber ad eundem, de vulgo incognitis. — Leveleg alakzatu papiros codex. Repert. Schwandtn. II. 427.

XI. Boufinii Antonii Translationis in Philostratum Lemnium, sophistarum praecipuum, Praefatio ad Mathiam Ungariae Regem. Leveleg alakzatu papiros cod. — Repert. Schwandtneri.

Továbbá a' XVI-ik századból ezek:

XII. Georgii Sirmiensis Ludovici II. Regis Hungariae et Joannis Capellani Rerum Hungaricarum Chronicon, ab anno 1484 usque annum 1540. Leveleg alaku papiros codex; fölötte hibás és majdnem haszonvehetetlen. — Repertor. Schwandtn. II. 216.

XIII. Variarum formularum partim latinae, partim bohemicarum, diversorum Regum Hungariae et Bohemiae. — 4ed rétu papiros codex, a' philologiaiak közt 233-dik.

XIV. Geissel Vid' erdélyi története 1551-től 1553-ig „Ein kurz begriff wie sich der Zeit des allerdurchleichtigsten und Grossmechtigsten römischen; auch zu Hungern und Behamb kunig Ferdinandten, vom ain und funffzigisten bis zu Ende des drey und funffzigisten Jars der mindern Zall in Sibenburgen alle Sachen Erloffnen durch Veit Gaisel von Pressburg, derzeit Khriegs Secretarien daselbst, mit sonders Vleiss zusammengetragen, und in allgemainne Teutsche sprach gebracht worden.“ Leveleg formájú papiros codex. Repert. Schwandtn. II. 45. A' végén vannak még több rendbéli levelek az erdélyi fejedelmektől a' török császárokhoz, és vizont ezektől amazokhoz. — E' fölötte jeles emlékirathól találtatik a' zwellti (Stift Zwettl) klastromban is egy példány, mellyet Frast János, azon klastrom' levéltárnoka, megismertetett bővebben. „Jahrbücher der Literatur“ czimü időszakirat' 1825-diki folyamának XXIX. kötetében (Anzeigeblatt, a' 8-k laptól a' 27-dikig).

XV. Sambuci Joannis Pannonii tyrnaviensis „Elogium funebre in obitum Ferdinandi caesaris aug.“ cum epistola syngrapha Sambuci ad Carolum Austriae archiducem. Viennae, calend. Septemb. 1554. Papiros codex leveleg formában. Repert. Schwandtn. II. 106.

XVI. Habersack Hansen, Erzherzog Ferdinandens Rath und Hofsecretarii Beschreibung Kaiser Maximilians II. römischer hungarischer und boheimischer Kronungen. Leveleg form. pap. cod. Repert. Schwandtn. IV. 46.

XVII. Verschiedene Relationen von Schlachten, Victorien, und Eroberungen, so in den Jahren 1592, 1593 und 1594, mit denen Türken in Vngern vorgegangen sind. — 4-rétü papir. cod. Repert. Schwandt. II. 505.

XVIII. Verschiedene Kriegs-Zeitungen aus Ungern vom Jahr 1593 besonders von Eroberung Vjlk und Belagerung der Stadt Ofen im Jahr 1596, 4-r. pap. cod. u. o. 497.

XIX. Recensio eorum, quae ab exercitu christiano contra Turcos anno 1595 gesta sunt. Levelég alaku pap. cod. Repert. Schwandt.

XX. Relation aus dem christlichen Feldlager bey Pest und Ofen den 9- und 10-ten August 1596. Levelég form. pap. cod. u. o. II. 531.

XXI. Lossonczii celebris hungari res bellica sub Ferdinando I. Imperatore, contra Turcas, ad flumen Temes gesta, a Leonardo Nicasio a Popradio, cive Waraliensi descripta anno 1595. Lev. f. pap. c. u. o. 535.

XXII. Akten des in Wien Anno 1595 niedergesetzten Kriegsrechts, wider Ferdinanden Grafen von Hardek und die obriste Guarnisons Officiers in puncto der an die Türken übergebenen ungarischen Hauptföstung Raab, sammt allen aussagen. Levelég form. papiros cod. u. o. 496.

XXIII. Verschiedene zu diesem Inquisitions Process gehörige Acten. u. o. 509.

XXIV. Adversaria Inquisitionis in Ferdinandum Comitem ab Hardek, quoad Jaurinum Turcis traditum. 4-ed rétü papir. cod. u. o. 504.

XXV. Ferdinand Grafens von Hardek, und seiner subordinirten Offizieren Relation von der am 29-ten Septemb. 1594 an die Türken übergebenen Festung Raab. Level. form. papir. cod. u. o. 161.

XXVI. Desselben und deren Herrn Obristen Anton Zinn von Zinnenburg, Rudolf von Greis zum Wald, Gaudenz von Rechberg, Jeremiae Plederode und Niclas Perlin Urtheil, wegen Übergabe der Festung Raab. Level. form. pap. cod. u. o. 355. I.

Végtére a' XVII és XVIII-dik századokból ezek:

XXVII. Pauli Gregoriancz, Episcopi Jauriensis, origo gentis Hungaricae. Másolata valamely XVI-ik századi példánynak. Lev. form. papir. cod. Repert. Schwandt. V. p. 31.

XXVIII. Miscellanea Diplomatica; a' XXVII-ik számural egy kötetbe foglalt kézirat. — Tartalmát teszük több rendbéli, jobbadán már ismeretes oklevelek; találtam mégis köztök e' következő, még eddig tudtomra sehol sem közlött két jeles emléket.

a) Lőrincz esztergami érsek' vizsgálata és végzése azon jószágok - és jövedelmekről, mellyeket a' zobori Sz. Ipolitról nevezett monostornak még Sz. István király ajándékozott, de Kálmán király' idejében a' királyi ügyész kérdés alá vont. Anno MCVI. concurrente VI., Epacta IX., Indictione IV., Regnante Colomanno Rege piissimo Ungarorum 'sat. Igen érdekes emlék; csak az kár, hogy fölötte hibásan van lemásolva, mit kivált e' következő helyére nézve még inkább fájjalhatni, hol némi latin szó magyarra is fordíttatik, imigy: *Institores autem regii fisci, quos hungarice Calu vocant, qui hanc sanctam nisi sunt aliquid temerare domum.* Leirtam.

b) Iső Mátyás király Kanisay László főlovászmesterének adományozza Debrenthe várát, Ordo, Jakow, Pocha, Pápa Kezy, Megyer, Zerdahel, Dezich, Gutorfewlde, Cald, Gulach, és Remethe nevű falukkal együtt Veszprém, Zala, Vas és Temes vármegyékben, mellyek eddig Debrenthei Tamás nyitrai püspöké és egyéb rokonie voltak, de ezeknek a' Csehek és egyéb idegen hadak' Debrenthe és Szent-Márton várokbá behozatásuk, a' körül levő vidék' kiraboltatása, és több hamis levelek' koholása által elkövetett honárulási bünök miatt a' koronára viaszszállottak. Datum in descensu exercituali sub castro Zwoynik feria sexta proxima post festum b. Emerici ducis. Anno dni MCCCCLXIV. Regni septimo, coronationis primo. — Lemásoltam.

XXIX. Endurtheil des gewesten deutschen Hauptmans Offizieren und Kriegsknechten so den festen ungrischen ort Babotscha den Türken übergeben. Publicatum Wien, 2 May 1601. — Leveleg form. papir. cod. Repert. Schwandtn. II. 162.

XXX. Balthazaris Guerini Caroli III. Lotharingiae ducis secretarii series Regum Hungariae a I. Stephano usque Rudolphum II. in schemate genealogico. d. a. 1607. Leveleg form. papir. cod. u. o. 53.

XXXI. Ejusdem Vitae et effigies Regum Vngariae compendio historico descriptae a Stephano 1-o Rege usque ad Rudolphum II. Leveleg form. papir. cod. u. o. 20. 1.

XXXII. Stephani Váradí Relatio coronationis Mathiae II. in Regem Hungariae XX. Novembris anno 1608. Leveleg form. cod. Rep. Schw. III. 46.

XXXIII. Relazione della coronazione del pr. Giuseppe in Re d'Ongheria. Lev. form. pap. cod. Rep. Schwandtn. II 461.

XXXIV. Francisci Otrokocsi Historia Ecclesiastica Regum Hungariae, ab anno christi 325 — 1473. XI. kötet 8-ad réthben. u. o. 315 lap.

XXXV. Anonymi Series Banorum Slavoniae, ab anno 860 — 1647; et aliorum diversorum banorum Hungariae, ab a. 860 — 1440; e mss. comitum de Blagay. — Level. form. p. cod. u. o. 536.

XXXVI. Statuta Jurium municipalium Saxonum in Transylvania. Lev. for. pap. cod. u. o. 404. 1.

XXXVII. Fortalitia terrarum haereditarium Austriae, praesertim Hungariae, Croatiae et Dalmatiae. Több föstvényekkel ellátott lev. f. pap. c. u. o. 366 l.

XXXVIII. Leopold Kollonitz u. Franz Jos. v. Krapf Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn, Kaiser Leopolden überreicht. u. o. 137 l.

XXXIX. Leop. Kollonitz Vorschlag wegen neuer Einrichtung der Hofcanczley. u. o. 146. 1.

XL. Kollonitz Leop. verschiedene Documenta die Einrichtung des Status politici cameralis et bellici in Hungaria betreffend. u. o. 163 lap.

XLI. Kriegstagebuch eines unbenannten Generals in Ungarn, vom 1-ten Jänner 1690 — 30-ten December 1691. 4-ed réttü papir. cod. u. o. 523 l.

XLII. Albrecht Doctors von Colocza Arznei Buch. XVIII-ik századi papir. cod. lev. form. u. o. 48 lap.

Miknek előterjesztésök után — midőn a' t. Társaság' kegyes utasítását, mind a' már általam Iemásolt emlékeknek közlésük, mind az idő' rövidsége miatt csak kivonathban följegyezvék közül választandóknak leiratásuk iránt elvárnám, mély tisztelettel maradok

A' tek. Társaságnak, Győr Julius' 30-ikán 1835.

alázatos szolgája

CZECH János m. k. r. t.⁶

II. *Barabás Miklós és műterme.* Márkosfalvi *Barabás* Miklós született Erdélyben, Kézdi székben, Márkosfalván, 1810. Februarius' 21-dikén. Már hat hetes korában szülei meghasonlának egymás közt, 's őt, mint csecsemőt, édes-anyja vivé magával a' nagyatyai házhoz, hol hat esztendő's koráig nevelkedett. Ekkor őt az anyai szülők a' nagy-enyedi ref. collegium

ba adák, hol ugyanezek' ápolása alatt újabb hat esztendeig tanult és nevededett. De most anyjának újabb férjhez - menetele 's anyja' testvéreinek is házassága minden további segedelmforrásait úgy annyira elakaszták, hogy a' 12 esztendős ifju önmagára vala szorittatva 's inség és kétségbeesés' közepete a' csupán természeti ösztönből minden egyéb időtöltésnél felebb becsült 's csupán a' tanulástól üres idején gyakorolhattott rajzolásból szerzett némi egyhülést sanyarú szükséginek. Egy év' multával elveszté atyját, kit csak nevérol ismert, 's mindinkább saját keresményeire szorittatva, 14 esztendős korában próbát tón tanítója' arczképén, mellyet harmadszori másolatra olly híven eltalált, hogy mindenki azonnal ráismert. Ezen első szerencsés arczképe őt több hasonlókra bátorítá. 1825-ben a' humaniorát elvégezte. Hallván azonban, hogy az arczfestésnek felsőbb lépcsője az, ha valakit csupán emlékezetből rajzolna le, ebben gyakorlá magát, 's ez által arczképeinél a' character' felfogásában 's visszaadásában tetemes előmenetelt tett. Így rajzolá le tanítóit, ha nem tökéletes, legalább az első pillanatra megismerhető hasonlattal; így néhai báró Kemény Simont is, kit csak a' vármegye' gyűlésén látott egyszer, 's kinek ez után készült arczrajza vala minden egyéb felett a' leghivebb. — 1828-ban látván, hogy egyéb tanulmányi nem nyitnak előtte kedvezőbb pályát, eltökélé, egészen a' művészetnek élni, elhagyá a' collegiumot 's Szebenbe ment, hol a' Bruckenthal alkotta képcsarnokból másolgotott. Keresetforrásául azonban itt is az arczképrajzolat szolgált, valamint ugyanazon évben Kolosvárott, hol legelőször kezdett olajban festeni, de csupán kísértve e' modort, mellyben hogy bővebb műveltséget szerezzen, már 1829-ben saját költségein Bécsbe indulhatott. A' hirbe jutott kezdő művésznak ekkor több vagyonosak nagy ígéretekkel tőnek céljai' előmozdítására, 's az ifju, ezekben bizva, Bécsbe érkeztekor egyedül a' tanulásnak szentelte idejét. Szorgalmatosan rajzolt görög antik szobrok után, 's későbbben élő mintákról szedegette le az emberi testnek ezer változatú idomait. Ugyanitt készült általa eredetileg 's természet után azon képe egy öreg kórkatonának, mellyet sokan akkor, nem hihetve a' művész' haladásait, makacsúl másolatnak tartottak, 's melly most, báró Jósika Miklós' tulajdona, itt Pesten látható. Ugyanott másolta Krafftnak Osiánját. Azonban esztendő 's néhány hónap mulva, a' kegyes pártfogóktól ígért segedelmet hasztalan sürgetvén, eladósodva hagyá el Bécset 's 1830 végén Kolosvárra tért. Itt festé többek közt b. e. Ferencz császár és kivályunk' képét *életnagyság-*

ban, olajban, száz (100) pengő forintért! — de a' csekély munka és pártolás csakhamar Szebenbe kisztek, hol mindkettőt bővebben talált 's esztendő' multával Bécsben tett adósságait kifizetheté. Számos arczképen kívül itt feste egy Sz. Susannát oltárképül olajban, melly annyi kedvességet talált, hogy a' főt több ízben le kellé másolnia. 1831 végén Bukarestbe rándult, hol a' legelső házakban arczképfestői ügyessége csakhamar nagy munkásságra talált. Lerajzoló többek közt orosz generallieutenant 's oláhországi teljes hatalmú elnök Kisselefet, hg. Suzzot és gyermekét egy képben 's másokat. Festett egy történeti képet is, Mihály vitézt, Heliád' költeménye után. Elég tehetősnek érezvén magát művészete' honának, Olaszországnak, meglátogatására, 1833-ban e' szándékkal elhagyá Bukarestet 's kevés időre Erdélybe tért vissza, hol nevét két, emlékezetből készített arczképe, t. i. néhai Kiss Jósefé és Jánosi Annáé, kiket *hat* esztendővel azelűtt látott utólszor 's mégis hihetetlen hívsséggel 's hasonlattal ada vissza, a' hírnek és köz bámulatnak szárnyára emelék. 'S itt végződik a' művész' pályájának első, küzdve kezdő, szaka. 1834 elején már Velenczében találjuk őt, az academiát szorgalommal járva, a' régi velencei iskola' színezetét tanulva, prof. Zandomeniccí' műhelyében magát, mennyiben festőnek szükséges, plasticában gyakorolva, és Paolo Veronese' Európájának olly remekül sikerült másolatán dolgozgatva. Ezen, ön geniusa által vezérlett studiumokon kívül leginkább hatott még itt művészi kifejedésére *Leitch* angol tájfestő' barátsága, kivel B. együtt utazott Romába is, 's ki őt a' színes aquarel vázlatok' addig nem ismert bájaiba, hasznaiba 's technijába bevezette. — B., az arczképfestő, Romában is talált jövedelmes munkát 's festette a' többi közt orosz generall. gr. Gourieffet egész családjával. Azonban idejének nagyobb részét itt a' főbb remek' tanulásában tölté; majd Nápolyba rándult, hol a' természet' bámulatos szépsége 's a' Museum Borbonicumban levő herculanumi 's pompeiiibeli régiségek foglalák leginkább el. Innen Pisán, Genuán, hol Van Dyck' remekei ragadák el, 's Milanon és az egész Lombardián keresztül Velenczébe visszatért (1835. Jul.). Ezen nem annyira hosszas, mint műszorgalommal teljes útnak gyümölcse lett többek közt azon vázlatkönyv is, mellyet B. - unknál minden müértő és barát annyi gyönyörrel forgat, 's mellyből tőle Bécsben és Pesten annyi másolat vétetett meg. 1835 Novemberében lejött Pestre olly czállal, hogy a' közhaza' fővárosát közelebről lássa 's tél' multával ismét Erdélybe költözzék. A' Nemzeti Casino' nagy teremében kitévé Európá-

ját 's festett és ismerkedett. Csakhamar Európája, egyéb kész munkái, vázlatkönyve, 's gróf Ráday Gedeonné és Vörösmarty' képei, mellyeket itt készíte, egybekapcsolva nemes és művelt társalkodásával, annyi kedvelést és pártolást találtak közöttünk, hogy a' művész, legszebb ohajtási' teljesülésének reményében, itt Pesten, hazája' középpontján, végkép megtelepedni 's egészen művészetének 's ez által és ebben nemzetének élni eltökélé. Azóta birjuk őt, 's tőle sok más, igen szerencsés arczképein kívül aquarelben a' luccai nralkodó hgét és gróf Károlyi Lajosét, olajban gróf Buttlerét Heves, és gróf Széchenyi Istvánét Bihar vármegyék' megrendeléséből életnagyságban, továbbá Hertelendy Ignácét, báró Wesselényi Miklósét, Fáy Andrásét, gróf Festetis Ernesztét 'sat. Legközelebb gróf Széchenyi Istvánt fogja ismét festeni nemes Hont vármegye' számára.

Barabás' ecsetjét gyöngédség, természetesség, a' legvirágzóbb és kecsesebb coloxit, 's a' rajznak mindig egyenlő correctsége bélyegzik. Európája a' legmagasb reményekre jogosít 's bámulatára ragad azon fiatal erőnek, melly e' művet mind szellemi mind techniai szépségeivel 's nehézségeivel együtt így visszaadni tudta. Itt és vázlatiban tűnik ki leginkább a' színvegyítésnek azon mély és biztos tudománya, melly B.' minden festményeinek olly sok életet 's bizonyos virító ifjúsági fényt kölcsönöz. Arczképeiben a' rajzolat' tökéletes correctsége mindig párosulva van a' szinezet' természetességével 's a' vonalmak' legszorosabb hasonlatával, úgy hogy ez utóbbi tekintetben az ember néha haragudni tudna a' kézre, melly olly szerény mérséklettel követi mindenkor a' természet' nyomdokát 's tartózkodva önt műveibe bármi keveset is azon ideálból 's magasb characteristicumból, melly a' szellemi figyelőnek minden nem épen jelentéstelen arczból elejébe tündöklük.

III. — *Karacs' atlasa.* Az olly szorgalmas 's különösen az írásmetszésben olly kitünőleg jeles Karacsnak Atlasából (in fol.) már tizenhat szám jelent meg, u. m. 1. A' föld' két féltékéje. 2. Spanyolország és Portugália. 3. Franciaország. 4. Helvetia. 5. Nagy-Britannia. 6. Svéd-, Dán- és Norvégország. 7. Lombard-velencei kir. 8. Olasz- és Dalmátország. 9. Németország. 10. Bajorország, Würtemberg és Báden. 11. Poroszország. 12. Austria. 13. Alsó- és Felső -austriai főherczegs. és Salzburg. 14. Tirolis, Styria és. Illyria. 15. Cseh- és Morvaország 'a

az austr. Silesia. 16. Török császárság. Legközelebb elkészülnek: 17. Magyarország (különös gonddal; egyes példányok 48 p. kr. - jával lesznek kaphatók). 18. Németalföld. 19. 20. Orosz birodalom. Minden egy számnak ára Augustus' végéig 24, azután 30 p. k. — Az egész 25 — 26 számra fog terjedni. Mind a' közhaszonra szánt és sok ügyességgel és csinnal dolgozott munka, mind annak sok érdemű 's hazafiságú szerzője az eddig tapasztaltnál melegebb részvételre érdemesek.

IV. — *Guramvidéki magyar olvasó egyesület.* A' Garamnak többnyire tót ajkú, de azért nem langyabb hazafiságú vidékén a' mult évben egy magyar olvasóegyesület keletkezett, melly eddig 11 tagból áll 's a' bővebb kiterjedésnek biztos reményét igéri. E' rövid de kedves tudósítást tiszt. tud. Neumann József Besztercze - megyei áldozópap 'sat. irtól vettük.

I g a z i t á s.

A' Tudománytár' VIII-ik kötete' 132-ik lapján, az 5-dik sorban, a' gondolatjel előtt, e' szavak maradtak ki: *a' földren-
gés' jöltéő következéseibeu részesek.*

Nagyobb sajtóhibák a' IX-ik köt. - ben: 1. 19. s. 22. al.
orjáte h. olv. *orecs.* — 1. 26 s. 27. fel. *kubacsini* h. olv. *akusini.*
— 1. 29 s. 3. fel. *Σύθα*'s utóbb: *ἐν*. h. olv. *Σύθα* és *ἐνα.*
— Az egész negyedik czikkely' folytában az igekepcsök tö-
röltessenek el. — 1. 184. s. 4. fel. 1636 h. olv. 1836.